

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR. BLAU LAJOS.

HUSZONNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1907.

A M.-Zsidó Szemle huszonnegyedik évfolyamának
munkatársai,

amennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	53
DR. BÁNDE ZOLTÁN, Budapest	14
DR. BARTA MÓR, LOSONCZ	156, 258
BATÓ J. LIPÓT, Budapest	32, 366
DR. BLAU LAJOS, Budapest	222, 321
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Keszthely	103, 127, 141, 176, 286
FEIGL L. H., Gyöngyös	364
GERŐ ATTILA, Budapest	88
DR. GOLDBERGER IZIDOR, Sátoraljaújhely	52
DR. GRÜN HUT LÁZÁR, Jeruzsálem	51, 97, 174
DR. KISS ARNOLD, Budapest	81
DR. KLEIN SÁMUEL, Berlin	238, 371
MANDL BERNÁT, Budapest	356
PATAI JÓZSEF, Budapest	87, 283
DR. RICHTMANN MÓZES, Budapest	27, 147
DR. RUBINYI MÓZES, Budapest	164
SCHÄCHTER MÓZES, Budapest	283
VADÁSZ EDE, Budapest	54, 166, 327, 367
DR. VAJDA BÉLA, LOSONCZ	58
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	163

TÁRSADALOM.

1848 : XX.

Ide s tova hat esztendeje, hogy ugyanilyen feliratú cikket írtunk, melyben a törvényt lenyomattuk és a végrehajtására irányuló törekvéseket ismertettük (M.-Zs. Szemle XVIII, 309—311). A protestáns felekezetek kebelében, melyek az egész kérdést napirendre tűzték, két párt áll egymással szemben: az egyik a törvény lojális végrehajtását követelte és nem kért a maga számára mást, mint a többi felekezetek számára; a másik azonban csupán azt kívánta, hogy az állam a kongrua és egyéb címek alatt nyújtott segélyeken kívül újabb összegeket engedélyezzen. Ezen utóbbi párt egyik árnyalata az évi összegnek megfelelő tőke — 50 vagy több millió — egyszeri kiutalványozását hozta szóba, de az összes árnyalatok megegyeztek abban, hogy a szóban forgó törvényczikk végrehajtása ne követeltessék, hanem csupán az államsegély.

Az államsegélyt az egyházi adó leszállíthatása czímén kérték és már akkor utaltunk arra, hogy ez a sokfélelép meghatározható egyházi adó az önkénynek és egyebeknek tág kaput nyit. Mert a legsúlyosabb egyházi adót a zsidók viselik, kisebb helyeken olyan méretűt, amilyentől más felekezet hívének égnék meredne a haja szála, de az egyházi adó definíciója nagyon tág és annak hivatalos megállapítása sokfélelép eszközölhető, illetőleg nem eszközölhető. Mi kezdettől fogva a hazai felekezetek boldogulásukra irányuló törekvéseit rokonszenvvel kísértük, de a hátsó gondolatokat minden téren, fokozottan a vallás terén perhorreskáljuk és ugyanezért helyesnek csakis azt a tisztá álláspontot ismerhettük el, amely a szóban forgó t.-cz. lojális végrehajtását követelte.

A két párt törekvéseinek ismertetése után szó szerint ezt írtuk:

»Annak eldöntéséhez, hogy melyik párt fog győzni, nem kell sem prófétaí tehettség, sem államférfiai bölcsesség. Az ügy magában véve is elég tisztán áll, de a nyilvánosságára került tények minden kétségen felül helyezik azt, hogy egyelőre, nem örökre, az »államsegély« kerül ki mint győztes a heves belső harczból.«

Nem áltattuk tehát magunkat nagy reményekkel, de arra a fordulatra, amely most készül, pesszimisztikus hangulatban sem gondoltunk. Azért mondjuk, hogy »készül« és nem mondjuk, hogy bekövetkezett, mert nem hihetjük azt, hogy abból a hallgatásból, melyet a kultuszminiszter a kultuszvita alatt felekezetünkkel szemben tanúsított, az következne, hogy az 1848 : XX. t.-cikket felekezetünkre érvényesnek nem tartja. Ha ezen nézetten volna, akkor ezt ki kellene mondania és meg kellene okolnia, mert egyszerű észszel minden törvény a törvényalkotás után szülőttekre is vonatkozik. Sohasem hallottuk, hogy az adó- vagy büntetőtörvény csak azoknak szól, kik a törvény alkotásakor már életben voltak, vagy pedig azt, hogy szavazati joggal csak azok bírnak, kik a róla szóló törvényt már mint nagykoruak voltak szerencsések üdvözölni. De hogy a tárgynál magánál maradjunk, senkise monda azt, a klerikális párt sem, hogy a protestánsok recipiálása a katolikusok által addig élvezett jogokra nem terjed ki. Ha ez így lenne, az egyenjogusítás után kevesebb jogaik volnának, mint az egyenjogusítás előtt, illetőleg semmi jogaik nem lennének, mert a katolika egyház már azelőtt élvezte az összes jogokat.

Szolgálhatunk egy másik példával. A magyar állam a zsidókat politikailag egyenjogusította. Kérjük már most, hogy ezen jogok csak azokra vonatkoznak-e, melyek az egyenjogusítás után alkotott törvényekből folynak? A jogtudomány nem a mi kenyerünk, de merjük állítani, hogy nem akadna jogász, ki azt állítaná, hogy az 1895-ben recipiált *unitárius* felekezet — ha véletlenül ez akkor történt volna — az 1848 : XX. t.-cz. jogaiban nem részesítendő. Tessék ily csekély változással a világ összes jogásza elé akadémiái kérdést intézni — a zsidófalókat sem véve ki — és azonnal elvesztjük a jogásznemzet díszjelzőt.

Komolyan taglaljuk a kérdést, mert rossz idők járnak és zsidó ügyben a történet tanúsága szerint a lehetetlen is lehető. Ha jámbor papok állíthaták azt, hogy a zsidókat szabad kirabolni és ugyanezen jámborsággal a jelenleg hazánkban nebánsvirágnak nyilvánított inkvizíciót honosíthatták meg, akkor fennforog annak az állításnak a lehetősége is, hogy az 1848 : XX. t.-cz. a bevett izraelita felekezetre nem vonatkozik. Reájuk csak a Haynau külön hadisarcza megdönthetetlen törvény és a nemzeti jelszó alatt induló reakcióra való szavazás az egyenlő jog.

Hol vagy Szilágyi Dezső? Éppen 10 esztendeje, hogy a nemzet nevében a felkent koronás király előtt ezt a fennkölt nyilatkozatot tette: »Mint a magyar nemzet politikai egysége, épp oly sérthetetlen a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség az egyéni és politikai jogok terén és az igazságos és egyenletes részesedés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben. A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, amelyek történetünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve; érdeme és tulajdona mindazoké, kik hű szívvel a haza iránt küzdöttek és szenvedtek.«

Hol van az »igazságos és egyenletes részesedés az állami gondozás jótéteményeiben?« Szilágyi igaz magyar volt és azért nem beszélt fajmagyarról, hanem a »magyar politikai nemzet«-ről és mindenesetre jobb keresztény mint azok, kik a vallás nevében gyűlöletet és jogfosztást hirdetnek. A jogfosztás azonban veszedelmes portéka, ez az igazi robbantószer, amely pusztításában nem kérdezi, ki a czélabavett? Ha lehet a recipiált izraelita felekezet jogait konfiskálni, akkor lehet más felekezet jogait is negligálni és a felekezetközi béke végre oda kerül vissza, ahol a tenger vér előtt volt, mely érte folyt.

Felekezetünk egyetemének kötelessége, hogy vallásunk becsületét megvédelmezze. Minden erejével kell az igazságért síkra szállnia és remélhető, hogy az összes felekezetek igazságosan gondolkozó és érző fiai az igaz ügy mellé fognak állani.

JEWISH TERRITORIAL ORGANIZATION.

A »territorialis mozgalom«, melyet *Zangwill*, a hirneves angol író, megindított és lankadatlan erélyvel vezet, egyre nagyobb hullámokat vet. A leküzdendő akadályok, melyek *intra et extra muros* emelkednek, természetesen nem mindennapiak, amint hogy a mozgalom sem mindennapi, de azért máris mutatkozik eredmény, amennyiben nem kevesebb mint négy terület — valamennyi az angol birodalom földje — vétetett vizsgálat alá abból a szempontból, hogy melyik volna alkalmas az Oroszbirodalomból kivándorló zsidó tömegek letelepítésére? Mint jelentettük, ezzel a kérdéssel a »földrajzi bizottság« foglalkozik, melynek öt tagja van és melynek élén *lord Rotschild* áll.

A kérdés felette nehéz és helyes megoldása nagy tanulmányozást és körültekintést követel. Érthető tehát, hogy a probléma a lefolyt három hónap alatt a nyilvánosság előtt még nem került új stádiumba, de a munka szakadatlanul és angol erélyvel folyik. Az autonóm alapon létesítendő telep minden eshetőség ellen való biztosítására külön szervezet van alakulóban, melynek feladata az lesz, hogy első sorban a »pionerek«-nek legalkalmasabb zsidó népelemeket válogassa ki és a többiek-ről megfelelőbb módon gondoskodik. *Strauss Oszkár*, az Egyesült-Államok kereskedelmi minisztere, az JTO. egyik vezérembere és a »földrajzi bizottság« tagja, hivatalba lépése után külön üzenetet küldött a territorialismus vezetőihez, hogy szíve az elnyomottaké marad és hogy ezentúl a mozgalmat fokozottabb mértékben fogja támogatni.

Keresztény államférfiak és papok nagyobb számban csatlakoztak a mozgalomhoz, hogy az orosz-lengyel vándorzsidó aktuális problémája az ész és a szív egyaránt követelte emberi módon megoldassék. Nem kételkedünk benne, hogy az angol példa a kontinensen is hatni fog, mihielyt a »Jewish Territorial Organization« ismertesebbé lesz. Az államférfiak és emberbarátok, különösen azok, kik egy személyben mindkét csoporthoz számíthatók, csakhamar meg fognak győződni, hogy a határelzárás symptomatikus terápiájánál radikálisabb a baj végleges megszüntetése. Ezt egyaránt kívánja az államférfiai

bölcsesség és az általános humanizmus. Nagy, mondhatjuk világraszóló kérdéseknél, amilyenek megoldására a JTO. vállalkozik, el kell némulni minden kicsinyes érzésnek és gondolkodásnak, különösen a haragnak, amely mindig rossz tanácsadó.

A józan ész és a romlatlan érzés az a két alap, melyre *Zangwill* és nagynevű támogatói akciójukat alapítják és melyeknek segítségével sikerre vezetni remélik. A kivándorló zsidóknak együttes letelepítése oly kellően nem lakott területen, hol ők képeznék a lakosság zömét és hol többségük az ősfoglalkozásból élne, oly eszme, melyet az első sorban érdekelték, a kivándorlók óriási lelkesedéssel fogadtak és melyet minden ember — fajra, vallásra, társadalmi állásra, politikai meggyőződésre való tekintet nélkül — magáévá tehet.

Tudjuk, hogy a gyűlölet széles körökét mértelyezett meg, de az JTO. akciója annyira a helyzet folyamánya, hogy ellene még ez sem szólhat, hacsak nem tette szerencsétlen áldozatait teljesen vakká, hogy erősebb szót ne használjunk. Bármely oldalról tekintsük az autonóm bázison felépítendő zsidó telep eszméjét, azt látjuk, hogy az egyetlen, amely nemcsak a közvetlenül érdekelteket, hanem a többé-kevésbé távolállókát is teljes mértékben kielégíti. Szerencsések voltunk közeletünk egyik köztisztelőben álló férfianak véleményét hallani, ki a szóban forgó nagy kérdést az ethika, sociológia és politika legmagasabb álláspontjából böles higgadsággal világitotta meg és oda konkludált, hogy a territorialis mozgalom felkarolása emberi, felekezeti és hazafiai kötelesség. Százekrekről van szó, kik ártatlanul szenvednek, kiken segíteni kell és a mi fő, kiken közmegelegedésre segíteni lehet.

Ez a vélemény megszilárdította abbeli meggyőződésünket, hogy a minden jóért és nemesért lelkesedő magyar közönség, különösen a vallásos közösség révén első sorban érintett és kötelezett hazai zsidóság a territorialista akció támogatói közzé fog állani és úgy anyagi mint erkölcsi erejével elő fogja segíteni a nagy eszme megtestesülését. Mindezek alapján reméljük, hogy a megfelelő akció már legközelebb meg fog indulni a szerencsétlen áldozatok üdvére és a magyar szív dicsőségére.

SCHREIBER SZIMHA BUNEM.

1842—1906.

A pozsonyi főrabbi, a hazai legnagyobb talmudiskola feje, egy évtizednél tovább tartó betegeskedés (melankólia) után a múlt évi decz. hó elején 36 évi működés után 64 éves korában elköltözött az élők sorából. A harmadik pozsonyi főrabbi volt a Schreiber papi dinasztiából és midőn e sorokat írjuk, fia mint utódja a negyedik. Ez a tény és még inkább az a másik, hogy a Schreiber családból Magyarországon kisebb-nagyobb községekben jelenleg talán 30 rabbi működik, szép jele a hazai orthodoxia hálájának Szófer Mózes, a Schreiber papi család megalapítója és rabbiszékén ült két leszármazottja iránt.

Hogy ez a részleges monopolizálás és a rabbikarban való prepotenzia a hazai zsidóság érdekeire, függetlenségére és fejlődésére üdvös-e, oly kérdés, melylyel a szomorú alkalmából foglalkozni nincs helyén. Épügy csak érinteni kívánjuk azt az egyre szélesebb körben terjedő abuzust, hogy a szónokok a koporsónál tartott gyászbeszédekben az elhalt rabbi fiát vagy más várományosát utódjául kiáltják ki és a gyászgyülekezetet kegyeletstértő éjlenekre ösztökélik. Az érintett két jelenség, különösen az előbbi, hova-tovább a zsidóságban azt a hitet fogja kelteni, hogy a rabbiszékek felett nem a fenntartó közösségek rendelkeznek és hogy ezek az állások nem azokat illetik, kik tudás és jellem által kiválnak és bizalmat ébresztenek, hanem bizonyos családok átörökíthető stallumai.

Ennek a jelenségnek erkölcsi és szellemi hatásait most nem kutatjuk és csupán azért érintettük, hogy konstatálhassuk, hogy az imént elhunyt főrabbi tudunkkal minden nepotizmustól távol állott. Nagy iskola feje volt, tanítványait mint az igaz talmudtudósok mélyen szerette, családi vagy egyéb magánérdekből azok közül egyetlenegy ellen sem foglalt volna állást soha. Tanítványai csodás tisztelettel vették körül, melynek csupán szembeötölő nyilvánulása volt az, hogy az előadásról való távozásakor apraja-nagyja tologott, hogy kezét vagy ruháját szegélyét megcsókolhassa. Megjelenése és fellépése a főpapé volt. De ez az égi magasság csak hagyományos külszín volt, mert belsejében meleg szív dobogott és minden tanítvá-

nyának rendelkezésére állott befolyásával és erszényével egyaránt: nagy jövedelme mellett mint szegény ember halt meg.

Jellemének alapvonása — személyes megfigyelésünk szerint — a jóság volt és csak a túltengő zsidó intellektualismusként és a való tényekkel nem törődő középkori istenítésnek tulajdonítható az, hogy a rabbiról való megemlékezésekben az ember-ről nem esett szó. Az igaz zsidó szív volt fájuma, amely idősebb fia halálát nem bírta elviselni és lelkületének elborulását siettetete. Meleg emberi érzéséből fakadt békeszeretete is, melyről tanúságot tett 15 év előtt, midőn az Országos Irodának akkori vezetője előtt azt a nyilatkozatot tette, hogy »a zsidóság egységében rejlik annak ereje s hogy béke után törekedjünk, hisz békével végződik minden imánk és csak a békénél mondja a parancs, hogy »utána törekedjünk«. Ezt a nyilatkozatot folyóiratunk (1891. évf., 81. lap) dicséretére közölte és biztos, hogy a hazai pártok hivatott oldalról előkészített kibékülése nem az ő személyén szenvedett hajótörést.

Egyénisége minden szép jellemvonása és saját pártjában bírt tekintélye mellett a pozsonyi talmudiskola soha nem remélt számbeli emelkedését és ebből következő nagyobb befolyását nem vezetőjének köszöni. A pozsonyi talmudiskola rabbiiskolának való hivatalos elismerése és az ezzel az elismeréssel járó jogokkal való felruházása az orsz. rabbiképző-intézet megalkotójának és évtizedeken át tartó vezetőjének a műve, kit tevékenységében mindenkor a hazai összzsidóság érdeke és a pártok jogegyenlőségének és kiengesztelésének eszméje vezérelt.

Midőn ezt a pozsonyi jesiva történetére vonatkozó nagyjelentőségű tény, melyről szintén megfeledeztek, röviden konstatáljuk, teszszük ezt tisztán a [mindenek felett álló történelmi igazság érdekében. Az élők sorából távozott, nagy hírből állt rabbi a reá háruló fokozott feladatot méltósággal teljesítette. Ezt a tény nagy megelégedéssel konstatálja a sorok írója, ki egy emberöltő előtt majdnem két évig ült az elhunyt talmudtudós lábainál és tőle akkor sem hallott rossz szót, midőn neki az ifjú ártatlanságával bejelentette, hogy jesivájának ideáljával együtt hátat fordítani készül. Akkor azt a nevezetes nyilatkozatot tette, hogy jesiváján a latin nyelven kívül, amely a gimnáziumra való előkészülés jele, minden világi ismeretek megszerzése meg van engedve. Tolerari posse.

Sem az általános tudomány, sem a modern kultúra által felekezettünk körében teremtett szükségletek szempontjából a pozsonyi rabbiképzést és talmudtanítást nem tekinthetjük korszerűnek és célirányosnak, de boldogult vezetője rokonszenves személyét el tudjuk választani a párttusáktól és tisztá kegyelettel teszszük le frissen felhantolt sírjára szerény palmaágunkat. Áldás a jámbor emlékére.

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat decz. hó 18-án választmányi ülést tartott, amely igen látogatott volt. Dr. Bacher Vilmos társelnök felolvasta *dr. Weinmann Fülöp* udvari tanácsos, a társulat elnökének levelét, melyben tudatja, hogy elnöki állásáról sajnálattal lemondani kénytelen, minthogy hitközségi elnökké való megválasztása folytán nem rendelkezik a kellő idővel, hogy a társulat ügyeit vezesse. Egyszersmind jelenti, hogy a társulatba alapító tagul lép be. Dr. Mezey Ferencz *dr. Weinmann* érdemeit meleg szavakkal méltatja, úgyszintén *dr. Bánóczy József* titkári jelentésében, melyet ezután felolvastott. A minden ügyre kiterjedő lelkes jelentést köszönettel veték tudomásul.

Ezután *dr. Bánóczy J.* felolvassa jelentését a Kunewalderpályadíjra beérkezett három szépirodalmi pályaműről. A bírálók (*Bánóczy és Lenkei Henrik*) a pályadíj kiadását nem javasolják, hanem azt, hogy újra kiirassék. A választmány mindkét javaslatához hozzájárul. A titkár jelenti ezután, hogy *dr. Kecskeméti Ármin* a zsidó irodalomtörténetet elkészítette és javasolja, hogy bírálókul, mint az előző két alkalommal, *Blau Lajos, Neumann Ede és Bánóczy József* küldessenek ki. A javaslatot a választmány elfogadja.

Steiner, a propaganda-bizottság lelkes vezére, beszámol a bizottság eddigi tevékenységéről. Az eddig gyűjtött 300 új tagot keveseli és részletes tervet ajánl, hogy a taggyűjtés erőlyesen folytatható legyen. Egy óráig tartó előadásában számos praktikus eszmét vetett fel. A választmány köszönetet

szavaz az előadónak és az összes javaslatokat az igazgatóság-nak adja ki határozathozatal végett.

Most következett az ülés nagyfontosságú pontja: az elnökválasztás. *Dr. Ágai Adolf* szép beszéd kíséretében elnöknek hatvani *Hatvany-Deutsch* Józsefet ajánlja. A választmány nagy lelkesedéssel fogadta az indítványt és felekezeti életünk e nagytevékenységű és sok téren kiváló férfiát egyhangulag választotta meg és elhatározta, hogy a választásról *dr. Ágai* vezetése alatt álló külön küldöttség útján értesíti az új elnököt.

A tárgysorozat utolsó pontja a költségvetés volt, melyet *Beck Dénes* bankigazgató terjesztett elő. A kiadás 13,800 koronára, a bevétel kerek összegben 13,000 koronára van előirányozva. A választmány az előirányzatot tudomásul veszi. Ámbátor kevés felszólalás volt, az ülés majdnem két órát vett igénybe. A nagy érdeklődés jele, hogy a rossz idő daczára a tagok nagy számban jelentek meg és hogy végig kitartottak.

AZ IZRAELITÁK ORSZÁGOS IRODÁJÁNAK FELTERJESZTÉSE A GABELLA KIVETÉSE ÉS BEHAJTÁSA ÜGYÉBEN.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr!

A gabellának közvetlen adóként való kivetése, illetve behajtása ügyében f. é. 22933. sz. a kelt leirattal nyert felhívásra van szerencsénk a következőkben nyilatkozni:

Az izraelita hitfelekezet jelenlegi zilált állapotában felette aggodalmasnak tartjuk, ha egyes ügyek a nagy és égetővé vált kérdések egész komplexumából kivételnek és ha a szerves összesség meghallgatása nélkül a hitközségek létérédekét mélyen érintő ügyek, tudtuk és hozzájárulásuk nélkül tett intézkedésekkel rendeztetnének. Az izraelita hitfelekezet ügyeinek terén fennálló zavaros állapotokat a szórányosan megjelenő rendeletek nem tisztázhatják, sőt e zavarokat csak fokozni és a felekezet kebelében fennálló jogos elégtelenségét csak növelni képesek.

Ezen egyes esetekkel kapcsolatosan felmerülő eszmékben és elhatározásokon épülő rendeletek veszélyeztetik azt a nagy-

nehezen kialakuló rendet, mely egyes hitközségekben e szomorú állapotok között is úgy ahogy kifejlődni tud. Alig hogy a hitközségek az 1885-ik évi november hó 13-án, 1924. eln. sz. kiadott rendelet alapján az anyakönyvi kerületek alakjában rendeztettek és ez új formában kezdtek meg működésüket, már az 1888-ik évi június hó 21-én 1191. eln. sz. alatt kiadott körrendelet a hitközségek szervezetére nézve új rendet állapított meg, mely az egyházpolitikai törvények hatása alatt, de kivált az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXIII-ik t.-cz. rendelkezései folytán több tekintetben megingott. A pótló és magyarázó rendeletek a hitközségek alapját vajmi kevésé szilárdították.

Még alig folyt le az a nagy munka, melyet az ország összes izr. hitközségei az 1888-ik évi június 11-én 1191. eln. sz. alatt kiadott körrendelet elrendelt új alapszabály alkotással, felterjesztéssel, módosítással átéltek, ami némely hitközségekben az egyenetlenkedések és egyéb kalamitások forrásává vált, Nagyméltóságod minisztériuma a hitközségek alapszabályait kezdte visszautasítani azon a címen, hogy az általa rendkívüli áldozatokkal és fényes eredménnyel fenntartott iskolákra nézve nem tartalmaznak kellő intézkedéseket, sem a hitközségekkel, sem másokkal előzetesen tájékoztatolag és figyelmeztetőleg nem közöltettek azok a rendelkezések, melyek az iskolák iránt felveendő és a hitközségek alapszabályai e címen rendre elutasítottak.

Végre a felekezet meghallgatása nélkül Nagyméltóságod az izr. iskolaszékek ügyében 57121/1906-ik szám alatt egy rendeletet bocsátott ki, melyre, mellesleg mondva, azokat a népiskolákat fenntartó izr. hitközségek rá nem szolgáltak, melynek sérelmes voltára külön fogunk kötelességszerűen kiterjeszkedni és amely rendelet ismét a hitközségi alapszabályok módosítását, illetve átalakítását vonja maga után. Ma már odafejlődtek az ügyek, hogy nincs az országban senki, aki valamely hitközségnek oly normál alapszabályt javasolhatna, melyet a jóváhagyás biztos reményében mutathat be, ami viszonyaink tarthatatlan voltát eléggé igazolja.

A hitközségi alapszabályok gerinczét voltaképen a hitközségi szükségletek fedezése módjának meghatározása és az e körül követendő eljárás képezi és így az izr. hitközségek,

ha jövedelmeiket illetőleg új rendeleti intézkedés történnék, annak tételnének ki, hogy alapszabályaik lényeges részei ismét hasznavehetetlenné válnának.

A szükségletek fedezése iránt minden hitközségben más-más viszonyok, szokások fejlődtek. Egyik helyen a közvetlen adózáznak a módja, másikon az indirekt adóztatás dívik. Vannak helyek, ahol vegyes rendszert alkalmaznak. Némely helyen az állami adó szolgál a kultusz-adókiivetés alapjául, máshol a hitközség a kiivetést saját belátása szerint megfelelő eljárás keretében végzi. Vannak hitközségek, ahol ezenkívül kerületi adó is van azon az alapon, melyet az 1885-ik évi november hó 13-án 1924. eln. sz. alatt kiadott körrendelet állapított meg. Vannak rabbiadók magánjogi szerződés jelleével bíró régi megállapodás alapján.

A gabella tekintetében is sokféle az eljárás. A gabellát szedik egyes helyeken a húsfogyasztás után, vagy kiivetés után azoktól, akik kóser húst nem fogyasztanak, alapul véve az illető család valószínű húsfogyasztását. Gyakori eset, hogy a gabella a metszők fizetése, vagy fizetésük akcizenciája. Az sem ritka eset, hogy a hitközség a gabellát vállalkozónak vagy mérsárosnak bérbé adja.

A hitközség úgy teremti elő a szükségleteire szolgáló fedezetet, ahogy tudja. A mód, amelylyel ezt cselekszi, az eljárás, melyet e tekintetben követ, tagjainak akaratan alapul. Voltaképpen az az egyetlen épségben levő autonom joga van, hogy nagy terheinek tagjai által való fedezése iránt önmaga, illetve a tagok akarata szerint intézkedik. Alapok felett nem rendelkezik és az állam, mely más felekezeteken, adóterheire való tekintettel hathatósan segít, elviselhetetlen terhein nem könnyít. Ellenben nagy terheket ró a hitközségekre az iskola révén a hitoktatás körüli szolgálattal, a rabbi — különben helyes — véglegesítésének kötelező voltával, az anyakönyvi törvény előtti időből eredő anyakönyvek tovább vezetésével, nem is szólva egyéb erkölcsi feladatairól, melyeknek teljesítése állami tekintetben szintén kiváló fontosságú.

Ily körülmények között nem tartjuk megokoltnak, hogy a hitközség ethikai hivatásának teljesítésében az állam megszorító intézkedéseivel korlátoztassék akkor, midőn az egyházpolitikai törvények amugy is sok tekintetben megnyirbálták

jövedelmeiket. Az anyakönyvvezetésnek államivá tétele, az egyházi esketés mellőzhetősége, a felekezeti-ből való kiválás lehetősége a hitközségekre nagy anyagi károsodással járt. Ha önmagára való utaltságukban az izr. hitközségek elé abban is nehézségeket gördítenek, hogy saját tagjaikra a többség határozata alapján önalkotta-szabályaiban meghatározott módon vehesse ki- azt, ami fenntartására szükséges, akkor ez amúgy is vergődő testületek létalapjukban rendülnének meg.

Nem ismerjük ama konkrét ügyeket, melyek alapján Nagyméltóságod minisztériuma az általányszegben kirótt gabellának közigazgatási segédlet mellett való behajtása kérdésének megfontolására érezte magát indíttatva. Úgy lehet, hogy az alapul szolgáló esetek tüzetesen ismerve, ezek elintézése iránt megfelelő javaslattal járulhatnánk Nagyméltóságod elé.

Így azonban a fentiek előrebocsátása után a hozzáink intézett kérdésekhez alkalmazkodva felelhetünk:

A gabella beszedési módjánál fogva közvetett fogyasztási adó. De mert nemcsak arra szolgál, hogy a hús rituális kikészítésének költségeit fedezze, hanem némely hitközségben a főjövedelmet alkotja, voltaképpen közvetett alakban lerótt hitközségi adó.

Ha tehát valamely hitközség olyan tagjára, aki a gabella fizetése alól kivonja magát olyképpen, hogy nem kóserhúst fogyaszt, e czímen közvetlen adót ró ki, vagyis ha a gabella leróvási módja megváltozott és direkt szolgáltatássá lett, az természetesen közvetlen adóvá vált és behajtására a közigazgatási segédlet megadandó. A hitközségeknek adott eme jogkedvezmény alapját a hitközségi szükségletek fedezésére szolgáló szabályosan kivetett adók képezik. A direkt szolgáltatás eredete a kedvezményt nem érinti, mert oly helyeken, hol vegyes adóztatási rendszer van, a közvetlen adó nagyságának meghatározásánál is mindig mértékadó, hogy a megadóztatott tag mily arányban teljesít gabella, vagyis közvetett adót. E szerint az egyenes kultuszadóban is benne van a gabellának eleme, mint az egy összegben kivetett gabella helyetti szolgáltatásban.

Nem tartjuk kétségesnek, hogy azok az izr. hitközségi tagok, akik kóser húst nem fogyasztanak, a gabellát helyet-

tesítő szolgáltatással megterhelhetők. Mert az a körülmény, hogy az illetők az erre vonatkozó hitközségi intézményeket igénybe nem veszik, őket ez intézmény fenntartásához való hozzájárulásának kötelezettsége alól fel nem mentheti. A gabella nemcsak a hús rituális preparálására, hanem az adó egy nemeként a hitközség összes szükségleteire fordítható. Az intézmények, templom, pap stb., fenntartandók, anélkül, hogy azokat mindenki igénybe veszi-e, vagy sem. A tag nem az ellenszolgáltatás mértéke szerint járul a hitközséghez, hanem az összszükségletek arányában. Nem az a döntő terheinek megállapításánál, hogy igénybe veszi-e ezt, vagy azt az intézményt, vagy egyáltalán bármit is a hitközségben, hanem irányadó az, hogy igénybe veheti-e az intézményeket és hogy ezek az összesség érdekében fenntartandók. A kóserhús kikészítése és a baromfi metszésére minden izr. hitközség köteles metszőt tartani, akár veszi mindenki igénybe, akár nem. Enélkül hitközség nincs és el sem lehet. A tag pedig azért részese az izr. hitközségnek, mert az ily testület által fenntartandó vallási és egyéb intézményekről gondoskodik. Nem lehet valaki részlegesen tagja valamely hitközségnek, nem lehet tag a hitközség intézményének egy hányada erejéig. A hitközség egy megállapított szervezet, melynek kizárólagos célja, hogy az izraelita istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézeteket fenntartsa és azokat alkalmas tisztviselők által vezesse és kezelje. A szükségletek fedezéséről alapszabályai szerint önmaga intézkedik. Aki és a meddig a hitközség tagja, e szabályokat teljességükben elismerni tartozik.

Méltóztatik utalni az 1895: XLIII. t.-cz. 1. §-ára azzal, hogy az a kérdés, vajjon valaki, aki valamely hitközségi intézményt igénybe nem vesz, ez intézmény fenntartásának terhehez köteles-e hozzájárulni, e törvényszakasz szempontjából is megfontalandó.

Ez a szakasz azt mondja, hogy mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást. Ebben az izr. hitközség senkit sem gátol. De aki tagként hozzá lép, az pro foro interno vallhat akármit, de a tagsági kötelék szempontjából a hitközséghez való viszonyát az alapszabályok szabályozzák. Belépésével, illetve a hitközségben való bennmara-

dásával erre vonatkozó akaratát nyilvánítja. Ha e viszonyon változtatni kíván, akkor éppen az idézett 1895: XLIII. t.-cz. 5. §-ának rendelkezése szerint kiléphet.

Az idézett 1. §. második bekezdése szerint senkit sem szabad törvényekbe vagy közerkölcsiségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, vagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni. Minthogy a hitközség senkit sem kényszerít arra, hogy kóserhúst fogyasztson, bizonyítást nem igényel, hogy a költségekhez való alapszabályok szerinti hozzájárulás vallási vagy lelkiismereti kényszerrel nem képez és így, véleményünk szerint, az itt tárgyalt kérdés az idézett törvénnyel összefüggésbe nem hozható. Mindezek után tiszteletteljes véleményünk oda irányul:

hogy a f. é. 22933. sz. a. kelt leiratban felvetett kérdések szempontjából általános rendelkezések szükségessége fenn nem forog, hogyha egyöntetű normativum az adózási ügyet illetően fennforogna is, ily természetű és az izraelita hitközségek létalapját érintő kérdések csak a felekezet összességének akaratával egyezőleg, illetve az izr. vallásfelekezet ügyei rendezésének keretében nyerhetnének általános szabályozást.

Kik is egyébiránt kitűnő tisztelettel vagyunk

Budapest, 1906. november 10-én,

Nagyméltóságú miniszter úr alázatos szolgálói

az izraeliták országos irodája:

MEZEY FERENCZ DR. SK.,
irodai titkár.

MEZEY MÓR DR. SK.,
irodai elnök.

RÁKÓCZI¹⁾

»Ki az, ki felragyogott napkelet felől, kit diadal talál lába nyomán; ki az, ki nemzeteket hódoltat ím maga előtt és királyokat ural, holott porrá enyészte már régen kardját, s röpke szellő pelyvájává győzedelmes ijját? . . . Ki az, ki megkergeté bár őket egykor, most mégis béke járul velük eléje oly útra ím, melyen lábai már nem léphetnek?« (Ézs. 41, 1. 3.) Ki lehet az, hangzék csak a tegnapi szombatnapon a próféta

¹⁾ Az orsz. rabbiképző-intézetben rendezett Rákóczi-ünnepélyen elmondott emlékbeszéd.

kérdő szózata Izrael templomai szerte: ki lehet az, kinek közeledtén a lélekközüny fásultsága szűnik, kinek megjöttén a magyar szív hatalmasat dobban, kinek láttán minden szempillantás látnoktűzre gyúlad, akinek hős »indulójá«-n minden csepp vér szent izgalomra pezsdül és akinek szent nevétől áhítatos morajlást susog alig halló riadással minden ajkak egygyómló sóhaja? Ki az? . . .

Vessétek le a köznapiaságot! Hozsannát, dicsőséget rebegjünk a magyar szabadság Géniusának a magasságos égben. Boruljunk le a honszerelem szívbezárt oltára elé a magyar hazának szentje: Rákóczi előtt! Mert szent az az érzelem, mely Rákóczi nevén szívetekben kél és szent az a kötelem, mely lelketeket az ő dicső, nagy nevéhez közelhozza, odafűzi. Szent és magasztos, mert nem vérkapocs vagy fajbéli származás ugyan az alapja, — »mivelhogy nem is a vér dönt ma, nem tenyészfaj a kulturnemzet,« — hanem a szívnek igaz lelkesedése, a lélek vallomása, vonzalma s honszeretete dönti el e nagy ünnepen: ki az igaz magyar honfű, ki Rákóczi fenséges nemzeti eszméjének, diadalmas erejű magyarságának méltó ünneplője, méltó osztályosa.

Rajta hát! a próféta kérdő szózatára lelkünkkel feleljünk meg ím ma, szívünk néma dobogása legyen rá a hangos válasz. Feleljünk rá öntudattal, gyöngédséggel és erővel, hálával s honszerellemmel: Rákóczinak ünnepével!

Mert a kuruc király lelke honfiszívbe mostan lát be,
Ha igazán dobog-e az »pro patria et libertate!«

Ünneplő barátaim! Most 200 éve! Mi volt? Éjszakai kietlen világtalanság . . . Hallgatag síri élet. Sötét, bős fellegek az égen, komor, sötét falvak a földön . . . Éjfél hallgatású mezők, csendes, fekete berkek, álmodó rétek, haldokló vidékek . . . Olykor, olykor egy-egy elnyomott, bús jankiáltás hallszik, melyre felsír, felzokog a szomorú táj is, aztán megint mozdulatlan csend . . . A magyar nemzet élete ez 200 évvel ezelőtt. Ez a kétségbejött halálcsend nehezül a haza ősi alkotmányára, a világi és egyházi szabadságra, a családi és egyéni jogra: mindarra, ami szent és sértetlen. Ez az irtózatossá csend a vasigában nyögő magyarok fojtogató hallgatása, melylyel titokban siratja árva nem-

zetének káros romlását, még csak panaszkodni sem merészkedve, amiért régi törvényeit, szabadságát nyíltan lábbal tiporják, durva önkényvel elrabolják. S ha az országban le is tűnt már a török fülhold, fenn suhog helyette a keselyűsas. Császári hadak mindenfelé a hazában, ügyelnek a csendre, a rendre, azaz, hogy megtöltik halálos keserűséggel a honfiszvéket. Adóknak elviselhetetlen nehéz számtalan nemei, országhatárterületek zálogbavetése, protestáns templomok, iskolák lerombolása, papjaik, tanítóik számküüzése vagy leölése, Izráel agyonszerezése, ártatlanok nyomorgatása a napi teendőjük.

S mindezek ellenében csak kínos, rejtett zokogás a magyar nemzet igazat kereső panasza, csak kietlen sötét éjszaka a magyar nép reménysége.

Hanem egyszerre, mintha tűzokádóból nyílnék ki a vakító tüzfény, a föld kivilágosodik, a nemzetnek felnyitattak szemei. Ki volt e tüzfény, mely oly sok század sűrű sötétségét törte meg egy lángszikrával? Ki volt a lázadó, ki századok félelmetesen berozdásodott rablánczait megcsördíteni meré?

Ó volt az! Rákóczi! Ó a Báthoriak, Rákócziak, Zrinyiek és Frangepánok fejedelmi, hősi ivadéka, ő volt a lázadó, ki az idegenek jármában nyögő rabszolganép bilincseit megrázta, letépte, porbagázolt zászlaját felragadta, a sok törvénysértés, ármánykodás és hitszegéstől felszakított sebeket bekötözte, a magyar nemzetet talpra állította és kirántotta villogó, hős kardját...

... Ott ragyog, ott lebeg-lelki szemeink előtt a legendás idők csodás daliája... mint szól nemzetéhez a hon határiról, s miután lefejezett nagyatyja tömlöczéből halálra ítéltetéséből annyi veszély, viszontagság és szenvedés között, melyek alatt ezren mások megtörttek, megtántorodtak, elbuktak volna, kalandosan megmenekszik, mint hangzik végig az egész hazán tüzes jelszava: Kard ki kard! a rég alvó magyart felébresztve, öntudatra hívva, lángra gyujtva. Mint száll a szabadság kibontott zászlajával a magyar nép elé s szól: »Magyar nemzet! meg akarsz-e halni gyalázatosan vagy élni dicsőségesen?...« Mint ragadja meg a lélek porczikáit minden szava! Mint hagyja el szavára a diák iskoláját, a földesúr kastélyát, ekéje szarvát a békés földművelő. Mint szakítja le férfi a feleségét, a fiú anyját, jegyesét a vőlegény

a honszerelem tüzétől sajtó szívéről s megy Rákóczi zászlaja alá. S mint vezeti ő a hősokeket úttalan utakon, a dicső halhatatlanokat tenger szenvedés közt véres nagy csatákba, hogy a kurucz dicsőséget örök időkre odaírják sziklák homlokára, erdők fái közé, mezők, rétek hátára, hogy becsületes bátorsággal letegyék a honfihűség vérbizonyosságát, vértanúságot haljanak, esakhogy szabadságot, becsületet hagyjanak a maradvékokra. Ezeket a mártirokat, mikor vérüket hullatták, mikor véres könnyeiket sirták, ott a haza védelmében, ott az aczélok csattogása közt, halálmármorban Rákóczi buzdította: a hazáért, szabadságért, csak rajta kurucz! rajta!

Vagy akarjátok a jeles hadvezér mellett az államférfiút, a lángszét csodálni? Mint nyeri meg nemzetet ügyének a külföldi nagyhatalmakat, mint szerez tekintélyt, súlyt szegény kuruczainak a nagy francia király szövetségével, vagy mint világítja meg máskor a szabadulás ösvényét, ha az állampénztár üres. Mint szól a magyar néphez: »Nemzetem, a szorongatott, védtelen haza kér tőletek áldozatot!« S mint hozza a gazdag aranyát, ezüstjét, a szegény földje termésének legjavát a haza oltárára, míg ugyanakkor a harcmezőkön a magyar csodaregék kurucz titánjai küzdenek a halál ellen az idegen, zsoldos szolgálhadakon győzelmet győzelem után véve. Egy kurucz maga egy hadsereg!

Avagy az önzetlen, nemes Rákóczi nagy jelleme előtt bajtsuk-e meg lelkeinket, mint marad siket a dicsőség csábító ajkának szavára, mint hártja el, utasítja vissza kétszer is a ragyogó lengyel koronát és lengyel királylyá, császárnak hívévé inkább nem lesz, hogy csak a szegény magyar szabadságért bátran harcolhasson véle, hogy a maga lelkességével lelket önthessen a magyar nép lankadó bizalmába.

Vagy pedig csodáljuk a népek iránta való bálványozó szeretetét, mint környezeté hódolattal, rajongó ináddal, fejedelmhez méltó, nagy pompával! Mint vevé körül babonás tisztelettel a síkságon messze torpadó tábor, középtűt a Perzsia szőnyegén pihenő szép fejedelmi patyolatsátor, a fényes tigrisbőrön álló palotásokkal, messze lobogó aranyos zászlóval, kiemelkedve a tábóri képből a vezérektől süveggel, kézzel összehordott domb tetején a pántos pallosára támaszkodó, rettenetes kardját villogtató Rákóczi, a vitéz magyar

székely népnek hősi fejedelme, híres kurucz vezéreivel, Beresényivel, a vak Bottyánnal s a párduczbőrös Bezerédyvel, törekvéseinek, szenvedéseinek és dicsőségének hű osztályosaival.

Vagy gyönyörködünk abban, mint vonul győzedelmes, nagy harcrai után, hatalmának, dicsőségének fényes tetőpontján ő felsége a rendektől választott vezérlő Fejedelem a sajkörömi mezőre, farkaskacagányos, vörös lobogós serege s az aranyruhás főbb udvari méltóságok után.

Mint ragyog fejedelmi természetén a királyszínű bárnyköntös, és fején a kócsagtollas díszes főveg. Két oldalán nemes ifjak járnak, utánuk sok úri és főrendek, a fejedelmi udvar párduczbőrös, forgós népe kornétásul, karabélyosok és gyaloggránátosok hosszú sorfala közt.

Bámuljuk-e tán inkább a fejedelemben a nemes embert? Azt a nagy gondokkal járó harci élet közepett is kiemelkedő lelkes buzgalmát a haza felvirágoztatása körül, gyöngéd nemes érdeklődését az ország tudománya és művészetei iránt, mint ír ő maga is költeményt és prózát, vagy olvassa fegyverzőrej közt is szívesen a távoli őrhelyekről hozzá beküldött verseket, költészetünknek még ma is gyöngyeit, annyi szenvedés, annyi kiontott vér termését, annyi történelmi emlék hordozóit, amelyeket annyiszor énekeltek szívzorulva, könnyek hullása közt egy szenvedésekben dús, hosszú századon keresztül? . . .

Vagy azt a kiapadhatatlan lelki erőt, hitet csodáljuk-e, melylyel a hadi szerencse fordulásakor, a gyászos trencsényi csatavesztés után a fényes napok elsötétedésekor is még mindig csak hinni, remélni tudott? Széthullott seregei, elesett várai, elcsüggedt, végkép kifáradt vezéreinek árulásai, a külföldi szövetséges nagyhatalmak cserbenhagyó elpártolása, az ázsiai pestis daczára is mint önti 7 év hosszú küzdelme után is a maga bizakodva reménykedő gyermeklelkét a magyar nép csüggeteg szívébe s gyújtja dicső, halálmegvetésű háborúra még az öregeket is . . . s mint mutatja meg a magyar nép a hazaszeretet örökre ragyogó, emlékezetes, páratlan példáit. Mint harczol apa mellett a fiú, agg mellett a vak, béna oldalán a gyermek! Mint küzdenek agyonhajszolt vadak módjára a kuruczoknak szélvész lovasai, karmazsinos, piros karabélyosai.

»Vitéző Beresényi mint hősvézérkedett,
Ocskay hogy vágta a vasasnémetet,
Vak Bottyán a császárt mikor majd elfogta . . .
Hogy ugrott Béri Balogh a hősi halálba . . .
Hogy vala már útban a nagy moszkva császár . . .
S hogy vágott beléje mindennek, mindennek
A szatmári vásár . . .

A tábor! a tábor! . . .
Zászlóit lehajtja
A majthényi pástón . . .
Szegény kurucz tábor!
Szegény kurucz tábor!

Az ország aztán néma lett, miként a temető. Csak a sűrűn szálldosó nagy fekete hollók s a környülkerengő károgo varjak zavarták némileg a síri élettelenséget. Ő meg fájó könnyek között örök búcsúcsókját lehelte az édes haza földjére. Hontalan lett. Ámde, ahova csak érkezett, mindenütt bálványozták, diadallal fogadták. S ő vitte tovább sebzett szívét, hős lelkét, mely még mindig remélte, hogy az ő igazának kell győzni. Míg nem a messze Keleten tére nyugovóra s álmódott szép álmot régi dicsőségről, jövő szabadságról . . . Elmult aztán, elrepült az álom . . . Itthon pedig a lerongyosodott dolmányú sok szegény kurucz reménykedik új harcban, német kiverésében . . . Panaszkodik őszi hideg szélről, erdőt, mezőt hóval fedő hosszú télről; kőszán elbujdosik, kifárad s lerogyik mohos, kidőlt fákra, csurgó kútfők felett, patak partja mellett, hol

»Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sírdogál . . .
Nyugszik ő is vagy álldogál,
Csak szomorú nótát tanál . . .

Sok más bujdosó kurucz van, ki meg nagyságos Fejedelme ura után megy el a darvakkal s más madarakkal, amerre csillag jár, felhő repül, amerre a Marmora-tenger hulláma zúg. Útközben feléje int a róna, a bérez, a fák, a patak . . . keserűen fáj a szíve, fájóan cseng fülébe a tárogató régi, bús melódiája . . . Emlékezz csak szegény kurucz! . . . Hajh! az a trencsényi szegyenóra, kurucz lélek sírvafakasztója . . . Hajh . . . buborék, fabula az élet!

Am, testvéreim! ha még oly szomorú, ha még oly meg-rázó is ez a fenséges kurucz tragédia, eredményében a hazára, magyar népre mégis csak áldásos és üdvös vala. Mert hazaszeretetet, honfűlést s áldozatkészséget mi másunnan merített volna végveszélyiben a hon, mint Rákóczi hős korának tündér-meséiből, fenséges szabadságharczának csodás hősrégéiből. Lett volna-e Kossuth, ha Rákóczinak nincs?! S 48-as honvédeink, ha kuruczok nem éltek volna?

Hála és dicsőség épp ezért Tenéked, magyar szabadságnak oh mennyei küldötte, fenn a magasságos égben! Hála és dicsőség haló poraidnak lenni is, itt a földön. Tekints alá szíveinkbe s vedd el onnan hála-áldozatunkat! Tekints alá a mi szíveinkbe, mert ha van valaki a földön, ki érteni és érzeni képes a te kihűlt nagy szíved nemes szenvedését, a szabadság jövő álmaért való fenséges dobogását, úgy a sok vértanuságban és hosszú elnyomatásokban megedződött magyar Izráel szíve az! Mi tudjuk csak igazán érezni, amit te éreztél, a mi lelkünk képes csak úgy fájlalni azt, ami te néked fájt! S merthogy fényes napunk valál, ha béborult egünk, s Józsefünk levél, ha Fárók alatt nyögtünk, mint egykor Józsefnek csontjait Atyáink, úgy most mi is áldva ünnepeljük földi maradványaid.

Szent hamvaidra égi áldást kérünk,
Midőn áhitattal sírodig kísérünk.
Legyen áldott lelked, miként Ábrahámé,
Kinek sorsát tegnap tóránk épp ilyenek regélé;
Kinek honát kelle szinte elhagynia,
De megmaradt, mint te, honának hű fia.

וַתָּרַח תְּנוּחָה אֶל אֲבוֹתָי בְּשׁוּלְתָי
Térj meg hát nyugodni őseid körébe, az ősi honi földre
Hazának földjébe: minden magyar szívbe,
Mert élni fog e földszív, gyásza nem leverő,
*Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!*

Budapest.

DR. BÁNDE ZOLTÁN.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Sok év óta kísérjük figyelemmel az állam és a felekezetek közötti viszonyt és minden alkalommal ismertettük az e körbe vágó tényeket. Öröndetes tény, sajnos, csupán a recepczionális törvény megalkotásakor jegyezhattunk fel. Ezen kívül csupán a jogegyenlőségről tett nyilatkozatokban gyönyörködhettünk, különösen abban, melyet boldogult Szilágyi Dezső tett, midőn a Felséget a millennium alkalmából mint házelnök az egész nemzet nevében üdvözölte. Azt hangsúlyozta a fennkölt gondolkozású politikus, hogy a magyar nemzet története folyamán kialakult örökérvényű elvek egyike a felekezetek jogegyenlősége. Ezt az elvet azóta más államférfiak is hangoztatták, de a felekezetek közti viszonyok szabályozását czélzó törvények és rendeletek a mi felekezetünk szempontjából ezen jogegyenlőség elvét nem mutatják. Ilyen volt például a kongrua-törvény, amely felekezetünk viszonyaira és bajaira egyáltalában nem volt tekintettel. De azért ezzel valahogy megbékültünk, mert legalább külsőleg a jogegyenlőséget megővta. A felekezeteknek adandó államsegélynél azonban a sérelem oly evidens, hogy a legszélesebb körökben kellett megütközést. Az államsegély felemelésének sürgetése felette csekély eredménnyel járt. Már évek óta azt hangoztatják, hogy az állam kötelessége, hogy az elviselhetetlen hitközségi adóterheken könnyítsen. Ez a folyó évben meg is történt. Mint más alkalommal, úgy most is hangsúlyozzuk, hogy mi minden felekezet boldogulását örömmel látjuk, de sohasem fogunk megnyugodni abban, hogy ilyenkor reczipiált felekezetünkkel az állam mint mostoha gyermekével bánik. Az idei költségvetés az államsegély millióiból felekezetünknek alig juttat valamit. A rengeteg segélytöbbletből felekezetünknek felfelé kikerekített összegben 9000 korona jut. Hol van itt a jogegyenlőség? A megokolás azt mondja, hogy ez azért van, mert az izraelita felekezet nincs szervezve. Hát ezért kisebb a hitközségi adóteher? Ha reczipiálni lehetett a szervezet előtt, akkor a segélyt is meg lehet adni a szervezet előtt. Hisz az állam tényleg adja is. Hol van a segélyben a határ a szervezett és nem szervezett reczipiált felekezeteknél?

A politika nem a mi kenyérünk és folyóiratunk erre a sikos térre sohasem fogja magát csábíttatni. A társadalmi jelenségeket is csak addig a határig követjük, ameddig felekezetünk összességében vagy hívei felekezeti hozzátartozóságuk folytán érintetnek. Ebből a szempontból sajnálattal jegyezzük fel, hogy a »nemzeti« kormány és a »demokrata« függetlenségi párt többségének vezérlete alatt egyre sürűbben hangzanak fel a középkor eszméi, hol az egyik, hol a másik jelszó alatt: *agrárizmus, fideikomiszum, szövetkezetek, idegenek*. Ez utóbbi volt az utolsó tromf a zsidók ellen. Szégyellős indítvány tétetett a meg nem nevezett, ép ezért még súlyosabban megtámadott, mert »idegen«-nek bélyegzett zsidó ellen, hogy földbirtokot ne vehessen többé.

Kedzetnek elég biztató: a zsidót ki, a kulit be. Mindkét kívánság ugyanazokban a nemzeti kebeleekben támadt. A francia »nacionálizmus« kulik nélkül indult kereszties hadjáratára az »idegen« ellen és letepert minden igazságot és erkölcsöt, amely útjában állott. Hazánkban a kereszt az egyetlen már győzvé, zsidó Dreyfusok pedig nincsenek, kezdődött tehát a falusi boltoson és végződik az »idegenek«-en. In hoc signo vinces. A klerikálizmus azonban természeténél fogva megállást nem ismer, egyre tovább halad: a dicsőített inkvizíciótól a már elfelejtett boszorkányperig, a fideikomiszumtól a jobbágytságig, a zsidótól a protestánsig, a hívőtől az eretnekig és még sokkal messzebbre a világpolitika mezején. Mert a középkor csak szőröstül bőröstül kapható, részletekben nem.

A klerikálizmus ezen telhetetlenségénél fogva nem hihető, hogy az inaugurált irány messze haladhasson. A francziák is kiábrándultak a nacionálizmusból, mihelyt észrevették, hogy az odadobott zsidó csak mohó étvágyát növesztette és alig egy évtizeddel a Dreyfus-hajsza után az állam és egyház elválasztása következett be. Az ilyen kulturharczat a nemzetileg és vallásilag egységes francia nép — az alig félmillió protestáns és a százezer zsidó nem jöhet tekintetbe — még kibírhatja, de hazánkat végveszedelemmel fenyegetné. Az egyházpolitikai harcztól nálunk is a túlkapások idézték fel. Az Isten mentsen meg bennünket a vallási és társadalmi harcoktól. A zsidót pedig önmagában nem lehet felfalni, ő csak az étvágygerjesztő

a fenti drága, nagyon is drága és véres eledelekhez. A gyűlölet, akármilyen fajtájú, az is, melyet a szeretet vallása nevében indítanak útnak, méreg, amely pusztításaiban nem tesz különbséget faj és felekezet között.

Dropsie Mózes A. philadelphiai jogtudós majdnem négy millió koronára rúgó vagyonát egy zsidó főiskola felállítására hagyományozta. Végrendeletében a következőt mondja: »Az Egyesült Államokban egyre növekedik a zsidó tudásban való alaposabb és rendszeresebb nevelés szükséglete és minden igaz izraelitát, ki ősei vallását szereti, ez irányban aggodalom tölti el, intézet alapítandó a biblia és az egész zsidó irodalom számára. Azt kívánom, hogy ez az intézet minden tanuló számára könnyen hozzáférhető legyen. Abban a hitben élek, hogy a tudomány azon ága, melyet ezen intézeten ápolni fognak, az általános tudós intézeteken nem könnyen hozzáférhető és a nagy összesség számára is felette hasznos, ugyanezért azt rendelem, hogy a tanulók vallásra, színre és nemre való tekintet nélkül vétessenek fel.« A végrendelet végrehajtása négy kiváló amerikai zsidóra van bízva, közöttük van Straus Oscar kereskedelmi minister.

Amerika ismét megelőzte a vén Európát és ez esetben oly példát mutatott, melyet az európai zsidóságnak is követni kell. Napról napra világosabb lesz, hogy a zsidóság tudományának elhanyagolása által mily veszélyeknek teszi ki híveit. Nem múlik el év, hogy keresztény neves tudós rá ne vetné magát a zsidóságra és nevének és szavának varázsával nem ingatná meg éppen a szellemileg magas fokon álló, de a zsidóságról tiszta képpel nem bíró hitsorsosokat. Tudatosan vagy nem tudatosan a zsidóság múltját oly színekkel festik, hogy az az ósdi jelszó szerint csak mint »előfok« és mint »ethikailag inferioris jelenség« tűnik fel. Ezzel szemben a mi köreinkben részben antiquált tudományos ideál okozza, hogy modern tudomány ne fejlődhessek. Fényes név pedig kevés akad, mert a zsidó tudásért kedvező esetben hallgatag elismerés a rendes jutalom. Végre valahára ennek is meg kell változni. A közviszonyok vaskényszere fel fogja tépni a romantikus álmodozásra becsukott szemeket.

Épp egy éve, hogy folyóiratunkban a bócher-kérdés körül keletkezett mozgalomról beszámoltunk és a probléma lényegéről véleményünket teljes objektivitással elmondottuk. Az ügy nehezen haladt előre és az érdekeltek türelmetlen sürgetése sem igen lendített rajta. Legújabb stádiuma egy héber körlevél (a Nité Bachurim novemberi füzetéből külön lenyomva), melyben a vezetők is meglegyintetnek. Ebben a dokumentumban első helyen a bajok vannak feltárva: 1. a jesiva növendékei napról-napra apadnak, 2. nem tanulnak, 3. a jobbak világi iskolákba mennek át, 4. mert a világ szemében megvetettek (szórol-szóra idézünk). Nyolcz részletezett baj van, melyek valamennyien a körlevél által használt szó szerint a »snorren«-ből erednek. A legtöbb bócher a jámbor alvidékről származik és a felvidéken romlik el. Ide pedig az aranyborjú viszi őket, pénzt remélnék, a héber körlevél zárjelbe teszi: »ganz Oberland ausschnorren«.

Az összes bajokat meg fogja szüntetni a pénz, melynek beszerzésére a körlevél részletes tervvel szolgál. A főreform a központi pénztár, amely a segélyeket a jesivák szükséglete szerint szolgáltatja ki. Hogy elég pénz lesz-e, azon nem aggódnak. Modern ujtás a stipendium behozatala és a szünidőnek a nyári hónapokra való áttétele, »midőn meleg van és midőn a rabbik amúgy is fürdőre mennek«. Ezen reformok megszüntetik majd a bócherek vándorlását, »a szegyezősők, kik nem akarnak koldulni és szükségből vetik le a bócherköpönyeget — és ezek rendszeren a felvilágosodottak, a tisztességesebbek és a kiválóbbak, kikből gáonok válnának, ha a jesiván maradnak — megmaradnak a hit köpenyében«. A kosznapok is megszűnnének és néhány sorral az idézett hely után a körlevél kilátásba helyezi azt is, hogy a »szeminer és hasonlók« nem fogják többé »a nyáj javát elragadni és mézsárszékre vinni«.

Kis elszólás: saját bevallásuk szerint a bócherek java otthagyja a jesivát és a szemináriumba megy. És ez a tény nem ejti a mozgalom vezetőit gondolkodóba? Ha igaz volna az, hogy pusztán a pillanatnyi nyomor kergeti el a jesiva növendékeit, akkor a szeminárium kapuin sem kopogtatnának oly nagy számban, mert, sajnos, ott is nélkülözésekkel kell küzdeniök. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a baj oka mélyeb-

ben rejlik, melyet semmiféle segélyezéssel megszüntetni nem lehet. A főbaj, amint első cikkünkben kifejtettük, az, hogy a jesiva nem készít elő semmiféle gyakorlati pályára. Ez pedig a modern társadalom egész rendszerével ellentétben van. A kulturállamokban (német, francia, angol stb.) nincs jesiva. Miért? Az elterjedt téves nézetekkel szemben nyomatékosan rá kell utalni arra, mit részben a körlevél is tesz, hogy a jesiván a kultura gázol végig. Ez az egyszerű igazság, mely elől szemet hunyhatnak, de melyet meg nem változtathatnak.

*

A pogromok korában nagyobb meglepetés már alig érhetett bennünket, mint az a pétervári héber nyelvű levél és felhívás, melyek egy új tudományos folyóirat legközelebbi megindulását jelentik és a program előadása kapcsán közreműködésre szólítanak fel bennünket. Mekkora idealizmus és mekkora tudományszeretet! Az új folyóirat címe »Hakedem«, szerkesztői *Markon J. és dr. Sarasevsky A.* Pétervárott, és negyedévenként fog megjelenni. A sémi ismeretek és a zsidó irodalom organuma lesz, de az előbbieket szintén főképp az utóbbiak elősegítésére fognak szolgálni. A program tiz pontot sorol fel, de a fenti kettő valamennyit magába foglalja. Az új organum szükséges voltát a szerkesztők egyebek közt azzal okolják meg, hogy a dilettantizmus erősen lábra kapott és az igazi tudomány már-már kihál. A »skolastika« külön szerepel a kiirtandó gaz közt. A tudomány ezen állása mellett a kritikára és a bibliográfiára külön súlyt vetnek. Nagy liberalizmusra vall, hogy európai nyelveken írt dolgozatokat is felvesznek. Az előfizetési ár 14 korona, a szerkesztőség címe: *Petersburg Ofizerskaja, 50. Redaktion des Hakedem.* Az új organumot olvasóink figyelmébe ajánljuk.

*

Leroy-Beaulieu Anatole, világhírű nemzetgazda, francia akadémikus, ki a zsidókról általában (»Izrael a nemzeteknél«) és az orosz zsidókról külön művet írt, 1905-ben az Unióba bevándorolt orosz zsidókról nagyérdékű felolvasást tett közzé: »Les immigrants Juifs et le Judaïsme aux États-Unis« (*Páris*, 1905). Az előadást a Société des Études Juives estéjén tartotta. A kiváló előadó az orosz-zsidó kérdés megoldását Orosz-

országban tartja megoldandónak, még pedig csak a szabadság és egyenlőség által (9. lap). Ezen nézete mellett bizonyára a pogromok után is megmaradt. Hat millió embert, kik évszázadok, részben évezredek óta laknak egy országban, nem lehet márról holnapra a földből kitépni. Az orosz zsidó polgárait üldözheti, megrohanhatja, de ezekkel a brutális eszközökkel sem fogja kiirtani. Kiszoríthat éveken át nagyobb tömegeket, de összes zsidó lakosságát soha. L. érdekes képet fest a bevándorolt amerikai zsidókról, alkalmazkodásukról és minden egyéb-ről és oda konkludál, hogy az Unió néptömegei az orosz zsidó bevándorlottak által értékes népelemmel gazdagodtak.

*

A mult év november havában az angol és francia arisztokrácia egy-egy botránya volt a nagyvilági szenzáció: a Marlborough herceg és Castellane gróf válópöre. Mindkettőnek felesége amerikai elsőrendű milliomosok leányai. Csak úgy ömlöttek az újsághírek és tárczacikkok. Filozofáltak és moralizáltak mindenféle szempontból és minden hangon. Ez az egész ügy természetesen távol áll tőlünk és nem is kutatjuk sem a historikumát, sem a filizófiáját. Csupán az tűnt fel, helyesebben természetesen találtuk, hogy ez alkalomból nem okádtak tüzet a dúsgazdag amerikai polgárookra általában, hanem csak azokra, akik a magas arisztokrácia körébe tolnak. Ha zsidó milliomos nő szerepelt volna, akkor természetesen minden falusi zsidó boltost főbe kollintott volna a szabad és felvilágosodott sajtó. Ilyen gaudiumra azonban ritkán van alkalom. Nem azért, mert a zsidó nővel talán kiméletesen bánnak az érintett körök, hanem . . . De hát ezt már mindenki tudja.

TUDOMÁNY.

HÉBER FELJEGYZÉS RÁKÓCZI KURUCZAIRÓL.

Apró, kicsinyes adatok alapján épül fel a magyar zsidó hitközségek XVIII. századbeli története. Mint a főveny-tengerből kimossák az aranyport, oly nagy fáradsággal kell szemenként összehordani az egyes adatokat régi okiratoknak, könyveknek s feljegyzéseknek tömkelegéből. S ha látjuk, hogy még oly kitűnő gyűjteményben is, aminő »Magyarország vármegyéi és városai«, mely a legkülönfélebb szempontból tárgyalja a megyéknek s minden egyes kaszinójának történetét, a zsidóság történetének úgyszólván hely nem is jut s némhogy új anyagot nyernénk, hanem az ismert adatok sincsenek felhasználva: ¹⁾ tudatára jutunk annak, hogy felekezetiünk férfainak kell e feladatot elvégezniök, melynek egyetlen jutalma a multunk irányában teljesített kötelességnek tudata lesz. Még oly kevés az eddig elért eredmény, hogy a csekélység közlése sem felesleges s így megérdemli a közlést az a pár sor is, melyet Bürgl Sámuel a velencei kiadású (1566) Jalkut Simeoni példányára rótt, hogy későbbi időkben is megemlékezzék a kurucz időkre.

A feljegyzés írója nem ismeretlen. Mint maga írja, Frankfurt a. M.-ből származott Budára Oppenheimer Sámuel

¹⁾ Abauj-Torna monográfiájában hiába keressük azt a kultur-történetileg nevezetes tényt megemlítve, hogy Abauj-Szántónak már a XVIII. század nyolczvanas éveiben zsidóiskolája volt, Barsmegyénél szó sem esik a zsidókról, kik már a XVII. században laktak a megye területén, a nagyváradi hitközség (Biharmegye) történetírója híret sem hallotta községe első rabbijának. »Elég, a példa fáj.«

megbizottja gyanánt, kinek I. Lipót már 1699-ben megengedte, hogy a közel három évtizedig zsidómentes Bécsbe letelepedjék a háza vezetéséhez szükséges személyzettel együtt. Így akarták meghálálni azt a sok szolgálatot, melyet a császári hadaknak tett milliókra menő összegek előlegezése és a hadi felszerelések gyors szállítása által.¹⁾ Oppenheimer Bürglét leküldte Budára, s ottléte alkalmából az 1703. évben egy kurucz csapat a budaiakra támadt. Később Bécsbe menekül a háború borzalmai elől s a kurucz idők elmúltával testvérével, Joachimmal együtt valóságos csatartért képezett, melyen a budai tanács vívta meg hatalmi guerillaharczait a kancelláriával, mert az utóbbi nem akarta a Bürglek kiűzetését megengedni.²⁾

Bürgl Sámuel tanusága szerint 1703 szeptember 28-án, egy pénteki napon s utána november 17-ike körül Buda előtt portyáztak a kurucz seregek s bő zsákmánnyal megrakottan távoztak. E két betörésről nem szólnak Budapest történetírói. Palugyai³⁾ szerint 1706-ban »Rákóczi Ferencz párthívei Budát nyugtalanították s a polgárok marháit elhajtották, míg Pfeffershofen budai várparancsnok a várórséggel ellenök kirohanván, őket elvonulásra kényszerítette«. Peisner⁴⁾ azt mondja: »1704-ben deczember 19-éről 20-ára éjjel a kuruczok be akarták venni Budavárát«. A mi feljegyzésünk korábbi harcokról szól. Hitelessége kétségen kívül áll, mert oly szemtanútól ered, aki mondhatta a háboru szenvedéseiről »quorum pars magna fui«, annál is inkább, mivel az időt sajtóságos, a zsinagógái élethez tartozó mellékkörülményekkel határozza meg. Hogy már 1703-ban azt írja, hogy Rákóczi Ferenczet megválasztották, ami tudvalevőleg csak 1704 július 6-án történt, az nem csökkenti hitelességét, mert elég lehetett neki hallania Rákóczi nevét, hogy megválasztott fejedelemnek tartsa.

¹⁾ Wolf, Geschichte der Juden in Wien. (Bécs, 1876.) 53. l.

²⁾ Büchler, A zsidók története Budapestben. (Budapest, 1901.) 188. l. s köv. Bürgl Sámuelnak Bécsbe meneküléséről Büchler szerint (i. h. 2. j.) szól az »Orsz. Lev. Benig. res 1721 jan. 24-én«. A jelzett okirat azonban csupán Bürgl Joachimmak a pénzverő-intézet számára eszközölt szállítások ügyében benyújtott folyamodványát és a rávonatkozó szakértői véleményt tartalmazza.

³⁾ Buda-Pest sz. kir. városok leírása. (Pest, 1852.) 68. l.

⁴⁾ Budapest a XVIII. században. (Budapest, 1900.) 83. l.

Meg fogjuk érteni s így megbocsátani, hogy Bürgl rebelliseknek nevezi a kuruczokat, hiszen nem kívánhatjuk tőle, hogy hazafiasabb legyen mint maguk a budaiak, kik nagy ellenszenvvel viseltettek a kuruczok ellen s a császár 1703 október 23-iki szabadságlevelét, mely a szabad kir. városok sorába emelte Budát, kiváló labanczérzülettel igyekeztek meghálálni. Bécs utczáin és egyetemén 1706-ban a kuruczok és a zsidók ellen harcziás és gyűlölettel telt felhívásokat ragasztottak ki.¹⁾ Buda szívesen fogadta Bécs példáját úgy a kurucz-, valamint a zsidógyűlöletben.

A följegyzés nem mulja felül a naptári feljegyzéseknek mértékét s így fontos dolognak tartja a kurucz felkeléssel együtt a szarvasmarha árát is közölni. Ugyanígy járt el Oppenheimer Sámuel egy másik védencze, Schulhof Izsák,²⁾ ki megírta Budavár visszafoglalásának történetét s emlékiratát ama gyöngyölet esetelésével kezdi, amidőn a török uralom alatt egy font kövér hús 4 krajczárért volt kapható, a legjobb borjúhús fontja 8 krajczár volt s a pint bort 2 garasával mérték.³⁾ Trebitsch Ábrahám krónikájában is említ ilyesmit.⁴⁾

Hogy Oppenheimer Sámuelnek 1703-ra Lipót császár 350.000 forintról szóló utalványt állíttatott ki — mint Bürgl írja — azon nem fogunk esodálkozni, ha tudjuk, hogy milliókra menő követelései voltak a kincstárral szemben.⁵⁾

Az Oppenheimer Sámuel név ötleteből említsük meg, hogy egy dr. Oppenheimer Sámuel nevű orvos 1785. évben Bécsbe történt költözködése előtt több esztendeig Magyarországon működött s az utrechti egyetemen szerzett doktórátusát a pesti dekanatus által nosztrifikáltatta.⁶⁾ A század hetvenes éveiben a pozsonyi kórház orvosa volt s e minőségében a vesekő ellen hathatós gyógyszerrel vélt feltalálni a tört

¹⁾ Wolf, i. m. 53.

²⁾ Kaufmann, Die Erstürmung Ofens. (Trier, 1895.) 48. l.

³⁾ I. m. מִנְיָן מִבְּרֵית 1. l.

⁴⁾ Kőrösz háittim. Magyar vonatkozásait összeállítottam a Zsidó Néplap I. évf. 29. számában.

⁵⁾ Kaufmann, Okmányok Wertheimer Sámson életéből. (Budapest, 1891.) 8. l.

⁶⁾ Wolf, i. m. 88. l.

dióban, amint azt a Pressburger Zeitung 1778. április 4-én megjelent száma mutatja. A nevezett lap a zsidókról rendesen becsmérőleg szól s így annál jellemzőbb az Oppenheimernél használt méltányló hang. A hír az eredeti helyesírás szerint kivonatolva így hangzik:

Zum Troste derjenigen, welche mit Sand und Steinschmerzen behaftet sind, machet Herr Sam. Bernhard Oppenheim, Medicinä Doktor unter dessen Aufsicht sich das allhier auf Palffischem Grund etablierte Judenspital befindet, hiemit bekannt, dass derselbe unter verschiedenen andern praktischen Beobachtungen die Blüthe der sogenannten Stein oder Wälischen Nüsse (Juglans) welche in der Sonne gedürret und pulverisiret für ein sicher, unschuldig und zuverlässigs und schmerzstillendes Mittel wieder Sand und Stein im menschlichen Körper befunden habe... Benannter Herr Doktor versichert, dass unter allen bisher bekannten Mitteln... unter welchen derselbe in seiner zur Utrecht herausgegebenen Inaugural Dissertation... nahmheft gemacht keines diesem gleichkomme... Er verspricht auch sobald wie möglich eine vollständige Abhandlung von dem Nutzen und medicinischen Gebrauche der Bäume ans Licht stellen zu wollen.

Az említett Jalkutpéldányon 3 feljegyzés van,¹⁾ nem számítva Bürgl német aláírását, mely így hangzik:

Samuel Bürgl Juden des Kays. Ober Krigs Factor Samuel Oppenheim bestelten zu Ofen in Hungarn.

Egy rövidebb zsidó-német feljegyzés szól Oppenheimerről s Bürgl családjáról.

לזכרון הו אדוני הקצין משתדלין (sic) הגדול בהרד שמואל אופנהיים בווינא מאדוננו הקיסר לעפאלטום יריה האט אן וויזונג ביקומין מה שחייב לו על שנת תס"ד²⁾ לפיק סך שלשים וחמשה מעמים מאה אלפים וחובים בליא 3,500,000 נאום משירתו הקי שמואל בליא יודא בירגל מקיק והנקפורט דמיין משפחת מאיר ריישלינג וזונתו רבקה בת פרנס ומנהיג מהרד נתן יפה וציל מקיק בניג אצל נהר ריין.

¹⁾ Mind a hármát Schwarzstein S. B. verebélyi rabbi úr közölte velem, a miért e helyen is köszönetet mondok neki.

²⁾ Mivel Oppenheim 1703-ban (május havában) halt meg s Bürgl nem írja neve után a szokásos יל enlogiát, valószínű, hogy a feljegyzés még korábbi időből származik. (L. Frankl, Inscriften, 52. l.)

A kuruczokról való megemlékezés így hangzik:

לזכרון שנת חמשת אלפים וארבע מאות שישים (sic) וארבע לבריאת עולם האט זוך העם הנקרא הונגארין נהר אדוננו הקיסר לעפאלטום יריה אויף ניישעלט אוי' כלל ניש מער וואלדן תחת ממשלתו זיין אן זוך דוכוס וורנין ראקציין אן זיבן בירגין בחדר ניוועזין אוי' עם אשר לא יספר מרוב צוואמן קומין אוי' שמחת תורה משעת קריאת התורה בעמדו לפני ספר תורה לחתן תורה נהר ההווק כאן אצל פעשט קומין אורד פיל בהמות הנוועק ניוועזין. מן האט צוואר ין חווק כאן מיט שטיק¹⁾ הניבר נשאסין אבר ניש ניהל[פין] וונדרין ווידראום מיט שלל פארט נינגן אוי' החווק אך ערשלאסטען ניקס הרדין נלאוין דק ממש אלי בהמית מיתו (sic) ביעב ניוועזין משום זה מן איין פאר נטיי אונגארדישי שורים²⁾ וזנשטי שנים המישים אך שישים ריט ביצאהלט ווארין אוס ה' ט' אוי' יודי והובים קויפט ווייא שאף אוס ה' פנים³⁾ איין קוא מיט ניש קאלף שני והובים והצי איין סוס הצי ריט ווייא אך זעלבסט כמה שטיק קויפט האט.

Magyarul: Emlékül a világ teremtésétől számított 5464. évre, a midőn felkeltek a magyarok, urunk, Lipót császár ellen s semmiképen sem akartak többé hatalma alatt lenni s Rákóczi Ferencz hercegezt megválasztották maguknak Erdélyben. Megszámlálhatatlan sokaságú sereg gyülekezett össze s a tóra örömnépén a tóra felolvasásakor, midőn a tóra elé járultam mint chaszán tóra (a tóra völegénye) az itteni, Pesttel szemben fekvő vár elé vonultak és sok marháat elhajtottak. Bár ágyúkkal lövöldöztek reájuk, nem használt, hanem másodízben is ellátták magukat zsákmánnyal s a várat körülzárva nem engedtek be senkit. Az éhségtől majdnem az összes marha elhullott, amiért egy pár jó magyar ökör, mely ezelőtt 50 vagy 60 talléron elkelt, 9 vagy 10 forintért volt kapható, épügy lehetett egy jó juhot kapni 5 garasért, egy tehenet jó

¹⁾ Stück az ágyúnak régi német neve. Így is hangzik: Stück. Budavár elfoglalása után Schreyvogl apátnak tiszteletére »drei stuck gelöst worden«. (Századok. XXXV. 72. l.)

²⁾ Tulajdonképen érthetetlen, miért lehetett az ostrom ideje alatt oly olcsón vásárolni állatokat, hacsak fel nem tételezzük, hogy a »drei stuck« kifejezés a ווייץ szó után értendő s akkor azt mondaná Bürgl, hogy ezelőtt 8—10 forint volt az ökör ára s az ostrom alatt drágult meg.

³⁾ Talán azt a garast érti alatta, melynek értéke 77 fillérral volt egyenlő.

borjával együtt 2¹/₂ forintért, egy lovat egy fél tallérért, amint magam is vettem több darabot.

E zsidó-német feljegyzést némileg kiegészítik a következő héber sorok:

לזכרון שמחת תורה שנת תס"ד בעמדי לפני ספר תורה במצות חתן תורה
באו המורדים הנקרא בלי"א רעבעליר העם אונטן וועמדי אצל המקום פעשט¹⁾
גד הווק אובין פחאום ולא ידע איש מאומה מפני זה הוי מורה גדול והלכנו
מבתינו לחווק הניל ומשם ורקו בקרווי איש הנקרא שטיק גדולים על המורדים
ונסעו [1] אהיהם שבת פרישת וישלה באו המורדים עוד פעם לפני המקום ולקחי
משם שלש מאות בחמות ואלף צאן והלכו לדרניהם ועשהו הרג רב בחווק
צאלנאק אצל נהר דייס.

Magyarul: Emlékül az 5464-iki év tóra örömnepére, midőn a tóra elé járultam s jöttek a magyar lázadók, akik németül úgy nevezetnek »Rebeller« és megállapodván Pest városa mellett, hirtelenül, észrevétlenül Budavárra támadtak. A nagy rettegés miatt házainkból a várba menekültünk, ahonnan ágyúknak nevezett nagy tűzokádó fegyverekkel lőtték a lázadókra, akik erre elvonultak. »Vajislach« hetiszakasz szombatján ismét ott termettek és elrabolván 300 marhát és 1000 juhot, eltávoztak és a Tisza melletti Szolnokon leölvén azokat nagy tort csaptak.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

ADALÉKOK AZ ÓBUDAI HITKÖZSÉG ÉS CHEVRÁK TÖRTÉNETÉHEZ.

(Vége.)

A héber feliratok magyarázatai.

11. שויהי.

Az I. sz. a. díszes, rézből készült négyoszlopos állványt képez, amely tulajdonképen két s'vizit tartalmaz. A felső, mely még a régi templomból való, művészies kivitelű מנייה, valamint kerete is csupán zsolotári versekből áll. Az alsó ábrázolja a jelenlegi csodaszép kivitelű ארון הקודש-t: a tűzben lobbanó סיני hegyén a körülvéve 6 oszlopos mennyezettel, amelyen korona díszelg.

¹⁾ Mindkét helyen Pest a magyar kiejtés szerint van írva.

Adakozója a többször említett Totis. Felesége Peszel מיהל קיצע lánya. Totis első felesége Sachs Kéle.

12. הופה.

Az I. sz. a. az akkori előjáróság adakozó-készségét dicséri.

13. Oltár-takaró.

Miután nálunk még a konzervatív beosztás divik, az előimádkozó rendes helye a frigysekrény jobboldalán van, a tórafelolvasás pedig a templom közepén a frigysekrénynyel szemben történik.

Az I. sz. a. az עמיר, a II. és III. sz. a. a שולחן használatára szolgál.

14. Szószék.

Az I. sz. a. adakozó családi neve Deutsch. Társfőnöke a nagy gabonakereskedő cégnek Deutsch Gábor és Józsefnek Budapesten, ahol a Muzeum-köruton háztulajdonos is volt. Egyetlen gyermeke Sándor, tornyai Schosberger Zsigmondnak veje. Deutsch egyik nővére dr. Kohn pesti főrabbi apjának fivéréhez ment nőül. A szószék sikerült felírását Deutsch kép. igazg. ügyességét dicséri.

A II. sz. a. díszes takarója ama szószéknek, melyet a restaurálás alkalmával készítették; derék ifjaink hitbuzgósága, valamint az adakozó készségére vall.

A III. sz. a. nemeslelkű választmányi tagnak ajándéka.

A IV. sz. a. a már többször említett Weisz hitbuzgóságát dicséri. Fehér kelméből készült és a ימים נוראים használatára szolgál.

15. Emléktábla.

I.

Nem mulaszthatom el örömömnem kifejezést adni a fölött, mely szívem betölti — עלוי לבי בך — valahányszor e két táblát olvasom, mondván: ברוך מישה עתים. Mert immár most a magyar nyelv uralja hitközségi életünket. A szószék, a község ház és természetes a hittanítás az egész vonalon, még a talmud is, mindannyi istápolója a szeretett hazai nyelvnek.

Ámbár 1869 óta a hitközség díszkoronájából hiányzik a legbecesebb éke: a neves Mintafőiskola, de a hittanítást

mélyesítése czéljából mégis a fiuk 8, a lányok 4 órai tanításban részesülnek hetenkint. Ami jelenleg négy tanító által történik. Ezek nevei: Bató J. Lipót, Friedman József, Reichenberg Miksa és Stöckelmacher Bernát. Mind a 4 okleveles néptanító; de Bató és Reichenberg rabbifunkció elvégzésre is képesítvék.

Az I. sz. »Emléktábla« héber betűs ugyan, de szövege részben német.

Rendeltetése megörökíteni mindazokat, kiknek védnök-sége alatt, valamint hozzáműködésével 1820-ban hazánk akkor még legremekebb zsidótemploma építtetett. Névszerint:

I. Ferencz, osztrák császár, Magyarország királya stb.

Antal József, palatinus stb.

Rudnay Sándor, Magyarország primása stb.

Majlath József gr., elnök stb.

Czirák Antal gr., II. elnök, stb.

Bárczy Pál, I. alispán stb.

Kovács György, II. alispán stb.

Péchy Ferencz, plébános.

Német Sándor, praefectus.

Fischer Illés és
Lipthay Sándor } kamarai ügyészek.

Urbanovics Pál, uradalmi provisor és igazgatója az »izr. német« iskolának.

Érdekes, hogy Münz rabbinál nemesak sírkövén, hanem itt is az »אמיתו« jelzõre akadunk.

Boskovitz Simon az ismert elnök.

Bobele Abr. nagy לטרון, de szabadelvű ember volt. Neuhaus, Morvaországból származott, egyidőben a hitközség elnöke. Őse a Kopelieknek, Kunevaldereknak és Wodianereknek. Felesége Rezel, Boskovitz leány. Fiainak neve Emanuel és Wolf.

Abelesz N. alelnöke a hitközségnek.

Totis az ismert adakozó.

Engel M. azonos a צירי-vel.

Blau Mord. a már említett כלי קודש adakozója.

Prostitz B. morvai aranyműves is nagy לטרון volt; feleségének neve Weisz Sendel, fiai Ignác és Lipót szintén aranyművesek Pesten. Kanitz M. H. Fia K. Dávidnak, atyja Weisz Berth. anyjának.

Perlgrund az ismeretes adakozó.

Reusz Hirsch atyja Reusz K.-nek a pesti פ"ח elnökének.

Boskovitz I. L. fia B. Simonnak.

Politz Feisch atyja P. Tévelnek, a már említett hitközségi elnöknek.

Boszkovitz Hirsch fivére B. Simonnak, fia B. Gerzonnak és atyja B. M. L.-nek.

Bogdán Z. H. alelnök egyidőben, őse a Jónas családnak.

A Lévi Szimche családi neve Weiskirchen, nagybátyja a már említett Deutsch Gábor gabona-nagykereskedőnek, nagyatyja a nemes Fischhof dr.-nak.

Politz Abr. atyja a neves Weisz M. A. gabonakereskedőnek és nagyatyja Weisz I. ékszerésznek.

Bogdán Iczig fia a Móse és fivére Zekel Hirschnek.

Landherr András építõmester által 1820 július hó 20-án.

Breznic az ismert hitközségi tanító, valamint jegyzõje.

שי"ם הכרי"ם tulajdonképen Hellschein, a pesti חב"ד alapítója. Nagybátyja Kohn Iczig Hirschnek, a Bibelschatz szerzőjének, valamint K. Rubennek. Mert H. nővére felesége volt Chajet-Kohn Elchonnak, akinek fiai voltak említett Iczig Hirsch és Ruben, mely utolsónak gyermekei Arnold, Károly és Elkán.

A II. sz. alatt már hazánk nyelvén hirdeti azok érdemeit, akik imaházunk restaurálása alkalmával szereztek azokat.

Erényi Ullman Gyula műépítész, Weisz Bertalan veje, díjtalanul vezette a 46.000 koronába került munkálatot. Gyönyörűen fest díszes templomunk az új kezben. »Ständer« helyett modern ülőhelyek. Stylszerű festése, villamos világítása rendkívül emeli istenházunk szépségét.

Dr. Adler Illés főrabbi 1896 óta közkedvelt lelkipásztorunk; sógora Vajda Zsigmond dr., kerületünk jövevénye, aki az érettségi utánig szemináriumba járt.

Ehrlich Sámuel, aranykeresztes nyug. Goldberger-féle gyárigazgató tett több alapítványt. Tanítványa Zipszer Mayernek. Fivére, Ehrlich Ede, rabbi volt Nagyváradon, Pécsen, ahol magyaravató beszédet is tartott.

Deutsch Lipót, a már említett nemeslelkű alelnöke a község, valamint a chevra kádisának. Többszörös háztulajdonos.

Elias Ede, buzgó előljáró; sógora a köztisztletben részesülő Lang Mihálynak és így rokona Breitner Lipótnak, az éveken át tevékeny előljáró tagnak.

Szamek Nándor, szeszgyári igazgató ismeretes jószívűsége, valamint előzékenysége által. Alárendeltjei bálványozzák. Fia, Jakab, szintén szeszgyári igazgató San-Franciskóban, kinek felesége unokája a pesti hitközség neves Lusztig hitoktatójának.

Handel Zsigmond előkelő előljárói tag, tojásnagykereskedő; dédunokája Goldschmied Jósiának — kinek zsinagógiai nevét viseli — a Goldbergerék egyik fivérének; unokája Lövenstein — vulgo Makova — Lipótnak.

Stern József dr. ügyvéd, a székesfőváros kimagasló alakja, tekintélyét a humanizmus szolgálatába állítja; veje Fleischner Samu dr. nagymihályi ügyvédnek, akinek fivére Faragó táblabíró.

Berger Ármin a közügyek önzetlen munkása, a Bahurim Bikur Cholim elnöke is.

Klein Jakab a község, valamint a chevra kadisa nemeslelkű előljárója; rőfőskereskedő.

Orova Jónás éveken át nagy buzgalommal több tisztletbeli hivatalt viselt; neje szül. Gattein; veje Sarkadi Adolf állami felső kereskedelmi iskolai tanár, aki fia Stöckelmacher B. hitoktatónak.

Schwarz Gábor tradícionális életű, jószívűségéről ismeretes; neje Goldbergerék családjához tartozik.

Radványer Adolf, a chevra kadisának éveken át odaadó előljárója; fivére Radványer Vilmos orvosnak (egyideig hitközségi elnök); aki apósa Halász Gyulának, a székesfővárosi tanár és tankönyvírónak.

Weisz Mór több egyesület buzgó előljárója. Apja Vágó Józsefnek, az Ipar- és Kereskedelmi Kamara jegyzőjének, valamint szakirodalmi írónak, aki veje Scherman Adolfnak, a székesfővárosi tiszti főorvosának.

Baron Adolf kereskedő, többszörös háziúr, kifáradhatlan hivatásában.

Augenstein Sámuel, takarékpénztári igazgató; apósa dr. Sipos közkedvelt kerületi orvosnak.

Freiberger Mór, Goldberger-féle gyárigazgató, neves

vegyész veje a komáromi Braunnak, az előkelő nagyvállalkozónak, aki neves volt talmudi tudományáról és nemeslelkűségéről.

B. Goldberger Sámuel. Ki az, aki e nemest nem ismeri? Gattein Izraelről már volt szó.

Leipzigier Vilmos, a vaskorona-rend lovagja, a vörös sasrendjeles nagygyáros, páratlan jóltevő; atyja szintén éveken át a felekezet hűséges istápolója volt.

Dr. Rakoniez Mórról már történt említés.

Stern M. J., az éveken át volt érdemes elnök, alapítványt tett a »sínlok háza« javára.

Tatay Adolf dr.-ról szintén már többször történt említés.

Unterberg Adolf dr., **ר' אדולף אונטערבערג** mert rendelőszobájában gyakran nemcsak pestiekkel, hanem harmadik megyebeliekkel is találkozunk. Veje Veil Simonnak, a pesti hitközség jótékonyági ügyosztálya érdemes gabajának, akinek nagynéje a boldog emlékü Fochsz Johanna, és fia Antal az »árvaház« és »siketnémák« intézetének alapítója, aki leánya volt Pinkas — vulgo Jidels — Elkánnak, aki nagykereskedő és Béthamidrás tulajdonos volt Ó-Budán. Ez őse a Harkányiaknak, Koppély és Kadischeknek. Szegő dr. curiai bírónak Luiza nevű felesége szintén dédunokája Pinkásznak, aki József nádor udvari zsidója is volt.

Unterberg dr. fiai, Jenő dr. és Hugó dr. szintén jónevű fővárosi gyakorló orvosok és produktív szakirodalmi írók. Anyjuk valóságos **אשת חיל**. Nagymamája **אשת חיל** edestestvére Fochs Johannának.

Szurдай Weisz Leó a Spizer-féle képfestő-gyárnak egyik főnöke.

Boschán Márk lisztkereskedő.

Blau Sándor, a már említett Blau Jakab fia, vaskereskedő.

Deutsch Samu gőzmalma főtisztviselő, Deutsch Lipót veje.

Finaly József egy ideig hitközségi alelnök, valamint a **קרן** érdemes alelnöke.

Finaly Zsigmond előbbinek fivére, a már említett **קרן** adományozó; a »Kristály« jéggyár alapítója.

Elias Samu, Elias Ede előljárónak fia, jelenleg hitközségi pénztáros; fakereskedő villamos favágó-berendezéssel.

Ganz Mór egy ideig előljárói tag is volt.

Gattein Lipót a chevra kadisa tevékeny gabája; háztulajdonos.

Handel Gusztáv fivére Handel Zsigmondnak, és így rokonságban van a Goldberger, Lövenstein és Rakonicz családdal.

Huszér Ignác többszörös háztulajdonos apósa Huszár Jenőnek, a magyar királyi posta helyettes igazgatójának.

Klein Lipót szeszgyári főtisztviselő sógora Szameknek. Atyja neves talmudista és hebreista.

Lieblich Vilmos kereskedő; már atyja is tevékeny részt vett a hitközségi életben. Annakidején igazgatója volt a neves Boskovits J. L.-féle iskolának.

Lövy Náthán nyug. irodafőnök annakidején sokat fáradozott — természetesen kellő eredménnyel — a Goldberger-féle gyár munkásai helyzetének javításán. Veje Rosenzweig Adolfnak, a kerület és a קהל. hosszú ideig kedvelt orvosának, akinek unokája, Rosenzweig Adolf dr. most a II. kerület legkeresettebb orvosa.

Löffler Miksa a chevra kadisa gabája volt jó ideig; unokaöccse főtisztviselő a Goldberger-féle gyárban.

Mittelman Jakab kereskedő, háztulajdonos, tevékenységet fejtett ki a hitközségi élet különböző irányában.

Quitter Ármin ifjú korában tanító volt, most tekintélyes gazdálkodó úgy a szőlő- mint a földművelésben.

Rosenstock Zsigmond bórkereskedő unokaöccse a nagyalapítványú Holits V.-nek. Felesége révén rokonságban van a surdai Weiszokkal.

Reisz Mór dr. hajógyári, valamint kerületében keresett orvos. Atyja 20 évig volt hitközségi elnök Turdossinban.

Stern Sámuelről történt már említés.

Schiffer Ármin hajógyári főtisztviselő közkedveltje egész környékének; a hitközség, valamint a chevra kadisa számvizsg.-ja.

Vörösváry Vilmos, patricius családból, Ó-Buda legrégebbjéből való kereskedő.

Weisz Simon S. L. adományairól már többször történt említés; jelenleg előjárói tag.

Zweig Vilmos sajnágykereskedő és háztulajdonos.

Steiner Samu különösen fáradozott a templom restaurálásával; felesége a tekintélyes Breitner-családból való; kereskedő és háztulajdonos, valamint szikvizgyáros.

Korach Márk sok ideig a pozsonyi jesiba szorgalmas látogatója, később a Spitzer-gyár igazgatója. Leánya Kolozs Regina dr. székesfővárosi tanárnő, aki felesége Dénes Lajos dr. székesfővárosi állami gimnáziumi tanárnak, akinek nagatyja a híres ירושלים סעריאהעל hontmegyei főrabbi és nagybátyja Ehrenfeld N. prágai főrabbi.

Parcel József a hitközség és a קהל köztisztjeletben álló és érdemes jegyzője.

16. Urna.

I.

Az I. sz. a. ezüstből készült ládaalakú, gyönyörű munka. Totis az ismert, Reusz H. szintén. Boszkovitz M. fivére Hirs és Simonnak, fia Gerzonnak, egyidőben elnök is volt. Perlgrund a már említett, apósa Rottfeld orvosnak.

17. טרה-keret.

A hulla rituális mosása alkalmával megfelelő szentfrási versek, valamint imák mondandók, melyek sokszorosított példányban a jelenlevő hívek közt szétszórtatnak alkalmi használatra. Nyen imatáblák négy példánya értékes csinos ezüst keretbe van foglalva.

Az I. sz. a. Holits L. nagatyja a הוצר תמים פעלו-tábla adományozónak, aki anyai old. b. Goldberger Imre nagatyja. U. sz. Baruch és M. I. Holitsnek. Kann W. öse Stern Mihálynak.

A II. sz. a. משה צוק = Engel anyai oldalon nagatyja Reusz K.-nak.

Holits W. fia az öreg és atyja a fiatal H. Lipót, M. I. és Baruchnak.

A III. sz. a. שיה רייצל Zerkovitz család rokona, nagy jótévő.

A IV. sz. a. Kopel fivére W. Gumpel hitközségi elnök és többszörös adakozó.

18.

Az I. sz. a. adományozó iskolaszolga volt és a כברה סעודה használatára értékes ezüst evőeszközt ajánlott fel, azonkívül alapítványt tett, melynek kamatjából a szegény iskolásgyermek részére ארבע נפשות készíttendő.

19.

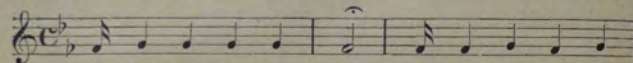
Bársonyban kötött, ezüstbe foglalt érdekes könyv a קדישא-é. Az itt közölt I—III. héber szöveg gyönyörű kézírás; de frója nincsen megnevezve.

20.

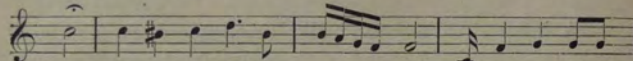
Irott asztali ima a chevra-lakoma számára, amely az ismert Hellschein kalligrafikai tehetségét dicséri. Feltűnő, hogy a szokásos ירבתי hiányzik.

21.

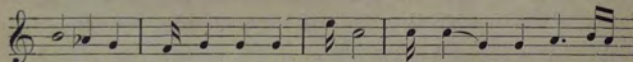
Asztali ének a chevra-lakoma alkalmából. Az ének szövege, valamint dallama nagyon régi, szerzője ismeretlen. De annyi biztos, hogy Münz rabbi idejében már ismerték.¹⁾

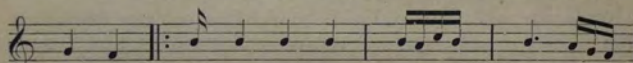
Á - nach nu edo ce - dek ve chev - ra - ka - di

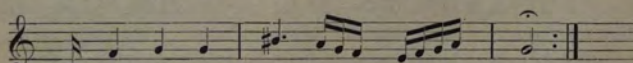
so nanz-nim se vá — — — ch loel á - ser hakol

bo - ro jehi a - do náj imo - no ká - ser i ma - vauszéno

ho - jo bilo ha - mo - vesz lo — — ne cáéh

u - mo - ch - o a danaj di — — mo.

Néhány történelmi okmány.

Mint I—III. közölből világosan kitűnik, hitközségem sírkertje nem kegyeleti adomány, hanem mint ősünk Abraham, ők is (בכסף מלא) jó pénzért vették az illető tulajdonostól. A legrégebb eddig ismeretes sírkő Trebits Lébes-é, 1729-ből. Örök álmukat aluszzák itt négy helybeli, több vidéki rabbi és sok társadalmi, valamint felekezeti kitünőségek őse.

¹⁾ Itt minden דיארר éneklük.

IV.

Függelék.

Az óbudai rabbik sírfeliratai.

I.

Oppenheim Beer mh. 1745.

בב

וגנו בי נוא דרהמנא מנא רמותא ושפירא שפירא
דיומא דמנח ידי מעהור לעלמא דדין ודאתי ואויל ליה
למנוחה, ושביק לן לאנחה על הספינתא דלית לה מקברנתא
וטבע בים התלמוד, ארתא דאלו ביה תליא תלי תלים
של הלכות כצנא מלא ספרא

הה מורינו ורבנו אבד ומצ' מתורר יששכר בער
בהרב מתורר ליב אופנהיים שהלך לעולמו לעלמא
דקשוט, ואמת הפסי להאי נברא
יום ו' עשק ה' אייר תק"ה לפק
תנעבה

II.

Ginsburg Náthán mh. 1783.

בב

הה הרב הגל המפורסם מי נתן
בן מוהרר מתתירו ול אבד דקהלתנו
שהה מורינו ורבנו נשיא אלקים בתוכינו,
זכותו יזן בעדינו, עד ביאת משיחנו,
נפטר ביום שן זך מרהשון תקמ"ד ל'
תנעבה

III.

Münz Mozes mh. 1831.

בב

איש אמת
הרב מוהרר מוינן דצל'
היה אבד דמה נפטר ונקבר
יום בו ויו אלו שנת תקצ"א לפק
תנעבה

ישם אמו קוניה

IV.

Heller Hirs mh. 1834.

כתר תורה

הה! דמו יושבי א' כי נפלה עטרת צבי
 צדקתו ורחם בתבל, עמוקת התורה לו להבל
 באמריו מוקקים שבעתים, הודיע דבריו אל היים
 יהוד בעמו והדרתו להפיץ מעינותיו אהבתו
 הקדש חי במעלליו דור דור יציצו פעליו
 יצר הכמי ומנו, לנצח יהיה בתוכינו
 דוחו מלא פי שנים, כל צמא הלך לו למים
 שממה שבה נשמתו, לזרוח כשמש בנברתו
 זה אדונינו מורינו ורבנו פאר דורנו
 מורה צבי תורש העללער וצוקל,
 נפטר יום ג' ל"ה תשרי ונקבר למחרתו
 ביום ד' לפרט אהה הצדיק נאסף בעוננו לפק
 הנצבה

ושם אמו הינדל

V.

Dr. Klein Gyula mh. 1895.

ב

אדונינו מורינו ורבינו הרב משה
 שלום יהודה קליין ז"ל
 שהיה אב"ד דקהלתנו זה שמנה שנים
 ויאסף אל עמיו בן חמש וארבעים שנה
 ביום ב' ראש חודש מנחם אב ונקבר
 ביום ד' ג' להדש בשנת ה'תנ"ה לפ"ק
 לדאבון משפחתו ולעצבון רוח בני עדתו
 הנצבה

שם אמו היילה

A sirkő hátsó lapján:

ITT NYUGSZIK NÉHAI

DR. KLEIN GYULA

AZ ÓBUDAI IZR. HITKÖZSÉG 8 ÉVEN ÁT

VOLT BUZGÓ ÉS KÖTELESSÉGHŰ FŐRABBJA.

MEGHALT TEVÉKENY ÉLETÉNEK 45. ÉVÉBEN

1895. ÉV JULIUS HÓ 22-ÉN, MÉLYEN

GYÁSZOLVA SZERETŐ CSALÁDJÁ ÉS HIVEI ÁLTAL.

BÉKE LENGJEN PORAI FELETT!

VI.

A budai sirkertből exhumáltak sirköve.

1766.

למען

דעת כל עמי הארץ וידעו
 בנים אשר יולדו: כאשר
 נלחה יהודה מאובן חדש
 ושועלים הלכו כבית קבורתם
 ועתה
 הוכרחנו לפנות עצמות
 הקדושים האלה: וקברתם
 פה: והאבן הזאת שמנו מצבה
 לעד בכני ישראל
 ב אב תקבו ל.

VII.

Neuschloss Jakob (vulgo Jékev Vets) mh. 1868.

'פעת עירנו פאר וצבי ארצנו

וי אלקים צוה אוסל שמינו

סכות עלינו עלית על בני תמותה

פעליך וצדקך לדור אתרון חרותה

ימות עולם יחלפו ועוד זוכרך לברכה

עוד יענו עליך אשרי איש שלו ככה

קול יעקב בתורה שם גדולים קית

בחוריו ישראל להדרך בה אוית

זה הרב הגאון הרה"ק צדיק מופת הדור

משה יוסף יעקב וצוקל

הוא שמש בהוראה פה בילדותו ונהג נשואות

הרבנות שנים שמונה בקץ סעדהעלי

וכל ימיו לא מש מאוהל התורה

נוע ונאסף אל אבותיו ביום א' טו לירח שבט

ונקבר ביום ג' חי שבט בהספד מר וטרא וכבוד גדול

בשנת ה'תכ"ה לפ"ק

הנצבה

שם אמו הינדל

V.

Pótlások.

פירסות *felirásai*.

I.

זה שייך לחברה מנ בשנת תקפ"ג ל (מנוחה נכונה) (1828)

II.

זו האשה שרל אשת ה פנחס ב"ה זלמן ליב ז' לחברה אנשי מקום דקן אובן ישן בשנת תקצ"ה ל. (1838)

III.

כתר תורה. נעשה ע"י אלופים נבאים מהחברא אנשי מקום דקן אובן ישן שנת תקצ"ה לפ"ק (1838)

IV.

כ"ה. ז' ר' גדלי' שולער ע"י הענדל ז' לחברה דמנ בשנת תרי"א ל. (1851) (מנוחה נכונה)

V.

זאת נעשה ע"י אלופים נבאים מהחברא אנשי מקום דקן אובן ישן בשנת תרי"ד לפ"ק (1854)

VI.

זו לה א"ה שלמה בן ר' וואלף לין עומ שרל בת ה יהודה שטיינ-בשנת תרל"ד לפ"ק (1874) (אנשי מקום)

Toraköpeny felirásai - כתונת

VII.

כ"ה. הקצין ר' גומפל ב"ה מאניש ווייצר ע"ז שרל בת ר' אליהו ליב שפארד לה א"ה דקן א"י תקצ"ה ל (1835) (אנשי מקום)

VIII.

עין היים הוא למהזקים בה (אנשי מקום)

פירסות *felirásai* מה

IX.

זאת נדיב אברהם יצחק לעפולער בשנת תר"ט לפ"ק (1849)

Ötkaros gyertyatartó.

X.

נעשה ע"י הקטן פנחס החבר ר' טבל פאליצר ז' דקן דקהלתו יצו נעשה ע"י אונג יצו פה ק"ק א"י בשנת תרע"ו לפ"ק (1856) הק' הרר לאור זונג ז' הק' הרר אלי' שטיערן ז' הק' הרר יוסף ליב וואקסמאן ז'.

Kárpit a frigyiláda belsejében.

XI.

נעשה ע"י אלופים נבאי צדקה הקטן החבר ר' מאיר גראם ז', הקטן החבר ר' אברהם שלעוונער ז', הקטן החבר ר' שמעון בן החבר ר' זלמן ליב ווייס ז' תרמ"א לפ"ק (1881)

A héber felirások magyarázatai.

E 11 különböző szerelvények héber felírásait csak a napokban szerezhettem meg, de kihagyni azokat azért még sem akartam.

A VI. sz. a. adakozója, Kohn Salamon már többször fordul elő. Ajándék az *ANSHI MAKIM* részére.

A VII. sz. a. tóraköpeny adományozója Waiczner Gumpel és felesége שרל Spady Illés leánya. S így rokona Handl és Hédeváry Lehel orsz. képviselőnek. Az *ANSHI MAKIM* tulajdona.

A VIII. sz. a. köpeny szintén az *ANSHI MAKIM*-é. Névtelen adomány. Egy fa művészies kihimezése díszíti és alatta elmésen említett zoltári vers: »Élet fája az azoknak, akik ragaszkodnak hozzá«.

Évszám sines rajta.

A X. sz. a. ötkaros gyertyatartó van kettő, a frigyiláda oszlopai előtt egy-egy, és csakis ünnepies alkalommal használhatnák.

Policzer Tével, a már többször említett érdemes hitk. elnök, timár volt. Gyermekei is iparosok mind. Többnyire keztyűsök Pesten és Ó-Budán. Fia, Miksa helybeli keztyűgyári felügyelő is, atyja Policzer Zoltán drnak, helybeli kedvelt orvosnak.

Singer Lázár a pesti közismeretes gabbaj.

Wachsmann J. L. sok időn át tevékeny gabbaj. Apósa Füschl paplangyárosnak, valamint Lévai Miksa székesfővárosi tanárnak, a boldogemlékű Tenczer Pál unokaöccsének.

A XI. sz. a. díszkárpit a frigyiláda belsejében az adakozók ízlését is dicséri.

Grosz Mayer rokonságban van az előkelő Links-családdal, valamint Ungár Jakab szügyi ker. rabbival a »עקיבא« szerzőjével. Pipagyáros, de ritka buzgósággal évek hosszú során át a צדקה és a chevra kadisa gabbája.

Schlesinger Ábrahám ruhakereskedő rokonságban van Fínalyékkal. Apósa Löffler Miksának; ügybuzgó gabbaj.

Weisz Simon már több értékes szerelvény nemes adományozója.

Tehát van összesen héber felírást függöny 35, köpeny 29 és 722 5.

És most iparkodom folytatólag minden egyes tételhez, tőlem telhetőleg, az ígért »Pótlásokat« közölni.

A 152. old. V. sz. a. említett R. Simon dájjának unokája az Ó-Budáról származó Weil Simon pesti gabbaj, dr. Unterberg Adolf apósa.

A 154. old. XIX. sz. a. Weisz Simon sógora Elias Edének és Wohlschein Adolf könyvkötőnek. Weisz Sándor háztulajdonos, nagyfuvaros jó ideig hitk. érdemes előljárói tag és pénztáros volt. Leipniker Jakab a chevra kadisa, Kaiser Soma pedig a hitk. jegyzője volt.

A XXII. sz. a. nemeslelkű felesége unokája a neves Jekusziel Senaknak.

A 265. old. VII. sz. a. Leipniker és Deutschról történetik említés más helyen.

Berger Móse apja az érdemes előljárói tagnak, Berger Árminnak.

Spady J. L.-ről szintén történt már említés. Nagyatyja Spady Zsigmond hirlapírónak.

Blau Mord. többszörös adakozó.

Braun Jakov Léb a mintafőiskolának aranykeresztet igazgatója.

Kohn Wolf Léb puritán életű sógora Leipniker és r. JákeV Vets egyik fiának, atyja Kohn Jakabnak, tekintélyes kereskedőnek, aki veje Böhm Jónásnak, aki sógora megint a neves Kohn Arnoldnak. Kohn Elkán méltó fivére az imént említett Kohn Arnoldnak, kiknek egyik rokonuk Oroszországban mint énektanár és első tenorista az operaházban sikeresen működött, de tüzvész életének legszebb korában véget vetett szép pályájának. Szegál Gabriella operaénekesnő volt Prágában, nővére egy debreczeni karmesterhez ment férjhez. E tehetséges családról különben már többször történt említés.

265. old. 8/IV. sz. a. csak most tudhattam meg. A Kannékról már többször volt szó.

Makova Léb, máskülönten Lövenstein a már említett Lövenstein B. atyja, férje Goldschmied Taubenek és így nagybátyja dr. Rakonicznak és nagyatyja a Handeléknek; a második felesége Amszterdam Cirl révén mostoha atyja Erdensohn Mórnak.

A 268. old. XVII. sz. a. Grán József többször fordult már elő mint adakozó, קָן gabbaj, sógora Bergl Dávidnak.

רִיבָּ שְׂמֵאל רִיבָּ = Brik orvos, aki még háromszögletű kalap és hajfürttel járt.

קִיבָּ קִיבָּ = Kunevalder a Koppely és Harkányiék őse. Dr. Kunevalder ezredorvos és tekintélyes vezére a pesti hitközségnek. Anyja az említett Bobele Ábrahámnak leánya, és így nővére Bobele Volfnak, pesti nagykereskedőnek, aki apósa a híres Zipser Mayernek.

A 270. old. XV. sz. a. adományozó első feleségétől Ignác fia éveken át érdemes előljárói tag.

Auspicz Jakab nagyatyja szintén Kronberger Leónak, a »Magyar Általános Takarékpénztár« vezérigazgatójának, dr. Unterberg Adolf sógorának.

Reizman Mór unokatestvére Stern Mihályné úrhölgynek.

A 271. old. 5/II. sz. a. Blau Zekelnak elkeseredett pöre volt Reusz Jakabbal.

A 272. old. 6/V. sz. a. Matterszdorfer őse a volt fővárosi, jelenleg egy pénzügyintézet előkelő főtisztviselőjének, Vadász Ede úrnak, a M.-Zs. Sz. munkatársának.

מִיבֵּל לִיר = Brandiz, Breitner sógora Ösztreicher Manó gyak. orvosnak, a balatonfüredi fürdő felfedezőjének és lefrójának, aki megbízott az óbudai híres iskola felavatási beszédjének megtartásával. Őse Breitner Zsigmond L.-nek, felekezetiünk egyik kiváló fiának, kinél a zsidó לֵב מִיבֵּל oly mérvben érvényesül, hogy ebbeli érdemeit a legmagasabb helyről is méltatva elismerték.

Ezen előkelő rokonsághoz tartozik még a már említett Weisz Sándor és Weisz מִיבֵּל לִיר aki kitünő ősenek zsinagógiai nevét viseli.

Weisz Ármin a Bachurim Bikur Cholim Chevra nagy-
érdemű előjárói tagja.

Dr. Sziklai Salamon kerületünk népszerű orvosa és
Rosenbaum Adolf a chevra kadisa jubilált alkalmazottja
bámulatos emlékezőtehetségének, valamint hitközsége iránti
szeretetének köszönhetem ezen adalékok jó részét, amit itt
ezennel hálással felemlíték azzal a szívem mélyéből fakadó
fohással: Adj jó Isten neki hosszú, boldog családi életet,
felekezetünknek pedig sok ilyen lelkes és lelkiismeretes alkal-
mazottakat!

A 274. old. XVIII. számához kell megjegyeznem,
miszerint a Goldbergerék ősi tradíciójához tartozik nemcsak
a munka, az iparfejlesztés, a jótékonyág gyakorlása, hanem
idő és mód szerint a tudomány ápolása is. U. m. b. Gold-
berger Leó az államtud. doktora, b. Goldberger Lajos dr.
vegyész-mérnök. Valódi **אברהם**. Nemesak most támogatnak
iskolákat, tanférfiakat, szegény iskolásgyermekeket a tanulás-
ban, hanem sok kiváló talmudtudósban Goldberger-vér serked-
zik, vagy közeli rokont találunk. Így tudjuk, **ר' יחזקאל** fiai,
Ábrahám és Jiczchak neves talmudisták voltak, nővérük, Réle,
dr. Rakonicz anyja, Taube pedig a már többször említett r. Léb
Makovának felesége.

ר' יעקב פריץ, ez volt Goldberger Ferencz zsinagógiai
neve, **אסתר** leányát férjhez adta a **התם סופר** neves tanítványá-
hoz, r. Jékev Vetshez, kinek unokája a pesti hitközség
főrabbija, dr. Kohn S. Rajongó szeretettel környékezte a
dunaszerdahelyi főrabbit nemcsak az áldott lelkű 104 éves
korában meghalt **ליבילה** anyósa, hanem büszkeséggel dédelgette
az egész család. Fel kell még említenem, hogy a négy fivér
közt mindenki más-más családi nevet viselt: Goldberger,
Goldschmied-Weisz, Engel és Wellisz.

A 276. old. 10/1. sz. a. Deutsch Dávid sógora a hitbuzgó
Freund Jakabnak és a pesti Hecht-testvérek nagykereske-
dőknek.

A 35. sz. a. Holitsch Zekel, Wolfgang nemes adakozójá-
nak atyja.

Trebts Ó-Buda legrégebb családjá közé tartozik.
Ó-Buda nagyatyja Reusz Károlynak, aki zsinagógiai
nevét viselte.

לוי a díszkorona egyik adományozója.

Sanak Jekusziel nagyatyja Fuchs börgyáros feleségének.

A 34. old. Boszkovits Simonnak szépunokája Szabolcsi
Miksané úrhölgy, az »Egyenlőség« érdemes szerkesztőjének
méltó hitvestársa.

A 36. old. Freiburger Mór fia a prosznitzi tekintélyes
hitk. elnöknek, apósa Braun Ármin, Komárom díszpolgára,
vár- és vasútépítő, az arany érdemkereszt tulajdonosa, a híres
Schrödter lundenburgi rabbinak veje.

A 38. old. Löffler Miksa unokaöccse Löffler Samu, a
2/XXIII. sz. a. köntösadakozó veje.

(**מטה בנין**) »A túlvilági jutalomba való bizalmat szilár-
dító egyeslet«; alapítója Münz rabbi.

(**אנשי מקים**) »Városba járók s házalók egylete«.¹⁾

E két **הבית** egyesült 1889-ben **אנשי מטה בנין** név alatt,
melynek érdemes alelnöke volt halála napjáig a népszerű
Edelstein Miksa, kinek fia Edelstein B. dr., Buda közkedvelt
rabbija, aki veje Porgesz dr. neves lipcei főrabbinak.

A közölt **מצבה** felírások a régi laktanya-u. temetőben
találhatók, kivéve az V-ik. Klein dr. főrabbi az 1888-ban
megnyílt bécsi-úti temetőben piheni ki az élet fáradalmait.
Tanítványa volt Perls Mayer nagykarolyi, Hildesheimer J. dr.
kismartoni és Jellinek A dr. bécsi rabbinak. Innen Sziget-
várra került rabbinak, ahol meg is nősült. Ezután pedig
Hirsch főrabbi utódja lett Ó-Budán, ahol a hittanítást moder-
nebb irányba terelte.

Az I—IV. főrabbról bővebben olvashatunk Büchler dr.
»A zsidók története Budapesten« című munkájában, csak
a Heller sírkövén ügyesen kifaragott »szarvas«-ról — mert
»צב« a neve — nem történik említés.

A VI. sz. a. budai exhumáltak sírkövének felírásán
helyes az évszámot jelentő **תקנ"ו** tehát 1766, és nem mint
dr. Büchler tévesen kibetűzte **הקס"ו** azaz 1806.²⁾ Nem is lehet
azért, hanem **ז** mert végig olvastam úgy a község, vala-
mint a chevra kadisa jegyzőkönyveit 1784-től 1807-ig és eme

¹⁾ Lásd Első Magyar-Zsidó Naptár és Évkönyvet az 1848-ik szökő-
évről, 131. old.

²⁾ Lásd fenti munkáját 262. old.

kegyeletes exhumálásról egy árva betűvel sem történik említés, sem hogy elhatározták, avagy hogy végrehajtották volna. És végre, mert szerintem, nemcsak a tóratekeres, hanem a sírkő is mindannyi időjelző a derült vagy borult látóhatárnak Izrael társadalmi életének.

Mig amaz becsessége, valamint finom izléses kivitele által kitűnik, addig emez, a türelmetlenség korának tanuja, primitív, anyag- és kiállításra nézve. U. p. Oppenheim rabbié 1745-ből és az exhumáltaké 1766-ból téglányalakú, sűrű homokkő csak, míg a többi díszes emlékkő.

A VII. sz. a. Neuschloss főrabbi, a Goldbergerek és a Neuschloss-család kiváló rokona.

A többi közül várják feltámadásukat a régi temetőben Láczy Leó főrendiházi tagnak dédapja זכרנו פאללאק, az óbudai chevra kadisa שישש-e; meghalt 1831 Szukosz első napján.

Ugy szintén Réthi Mór műgyegy. tanár feleségének, valamint fivéré, Finaly Henrik dr. egyet. tanárnak őse ר' אהשל פאלאלי כלי זמר karnagya a palatinus udvari zenekarának. Ennek jutalmául kapták a Finaly »zenészek« a »Freihaust« a Föld- és Szőlőkert-uteza sarkán. Talán onnan ered nevük. Finale = vége!

Pichler Győző elhalt orsz. képviselő nagyatyját szintén az óbudai sírkertben hantolták el.

»Liebmann J. Rosenfeld Erzherzoglicher Palatinal Hof-factor« és felesége, a kik ősei a Koppely és Kunevalder családnak, szintén itt vannak eltemetve.

קניתה-alapítvány van körülbelül annyi, mint tóratekeres, különböző célú, nagyságú és származású. Újabb Stern M.-tól a »sinlők háza« javára. Az egyik Ehrlich Sámuel-féle alapítvány kamataiból örökös adót fizetnek a hitközségnek, a másikkól a »nyugdíjpénztár« javára.

! שירי ד' אשר עירי ער כה! Szívem óhaja teljesedésbe megy. Sikerült nekem hitközségem ősz fejére dicskoszort fonnom az összegyűjtött nemesi levelekből igénytelen soraimban a »frigsátorról«. Hogy milyen az én községem a hazaszeretet és humanizmus dolgában, arról majd — később. Addig is Isten velünk!

JAKOB BÉ-RAB HALÁLÉVE.

Jakob bé-Rab, a szemikha megújítója, akinek életrajza jelenleg foglalkoztat, tudvalevőleg Szafetben húnyt el. Halálévének keltét egyik kortársa, Mózes di Trani 130. számú döntvényében ilyképen adja: שנת ר"ה א"י שנת א"ש ה' ליל שנת ר"ה א"י שנת א"ש ה' ש"ס הגדולים (= 1541) év Ijjar újholdjának, egy pénteki napnak. De már Zunz (Zur Geschichte u. Literatur, 231. l.) figyelmeztetett arra, hogy a fennírt év Ijjar újholdja nem esik szombati napra, miért is azt hiszi, hogy az א"ש kitételben a ה nem ezreseket, hanem egyeseket jelent és a 306. év Ijjar újholdja tényleg szombatra esik.

Függetlenül Zunztól Frumkin is 306-ra¹⁾ teszi halálévet. (א"ה שנת א"י Wilna 1874, 39. l.) Mint mindenben, úgy ebben is nagyon felületesnek mutatkozik Frumkin. Mert — mint előszavában mondja — szorgalmasan átkutatta azon műveket, melyeknek szerzőjéről írt s mégis elkerülte figyelmét a legfontosabb. Mózes di Trani idézett művének (I. rész) 65. számú döntvényét 5302 (ה"ב"ק) Niszan 12-én fejezi be és a hozzáfűzött utóiratban azt mondja: »R. Mózes Alaskar, áldassék emlékezete« is így írta. Ebből az következik, hogy Alaskar az 5302. év Ijjarjában vagy Szivanjában halott volt, s ugyanő írja döntvénytárának 114. számában (178. l.) »Lásd, hogy R. Jakob bé-Rab áldassék emlékezete«. Tehát csak a Traninál előforduló 5301 lehet a helyes. A Zunz által felhozott nehézség megszűnik, ha felteszszük, hogy א"י helyett eredetileg א"ר (= אר"י) állott, amit a másoló vagy a szedő tévedésből א"י-nek olvasott. Az 5301. év tényleg szöködő volt és az újhold első napja szombatra esett. Ez teljesen megegyezik Graetz nézetével (Geschichte IX. 308. l.), aki az igazságot sejtette, de be nem bizonyította.

Mellesleg megjegyzem, hogy Levi ibn Chabib, Bé-Rab ellenlábasa ugyancsak az 1541. esztendőben húnyt el. De erről részletesebben más helyen.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHSUT LÁZÁR.

¹⁾ Hogy minő okból, hiába keressük nála.

BINET MORDECHAJ ÉS ROSENTHAL NAFTALI.

Boldog emlékü mesterem, dr. Kaufmann Dávid, a Heaszif V-ik évfolyamában közölte az országos rabbiképző könyvtárában levő azon leveleket, amelyeket Rosenthal Naftali intézett fiához, Illéshez (Élijáhuhoz) akkor, midőn ő mint bachur Pozsonyban tartózkodott 1745-ben. Ezen levelekből a következőket tudjuk meg. Világhírű rokonom, a morva országos rabbi, Binet Mordechaj atyja, Ábrahám a fejérmegyei Csurgón¹⁾ lakott. Rosenthalék lakóhelye pedig az alig néhány kilométernyi távolságban levő Moór volt. Rosenthal Naftali mindenki iránt érdeklődött, aki héber tudománnyal foglalkozott. Így hamarosan értesült a szomszéd faluban levő csodafüjéről, akiről azt állítja, hogy »sohasem láttam még ilyenkor fiatal embert, aki öregeket megszegyenítő járatosságot árul el a talmudi és midrási irodalomban«. A jómódú Rosenthalnak nem volt egyéb vágya, mint hogy Illés fia részére megszerezze ezen nagytehetségű, jámbor ifjút társnak, illetőleg korrepetitornak. Összeköttetésbe lépett az ifjú tudóssal és tervét keresztül vitte. Mindketten Pozsonyba mentek az ottani, már akkor nagyhírű jesibába tanulni.

A gyermekének igen gondos nevelést adó atya Pozsonyba intézett leveleiben folyton buzdítja jámbor életre, igyekvő szorgalomra fiát. Itt az alkalom, együtt van Binet Mordechájjal, legyen mellette, tanuljon tőle, amennyit csak lehet. Folyt is a tanulás szépen egy ideig. Azonban az ifjú Rosenthal jégybe lépett. Ennek következtében aztán a viszony felbomlott. Erről számol be a most itt általam először közölt levél.

Midőn a rabbiképesítőre az intézet történettanára, dr. Blau Lajos, Binet Mordechaj életrajzát adta nekem házi dolgozatként, jöttem reá, hogy valamely tévedés folytán Rosenthal levelei közül az alább közlendő levél kimaradt. Szándékom Binet életrajzát kiadni, de mivel ez eddig módomban nem volt, a függelékbe felveendő és a Heaszifból kimaradt levelet ezennel közreadom, úgy, amint Gestetner, a rabbiképző boldogult registrátora ezt nekem másolatban átadni szives volt.

¹⁾ Csurgó értendő a Binet Mordechaj születés helyének megjelölést alatti és nem mint némelyek tévesen átírják: Söreg vagy Sörge.

יום ו' עשירי ה' שבט תק"ה לפ"ק.
 החיים והשלום להיה אחי בני הבח החתן המופלג השגן כיה אלי ש"י.
 מגודל המרדות לא אוכל להאריך אך אודיע שלום בואנו לחיים ולשלום
 כחצות הלילה אתמול. אקוה גם אתה באת עם החי מו"ח צנו דוד
 נד"ו..... למחרת הפצך, אבקש אחי בני תלך דרך ואורחות ישרים בעניני
 למודך ולא תמוש מפך עד ארבע יניה נה מצוה ותורה אור באו כן עתה.
 ותמסור אגרת הסגורה מיד אל אדמו"ה הרב נד"ו. ותעמוד על המשמרת לידע מה
 יהי בדברי כי מרדכי ש"י אם אולי יועילו דברי. ואקוה כי כבר הודעת בא
 לכוין בשלום למחותי ידי המיועד להיות המך הנגיד ר' יודא ליב קרו נד"ו.
 גם למיועדתך הכלה המושכלת תי בהשכל לא רב ולא מעט. ומעתה שלום.
 דברי אביך ר"ש

הק' נפתלי בהד"ל ד"ל

S.-A.-Ujhely.

Dr. GOLDBERGER IZIDOR.

PERLES MÓZES ÉLETÉHEZ.

— Helyreigazítás. —

A M.-Zs. Sz. 1893-iki évf. 42. lapján (Századunk elő feléből. 31) azon responsumok közt, melyeket Perles Mózes Szófer Mózes-től kapott Kojeteinba, a Chatham Szófer III. kötetének (חשן משפט) 172. számát is említettem. Ez tévedésből történt. 1821-ben P. már nem volt Kojeteinban. A tévedéses, valamint az előtte álló (171. sz.) responsumot Holitschban vette Perles Mózes. Ez ugyanis, mint tudós unokája, dr. Perles Ármín pécsi főrabbi úr szives volt közölni velem, a családban fennmaradt hagyomány szerint másfél évig Holitschban működött és onnan ment Kismartonba. Utólag dr. Perles úr nagyatyjának iratai közt megtalálta a Ch. Sz. 172. számú responsum eredetijét, melynek czímében a kiadásban kihagyott e szavak vannak: ועודט עמר לפני ה' בקוק האליטש יע"א.

Ez által az említett családi hagyomány megerősítették és Perles Mózesnek, a kiváló nagymartoni, később bonyhádi rabbi életrajzának adatai azzal pótolandók, hogy 1821-ben Holitschban rabbi volt.

Budapest.

BACHER VILMOS.

FOLKLÓRE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS SZÓLAMOK.

Bor: fehér, vörös — ó, új. Aki Párisban, vagy bárhol Franciaországban, akár à la table d'hôte, akár à prix fixe étkezik, annak a teríték árával már meg van fizetve egy palaczk vagy adag vörös bor, illetve félannyi fehér bor, mely ott ritkább, tehát drágább. A fehér bornak a vörös feletti fölénye amarra már nagyon régi. Már a XII. évszázadban a toszafisták korában dívott, akik Rábenú Tám (Rási unokája) a fehér bort a vörösnél már azért is jobbnak, mert egészségebbnek tartották. (Berákhóth 59 b, s. v. הטוב והמטיב és Béth József Tur Orach Chajim 175. fejezet.)

Arra azonban nem idézhetnék példát sem a talmud, sem ennek irodalma köréből, vajjon volt-e eset vagy korszak, amikor a zsidóság körében is jobbnak tartották az újbort az óbornál, mely utóbbinak fölényével Aboth IV., 26. és 27. misnái is példázgatnak. Mert volt ám olyan korszak is, amikor az újbort az óbornál jobbnak tartották és pedig a XVII. évszázad és a XVIII-iknak első negyede. Akkor hazánkban, in specie a Királyhágón túl még az utolsó fejedelem Apaffy Mihálynak házánál, az urak az újbort iszogatták, az óborokat pedig, mint mindmegannyi tavalyi maradékot a cselédség kapta italul. Szabadjon itt felvetnem az immár csak akadémikus kérdést, vajjon ott és akkor az új bornak הטוב והמטיב dukált-e?

A metzi czedóke-persely. Ha a németek által a franciaiktól 1870-ben visszahódított Metz lotharingiai város zsidó hitközsége egyébbel sem dicsekedhetnék — pedig dicsekedhetik — mint csak azzal, hogy a הגולה az 1040-ben el-

hunyt Gersom ben Jehuda volt egy ideig főrabijja, hát akkor sem lehetne őt kifelejteni a zsidóság legrégebb és tiszteletré legeslegmértőbb hitközségeinek névsorából. A metzi zsinagógában még maiglan is a péntekesti istentisztelet alkalmával, mindaddig amíg a 92-ik zsolttárt meg nem kezdték, perselylyel járnak körül és abba a hívek pénzadományait gyűjtik. Egy arra járt barátom ezen szokás eredete után puhatolódzván, azt következőleg magyarázza: Régesrégén nemcsak Metzben, hanem amarra, imitt-amott, máshol is, amennyire csak lehetett, későre halasztották a péntek esti istentisztelet kezdetét, hogy ha már a hívek a hetedik nap keresetétől eselni tartoznak, legalább a hét hatodik napja ne rövidítették szűkségen túl. A környékről hazatérő házalóknak, a műhelyeikből távozó iparosoknak, ha a péntek délutánt nem akarták szűkségen felül csonkítani, nem maradt idejük arra, hogy lakásukba és innen a zsinagógába menjenek, hanem előbb a zsinagógába kellett menniök és csak imádságuk végeztével térhettek családi körükbe. A zsinagógába sietve, lelkendezve, zihálva érkező e fajta híveket a pólesnek nevezett előcsarnokban a gabóim valamelyike fogadta és a sámesz, ki utóbbinak kezében öblös tartány vala. Ebbe az érkezők, hogy sabseszor »mükezeket« ne hordjanak magukkal, belerakosgatták egyebekkel a pénzes-zacsokóikat vagy ezek gyanánt használt harisnyáikat, tüszőiket, erszényeiket, kendőbe göngyölt kisebb tárgyaikat. A nagyobb tárgyak, batyúk a póles melletti »speck-kammerle«-be kerültek, ahonnan aztán szombaton este ávdóle után kiki visszakapta tulajdonát. Az illető gáboj, már csak mint az efféle letétek kezelője is, egy par excellence közbizalmi tisztséget töltött be. Idők multával és változtával a sabsesz-depozitumok gyűjtése megszűnt ugyan, de a gyűjtések emlékéül is czedóke-adományok gyűjtése céljából is viszik körül mindig a szombat beköszöntésekor a czedóke-perselyt.

Hal. A halat szombati eledellé nemcsak azon jeles tulajdonsága avatta, mely szerint főve, sütve, rántva, melegen, hidegen tálalva egyaránt ízletes, mely tulajdonságával egyéb húsfélék nem igen dicsekedhetnek; a halat nemcsak mint stimulánst élvezik szombatokon, hanem a hal héber neve betűinek a szombatra emlékeztető számértéküknél fogva is. Hal: $\aleph = 4$, a $\beth = 3$; $4 + 3 = 7$ Qu. e. d.

Gaon נאס nagy rabbiknak és talmudtudósoknak kijáró, per abusus igen kicsinyeknek is megadatni szokott czím, magyarul a »fenség«.

Ezen czímmel, amely betűinek számértéke 60, csak olyan alakokat tiszteltek meg, akiről köztudomású volt, hogy a babiloniai talmud valamennyi 60 maszechtáját ex asse tudja. Ma már nem egy »kézrebbelé« el is várja, meg is kapja. De hát mi a »kézrebbelé«? Nem emlékszem reá, vajjon a M. Zs. Szenlében avagy máshol magyarítottam-e már. »Kézrebbelé« a כפ-rebbele elzsargonosítása; a כפ jelzésű rabbi pedig a tudására nézve azon kicsiny alak, akinek súlya és terjedelme nem terjed tovább azon 110 tétel סימנים פ tudásánál, mely a rabbiminósítás minimuma.

Óngebrincster nárr — *smakk*. A német »Schmock« az ugyancsak német »Schmöcker« szóval azonos eredetű; utóbbi egy dohányfüsttel telített könyvet (»ein Buch voll Tabakqualm«, voll »Schmauch«) jelent. Schmauch = sűrű füst a mittelhochdeutsch »Smouch« = füst = pára szóból ered és rokon az angol »to smoke« = füstölni és a holland »smoken« = füstölni, »smook« = füst szókkal (Kluge, Etym. W.) Átvitt és megvető értelemben a »Schmöcker« szó — Sanders szerint — rossz könyveknek, ponyvairódműveknek megnevezése. »Schmock« tehát első sorban azt jelentené, hogy »Rauch« = füst, Dunst = pára, Qualm = gomoly, de csak átvitt értelemben fordul elő és pedig akkor, ha alatta a »Schmöckerek«-nek a füstös műsáktól ihletett szerzője értetődik. A »Schmock« névnek a németek közti népszerűsítéséhez, legfőképen Freitag Gustav járult az ő »Die Journalisten« czímű vígjátékának Schmock nevű alakjával. Mi magyarok is reczipiáltuk a Schmock-ot: Dóczy Lajos, sőt Rákosi Jenő is, de leggyakrabban Tóth Béla használgatják. Vannak oly smakkok és pedig nem csekély a számuk, kik annak, aki őket e névvel illeti, becsületsértési pört akasztanak a nyakába. Egy 1891 áprilisban Wien-ben az alsergrundi Bezirksgerichtnél letárgyalt ilyen becsületsértési pör alkalmával került a »Schmock« szónak fenti magyarázata a bíró elé, aki vádlottat (Wiener Tagblatt No 45. 1891.) elmarasztalta, súlyosbító körülménynek tekintván az inkriminált »Oberschmock« szóban a »Schmock«-ot fokozó »Ober« jelzőt.

Az óngebrincster nárr = füstös, kozmás, avas bolond már régibb, mert bibliai eredetű kifejezés. Mint a smakknál, itt is a füst szerepel. Jesaja VII. fejezetének 4-ik verséből eredhet משני נבות האודים העשנים.

Rajs hasonó. Azon kalendariographikus szabályt, mely szerint ל' אדר ראש השנה vagyis ezen ünnep első napja vasárnapra, szerdára, péntekre nem eshetik, az érdekeltek emlékezetében a Zecharja III. 2-ből קריאת שמע על המטה imába is átvett אדר מצל מאש is rögzíti meg. Ezen formula szerint א = a hét első napja, ו = a hatodik és ז = a negyedik muczal = mentes méés = a tüztől vagyis az ítélet-től. Az és = tűz, mint egyébütt úgy itt is a din = ítélet egyik synonymája.

V. E.

IRODALOM.

A KERESZTÉNYSÉG KELETKEZÉSÉNEK KORA.

(Dr. Ziegler J., Der Kampf zwischen Judentum und Christentum stb. Berlin 1907.)

Kétségtelenül az emberiség történetének egyik legérdekesebb időszaka az, midőn a zsidóságból kiválik az új hit és hódító útjára indul. Nem is lehet panasz az iránt, hogy ezen esemény mozzanatait, jelentőségét és körülményeit ne tárgyalták volna elegendő, — de leginkább a keresztény tudósok. A zsidóság szempontjából még mindig kevésbé van az megvilágítva, azért vállalkozik dr. Ziegler karlsruhi rabbi most erre.

Nem szorosan véve tudományos munka fekszik hát előttünk, mely önálló kutatásokra és fölfedezésekre támaszkodik, mint inkább a zsidó művelt közönséget óhajtja helyesen tájékoztatni e kérdéssről, mely közönség — ugymond — ma már csak daczból zsidó, de elvben meghódol a kereszténység előtt, vagy legföljebb a czionizmus nádszálába kapaszkodik, mely — a prófeta szerint — ketté törik és sokaknak megsérti kezét.

Nem Ziegler nyilatkozik így a czionizmusról, hiszen ő ezen mozgalommal mindig rokonszenvezett, sőt nemrégiben megjelent történeti művét ez eszme magasztalásával fejezte be, de immár ő is belátja, hogy »das Judentum ist mit allen seinen Gesetzen nur Religion«, »eine ausschliesslich religiöse Einheit«.

Műve előbb a nazarethi mester életének, vagys inkább halálának történetét adja és — részben Philippon alapján — kimutatja, hogy a zsidóságnak nem volt a keresztrefeszítésben semmi része, de nem is volt rá semmi oka, s ha talán mégis

hozzájárult valaki ahhoz a zsidó állam részéről, úgy legföljebb a Herodianusok lehettek azok, de ezek a zsidóság elleni voltak, őket a tulajdonképeni gyülekezet kebelébe nem fogadta és így tetteikért egyáltalában nem lehetett felelős.

Ha üldözték a mester halála után annak tanítványait, — ami ugyan még nincs bebizonyítva — ez szintén csak a Herodianusoktól eredhetett. Majd áttér annak bizonyítására, hogy a mester és tanítványai teljesen a zsidóság alapján állottak, nemcsak az erkölcsi fölfogás tekintetében, mert ebben nincs és nem is volt soha eltérés a két vallás között, hanem a »törvény« kötelező voltának elismerésében is. Csak a görög Tarsusból származó Pál apostol lép föl először támadólag a zsidóság ellen. Ő akarja a zsidóság eszmei tartalmát mindenáron a görög-római világ közkincsévé tenni, s mivel ez a »törvény«-nyel együtt nem lehet, teszi azt a törvényt helyettesítő Krisztusban való hittel. A zsidóság rögtön fölismeri, hogy az emberi megváltóban való hit előbb-utóbb az istenember imádásához és így a monotheizmus meghamisításához vezet, azért ez ellen mindjárt kezdetben tiltakozik. A fanatikus és erőszakos Pál ezért támadólag fordul a zsidók ellen és itt megkezdődik az ellenségeskedés zsidóság és kereszténység között. A támadó azonban mindig Pál és követői, de a zsidóság csak az erőlyes védelemre szorítkozik és erre is kiválszóan csak Palesztinában, de határozott adataink vannak arra nézve, hogy a pogányok körében a monotheizmus ezen alakban való terjedését is szívesen látta.

A tulajdonképeni harc akkor tör ki teljes erővel, midőn az új hit világhódító útjáról hazatér és kényszeríteni akarja anyját, a palesztinai zsidóságot, hogy előtte föltétlenül hajoljon meg. A zsidóság erre fölismeri, hogy e harcban az ő egyetlen védő fegyvere és bástyája csak a »törvény« lehet. Ezt erősíti, ezt építi ki hangyaszorgalommal, hogy megóvja magát örök hivatása számára.

De az, mit a törvény ezen bástyafala véd, nem faji vagy nemzeti szűkeklűség, hanem tiszta univerzális erkölcsi monotheizmus. Ez az ma, de ez volt a kereszténység keletkezésének idejében is és így a világtörténelem legnagyobb hazugságai közé tartozik az, hogy a kereszténység nem egyéb mint a zsidóságnak magasabb színvonalra való emelkedése.

Ezen bizonyára nem új igazságokat fejtegeti Ziegler 94 oldalas munkájában, éppen oly érdekesen, mint világosan és meggyőzően.

Czéltudatosan követi a maga elé kitűzött czélt és mel-
lőz mindent, mi nem tartozik szorosan tárgyához. Ez helyes
is. Néha azonban egyes tényeket nemcsak mellőz, hanem el is
tagad munkája kerekdedségének kedvéért és ez már hiba. Joga van
ahhoz, hogy az essenismusról nem beszél, de azt állítania
nem szabad, hogy ezek a kereszténység keletkezésében jelentő-
séggel nem bírnak. Ismeretes, hogy az új kereszténység Palesztin-
ában innen indul ki és teljesen az esseusok hatása alatt áll.

Éppen olyan téves amaz állítás, »dass das national-religiöse
Gesetz ein Erbe Palästinas ist,« mert hiszen a vallástörvény
ama kiépítése, mely bennünket mint zsidókat megmentett,
éppen Babilóniában ment végbe. Hibának tartom azt is, hogy
Ziegler Pál apostol vádjait a zsidókkal szemben minden kri-
tika nélkül valókul fogadja el. Különbösen is a szakadást nem
az idézi elő, hogy Pál a törvény föltétlenül kötelező erejét
nem akarja elismerni. Ilyen nézetek azelőtt is uralkodtak már
a hellén küzdők között, de szakadásra nem vezettek. A szaka-
dást csupán az emberi megváltóban, később az istenemberben
való hit idézte föl. Azt is szerettem volna határozottabban
kiemelve látni, hogy Pál előtt nem az a cél lebegett, hogy
a nazarethi mestert megváltónak elismertesse, hanem az, hogy
a görög-római világgal a zsidóság eszmei tartalmát elfogad-
tassa. Mivel azonban belátta, hogy az teljes tisztaságában
erre még nem alkalmas, segítségül vette a közvetlen előtte
végbement eseményt. A nazarethi mesterben való hit nála
csak eszköz, melyhez csak kénytelenségből nyul, sőt vádolták
azzal is, hogy azt nem veszi elég komolyan és a »maga
névében keresztel«.

Ziegler könyvéből a szakember is sokat tanulhat, de
kiváló mértékben alkalmas az a művelt nagyközönség szá-
mára, mert a mű nemcsak meggyőzően, hanem érdekesen és
világosan van megírva.

Losonc.

DR. VAJDA BÉLA.

IRODALMI SZEMLE.

Husserl S. a bécsi városi templom alapításának 80. év-
fordulója alkalmából a következő iratot tette közzé: »Grün-
dungsgeschichte des Stadttempels der isr. Kultusgemeinde
Wien. Mit einer Einleitung: Die zeitgeschichtlichen all-
gemeinen Verhältnisse der Wiener Juden. Mit einer Innen-
ansicht des Stadttempels und 14 Portraits« (*Wien-Leipzig*,
1906). H. nagy részletességgel tárgyalja az ügyeket. Érdekes
a bevezető rész, amely ríktóan mutatja a világi hatóságok
kicsinyességét. A zsidók a Napoleon elleni háborukhoz nem-
csak pénzt, hanem katonákat is adtak. Mindez nem használt
semmit a csakhamar bekövetkezett reakciós korszakban.
A »tolerált családok« száma meg volt határozva és a tolerált
apák fiai és leányai nem házasodhattak. A zsidókat egyébkép
is vexálta a bürokrácia. Még olvasni is kellemetlen.

Ugyancsak a zsidók jogi helyzetével 1820-tól fogva fog-
lalkozik Kutz L. irata: »Die rechtliche Stellung der Israe-
liten nach dem Staatskirchenrecht des Grossherzogtums
Hessen« (*Giessen*, 1906). Tisztán jogi dolgozat, de mint ilyen
történelmi adalékokat is szolgáltat, minthogy a zsidók jogi, helye-
sebben jogtalan helyzete történelmük alapja. A hesseni zsidók
jótévedője II. József császár volt, mint általában a német
zsidóké. Az ő türelmi pántásával (1781) kezdődik az emanci-
páció, amely nagyjában 1848-ban be volt fejezve. K. a köz-
ségi élettel összefüggő összes ügyekről referál. A fődolog ter-
mészetesen az adó volt. A rabbikról külön szakasz szól. Meg-
tudjuk belőle, hogy a hesseni nagyhercegség jelenlegi összes
rabbijai érettségi vizsgát tettek. A rabbit a község választja,
de a kormány nevezi ki és fizetését valamennyi egy közös
pénztárból-kapja. Idézzük még a következő pontot: »Auf den
verschiedenartigsten Gebieten des Rechtslebens genießt der
Rabbiner eine bevorrechtigte Stellung. So namentlich im
Zivilprozess und im Strafrecht« (57. lap). Az elbocsátás joga
tisztán a kormányt illeti meg.

Dr. Lövy F. munkatársunk Pécsi Simon erdélyi kan-
cellárról, a szombatos-szekta alapítójáról, »Egy vallásalapító

főür» czímen érdekes előadást tartott, amely »Az Erdélyi Múzeum-Egyesület első vándorgyűlésének Emlékkönyvé«-ben az imént jelent meg. Pécsi annyira beleélté magát a zsidó-irodalomba, hogy egyik hadi parancsát egy Pirké Abóthból vett mondással kezdi. L. sok új adatra bukkant. Pécsi irodalmi munkásságának jelentékeny töredékei léteznek még: Bibliafordítás stb. Reméljük, hogy L. a megkezdett úton tovább fog haladni.

*

Mózes öt könyvének törvényei különféle nevekkal jelöltek, ami már a régieket is sokat foglalkoztatta. Most *Gordon A.* nyugalmazott orosz rabbi Berlinben külön könyvet adott ki erről a tárgyról: »Die Bezeichnungen der pentateuchischen Gesetze« (*Frankfurt a. M.* 1906). Ez a 187 lapra terjedő irat — szerző jelentése szerint — csupán bevezető publikáció a pentateuchus törvényei terén hosszú évek óta tett tanulmányai köréből. Három szakaszra oszlik. Az első a תורה és משפטים, a második a תורה és מצוה, a harmadik הקים és משפטים jelöléseknek van szánva. Közbe természetesen sok mindenféléről van szó. Szerző úgy a hagyomány, mint a modern exegéták nézeteit idézi és bírálja.

*

Auerbach M. »Wörterbuch zur Mechilta des R. Ismael (Buchstabe א) nébst Einleitung« (Berlin, 1906) című irata (114 lap) hasznos dolgozat. A szótári részt terjedelmes bevezetés előzi meg, melynek főtartalma a következő 8 összeállítás, melynek czímeit eredetiben idézzük:

I. Bh. Wörter in bh. Bedeutung, die hinsichtlich ihres Geschlechtes und ihrer Zahl vom bh. Gebrauche abweichen. — II. Bh. Wörter in nicht bh. Bedeutung. — III. Bh. Verba in Conjugationen, in denen sie im Bh. sich nicht finden. — IV. Verba, deren Stämme im Bh. nur in Nominibus vorkommen. — V. Nicht bh. Nomina aus bh. Stämmen in bh. Bildungen. — VI. Nomina, deren Stämme zwar auch im Bh. nachzuweisen sind, deren äussere Form oder deren unhebraische Bildung aber den aramäischen Einfluss verrät. — VII. Wörter, deren Stämme nicht im Bh., wohl aber in aram. Nachbardialekten vorkommen. — VIII. Wörter, deren Stämme sich

weder im Bh. noch in aram. Nachbardialekten mit Sicherheit nachweisen lassen.

Auerbach módszeresen dolgozott és becses adalékokat nyújt a tannaitikus héberség szótárához. Az egész szótár valószínűleg nem fog megjelenni, mert szerző arról értesít bennünket, hogy egy misnászótár van készülöben és lehetséges, hogy az általa gyűjtött anyag ebben a szótárban fog felhasználtni. Kívánatos volna az, hogy nem pusztán a misna, hanem az egész tannaitikus irodalom héber szókincse dolgoztassék fel. A nyomás korrekt. Felötlött: 41. l. מִצְוָה, hol a dágés nincs helyén; u. o. בֵּן קִיָּיָה, e helyett קִיָּיָה (az előbbi בִּיָּה aram fordítása); 61. l. וְהַיְמִיִּים hiányzik a memben a dágés, ellenben 81. l. אֶלְכֶסְטֵרִיא a kafban felesleges. בַּר tudatlan (43. l.) valószínűleg בּוֹרֵי-ből ered. נִאֲמַת אֲמַר (85. lap, 1. sor) az aram בְּקִישָׁא fordítása, a targum אֲמַל nyomatékot jelző szót néhány-szor így fordítja. Hasonló héber אָ = aram בְּעִי = újhéber אָן = אֵלָא לשון בקשה, amint a midras is mondja אָן = אֵלָא לשון בקשה, בבקשה.

*

Dr. Weisz M. fáradságos munkát végzett, midőn ismerette bold. Kaufmann Dávid hátrahagyott könyvtárát a következő müben: *Katalog der Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s. A.* (Frankfurt a. M. 1906). Az előszó szerint a könyvtár tartalma 594 kézirat, 1092 héber nyomtatvány, körülbelül 575 judaica, 29 spanyol judaica, 285 kötet folyóirat s hasonló; 127 orientalia és 157 különféle tárgyú mű. A könyvtár törzsét a Marco Mortara könyvtára alkotja, melyet Kaufmann 1895-ben Mantuában szerzett meg. Az illumnált kéziratok a paduai Trieste-féle könyvgyűjteményből származnak. Könyvtártörténeti szempontból megemlítjük, hogy az Egyenlőségben hivatott részről közzétett nyilatkozat szerint a Mortara-féle könyvtár nyomtatványainak egy része nem lett a Kaufmann-könyvtárba bekebelezve. A katalógus helyesen a kéziratok leírására vetette a fősylt, melyeket 18 (nem 17, mint a 183. lapon áll) csoportban mutat be. A tartalomról külön index tájékoztát, amely, sajnos, nem teljes. Részletes bírálatot adunk a Revue des Études Juives legújabb füzetében. Reméljük, hogy a katalógus eléri szerzője által kitűzött czélját, hogy különösen a kéziratok kihasználását lehetővé tegye. Hogy ez teljes mértékben

elérhető legyen, kívánatos, hogy a »Katalog«-ban még fel nem sorolt kéziratokat is ismertessék, amely célra folyóiratunkat szívesen rendelkezésre bocsátjuk.

*

Hess Mózes (1812—1875), kiváló szociálista író, zionista körökben »Rom und Jernsalem« cz. könyve által népszerűvé vált és e művét újból kiadták. De e főmunkáján kívül még kisebb e körbe vágó dolgozatok is őrzik emlékét, melyek francziául és németül láttak napvilágot. Ezeket most összegyűjtötte és a francziákat is németül kiadta *Zlocisti Th.* a következő cz. kötetben: »Moses Hess Jüdische Schriften« (Berlin 1905). A bevezetés 171 negyedréten lapon Hess életrajzát tartalmazza, amely azt mutatja, hogy H. inkább a szociálistaké, mint a zsidóké. Nem resteljük bevallani, hogy a bőbeszédű biográfia únatott bennünket és hogy H. életfolyása nem zsidó hősé, amilyenek a zionista szerző utólag felfújja. Együttal azt is látjuk, hogy Geiger és Philipson voltak az első »Protest-Rabbiner«-ek. Összesen 17 dolgozat van a szóban forgó kötetben, melyek 127 lapot — tehát az életrajz terjedelmének csupán kétharmadát — töltenek meg. Mindenesetre érdekes dolgozatok és több közülük ma is aktuális.

*

Egy évtized előtt Madabában (bibliai Médba) egy keresztény templomban felfedeztek egy mozaikot, amely a szent föld térképét ábrázolja. Nagy érdeklődést keltett és egész irodalom keletkezett róla. A legrégebb térkép, amely reánk maradt és minden valószínűség szerint az 520—550. évekből való. Erre az időre teszi *Jacobi A.* iratában: »Das geographische Mosaik von Madaba. Die älteste Karte des Heiligen Landes. Mit einem Plan der Karte und 4 Abbildungen« (Leipzig 1905). A mozaikból sok elpusztult, mert a görögkeleti templom újjáépítésénél barbár módon bántak vele: az egyik oszlop a térkép kellő közepén áll.

J. bevezetésül összeállítja az eddig ismeretes syriai és palesztinai mozaikokat (1—25). A mozaikok városa éppen Madaba moabita város. E közben sok mindenféléről beszél és utal (20. l.) egy héber mozaikra Kefr Kenna-ból, egy bizonyos József Ex-voto-jára, amely talán Julian Apostata korából származik (Clermont-Ganneau, Rec. d'arch. or. 345; Pal. Expl.

Fund 1901, 251 és 374). A 24. lapon Jacoby említ egy görög feliratot, amely a talmudra emlékeztet. Ugyanis ez áll benne: »Istennek, ki az eget és földet teremtette, adj életet Anastasiusnak stb.« Ez emlékeztet erre a mondásra: דאמינא דאנאסטיאס סטב. " לצדקה בשביל שיהיה בני סלע" (Bába B. 10 b), ahol arról is van szó, hogy a pogányoknál is szokásban van az ilyen ex-voto. A katókombákban levő képek exorcistikus célzatúak (27. lap). Lehetséges. A térképről magáról a 25—97. lapon szól és végül indexek következnek. A művész realiztikus volt. »Was die grossen geistigen Führer auf dem Gebiete der Theologie in Syrien zu allen Zeiten auszeichnet hat, ein gesunder Sinn für das Wirkliche . . . . . das ist auch das Kennzeichen der Kunst in diesen Ländern« (27). Érdekes azért, mert a talmud szerzőinél szintén ezt az egészséges érzéket látjuk. A munka főrésze a mozaikban említett helyek azonosításának van szentelve. Jeruzsálem térképével 71—80. (10 lapon) foglalkozik Jacoby. A munka végén a helyek ábécéje szerint soroltatnak fel (Lemmata), mely után kimerítő tárgymutató következik. 53. l. 7. sorban és 93. l. 12. sorban a héber szavakban sajtóhibák vannak.

*

A talmudi jog összehasonlítására a régi assyr-babyloniai jogon kívül bő anyag kínálkozik az újabb időben napfényre került jog-papyrusokból. A római jog mint egy más világ jogászelméinek terméke nem szolgáltat annyi analógiát a zsidó joghoz, mint a Keleten tényleg uralkodott jog. Ez nagyrészt ősidőből származott és igazi népies jog volt. E természeténél fogva a zsidó joggal közös vonásai voltak és a zsidó jogra hatást is gyakorolhattak. Így pl. a fejlett római jog a *képviselést* nem ismerte, holott a talmudban a שלוחו של אדם כמותו még egy nő eljegyzésére, vagyis a talmudi jog szerint elvételére is kiterjed. A Jew. Encyclopediában Talm. Law czikk alatt ezt a fontos tényt már kiemeltük. Most azt látjuk, hogy ez a jogi intézmény a Ptolomeusok Egyptomában is honos volt. A talmudban közönséges tétel עבר כיר רבו vagyis a rab-szolga, ha erre fel van hatalmazva, egészen olyan jogi személy, mint a gazdája. Ez a jogi felfogás szintén található az egyptomi görög papyrusokban (bevezetés és 260 köv.). Részletesen tárgyalja ezeket a jogi szabályokat *Wenger L.* jogtudós »Die

Stellvertretung im Rechte der Papyri« (*Leipzig* 1906). A talmud természetesen ismeretlen előtt, pedig tanulságosabb lett volna, ha ezt idézi, és nem a római és attikai jogot. Különösen áll ez művének III. szakaszáról: Die Stellvertretung im Privatrechte. W. könyve végén »sejtés«-sel szolgál arra nézve, hogy miért engedte meg a római bírói közigazgatás Egyiptomban a ius gentium-ot a ius civile ellenében. Azt hiszi, hogy abban keresendő, mert Rómában rabszolgazásdáság folyt, ami Egyiptomban hiányzott. Ez nagyon mesterkélt magyarázat. A valószínűség amellet szól, hogy az ősi jog a nép kebeléből nem volt kiirtható. A papyrusokból más jogi anyag is fel van már dolgozva. Ezeknek átvizsgálása talmudi szempontból a fáradságot bőven jutalmazná. Hisz a talmudi jogba a hellenista jogból terminusok is behatoltak. Ezek kivétel nélkül az uralkodó népies jogból vétettek és nem a klasszikus attikai jogból, melyről a zsidó népnek tudósaival együtt sejtelve sem volt.

*

König E., az ismert héber grammatikus és konzervatív protestáns teológus, legújabb iratában: »Prophetenideal Judentum Christentum« (*Leipzig* 1906) azt a kérdést fejtegeti, hogy a prófétai eszmény hogyan és hol valósult meg? A »Hit, remény, szeretet«, melyet König szerint a próféták az Istennel való szövetség feltételül állítottak fel (11. lap), nem keltenek nagy reményt K. fejtegetései iránt. König jól tudja, hogy »hit« nem bibliai fogalom, azonnal hozzá is teszi: »Glaub oder vertrauensvolle Annahme war die Grundlage«. *Oder!* K. ezután a »Gesetz« ellen morog. Erre már más alkalommal megjegyeztük, hogy a törvény nem teljesítése még nem érdem. Nem is tekintették annak Kant előtt. Ha a keresztény teológia hisz a kinyilatkoztatásban, akkor a törvényt is meg kell tartania, amint a keresztény vallás alapítója is tette. Különös, hogy oly kiváló tudós, mint K., nem képes az ellenfél álláspontját megérteni. De nézetünk szerint a fő nem az, amit valamely vallás hirdet, hanem az, amit cselekszik. Nem kertelünk: mit ér a szeretet hirdetése, ha az nem gyakoroltatik? Mit ér a prófétai ideál az emberiség egységéről és az örök békéről való hirdetése, ha az tettekben nem nyilvánul? Miért nem lépnek egyszer erre a térre az

elméleti vitarendezők? K. Perles, Güdemann, Jacob, Fromer (szemében ez is a zsidóság képviselője) és mások ellen polemizál. A saját táborában élő hitetlen teológusok ellen is.

*

Luzzatto Mózes Chajim (1707—1747), felette érdekes személyiség, amilyen csak az olasz és spanyol zsidók között termett, kiváló költő volt. *השירה תהלה* cz. drámája és *מסלה השירה* cz. ethikai irata mai napig ismeretesek. Az utóbbi (1. kiadás Amsterdam, 1740) régi körökben még mai napig kedvelt olvasmány. A modernek, sajnos, erkölcsjavító olvasmányokat unalmasnak tartanak, pedig a sok erkölcsrontó nyomtatott betű folytán nagyon is rájuk férne. Üdvös munkát végzett tehát *Wohlgemuth I. dr.*, a berlini rabbiseminárium tanára, midőn a következő munkát kiadta: *מסלה השירה*. Der Weg der Frommen von R. Mosche Chajim Luzzatto neu herausgegeben, übersetzt und mit einer Einleitung und Quellenangaben versehen (*Berlin* 5666—1906. Megfelelő héber címmel is). A héber szöveget szerző az első kiadás után nyomatta le és forráskimutatással látta el, amely fáradságos és hasznos munkáért nagy hálát érdemel, úgyszintén a sikeres fordításért. Luzzatto kabbalista volt és ezért üldözésnek volt kitéve. Ez okból vándorolt ki Amsterdamba, onnan a szent földre, hol csakhamar családostul a pestis áldozata lett. Mint Spinoza, üvegköszörlővel kereste kenyerét az egykor jómódú és művelt férfiú. Nagy stilista volt és szóban forgó munkája, amely Pinchasz ben Jáír egyik mondására épült, mesterséges szerkezete dacára kellemes olvasmány. A biblia és talmud szeleme lengi át és a gyakorlati ethika terjesztésére alkalmasabb minden nagytudományú rendszeres modern etikánál.

*

Philipp de Haas, boroszlói szeminarista, öt boroszlói machzor-kéziratból egy hamburgi és két göttingai kézirat felhasználásával 26 darab eddig ki nem nyomott liturgiai verset tett közzé következő című disszertációjában: »Ungedruckte Stücke aus den Breslauer Machzor-Handschriften mit Uebersetzung und Erklärung« (*Berlin* 1906). Két aram nyelvű kivételével a szövegek pontozva vannak. A szöveget követi a kritikai apparátus, a fordítást a magyarázat. Szerző itt-ott dicséretes őszinteséggel bevallja, hogy nem érti a szöveget. 21. l., 22. s.

1 helyett 1 és 1 hely. (24. sor) 2 áll; 39. l. utolsó sor על h. olv. א. A magyarázatokat itt-ott még ki lehetne egészíteni talmudi idézetekkel (pl. 20. l., n. 18. וישורתם).

*

Brann M. (Aus Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV, 63—65) egy Boroszlóban talált arany pecsétgyűrűt ismertet, melyen a következő héber felírás olvasható: נר נדי סיניק לא אהאם; a második oldalon: הוהם שלי אבה בר אבה; a közepén: ואבהם (= ואין בו מדרבי האמרי). A mondás Sabbath 67b fordul elő és szó van róla az »Ózsidó büvészet« 61. lapján, melyre Brann hivatkozik. Biztosnak tartjuk, hogy ez a pecsétgyűrű egyszersmind amulettül is szolgált. Erre vall a mondás befejezése is, amely a mágikus szövegekben szokásos posthumus volt, különben nem viselte volna atyja nevét. A talmudi Abba bar Abba is ilyen posthumus volt. Nem lehetetlen, hogy a tulajdonos proselyta volt, mert אבה = אברהם és a proselyták így szokták magukat nevezni. Végül az sincs kizárva, hogy valamely humanista vésette magának, mert a renaissance korában ily héber felírású érmek készítése nem volt ritka.

*

Fromer Jakob, »Vom Ghetto zur modernen Kultur« (Charlottenburg 1906) érdekes önéletrajz volna, ha nem lenne oly züllött erkölcsű a tartalma és oly szomorú a vége. Fromer orosz báchurból lett kulturember, sőt porosz állampolgár. A nyomorúság létrájának minden fokát végig szenvedte, amíg eljutott a berlini hitközség könyvtárnoki állásához. Iratának idevonatkozó kiruczczanásaiból ítélve, ez állását nem töltötte be kellően. De e miatt 120 évig maradhatott volna, ha két év előtt a »Zukunft«-ban álnév alatt nem ír cikket, melyben a zsidóknak az »elmerülést« ajánlotta. Az orosz zsidó fiatalok jó részének a kultúra alkohol, valószínűleg a keresztény orosz deákoknak is. A politikai nihilizmusnak ugyanez az egyik forrása. Fromer nihilizmusát kenyér-adó ellen fordította és el lett bocsátva. A bíróság a zsidó községnek adott igazat és az azonnali elbocsátást szankcionálta. Fromer földijeit héber nyelven is pengettek már oly eszméket, mint ő, és Berdisewsky, az orosz-héber Nietzsche, felette sajnálja, hogy a zsidóság nem tudott meghalni. Ezt Fromer

majdnem ugyanazokkal a szavakkal mondja. A zsidóság ellen egyébkép is sokféle kirohanást enged meg magának, különösen a modern német zsidók ellen, kik őt tanulmányévei alatt eltartották és, midőn érettségi vizsga nélkül mint külföldi a boroszlói egyetemen doktor címet nyert, állást is adtak neki. Igaz, hogy Delitzsch Frigyes ajánlatára, ki azóta maga is alaposan elbánt a zsidókkal. Mindezek alapján Fromerben, érdekes könyve daczára, nem láthatunk mást, mint önhibája folytán züllésnek indult embert. A züllést ő maga konstatálja veszedelmes könyve végén.

*

A »Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen« cz. vállalat 7-ik kötete az óhéber irodalom cz. alatt azt az anyagot adja, amit különben a bibliai bevezetésekben szoktak tárgyalni. Ketten osztozkodtak a munkán, melynek czíme: »Geschichte der althebräischen Litteratur von Karl Budde« és »Apokryphen und Pseudepigraphen von Alfred Bertholet« (Leipzig 1906). Budde a bibliai irodalom legrégebbi alkat-elemeinek a hőskölteményeket (Bírák 5. fej. stb.) tartja. A versmérték feltalálása kevés gondot okoz neki, minthogy a reánk maradt szöveg úgysis romlott. Toldások, közbeszúrások s hasonló kritikai bonczkések eltiintetik az összes nehézségeket. A pentateuchus és egyéb könyvek keletkezési korát úgy ismeri, mint akárcsak a saját iratait. Szépen írván, laikus olvasót arról győzi meg, ami jól esik neki. Bertholet szilárdabban alapon tárgyalhatja témáját és hasznosabb munkát végzett.

*

A német művelődés és nevelés történetében kiváló helyet foglal el Hrabanus Maurus, ki 776 körül született és a »praeceptor Germaniae« dísznevet viseli. Főjelentősége azonban nem a pedagógia, hanem a biblia-exegézis terén keresendő. Ezen minőségében méltatja Habitzel J. B. a következő monográfiában: »Hrabanus Maurus. Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Exegese« (Bibliche Studien XI. 3., Freiburg i. B. 1906). Maurus a szentírás legtöbb könyvét kommentálta. Bár héber és görög szavakat idéz, a két nyelvből egy szót sem értett. Ez annál feltűnőbb, mert azt mondja: »ex capitulis Hebraei cuiusdam modernis temporibus... non

pancis locis inserui (9. l. 3. j.). A Jeromos által említett *μεταφύ-
χωςις*-t (Elia = János) helyesen fordítja ugyan: »animas in
corpora alia reverti«, de ezt valahol találta (10. lap). A szent-
írás szerinte négyféle értelemmel bír, de az első helyen adott
literális magyarázat, ott is, ahol adja, szemében az utolsó
helyen áll. A fő a mystikus értelem, még a számtant is csak
ennek kedvéért kell tanulni (3. és 92. lap). Önállósága nulla,
csupán az egyházatyákból ad kivonatokat. Allegóriája szerint
Eszter alap gondolata az, hogy a zsinagóga saját hibája folytán
nem a megváltó menyasszonya többé és helyére a pogányokból
alakult egyház lép. Hasonlóan értendő a Rúth könyve (92 köv.).
H. konstatálja, hogy Hrabanus kommentárjai a tudomány
szempontjából nem jelentenek haladást, sőt a dekadencia jeleit
mutatják (102). 800 esztendeig tartott, míg a keresztény írás-
magyarázók arra a meggyőződésre jutottak, hogy a zsidó
bibliamagyarázat a helyes.

*

Ugyancsak az előbbi gyűjteményben látott napvilágot
(XI, 5) M. Theresia Breme monográfiája: »Ezechias und
Senacherib. Exegetische Studie« (*Freib. i. B.* 1906). Az orsolya-
szűz a biblia és assyriologia sokat vitatott eme kérdését úgy
tárgyalja, akárcsak egy teológiai professzor. A bevezetésben
és 64 köv. l. az inspirációról (furfangos alakban) szabad nézetet
vall. Az egész irodalom felhasználásával arra az eredményre
jut, hogy a bibliai értesítés, jelesül a csoda tekintetében, meg-
bízható. A későbbi interpolációk feltevését nem fogadhatja el.
De nem követhetjük a szerzőnő 133 lapos fejtegetéseit, melyek
a bibliakritika közönséges eszközeivel operálnak. A 18. lapon
Is. 37, 8 helyett olvasandó 37, 38; a 43. l. Weinhold helyett
Meinhold. Az eredmény 127—133. lapjain van összefoglalva.

*

Második kiadásban jelent meg a következő olcsó és
hasznos könyv: »Verzeichnis der an den höheren Lehr-
anstalten Preussens eingeführten Schulbücher. Im amtlichen
Auftrage herausgegeben von Ewald Horn (*Leipzig-Berlin*
1906). A 20 tárgyból, melynek használatában levő tan-
könyveit felsorolja, e helyen az I. fejezetben felsorolt zsidó
vallástani könyvek és a XI. fejezetben felsorolt héber nyelvi
tankönyvek érdekelnek bennünket. A zsidó hittankönyvek száma

22 (181—202. szám; 17—19 lap); a héber nyelvtanok száma
14 (522—535; 57 köv. l.). Midőn még megjegyezzük, hogy
H. azt is megmondja, hogy melyik könyv hol van hasz-
nálatban (saját megjegyzése szerint ez nem teljesen pontos)
és hogy a héber nyelvtanok szerzői között egy zsidó sincs,
adjuk a tanügyi rovatban a két listát, melyek olvasóinkat
kétségtelenül érdeklik.

*

Hirsch Samson Raphael összegyűjtött irataiból az imént
került ki a harmadik kötet a sajtó alól (Gesammelte Schriften
III. *Frankfurt a. M.* 1906). Első helyen állanak »Betrach-
tungen zum jüdischen Kalenderjahr« a hónapok szerint fel-
osztva (1—212). H. minden hónaphoz, pl. Ijjarhoz is talál
megfelelő témát. Azután következnek egy zsidó symbolika
(213—447): Mila, Cicith, Tefillin, Szukka. A legterjedelmesebb
a 2. és 3. A kötet többi részét (448—561) pedagógiai és
egyéb iratok foglalják le. A magyar zsidó viszonyok szem-
pontjából figyelmet érdemelnek a Hirsch által alapított külön
hitközségről szóló iratok. Az utolsó darab egy purimbeszéd
és egy makrobiotika. H. jeles stilista volt, a számos ortho-
dox írók között talán az egyetlen, minden esetre a legkiválóbb.

*

Luncz M. A. héber nyelvű ez idei szentföldi kalen-
dáriuma (*Literarischer Palästina Almanach*, XII. évf., *Jeru-
zsálem* 1906) az előbbieket magaslátát megtartotta. A hasznos
tudnivalókon kívül, melyek ilyen kalendáriumba valók, 10 cikk
foglaltatik benne. Ezekben szó van a szentföld jelenéről és
multjáról (Baldensperger után), Jaffa kikötő város haladásáról
az utolsó 15 évben, az újonnan alapított »Bezalel« ipar-
iskoláról és egyebekről. A lefolyt év eseményeit a kiadó állítja
össze. A hirdetések — vagy 60 oldal — képet ad a sokféle
intézményről, melyek különösen Jeruzsálemben léteznek és
egyszersmind mutatják, hogy a száraz csontokba élet köl-
tözött be.

*

Az európai népek pszichológiájához tanulságos adalékot
szolgált a következő bibliográfiái összeállítás: *Hayn Hugo*,
Uebersicht der (meist in Deutschland erschienenen) Litteratur

über die angeblich von *Juden* verübten Ritualmorde und Hostienfrevel. Zum ersten Male zusammengestellt (*Jena* 1906). Az iratok száma 121-re rug, melyek közül csak kevés vonatkozik az ostyaelésre. Ezt a bűnt érthető okokból kenték a zsidókra, de újabb időben csak az embergyilkolás vádját hatott. A legnevezetesebb ostyagyilkolási perek a deggendorfi 1337. évben (19—30. számok) és brandenburgi (berlini) 1510. évben (6—10. számok). Mindkét esetben számos zsidó vértanuja volt. 1579. jun. 2. 24 zsidót égettek el Frankfurt a. d. Oderben (36. sz.). Az újabbkori vérvádak közül a tiszta-eszlári 11 (92—102. sz.), a xanteni (német) 6 (114—119. sz.) és a polnai (osztrák) 4 (55—58. sz.) iratot produkált. A trienti (Simon 1475), a zsidókra a legveszedelmesebb, 9 (103—111. sz.) irattal van képviselve. A bazini vérvádról nincs monográfia és Eötvös művét (A nagy per) Hayn nem ismeri. Az a tény, hogy az iratok majdnem kizárólag Németországban láttak napvilágot, a német zsidógyűlöleten kívül abból is magyarázandó, hogy a Nyugaton a könyvnyomtatás felfedezése óta zsidó alig lakott, az orosz-lengyel területen pedig a nyomtatott betű után az emberek nem igen törték magukat. Olaszországban a pápák nem igen türték az e fajta véres irodalmat.

*

Brann M., Grätz utódja a történelmi tanszéken a boroszlói szemináriumban, elődje története új kiadásának szenteli szorgalmát és tudását. Az utolsó évtizedben három kötettel készült el és legújabbán a III. kettős kötetet bocsátotta közre (Leipzig 1906). B. a szöveget kiméli, csupán vastagabb hibákat írt ki, de a jegyzetekben ráutal az újabb kutatásokra és az olvasót ily módon rávezeti a helyes nyomra. Nézetünk szerint radikálisabb eljárást kell követni. A Grätz szelleme megmaradhat akkor is, ha minden materiális hiba korrigáltatik. Sőt még tovább kell menni és az újabb kutatások parancsolata mértékben új anyagot kell felvenni és a régiből itt-ott kevésbé jelentős dolgokat kihagyni. Brann mindkét irányban a kellő erő, ha erre magát elhatározza.

Ez alkalommal nem hallgathatjuk el, hogy a zsidó tudósok kötelessége volna a mai kutatás színvonalán álló új történetet kiadni. Megvannak az ilyen vállalathoz a szellemi erők és az olvasóközönség is, csupán a vállalkozó vezető tudósra

volna szükség. Erre mi Brannt felette alkalmasnak tartjuk és az eszmét figyelmébe ajánljuk. A zsidó történettudomány kövesse az általános történetírás példáját, a régebbi Oncken-féle és az újabb Helmolt-féle gyűjtemény bevált példait.

Visszatérve az előttünk fekvő kötetre, úgy látjuk, hogy a kiadó főképp két ismert művet fruktifikált; első sorban Schürer történetét és második sorban Buhl Palesztina földrajzát. Minden elismerés mellett ki kell mondanunk azt, hogy az irodalom nagy része nem részesült a kellő figyelemben. Ez nem is volt a kiadó célja, de éppen ez az, ami kívánatos lett volna. Kifejezzük pedig ezen kívánságunkat azért, mert remélhető, hogy B. Grätz más köteteit is újból sajtó alá fogja rendezni és alkalma lesz a jónál még jobbat nyújtani.

*

Klostermann A., kieli egyetemi tanár, az evangélikus theológiában uralkodó Graf-Wellhausen-féle hypothesisal Mózes öt könyvéről rég nincs megelégedve és saját álláspontját majdnem 20 év óta fejti ki a folyóiratokban. Ezeket az értekezéseket összegyűjtve, újjal is megtoldva két kötetben adta ki ezzel a címmel: »Der Pentateuch. Beiträge zu seinem Verständnis und seiner Entstehungsgeschichte«. Az első kötet 1893-ban és a második kötet 1907-ben látott napvilágot (Leipzig). K. Kautzsch német bibliafordítását és Kittel biblia-kiadását sem tekinti, még pedig joggal, megbízhatónak, mert szerinte a filológiai munkát kell előbb elvégezni, mert a forráskimutatás, helyesebben a szöveg szétválása, az exegézisnek csak ártott.

A modern kritikusokkal legelső értekezésében foglalkozott, melynek sokat mondó címe: »Der Grundfehler aller bisherigen Pentateuchkritik« volt. Persze K. a régi kritika helyébe újat tett. Az előttünk fekvő vaskos kötet (583 oldal) négy szakaszra és az első kivételével minden szakasz több fejezetre oszlik. A szakaszok címei a következők: 1. A pentateuchus kronológiai rendszere. 2. A szentély és a tábor rendje. 3. A deuterón. törvénykönyv. 4. A sinai frigy könyve. Ezen általános tartalommutató után az olvasott részek alapján azt láttuk, hogy a pentateuchus csöbörből vederbe került.

*

Haleyv Izsák עֲנִינֵי הַיָּמִים c. munkáját, melyben a historikusok sok tévedését mutatta ki, a német orthodoxia tisztán haragból Rapoport, Frankel, Grätz és Weisz ellen nagy diadallal fogadta. A szerző ezen talán nem is várt diadaltól megittasodott és eredetileg 3 kötetre tervezett munkáját 6-ra terjeszti ki. Minthogy a történetet az utolsó korszak tárgyalásával kezdte, ezt oly módon írta el, hogy az első részből négy kötetet csinál. Evés közben jött meg az étvágya, t. i. a kutatók megevése közben. Meg kell jegyezni, hogy tanítás közben tanult, mert az első kötet közzététele idején annyira tájékozatlan volt, hogy a hagyomány forrásaiul pusztán a két talmudot tekintette. A Mekhilta, Szifra, Szifré és a többi midrás számára egyáltalában nem létezett. Derenbourg és Bacher munkáit, úgy látjuk, még most sem használja, a Schürerhez persze már elérkezett.

Általános jellemzésül most is azt kell hangsúlyozni, hogy H. nem ad összefüggő történetet, hanem bíráló megjegyzéseket az eddigi történetírók egyes állításaihoz. Olyan »haszógész«-félét az új Rambamokhoz. A rövidség tekintetében azonban nem követi a »Rajvedet«, mert felette bőbeszédű és az ismétléseknek se szeri, se száma. Az örökös utalások a megírandó részekre époly fárasztók, a mily kellemetlenek az örökös kifakadások a »német tudósok« ellen (Rapoport és Krochmal is németek) ugyanazokkal a szavakkal, vagy legalább ugyanazokkal a gondolatokkal. H. átviszi a talmudtanulás módszerét a történeti művekre és csupa »harbe kase«-ket csinál, holott tudva van, hogy a tudomány halad és az elődök tévedéseinek legegyszerűbb korrekurája az, ha a történet a helyesebb fel fogás szerint adatik elő. Erről Haleyvnél szó sincsen, ő főképp a foltokat mutogatja. Ha Grätz elődeivel szemben ezt az eljárást követi, nem 12, hanem 36 kötetet írt volna.

Az összefogásra nézve Haleyvnél haladás észlelhető annyiban, hogy már nem fél annyira a tekintélyektől, mint előbbi köteteiben és bátran kimondja, hogy Rasi, a Rambam és mások tévedtek. A talmud adatainak kritikájában majd csak a későbbi kötetekben fog a tudomány magaslatára emelkedni. Egyelőre ezeket kor és helyre való tekintet nélkül csupa történelmi igazságoknak veszi.

Az előttünk fekvő kötetben, melynek jelzése Ic (*Frankfurt*

1906., 736 lap), H. Josephus műveivel is operál. Kétségtelen, hogy sok helyes észrevétele van, de az olvasó örömét elrontja a hosszú lére való eresztés. Ugyanaz az idézet egymást követő lapokon akár háromszor is előfordul. Sohasem mulasztja el, hogy az észrevétel végén el ne sirja magát korunk tudásai felett, akik ezt nem látták vagy rosszul látták.

A divinációkat H. sem veti meg. A 119. lapon pl. minden történelmi adat nélkül következteti, hogy Herodesnek Chanamél későbbi főpap rengeteg összegeket előlegezett, hogy Rómában a palesztinai királyságot a maga számára megvásárolja. Épügy nincs bizonyítva az, amit a babylóniai zsidók életéről az időszámításunk előtti évszázadokban állít. Hogy a zsidó nemesség ott lakott, azt H. előtt is tudták és mondták. De hogy milyen volt a vallásos élet a törvények részleteire nézve, azt H. nem kutatta, csak úgy odamondja, hogy mindent »tartottak«. De nagy kérdés, hogy milyen volt ez a minden Babylóniában és milyen volt a szent földön? A 128. és köv. lapon H. azt is állítja, hogy az ókorban a zsidók az egész világon betartották az összes vallási parancsolatokat. (?) A bizonyítást a 4. kötetre ígéri.

*

Dr. Grünhut L., kitünő munkatársunk, folyóiratokban megjelent kisebb-nagyobb dolgozatait összegyűjti és az első füzetet »Abhandlungen und Aufsätze wissenschaftlichen Inhaltes« címmel az imént adta ki (*Jeruzsálem*, 1906). Összesen kilencz számot ölel fel, melyek közt az első »Das Verbot des Genusses von Gesäuertem« (1—72. lap) a füzet nagyobb felét tölti meg. Ez polémia Chwolson »Das letzte Passahmahl« című ismert művének egy főpontja ellen. Nagyobb értekezések még: »Numeri XXIV. 18—24 in den jüdischen Quellen« (geográfiai tartalmú) és »Bemerkungen zu Steinschneiders Saadia Gaon's arabische Schriften«. Szerző ezen újabb publikációja által dolgozatait könnyebben teszi hozzáférhetővé és a zsidó irodalom barátait hálára kötelezte. Kivánatos, hogy törekvése a kellő támogatásban részesüljön.

*

Toledano Jakob Mózes פְּנֵי הַיָּמִים című irata (*Jeruzsálem*, 1905) bibliográfiai összeállítás Rasi superkommentárjairól. Nincs kevesebb, mint 195, melyek közül több kéziratban

maradt és néhányánál a szerző neve is ismeretlen. A szerzők listája 183 nevet mutat. Mindkét szám Rasi kommentárjának páratlan népszerűsége mellett szól. Hogy ez a népszerűség a világ minden táján lakó zsidók közt létezett, mutatja az a tény, hogy a szerzők jórésze Európán kívüli országokban élt (szerzőnk is marokkói származású). Figyelemre méltó az is, hogy a supercommentárok az összes korokból származnak. Mindezekből megállapítható, hogy a Rasi igazi népkönyv volt. Ez annál csodálatosabb, mert nem önálló könyv, hanem kommentár. Szerzőnk a függelékben kiadatlan részleteket nyomtat ki Sámuel Almosnino magyarázataiból (a kézirat 1398-ban irattott) és máshonnan.

Kliers Mózes ספור היין (Meg. 6a) című (1906, hol?) összeszedett mindent, ami Tiberiásra, erre az ősidők óta nagyjelentőségű zsidó városra vonatkozik. Nem történet, de gazdag adatgyűjtemény. Az adatok kezdődnek a talmuddal és végződnek a jelenkorral. A talmud mellett a közép- és újkorai héber irodalmat is felhasználja és az időrendre is tekintettel van. Sok rabbinikus tekintély életrajzához találunk ismert és ismeretlen adatokat. A könyv tiz fejezetből áll és 109 levélre terjed. A 6. fejezet a német község megalakulásával (1777) és bajaival foglalkozik.

Schlesinger Ábrahám Kóhen Jeruzsálemben 1905-ben kinyomatta *שני* című iratának második részét. Az első részt nem láttuk és az előttünk fekvő füzetből nem tűnik ki, hogy amaz mikor jelent meg, noha szorosan hozzákapcsolódik, minthogy a 132. ponttal kezdődik. Schlesinger a szemre vonatkozó adatokat gyűjti össze bölcséink irataiból, összesen 233 pontban. A talmudon kívül itt-ott a midrasokat is használja és természetesen maga is »mond«² valamit. Mesék sem hiányoznak kabbalista és egyéb könyvekből. De minden a szemmel áll összefüggésben. Természetesen a látást kifejező synonymákat is magyarázza a halákhikus iratok alapján. Mint adatgyűjtemény kezelhetőbb lett volna, ha a sokféle toldás-foldás elmarad. Minthogy a Keleten sok szembetegység grasszál, Schlesinger irata gyakorlati értékű is.

Reinach Salamon, francia akadémikus, »Cultes, Mythes et Religions«³ című alatti kisebb, többnyire már megjelent dolgozatokat adott ki, melyek közül több bennünket is érdekel (*Páris*, 1905 I. kötet). Ezek a következők: I. Néhány észrevétel a tabu-ról (1—8). II. A totemizmus általános jelenségei (9—29). V. Az állatok szelidítése (86—96). Első helyen a Genézis felfogásáról beszél. VI. Az áldozás elmélete (96—104). A bibliáról a 101. lapon szól. VIII. A házasság eredetéről (111—124). A gonosz szemtől való félelem 117. IX. A folklóre története (122—124). X. A művészet és a magia (125—131). XIII. Az incestus megtiltása és a szeméremérzet (157—172). XIV. A rituális flagelláció (173—183). A középkori flagellansok (182—183). XXVII. A halottakért való ima eredete (316—331). Az ótestamentum nem ismeri 320. Rabbi Akiba, a II. Makkab. könyve (321—323). Az egyiptomi zsidók az egyptomiaktól átvették 327. A XXVIII. cikkben a Purimról és egyebekről van szó. XXIX. A szamárkultusz (342—346). XXX. Sátán és pompái (347—362). XXXIII. A theológia fejlődése (410—414). XXXIV. Šamuel Zarza (415—425). Az anyagot az öngyilkossá lett Fuchs S. szolgáltatta. Ez az egyetlen tisztán zsidó irodalmi cikk, de a többiből is sok vág ebbe a körbe.

Deutsch Ernő, fővárosi ismert orvos, »A körülmetélésről«⁴ (*Budapest* 1906. Kül. lenyomat az »Orvosi Hetilap«⁵ 1906. évfolyamából) cz. iratában a nagyjelentőségű problémát minden oldalról igyekszik megvilágítani. Először dióhéjban adja a circumcisio történetét a zsidóknál és a többi népeknél, valamint az evvel összefüggő feltünőbb szokásokat, kiterjeszkedvén az egyptomiaknál divatolt infibulációra is. Attér ezután a higienikus szempontokra, melyek már az ókorban is szóba kerültek és részletesen leírja a jelenkorban divó circumcisio műtétet, egyuttal a használatba jövő eszközök képét is közölve. Foglalkozik ezután a körülmetélés ellen felhozott tényekkel és a mohel kiképzésével. Végül röviden adja az orvosi szempontból kifogástalan »mila«⁶ leírását és értekezése eredményét a következő szavakba foglalja:

»Az ily módon módosított műtétet nyugodt lélekkel vétehetjük keresztül. Ezek szem előtt tartása mellett teljesen szükségtel-

telen, sőt szerény nézetem szerint éltélendő, ha orvosok ez ósvégi s határozottan hygienikus s prophylactikus értékű műtevéssel szemben állást foglalnak.*

Deutsch Ernő dr. értekezése aktuális szempontjainál fogva az óriási irodalomban, mely a miláról létezik, teljes figyelmet érdemel és végső konkluziójánál fogva alkalmas arra, hogy a felekezetünk körében manapság már nem ritkán felhangzó aggodalmaskodást eloszlassa.

*

A kis traktátusok között levő »Kalla« mellett van még egy *מסכת כלה רבתי*, melyet először Koronel Náthán adott ki a *מסכת כלה רבתי קטשוריים*-ben. Ezt a traktátust kommentálta Ábrahám bar Náthán Lunel-ből, a Hamanhig sokat idézett mű szerzője, melyet az imént nyomtatott ki Toledano Baruch. Tiberiasban élő marokkói tudós, ezen czímmel: *פירוש מסכת כלה רבתי* (Tiberias 1906). Toledano a forráskimutatáson és egyéb jegyzeteken kívül kiadását biográfiai bevezetéssel látta el, melyben egészen tudományosan jár el. Tudja, hogy Zunz, Cassel és mások irtak már hőséről, de hát nem ért németül. Mindamellett jól dolgozott. Különösen érdekes annak a kimutatása, hogy a kinyomott *מסכת כלה רבתי* nagyon hiányos és hogy ez mindjárt Ábrahám b. N. halála után különféle recenzióban volt forgalomban. Ez különben a halákhikus művek, főkép kézikönyvek rendes sorsa. A Hamanhig már szerzője által hosszú és rövid alakban hozott forgalomba. Ábrahám első műve a vágásra vonatkozó *מחוק הברק* szintén praktikus irat volt. Ezen kívül tőle ered még a zsinagógai tóratekeres készítésére vonatkozó szabályok összeállítása *השיבות ארבעה* cz. alatt, melyet Wertheimer adott ki.

*

Világraszóló felfedezéssel lepte meg az irodalom barátait *Sinowitz Mihály*, igazi nevén *Cleener D.* Zürichben. A felfedezés az, hogy *Chasdui (!) Crescas* (az ismert zsidó vallásbölcész) írta Dante, aquinói Tamás, Boccaccio, Albertus Magnus s mások műveit. Az új Kolumbus a Divina comoedia fordításából indult ki. Észrevette, hogy a nagy alkotás csak zsidótól eredhet és ezt megírta »Schlüssel zu Dantes (!) Alighieris Schriften« cz. könyvében. A Dante-kutatók nem akarván beadni derekukat, C. újabb két füzetrel boldogította őket, de csakhamar meggyőződött, hogy a »Danteforscher«-ek igazában csak »Dante-

pfuscher«-ek és végső csapást mér reájuk az imént (1906 november) közzétett következő füzettel: »Appell an die Zeitungen, von Michael Sinowitz« (Zürich). Ebben a félreismert zseni ad oculos demonstrálja thesisét. 1. A 7. ének 1. verse így kezdődik: »Pape Satan, Pape Satan, Aleppe«. A pape héberül »itt«, »75-ször található az Ó-Testamentomban, csak-hogy különbözőképen ejtik, még pedig Po, Pa, Pe és Ph«. Aleppe 60-szor fordul elő és jelentése: előljáró, fejedelem. A német zsidók ugyan »Alif«-nek ejtik, de a jelentést ez nem alterálja. A második bizonyíték már nem ily egyszerű. Kabbalista betükiszedés és összefűzés által a 9. énekből a következő mondatot kapjuk: NO esif IO si O IO alto si no te alto non IO Tien. És mi ennek az értelme? »Das Wort Esif (!) heisst nach dem Talmud (!): Nicht Jude also Christ. Demnach ergibt der angeführte Satz folgendes: Ich bin nicht ein Christ, sondern ein Höherer; ich bin nicht der Deinige. Wie aber konnte Dante als Christ so etwas schreiben?!« Teljes diadal. Ennyit kóstolónak a szerző szellemében, ki szintén csak mutatóványokkal szolgál kommentárjából, melyben a Dante és Machbereth közös szerzőségét is megdönthetetlenül bizonyítja. »Die Länge und Weitschweifigkeit (!) des Kommentars hindert mich schon hier an Hand desselben vorzugehen«.

Az »Alif« (= Alluf) és az Esif (= Esav) és a többi héber szavak és mondatok átfűréséből megállapíthatjuk, hogy a félreismert lángész lengyel hittestvér.

*

Azon népszerű iratok között, melyek a babyloni és az izraelita kultúra közötti összefüggést tárgyalják, az ügyesebbek közül való Langdon St. »Lectures on Babylonia and Palestine« (Paris, 1906). L. hét felolvasásban mutatja fel a két kultúra rokonságát, melyek közül a legérdekesebbek a harmadik és negyedik. Ezekben a két ország társadalmi élete van ismertette: házasság, kereskedelem stb. Természetesen a héber irodalom és az izraelita vallásról is bőven van szó és szerzőnél ezek a földolgozók. De azt hisszük, hogy a művelt közönség inkább a reáliák iránt érdeklődik, már csak azért is, mert ez az ismeretkör az, hol elfogulatlanságot remélhet. Szerző azon nézetben van, hogy a babyloni nemzet ereje családi életében és böles gazdasági berendezésében rejlett.

Az assyriologia segédkezni fog a modern szociális kérdés megoldásában (76. lap). Merész gondolat. A függelék érdekes okmányokból áll, melyek átirásban közöltetnek és magyarázattal vannak ellátva.

*

A »Dávid-pajzs« kérdését, melyről folyóiratunkban (XVII. 310—22.) Vajda Béla kiváló cikket tett közzé, már sokat tárgyalták, utoljára e sorok írója a Jewish Encyclopediában »Magen Dawid« czikk alatt (VIII. 251—252). A legrégibb adat, melyet kikutathattunk, a XI. századból származik. Újabb időben azonban napfényre került egy pecsét, melyen két sorban a tulajdonos neve áll: ליהושע בן עשירו és a második sor végén egy valószínű hatszögű csillag, vagyis a *Mágén Dávid*. A pecsétnyomó talán a VII. századból (idősz. előtt) származik és most Torrey birtokában van (Bövebbet Lidzbarski, Ephemeris für semitische Epigraphik, II., 145). Több óhéber pecsét és súly került napfényre, melyekről az idézett helyen is szó van.

*

A berlini »Lehranstalt« idei Értesítőjében *dr. Yahuda* A. S. közzétette a nevezett intézetben tartott beköszöntő felolvasását: »Die biblische Exegese in ihren Beziehungen zur semitischen Philologie.« Ebben első sorban helyesen utasítja el a mai szövegkritikát, mit »Az óhéber könyv« bevezetésében magunk is megtettünk. A LXX értékét szintén a kellő értékre szállítja le. Abban is igaza van, hogy az arab élő dialektusok még nincsenek kellően hasznosítva a biblia szótára szempontjából és állást foglal a panbabylonismus ellen. A Kelet jelenlegi népeletéből is sok bibliai hely világítható meg. Itt hivatkozhatott volna Luncz »Jeruzsálem« cz. folyóiratára, melynek minden évfolyama külön közleményt szentel az idevágó észrevételekre. E tekintetben a talmud és midras szintén kiaknázatlan kincsébánya még és felemlítendő lett volna.

IZRAEL.

(Morris Rosenfeld.)

Válaszúton állva csöndbe elmerengek,
Ösvény vezet jobbra, a másik meg balra,
Hangot hallok fentről: »Készülj a nagy útra!«
»Parancsod szent, — Isten! Oh de merre menjek?!«

Nem tudom, hogy melyik ösvény vezet arra:
Ahol hajnal hasad majd az én napomnak,
Ahol szeretetben hívek találkoznak, —
Nem tudom, hogy melyik ösvény vezet arra.

Úgy dobog a szívem. Elfog borús kétség:
Hiszen az útamat roskadozva járom!
Alig vánszorog már fáradt, vándor lábom,
S mind a két ösvényen oly nagy a sötétség.

Ujra hallom: »Kelj föl!« Föleszméltem végre,
»Célhoz vezet utam? bolyongok-e folyton?
Oh Atyám! te széjjel oszlatod a gondom.
En árva lelkennek te vagy menedéke!

Tengerek árjain vezettél te engem,
Sívár pusztaságban útam egyengtetted.
Fiadat útfélen halni nem engedted.
Irgalmadba veszed az én árva lelkem.

És így Uram! Isten! reményeim nagyok!
Régi vándorbotját szolgád megragadja,
És ha bár az útját tövis is takarja, —
En Uram! Istenem! a kezdedben vagyok!«

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

NYOMOR ÉS KÖLTÉSZET.

(Morris Rosenfeld.)

Hej! hó! ki az, ki ajtómat feszíti?
És erőszakkal akar reám törni?
Ki az, ki nyugtom háborítja folyton?
Fejem sokáig nem kell rajta törni.
A nyomoruság az; a rút boszorkány!
Nos, vidd el innen rögtön undok tested!
Mit is keressz itt? Isten átka sujtson!
A poklok mélyén ott van a te helyed!

Elég soká kinoztál te már engem,
 Testem gyötörted, álmaim raboltad, —
 Erőm elvetted, daczom porba verted,
 A kenyérért a szívem kizsaroltad.
 Nincs többé néked nálam mit keresned!
 Te mocskos banya! keshedt, vén csoroszllya!
 Hol társid égnek: szállj az alvilágba!
 Nincs többé vágyam göresös koldusbotra!

»Én kedvesem te! nyisd meg ajtód zárát!
 Terajta kívül nincsen más barátom.
 Didergek itt künn, fagyos már az éjjel.
 A te szerelmed tárt karokkal várom.
 Tiéd vagyok én régi hűségemmel!
 Ki sem mondhatom: téged hogy szeretlek!
 És amióta távol estem tőled;
 Zsidó házakban sehol nem szeretnek.«

»Távozz el tőlem, hazugságnak anyja!
 Ki kedvet találsz a sötét halálban!
 Távozz el tőlem, nemcsak engem ismeresz!
 Ismernek téged száz síró családban.
 Távozz el úgy, hogy sohse lássam arczod,
 Hisz nélküled is elég sokan sírnak, —
 Tudom terólad: sokkal kaczerkodsz te!
 És otthon vagy, hol zsidó verset írnak!«

»Ismernek sokan. Minek is tagadjam?!
 De csak te vagy a legédesb szerelmem.
 Gőndör hajadra, fájdalmadra vágyom,
 Véres sebedre tengermély szívedben.
 Könnyeidet iszom gyönyörvetes hévvel,
 Sóhajiddal időm boldogságban töltöm,
 Szeretem versed, rémes látományid, —
 Szeretlek téged én halovány költőm!«

»Óh sátnáfajzat; asszonyok salakja!
 Már én többé nem írok verseket.
 Nem rímelek már. Halljad, amit mondok:
 Most czukrot árulok, s dohánylevelet.
 Ez félig édes, félig meg kesernyés, —
 S ha nem is vagyok ügyes boltosember:
 Nincs senki, aki rólam rosszat mondhat,
 Fizetek mindig pontosan és rendben.«

»S ha most nem írsz, majd írni fogsz barátom!
 Az én kedvesem soká boltos nem lesz.

Óh ismerem jól az ilyen meséket,
 Még éhezni fogsz, és madj újra költesz.
 Sokáig nem tart: sírni fogsz előttem,
 Hogy olyan durva voltál mai nap énhozzám . . .
 Ne légy bolond hát! ereszsz be hát gyorsan!
 Ma vagy holnap: hisz úgyis vársz reám!«

»Kotródj előlem! undok, vén szipirtó!
 Lásd: van nekem sok dúsgazdag barátom.
 Majd ők fognak énrólam gondoskodni,
 A koldusbot nem lesz többé az átkom.
 Nem kell kínlódnom, nem kell már zokognom,
 Nem ujjonghat sok gonosz ellenségem:
 Kik síromat oly szívesen megásnák,
 Mivel oly szépen, búsan énekeltem.«

»Óh ne fecsegj a gazdag barátokról!
 Bizony mondom: a barátság szétfoszlik, —
 Ok csakhamar majd elfelednek téged!
 A hízegésük mint a köd eloszlik.
 Most játékszerük vagy még szép pajtásom!
 De oly hamar a lelked újra fázik, —
 És széjjel leszen zúzva sok reményed, —
 S együtt maradunk ketten mindhalálig!«

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

JOB.

Ki sírni tud még, s van könny szemében
 Óh, nem azé a sebek legfájóbbja,
 Ki emlékein sóhajokkal csügghet;
 Nem ő az élet bibliai Jóbja.

Olyan talán mint temetőkert fája,
 Mely leveleit pergeti a fűbe.
 S ha ágaival lehajol a földre:
 Még látja őket maga köré gyűlve.

De kinek könnye kiapadt már végkép,
 Kinek szívében kővé vált a bánat,
 Akit reménye úgy hagyott el árván,
 Hogy az már többé soha föl nem támad:

Olyan, mikép pataknak jegenyéje,
Mely őszi lombját vízárba hullatja,
S a sodró hab lehervadt ékességét
Sebes irammal végtelenbe hajtja . . .

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

UTAS ÉS VEZETŐ A TITUS-ÍV ELŐTT RÓMÁBAN.

(Frankl L. A.)

»Világverő Cézárak
Ósvárosában járok —
S regét mutatsz nekem:
Márványpaloták bája,
Vatikán száz csodája
Vakítja két szemem.«

Hol rom a pogány oltár,
S ma zeng keresztény zsolttár:
Láttam sok templomot —
»Nos, most a forum díszét,
Titus diadalívét
Mutassad meg legott!«

»Uram! csak ezt ne kérjed;
Ez íven át nem léphet
Népemből senki sem.
Oh, lásd — kövébe vésve
A zsarnok szekerébe
Befogva nemzetem.

Rajt' lámpánk s frigyszekrényünk,
Amelyet elvett tőlünk
Titus kegyetlenül;
Oh, valahányszor látjuk,
Reánk borul a gyászunk
Sötét kietlenül.

Vezetlek uram, téged —
De erre rá nem léphet
Fia Izraelnek —
Át egyedül menj rajta,
S ha átérsz túloldalra —
Ott újra majd vezetlek.«

»Te jó, te hű vezérem!
Ne félj, nem hagylok én el —
Közös a mi gyászunk —
Éj kaput más hadd járja,
Ám mi ne lépjünk rája —
Csak a szélén járjunk!«

Szemét kerekre tárva,
Úgy nézett reám várva,
Szívében gyanu él;
Arczát kezébe rejtve,
Aggódva úgy rebegette:
Halkan: »Smá Jiszroél!«

S mindkettőnk szeme égett,
Hogy folytatám igéjét:
»Adonáj echod!«
S a Titus-kapu mellett
Elkerültük a helyet —
Mi csöndes vándorok.

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

A HEGYI MENYASSZONY.

(Morris Rosenfeld.)

Ősi vár áll rombadőlten
Fönn a hegyek csúcán:
Régi bedölt kőszénbánya
Terül el ott pusztán.

Nem messze a romhalomtól
Vadvirággal fődve:
Van egy kunyhó elhagyottan,
Buja fű körötte.

Oda tér be megpihenni
Öreg bányász éjjel,
Csöndes könnyek folynak ottan,
Sóhaj száll a légben.

Vér patakozott egykoron a
Bánya üregébe,
Lenn fekszik az öreg bányász,
S lánya vőlegénye.

Tündérbájos, halvány lánya —
 — Van-e szörnyűbb átok?! —
 Jár a néma hegyek között,
 Hol a holló károg.

Örület van a szemében,
 Vigasz nélkül kószál,
 Akkor tud csak megpihenni,
 Mikor a nap elszáll.

S ha elalszik, megszólal a
 Hegedűknek hangja:
 Fölnyitják bús sírhalmukat
 Vőlegénye s apja.

Mind a sírhalmok fölnyilnak,
 Dalolnak a holtak, —
 És a csöndes síri lakók
 Nászdalokba fognak.

Síri némán a lányhoz lép
 Halott vőlegénye,
 Karjaiba zárja forrón,
 Vére hull szívére.

Öreg apjuk elébük áll,
 Csupa vér ruhája;
 Sír — s megáldja gyermekeit,
 S elvész a homályba.

Elhallgat a hegedűszó,
 És mind a harangok,
 Csak az ifjú pár marad még, —
 Elhálnak a hangok.

Ők maradnak, tánczot lejtnek,
 Tánczok meg se szűnik —
 Míg egy titkos intésre a
 Vőlegény eltűnik.

Fölsikolt a menyasszony most:
 »Gyilkosok ti ott fenn!«
 És eltűnik vad kacajjal
 A hegyek mélyében.

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

JIRMIJA LEVELE.

— A babyloni száműzöttekhez. —

Enyhült a rabság, lehullt hát a békó,
 Bilincs nem vérzi immár kezetek' —
 Repes a szívem ujjongó örömben,
 Ujjong a lelkem együtt veletek.
 Lohadni kezd hát gyűlölet viharja
 És csendesül a véres, vad harag,
 Reátok ragyog irgalomnak napja,
 S halálos árnyak már nem bántanak . . .

Ujjong a lelkem mámoros örömben,
 De belé nyilall titkos fájdalom.
 Ott házak nőnek, felvirulnak kertek
 És itten gyászol egy bús, árva rom . . .
 Ki kéjjel gyötrött, kebelére hív im'
 S mosolylyal csábít, bár szive hideg . . .
 És ti utána mentek ittasultan
 És Siont hűtlen' elfelejtitek! . . .

Zokogva sír a Város éjjelente,
 Vigasztalást sebére nem talál,
 Sírátja gyermekit könnyes panaszszal,
 És fájó lelke messze, messze száll . . .
 Sírátja gyermekit, kiket hizelgő,
 Idegen asszony ölébe fogad . . .
 Forró karokkal várva vár reátok,
 S ti felednétek bús anyátokat?! . . .

Ültessetek fát, szedjétek gyümölcsét,
 Építsetek melegvő házakat,
 S imátok esdjen áldást az uj honra,
 Kinek üdvéből üdvötök fakad . . .
 De béke karján el ne feledjétek,
 Kiért milljóok hullattak anyyi vért . . .
 . . . Rámában hallik jajdulás, kesergés,
 Rachel könyörög gyermekeiért . . .

Nyöszörg a Karmel, szomorkodik Sáron,
 Borítják rothadt hősi tetemek,
 Sójajtás kél Libánon néma bérczén
 És minden czedrusa reszket, remeg . . .
 S fönt sír az Úr bús felhőrejtekében,
 Könnye a hullatelt Jordánba hull . . .
 Bűnünk miatt! . . . De, óh, ha felednétek,
 S anyátok jajja is átokba ful! . . .

Vegyétek le a füzekről a lantot,
S daloljatok vigasztalást neki,
Ujuló fényről, nagy feltámadásról,
S jövőről, mely a multat elfedi...
Mint oltártűz lobogjon kebletekben
Reményt fakasztó szent emlékezet!
Sóvárgva szálljon lelketek a romra,
Mit felépitnek majd serény kezek...

Az Úr kegyelme visszatér Sionba,
Vigadni fognak még a szent hegyen!
Készüljétek! Már bűg a hívó kürtészó!
Készüljétek, hogy késő ne legyen!...
Ma még kegyelnek ottan Babylonban,
De holnap tán már pallos fenyeget!...
Örökké híven csak Sion szerethet,
Örökké híven csak *anya* szeret!...

Budapest.

PATAI JÓZSEF.

MÁTYÁS ÉS ÁBRAHÁM.

— Chanuka-játék. —

I. JELENET.

(Szin: A falusi bíró udvara.)

Mátyás király: áruhában mint napszámos. *Slajme*: szegény zsidó fiú.
Később a bíró.

Mátyás: No, megdolgoztunk! De mi lesz a bérünk?

Slajme: Látszik, hogy kigyelmed idegen itten a faluban.
Ennek már ez a sorja. Aki szegény embert találnek a faluban,
azt mind behajtják robotra a bíró udvarára. Fizetség a korbács-
ütés. Épen, hogy enni adnak. Kigyelmed jól befelöstökömözött
a paprikás szalonnából. De én még ma egy harapást sem ettem.
Nekem meg van tiltva a disznóhús. Még a kenyeret sem tudtam
megenni, mert rája tették a szalonnát. Ez már így megy egy
hét óta.

Mátyás: Már mindjárt be is esteledik. Hajnalban fogtunk
hozzá, most már csak meheténk. Hát nem jön az a bíró, hogy
kifizessék a napszámot?

Slajme: Ne fesse az ördögöt a falra, mert ha itt lesz, akkor
el sem mehetünk. Már pedig nekem haza kell most rögvest
mennem!

Mátyás: Hát tudod mit; én veled megyek, valami szállást
csak adtok nekem? Megfizetek érte.

Slajme: Hát egy szalmazsák csak akad. Aki egész nap
dolgozott, annak a puszta szalmán is édes a pihenés. Hanem
még ez se tart sokáig.

Mátyás: Mi, a szalma?

Slajme: Nem, a nyugalma, amire a szegény zsidó lehaj-
hatja a fejét. Most ki van adva a parancs, hogy szombaton is
dolgoznunk kell. Már pedig nincs az a hatalom, akinek én a paran-
csára megszegném, még ha maga a király jönne is ide!

Mátyás: Ejha, de bátor legény vagy; nem félsz a királytól?

Slajme: Hallom, hogy nagyon igazságos ember. De mit ér
az, ha Budán van. Buda pedig messze van innen. Itt a bíró pa-
rancsol. No meg az az én istenem, a királyok királya, a világ ura,
aki egyedül tesz igazságot és aki megbünteti a gonoszokat és meg-
juttalmazza a benne bízókat.

Mátyás: Mondhatom, zsidó, szépen beszélsz. Honnan tanul-
tad ezt?

Slajme: Ez a mi mindennapi imánk. Ez a mi vigasztalá-
sunk, hogy megszabadít bennünket a száműzetésből és vissza-
vezet bennünket jogban és igazságban Dávid király székvárosába.

Mátyás: Hát te elkívánczol innét? Hát neked nem ked-
ves ez a föld, nem kedves az a szép magyar nyelv, ezek a halmok,
ezek a dombok, amelyen a világ legjobb bora terem?

Slajme: Látszik, te is jobb módban voltál valamikor. Mert
paraszi sorban így nem nagyon beszélnek az emberek. A paraszt,
ha búbanatja vagy öröme van, elkáromkodja magát, nótára
gyújt. Vigra, vagy szomorúra, mint a milyen a kedve.

Most is hallottam egyet, ami nagyon megtetszett:

Azt beszéli a koma,

Hej, hej, a koma,

Nem vészett el még Buda,

Hej, hej, még Buda.

Lesz még egyszer igazság

Az ám brácsás —

Eljön közénk, hej, huj

Eljön Mátyás.

Mátyás: Ezt éneklük?

Slajme: Igen, de a bíró eltöltötte, mert azt mondja, hogy látítja a népet. Hígyje meg kigyelmed, nemcsak én vágyódom el innét, hanem az a sok ninestelen jobbágy ember is, aki csak akkor jó, mikor katona kell, meg amikor a lánya szép.

Mátyás: De most menjünk, mert mindjárt este lesz. Ép itt jön a bíró, várj, majd elkérem a bériünket.

Slajme: No akkor jótól kéred.

Bíró: Hát azt a fűzfán fityüülő naplopó mindenteket, már abba hagyátok a munkát? No majd fogtok ti még másképp is tánczolni, ha a hajdúval előhozatom a derest. (Mátyáshoz): Te csavargó, te, hát te se dolgozol? Hé hajdúk!

Mátyás: A hajdúkat hiába hívja kigyelmed, mert azok elmentek már a fonóba tánczmulatságra, meg a korcsmába, hanem engem ne szidjon, adja ki a béremet és ennek a zsidófiúnak a bérét, meg aztán mondja: ad-e éjjeli szállást, mert csak ebben a harapós időben nem hálhatok kiinn?

Bíró: Hehe, még dunyhás ágyat vettetek neked, tán patyolat gyolesből legyen a vánkosa. Hát akkor a király min alszik? Az ilyen gézengúz csavargót meg, amilyen te vagy, áristomba záratom, nehogy a mi felséges urunk, királyunk, aki erre fog utazni, lássa, hogy mennyi koldus van a vidéken. A pénzed meg ihol, nesze. (Felemeli a botját és ráüt Mátyásra. Slajme félrengrik, nagyot ordít, mintha őt ütötték volna. A bíró utána szaladna, de elbukik, Mátyás pedig kikapja kezéből a botot és addig üti-veri a bírót, míg az mozdulatlanul fekszik a félreeső udvari részen.)

Slajme: Jaj, jaj, mit csinált kigyelmed. Holnap felakasztanak bennünket. Karóba húznak, nyáron megsütnek. Lófarkhoz kötnek és kerékbe törnek. Jaj, jaj, szegény apám, szegény anyám! Édes szerelmes jó anyám! Hogy ezt kellett megérnem!

Mátyás (erélyes hangon): Most ne abajgass, Slajme, hanem gyérünk! Ne félj semmit. Nem lesz semmi baja a bírónak, csak a nagy ijedtség verte le a lábáról a gyáva, embernyúzó hóhért. Most valamit mondok neked, de ne fecsegd ki. Én a király embere vagyok, akit maga előtt küld ki, mikor útra kél. Itt a zsebemben a védelem levele. És most menjünk hozzátok.

II. JEJENET.

(Ábrahám zsidó putrija.)

Ábrahám: Csak hogy már itt vagy Slajme. Látom, hoztál magaddal valakit. Ha jó ember vagy, akkor Ábrahám, Izsák és Jákob Istene vezérelt ide és légy üdvöz vityillómban.

Slajme: Együtt dolgoztunk édes apám a bírónál, aki ezt a szegény embert is robotba fogta. Ugy-e, adsz neki szállást?

Ábrahám: Ha nem veted meg a szegény zsidó házát, úgy szívesen. Csak arra kérlek, ne neved ki, ha hallod, hogy morzsoló ima kél ajkamon, ha látod, hogy Ábrahám zsidó szolgálja Adonájt, Urát és Istenét.

Mátyás: Ugyan Ábrahám, mivel szolgálod te az Urad Istened, mivel kedveskedel neki, hisz nincs betevő falatod, alig van gúnyád, szalmán hálsz és nyomorúságban tengődöl?

Ábrahám: A multakra való emlékezéssel. Óseim nem voltak mindig ilyen szegények. Dús kincsekkel megrakottan tértünk ide hontalan vándorlásainkban, de kincseinket elrabolták a felvidék rabló várurai. Összes kincseimet kellett odaadnom, hogy a magam és családom életét a kőpadtól megmentssem. És ezért is hálát adok neked Adonáj, élet és halál Ura. Egyet azonban nem tudtak tőlem elrabolni és ez a szívem kincse, a vallásom.

Slajme: Édes apám, éhes vagyok — nagyon éhes.

Ábrahám: Mikor Jeruzsálemet ostromolták, akkor gyermekek éheztek. Mikor a vad ellenség megtámadta a szent várost és lerombolta, akkor patakokban folyt a vér. Örülj Slajme, hogy lesz egy falat kenyér, amelylyel éhséged csillapíthatod, hanem előbb jer, végezd el az esteli imádkozást és azután gyujtsuk meg a gyertyácskákat.

Slajme: Hatalmas Isten. Jehova, Ábrahám és Izsák Istene, te csodatevő Isten, ma van az isteni csodák évfordulója. Apám, nem, nem vagyok éhes, csak félek, csak reszketek. Ez a mai nap olyan különös: ez vagy a romlás, vagy a megváltás ünnepe. Apám, látod ott a bíró háza fölött, milyen bíborosan megy le a nap.

Ábrahám: Nem értem, mit beszélsz. Tán lázad van, meghűltél. Imádkozz és aztán meséld el, mi történt veled — ha majd meggyújtottuk a gyertyákat.

(Slajme imába merül. Mátyás Ábrahámnak kezét nyújt.)

Mátyás: Jó öreg, de nekem csak adhatz valami enniavót? Megfizetem.

Abrahám: Nem, nem kell ma a pénzed. Egy kis kenyeret kaphatsz, volt egy petákom, de azt a mézeskalácsosnak vittem, így is nagynehezen tudtam tőle kapni a gyertyákat, mert olajra nem telt. Nem zsidónak készült, hanem karácsonyra, a ti karácsonyotokra, amely mindenkire öröm, csak a zsidónak kín, mert akkor a megváltó szeretet nevében verik be a betlehemesek ablakainkat.

(*Slajme* elkészült az imájával. Előjön Sára, Ábrahám felesége és Noémi, a leánya, Dávid fiacskája, oda állnak az ablakhoz. Az öreg meggyújtja a gyertyákat és ajakán felzendül a Mooz czur jesuoszi. A gyermekek szomorú hangon utána éneklük.)
Dávidka: (oda szól anyjának) Éhes vagyok.

Sára: Csitt! A petákért gyertyákat vettünk.

Dávidka: Hát a gyertyát meg fogjuk enni?

Sára: Nem. Hanem meggyújtjuk a jó Isten dicsőségére, aki csodákat művelt és lesz kenyerünk, kalácsunk, az üres asztalon sütemény lesz és pörgettyűvel játszunk.

Dávidka: Úgy-e, a jó Isten nagyobb úr, mint a király?

Abrahám: A jó Isten a királyok királya, aki a királyok útját vezérli, aki népeket hív létre és népeket küld pusztulásba, hogy az ő akaratjával teljék be a föld és az ő igazságával az emberek szive. És lesz egy nap, amelyen az Isten egy lesz és a neve is egy lesz.

Mátyás (halkan): Otthon vagyok királyi várlakomban. Tudósaim fejtegetik az írást, pátereim magyarázzák Megváltóm tanításait. Istenem, ezek a zsidók a feketé hadsereged, a rettenetlen szenvedők, akik tanodat hirdetik széles e világban.

Abrahám: Mit beszélsz, idegen?

Mátyás: Csak veled dicsértem az Urat.

Abrahám: Úgy ülj le velünk, mossad meg kezedet és mond el velünk az áldást:

— Dicsértéssel mi Urunk Istenünk, a világ királya, ki megszenteltél bennünket parancsaiddal és megparancsoltad nekünk a kezek mosását.

Azután törjük meg a véres verejtékkel, jobbágyi könynyel öntözött kenyeret és ládd, — Ábrahám így szolgálja az Urat nyomoruságában, — mondjuk el az áldást:

»Dicsértéssel mi Urunk Istenünk, világ királya, aki a föld rögeből kenyeret teremtész.«

Mátyás: Vityilló is lehet királyi várlak. Most igazán nem tudom Istenem, ki a király: én-e, vagy a te szolgád, Ábrahám?

Abrahám (amint az asztalnál ülnek): Gyanus beszéd kél ajkadon, idegen. Mondd meg ki vagy és merre van hazád?

Slajme: Apám, ne kérdezd, hogy ki ő, olyan különös ez az este. Éhes vagyok, fáradt vagyok és még sem az éhség bánt, még sem a fáradtság gyötör. Az Úr csodáira éhes a lelkem és lelki gyarlóságomtól fáradt a testem.

(Künn lárma, kiabálás hallatszik: Itt van a gyilkos, itt van a rabló, itt a gézengúz, aki a mi jó áldott bírónkat elverte. Hajdúk, emberek, élükön a bíróval, aki sántít és akinek az areza, karja be van kötözve.)

Bíró: Hát itt vagytok együtt, ti Istentől elrugaszkodott népek. Ti elvetemedett emberek, gazemberekkel czimboráló, Megváltót tagadó haramiák! Hajdúk! Ezt a gyilkost kötözzétek meg, Slajmet húzzátok deresre, a többire pedig gyújtátok rá a házat. Majd azt fogjuk mondani, hogy az ünnepi gyertyájuktól gyulladt fel. Hadd legyen egy putri zsidóval kevesebb. Úgy sem akarnak még szombaton se dolgozni.

Abrahám: Az őseim még többet szenvedtek. Te akarod ez, uram, áldassék a te szent neved mindörökké ámen.

Mátyás (felegyenesedik és hangosan utána mondja): Mindörökké ámen!

Mátyás (a feléje közeledő hajdukhoz): Takarodjatok! Térdre mind! (Felső gúnyját leveti. Alatta királyi palást van gyémántos csattal). Akí előtt álltok, az a ti uratok, parancsolótok, Mátyás király!

(Trombitaharsogás hallszik. Mátyás hoppmestere érkezik a faluba katonáival. Mátyás ezüst sípot vesz elő és sípol. A hoppmester lovának dobogása hallszik, akí megjelenik Mátyás testőreivel a putri előtt, ahová mind kiléptek. Künn csillagos az ég.)

Hoppmester: Felséges uram és királyom. Hívásodra jelentünk, parancsolj alázatos szolgálóddal és vitéz huszáraiddal.

Mátyás: Vigyétek foglyul a bírót. Törvényt nem itt látunk fölötte, hanem az ország-világ színe előtt, Budavárában. Ti pedig üssetek tábort és szakácsom vegye magához Sára asszonyt. Főzzetek, süssetek, úgy mint ő nektek parancsolja, mert ma zsidó lakoma lesz és azt akarom, hogy Ábrahám szolgálom egész családjával asztalomnál vendégeskedjék. Egy futár pedig hívja el

a legöregebb parasztot, hogy meghallgassuk, mi panasz van még a bíró ellen.

Ábrahám : Felséges úr, földi királyom,
Jóságodért az égi urat áldom.
Mert ez az est a csodák ünnepe,
Melyeket Isten vélünk művele!

Mátyás : Beszélj hát el, mi ünneptek nagyon?
Tőled, öreg, szívesen hallgatom.

Ábrahám : Az igazságnak győzelme e nap.
Azóta sok évszázad elhaladt,
Hogy Ábrahám szolgáltnak nemzete,
Zsarnok helytartók jármán szenvedte.

(Megjelenik Balázs Gábor, az öreg paraszt, leveszi a süvegét és alázattal megáll a király előtt.)

Mátyás : Várj csöppég mondandóddal Ábrahám,
Előbb Balázs szolgálom hadd hallanám!

Balázs : Hivattál jó királyom, eljövök.
Csodát művelt jöttőddel a nagy Ég.
Már oly tűrhetlen volt dézsma, robot,
S oly sokszor kaptunk deresen botot,
Hogy titkon kimondtuk: fellázadunk
És megkeressük jobbágyi jogunk.

Ábrahám : Igy, ígyen voltak hajdan a zsidók.
Ébren vagyok, vagy bántnak viziók?
Ma chanuka van tényleg, és nem álom,
Hogy hajlokomban tisztellem királyom?

Balázs : Mióta a török ellen vonultál harcra,
Oh én királyom, pusztulunk a sarca'.

Ábrahám : Juda se bírta már többé a sarcot,
Azért vívott a szabadságért harcra.

Mátyás : Ábrahám, ösmerem a bibliátok,
A széthúzás volt Judán török átok!
S emlékszem a hős, szent Matatiásra —

Ábrahám : Ó volt a zsidók hajdani Mátyása.
Igazságos volt, hős, bátor, derék;
És zászlaja köré gyűlt im a nép!
Csupán a népben bízzál, óh király!
A nép szíve a legjobb bástyavár.

Balázs : A nép szívében ottan élsz, király,
Az elnyomott népében legkivált!

Mátyás : Elég, Balázs, a panaszból elég,
Az ablakban a gyertyaláng elég;
A fény eltűnik és az árnyak nőnek,
Sok-sok a gondja a királyi főnek!
Vajjon emlékemnek ily gyertyalángja
Felgyúl-e majd?

Ábrahám : Jós lelkem látva, látja:
Nevednek híre oly dicsó leszen,
Mint Salamon királyé keleten.
Ahol születél, arra a kis házra,
Gyakran villan a múlt dicsó sugára;
És valahányszor emlékméceset gyűjtnak:
Te léssz fénypontja a nemzeti múltnak.
S a nemzetekre az leszen megváltás,
Ha jó olyan király, mint Korvin Mátyás!
Ércszobrot emel az, király, neked,
S köréje gyűl majd hálás nemzeted.
Bármily kicsiny az emlékmécesek lángja,
Uj fényt derít az mindig a világra!
Minden népnek kell, hogy legyen egy hőse.
Nagy nemzeti alakja, —

Mátyás : Erőm győzze!
Szent hajlokodban öreg Ábrahám
Száll fel az égre királyi imám:
Ha megsegít az Isten engemet,
A trónon csak az igazság vezet!
Évezredeknek lángszövétnéke:
Az igazság, az Urnak jobb keze.
Csodás hatalma téren és koron
Átvilágít —

Ábrahám : Miként lám, egykoron
A szentélynek olajos korszaja
Csodás módon kifogyhatlan vala.
Az igazság is szakasztott olyan —

Mátyás : Csak úgy elég, ha szent kezekbe van;
De hogyha gaz kezekre bízod azt:
Akkor átkot és nem áldást fakaszt!

Slajme : Királylyal együtt robotoltam én !
 Mátyás : Ünnepeknek csodás küszöbén.
 Jertek hát táboromba, híveim,
 De mielőtt távoznánk innen im :
 Ünnepi dalotoknak hullámszája,
 Zendüljön fel újfent harmóniába.
 Együtt dolgoztam ma Slajme, veled,
 Együtt zengjük a hálaéneket.
 Neved királyi név és méltó rája,
 Mellém kerülni a históriába !
 »Az úr segélyünk ősi szirtfoka,
 Hogy itt vagyok ma : ez is mily csoda !
 Mert az idők egy tengelyen forognak
 És eljöttén a szent emléknapoknak,
 Akármely nép vagy nemzet ünnepel :
Fel kell, hogy dobbanjon minden kebel !
 S lehet : olyan lesz az idők futása,
 Hogy legméltóbban zsidó magyarázza,
 Mert szive érzi legjobban, mily áldás
 Az igazság, amelyért él, hal Mátyás.
 Mert ki tudja, hogy nem győz-e a gazság,
 S ha meghal Mátyás : lesz-e majd igazság ?

Budapest.

GERŐ ATTILA.

ORSZÁGVILÁG.

A »BECALÉL«IPARMŰVÉSZEI ISKOLA JERUZSÁLEMBEN.

A nemrég alapított Becalél tulajdonkép csak most van alakulóféltben, bár már ma is nagy elismerésben részesül. Így legutóbb is a harmadik zsidó utazótársaság, amely néhány napot töltött el nálunk, a Becalélnak, amelynek megtekintésére teljes két órát fordított, legnagyobb elismerését fejezte ki. Bár önöket, igen tisztelt olvasóim, nagy távolság választja el a Becaléltól, bizonyára nem fognak tőle egy kis figyelmet megtagadni.

A Becalélnak jóakarókra és barátokra van szüksége; az elsőkre a kezdethez, utóbbiakra a jövőjéhez. A Becalél tényleg annyiban van előnyben a régi módszerrel szemben, amely szerint a mai napig eljárni szokás volt, hogy míg emez jötevőket keresett, akiknek szinte a Danaidák munkáját róttá feladatukul, addig amaz saját maga akar jót tenni anélkül, hogy jótéteményeket fogadna el. Ha tehát valóban arról van szó, hogy a szent városon állandóan legyen segítve, akkor bizonyára senki sem fogja segítő jobbát elvenni egy oly intézménytől, amely éppen az erre való törekvést tűzte ki nemes céljául.

Jeruzsálemnek függetlenné tévése oly törekvés, mely nem tegnaptól mára keletkezett. Visszavezethető a mult század első felére. Az első, aki ezzel az eszmével foglalkozott, a nemesszívű bold. Montefiore Mózes volt, aki mind népét, mind annak szent városát szerette. Azonban meggyőződésén arról, hogy Jeruzsálem nagy gyártelepek létesítésére alkalmatlan, mivel vízben szűkölködik, arra a gondolatra jött, vagy talán mondták ezt neki, hogy egy téglagyárat létesítsen. Palesztina és Syria még ma is Marseilleből szerzik be ezt az árut. (Nem értem, hogy Magyarország miért nem kíséri meg ezen kereskedőhely megszerzését ?)

Ez nagyjelentőségű s napjainkban jövedelmező vállalat lett volna, mert az európai építési mód nálunk is kezd általánossá válni. Sajnos azonban, a kísérlet meghiusult, mert az itteni izlés-sel nem egyezett.

Hasonló szándéktól vezéreltetve, az Alliance Israélite Universelle a nyolczvanas években különféle műhelyekkel kapcsolatban egy iskolát rendezett be. Ehhez járult később egy szövődés egy hajfonó-műhely, melyeknek létesítése az I. C. A. érdeme. Az Alliance össze-vissza 120 munkást és inast foglalkoztat. Csak nagyon kevés készítményük bír kivitellel. A helyi szükségleteket tekintve, teljesen kizártnak látszik, hogy valaha nagyobb munkaerőre lenne szükség.

Ellenben a kelendő és jövedelmező élvezeti és egyéb cikkeknek nagy tömege állítatik elő gép- és gőzerő nélkül. Így pl. Betlehem gyöngyház-árúkat, Damaszkus értékes mozaiktárgyakat, Smyrna-szőnyegeket állít elő, csupa kézimunkák, amelyek a külföldön jó kelendőséggel bírnak.

Az iparágak ezen fájának Jeruzsálemben való meghonosítása oly feladat, mely a Becalélnak lett fenntartva. Az indítványt az intézet vezetője, Schatz tanár tette. Schatz tanár, egy gazdag tapasztalattal és routine-nal bíró művész, egészséges nézetekkel és praktikus tervekkel, rendkívüli akaraterővel és nyíltszívűséggel, az eszmény iránti nagy fogékonysággal. Másokért és nem önmagáért él. A nyomort, melyet a szent város már évek óta ural, csak kevesen vették úgy szívükre, mint ő. Bulgáriában, korábbi tevékenysége színhelyén, feledhetetlen dolgokat alkotott. Vajjon nem volna-e az lehetséges Palesztinában is, kérdé önmagát? Vajjon csak a szent város, illetőleg Palesztina maradjon-e vissza e világpiac versenyétől? Schatzra nézve csak egy feladat lehetett: amit Bulgáriában megtehetett, azt bizonyára Jeruzsálemben is képes lesz véghezvinni. De éppen ez lett kétségbevonva. Itt a nagy tömegben kell segíteni. Szolgáltat-e ez elegendő emberanyagot? A kételkedés bizonyára helyén való volt. Ha azonban Schatz tanár jobb véleménynyel volt a jeruzsálemiekről, úgy a tapasztalat igazat adott neki. Oly sokan jelentkeztek dolgozni, hogy felvételükre e pillanatban a Becalél képtelen.

Alig érlelődött meg Schatzban ez a határozat, már nem volt türelme Bulgáriában. Jelszava ez órától kezdve »Jeruzsálem«

lett. Hiszen egy baráti kör keletkezett, amely érdekekkel kísérte tervét és evvel megelégedett. Lemondva az anyagi haszonról, melyben eddig részesült, egy perczig sem habozott, hogy szándékait tettekké változtassa. Nem akadályozta meg őt ebben tovább semmi, legkevesbbé pedig az az előny, melyet eddig élvezett. Saját jószántából mondott le arról az állásról, melyet eddig elfoglalt, saját jószántából utasított vissza egy az Egyesült-Államok által felajánlott époly tiszteletteljes, mint anyagi tekintetben előnyös állást. Jeruzsálem volt számára minden, amit magának csak megálmodhatott; ez a gondolat teljesen eltöltötte, ettől eltéríteni senki se tudta.

Schatz tanár messzemenő tervekkel jött ide. Reméli, hogy idővel ezreknek adhat foglalkozást. A program, amely szerint a Becalél tevékenysége megkezdődik, magában foglalja a szőnyegkötést, csipkeverést, szövést és kötést; továbbá az aranyval, ezüsttel és rézzel zománcozott és filigrán munkákat, a kőfaragást, rézöntést és fafaragást, végül a műbutor-, email-, mozaik- és terracotta-czikkeket.

De még egyet. A régi bibliai időben egy önálló zsidó-művészet létezett, melyet csak a goluthban vesztettünk el teljesen. Ehhez a régi időhöz kellene visszatérni, zsidó művészetnek kell keletkeznie. A Becalél tanulóinak festést, szobrászatot, esztergályozást, vésést, czizellálást, gradirozást és mintázást kell tanulniok. Terményeiknek azonban tisztán egyéni, zsidó-jelleggel kell bírniok, mi azok értékét csak emelheti. Bizonyára nem volt véletlen, hogy az egylet megalapítója magának és az egyletnek a Becalél nevet adta; ezen név első viselőjének, Uri fiának köszönheti a zsidóság az első művészi munkát.

Kezdetben kicsi volt a Becalél tagjainak száma, de mindinkább nagyobb körben hódít. Vállalata sikerért vezetőjének neve kezeskedik. Ő valóban sem nem álmodozó, sem pedig rajongó, inkább adott tényezőkkel számít, melyek a csalódást kizárják. Miről azonban ő maga sem kezeskedhetik, az nem egyéb, mint hogy a Becalél nem lesz képes oly eredményeket felmutatni, mint ahogy ezt ő maga elvárná. Ehhez barátokra van szüksége; ettől függ különben az is, hogy alkalom adassék sok ezer embernek arra, hogy kenyérüket becsületesen szerezhessék meg.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

TANÜGY.

A POROSZ FELSŐBB ISKOLÁKBAN HASZNÁLT
ZSIDÓ HITTANKÖNYVEK ÉS HÉBER NYELV-
TANOK.¹⁾

1. Zsidó hittankönyvek.

1. *Auerbach*, Jakob : Biblische Erzählungen für die israelitische Jugend. Berlin, Poppelauer, Bdchn. 1., 14. Aufl. 1905. 1.—. Bdchn. 2., 8. Aufl. 1901. 1'60.
- Dasselbe*. Kleine Ausgabe. 4. Aufl. 1905. 1'60.
2. *Auerbach*, Jakob : Kleine Schul- u. Hausbibel. Berlin, Poppelauer. Abt. 1. Biblische Geschichte. 15. Aufl. 1905. 2'25. — Abt. 2. Lesestücke aus den Propheten u. Hagiographen. 12. Aufl. 1904. 2'25.
2. *Badt*, Benno : Biblische Erzählungen für die israelitische Jugend in Schule und Haus (Kinder-Bibel). Breslau, Jacobsohn & Co. 3. Aufl. 1905. 1'25.
4. *Bäck*, J. : Die Erzählungen und Religionssätze der Heil. Schrift. Für die israelitische Jugend bearb. Lissa, Ebbecke. Fl. 1. Für die unteren Klassen höh. Lehranstalten. 3. Aufl. 1904. 1'20. Fl. 2. Für die mittl. Klassen höh. Lehranstalten. 2. Aufl. 1904. 2.
5. *Bäck*, J. : Die Geschichte des jüdischen Volkes und seiner Litteratur vom babylonischen Exile bis auf die Gegenwart. Frankfurt a. M., Kauffmann. 2. Aufl. 1894—5.
6. *Brann*, M. : Lehrbuch der jüdischen Geschichte. Für die Oberstufe der österr. Mittelschulen. Fl. 1—4. Wien, Löwit. 6'60. 1—2. Aufl. 1904. 2., 1901. 3., 1902. 4., 1903.
7. *Cassel*, D. : Leitfaden für den Unterricht in der jüdischen Geschichte und Litteratur. Frankfurt a. M., Kauffmann. 9. Aufl. 1895. 1'30.
8. *Feilchenfeld*, F. : Kurzgefasstes Lehrbuch der jüdi-

¹⁾ Lásd fent 70. lap.

schen Religion. Für Schule und Haus. Frankfurt a. M., Kauffmann. 3. Aufl. 1900. 1.

9. *Feilchenfeld*, W. : Systematisches Lehrbuch der israelitischen Religion für die reifere Schuljugend. Frankfurt a. M., Kauffmann. 3. Aufl. 1891. 1'30.

10. *Flelinger*, B. H. : Erzählungen und Belehrungen aus den heiligen Schriften der Israeliten. Frankfurt a. M., Kauffmann. 5. Aufl. 1888. 2'50.

11. *Herscheimer*, J. : »Jesusde ha thora«. Glaubens- und Pflichtenlehre für israelitische Schulen. Leipzig, Rossberg. 34. Aufl. 1897. 1'25.

12. *Japhet*, J. M. : Hebräische Sprachlehre mit praktischen Aufgaben. Frankfurt a. M., Kauffmann. Abt. 1. nebst e. Vorkursus und Vocabular. Herausg. von H. Schwab, S. Aufl. 1903. 1'30.

13. *Kayserling*, M. : Handbuch der jüdischen Geschichte und Litteratur vor der Zeit des Bibelabschlusses bis zur Gegenwart. Ursprünglich von E. Hecht bearb. Leipzig, G. Engel. 7. Aufl. 1900. 1'20.

14. *Kuttner*, B. : Sprüche zur israel. Glaubens- und Pflichtenlehre in konzentrischen Kreisen. Frankfurt a. M., Kauffmann. 2. Aufl. 1899. 0'50.

15. *Levys*, M. A. : Biblische Geschichte nach dem Worte der heil. Schrift der israel. Jugend erzählt. Herausg. v. B. Badt. Breslau, Jacobsohn & Co. Ausgabe für Deutschland. 13. Aufl. 1905. 1'80.

16. *Mandus*, E. : Israelitische Glaubens- und Pflichtenlehre. In Katechsen bearb. Frankfurt a. M., Kauffmann. 5. Aufl. 1896. 0'80.

17. *Müller*, J. : Ein Buch für unsere Kinder. Biblische und nachbibl. Geschichten in method. Bearbeitung zum Unterricht der isr. Jugend. Stuttgart, Metzler. 4. Aufl. 1903. 1'90.

18. *Nathan*, Joel : Vocabularium zum Pentateuch ויקרא nebst Biegungs-Tabellen der hebr. Substantiva und Verba. Durchgesehen von Meisel, Frankfurt a. M., Kauffmann. 13. Aufl. 1904. 1'50.

19. *Sondheimer*, H. : Geschichtlicher Religionsunterricht. Schauenburg, Lahr. Abt. 1. Biblisch-geschichtl. Religionsunterricht. 2. Aufl. 1905. 0'65. Abt. 2. Jüdisch-geschichtlicher Religionsunterricht. 12. Aufl. 1904. 0'65.

20. *Stern*, Ludwig : Die bibl. Geschichte für isr. Schulen erzählt. Vermehrt und vollständig neu bearb. von Baruch Stern. Frankfurt a. M., Kauffmann. 13. Aufl. 1901. 1'40.

21. *Tachau*, L. : Biblisches Lesebuch. Für die jüdische Jugend in Schule und Haus bearb. Tl. 1—3. Wolfenbüttel Zwissler. 1899. 5'70.

2. Héber nyelvkönyvek.

1. *Baltzer*, J. P.: Hebräische Schulgrammatik für Gymnasien. Stuttgart, Metzler. 4. Aufl. 1904. 150. Dazu Übungsbuch. Mit Wörterverzeichnis in grammat. Ordnung. 3. Aufl. 1902. 225.

2. *Dreher*, Theodor: Kleine Grammatik der hebräischen Sprache. Freiburg, Herder. 2. Aufl. 1898. 2.

3. *Gesenius*, Wilhelm: Hebräische Grammatik völlig umgearb. von E. Kautzsch. Leipzig, F. C. W. Vogel. 27. Aufl. 1902. (Dazu) Paradigmen und Register. 725.

Dasselbe. Kleine Ausgabe Ebenda. 1896. 450.

4. *Heidrich*, R.: Materialien für den Unterricht im Hebräischen. Berlin, Weidman. 1871. 1.

5. *Hollenberg*: Hebräisches Schulbuch. Bearb. von K. Budde. Berlin, Weidmann. 10. Aufl. 1906. 3.

6. *Kautzsch*, E.: Übungsbuch zu Gesenius-Kautzsch Hebräischer Grammatik. Leipzig, Vogel. 5. Aufl. 1901. 275.

7. *Prill*, Josef: Einführung in die hebräische Sprache für den Schulgebrauch. Bonn, Hanstein. 2. Aufl. 1902. 250.

8. *Scholz*, H.: Abriss der hebräischen Laut- und Formenlehre nach Gesenius-Kautzsch Grammatik. Neu bearb. von E. Kautzsch. Leipzig, F. C. W. Vogel. 8. Aufl. 1899. 150.

9. *Seffers*, G. H.: Elementarbuch der hebräischen Sprache. Leipzig, Brandstetter. 9. Aufl. Von G. R. Hauschild. 1892. 450.

10. *Stier*, G.: Kurzgef. hebräische Grammatik. Halle, Strien. 2. Aufl. 1893. 240.

Dasselbe. Hebräisches Lese- und Übungsbuch. Leipzig, Teubner. 2. Aufl. 1888. 2.

11. *Strack*, Herm. L.: Hebräische Grammatik mit Übungsbuch. München, H. Beck. 8. Aufl. 1902. 4.

Dasselbe. Hebräisches Vocabolarium Ebenda. 7. Aufl. 1903. 080.

12. *Vosen*, C. H.: Kurze Anleitung zum Erlernen der hebräischen Sprache. Neu bearb. und herausg. von Fr. Kaulen. Freiburg, Herder. 18. Aufl. 1900. 170.

KÜTFÖK.

303. sz.

ELMULT SZÁZADOKBÓL.

(Első fele.)

I.

József Mózes, Buda ostrománál foglyul esett zsidó folyamodványa a pozsonyi kamarához.

Hoch Löbl. Königl. Hungorische Cammer. Gnädig undt Hoch gebietende Herrn, Ewer genaden muss Ich aramber gefangen gelassener alter Man, auss dieffister Nott undterth. an Rueffen, Wassmassen Ich bin vor vngefehr 5 Jahren bey der gleichselbige Eroberung der Statt Offen von dennen Hussaren gefangen worden, So khan Ich wohl sagen, undt mit gott bezeigen, dass undter allen gefangenen Juden wirdt schwerlich Einer so viel alls Ich In der gefänknuss auss gestanden Haben, In dem bin ich all weill biss 1/4 Jahr Hero Immer In Dienstbahrkeith gewessen, undt In wehrend Zeith baldt von Einem Herrn zum andern gekhomben, undt von monigen Eine Zeith lang mit Einer Eyssern Kötten vmb den Halss shamb Eysen an füssen von Ein landt zum andern ärger alls ein Viech undt alls zur fües bin umbgeschlöpft worden, Nun alls gott der allmechtig mir vor ein vierttel Jahr loss geholffen, bin Ich Nakhet undt barfissig, umb mir meines leben Miittel zu suchen Nach Bellagrad, undt zu guettes gleich aldortten Einen Raitzen mein als bekhander anghetroffen, wbigir mir zwar wohl wass schuldig gewessen, vndt aber mererentheilss auss Grosse barmhertzige Mit leidens, mir mit seinen silber Saibel geholffen, welchen ich zwar biss Presspurg Heran gebracht, dass Er mir von allen Mauttern aus Barmhertzigkheith Ist passirt worden, In Presspurg Aber ist mir solches von Einem Mauttner genohmben worden, ach undt wehe, Ich aramber Nackhiter, der Zeith Hero auch gar

krankh gewessener wan mir also bloss Händig bin, dass ich mir leider gott Erbambts mit mit Einigen kreitzer Helffen, undt leben khan.

Dahero habe Ewer Genaden Hiermit umb gottes willen, fues fallende undtérth. Bitten fallen, auss dero grosse Mülde vndt barmhertzigkheith, geruhen die selbe Mir so gar Ellenden Menschen Zu begnaden, undt ohne mein wenigste Massgeben, gnädigstens verordnen, auf man mir solchen genohmbenen Saibel wider aussfolge, welches gott der allmechtig Ewer genaden gewisslichen für eines allmosen undt grosses gottes lohn berechnen, undt denen selben mit den öbigen Himmel Reich wider belohnen werde, zur gehoriger genädigster Resolution Ich mich In grosser demueth undtérth. gehorsamb. Empfehle Ewer genaden Undtérth. gehorsamtister

Joseph Moyses gefangen
gelossener Jud von Offen.

Országos Levéltár, Pozsonyi kamarához intézett levelek.

II.

1689 decz. 10, Bécs. Lipót császár megengedi, hogy Feit Hirsch és Jakab Nátán évi védelmi pénz árán a budai Vizivárosban lakhatnak, kereskedhetnek és a kamarai inspectió védelmében részesülnek.

Von der Röm. Kayl. auch zu Hungarn und Böheimb Königl. Maÿs. unsers Allergädigsten Herrn wegen derselben zu Ofen Subsistirenden Cameral-Inspection, wie auch Burger-Maister, und Rath dasselbsten hiemit anzufügen, demnachselbige durch Gottes Seegen, und Ihre Kayl. Maÿ. gerechte waffen Eroberte Stadt-Marckht, und flecken, so dermahnen wegen der Kriegs Troupen, und Continuirlichen auf- und ab-Marsch der Milliz zum Theill sehr abgeendet, und ruinirter Liegen, hinviderum über sich zu bringen, und populirt zu machen vor andern die introducirung der wohlfaible und unrestringirte freÿe Handlung, wordurch sowohl die Innländische als frembde herbey zu kohen, und sich nider zu lassen, angenohmen werden, das mehrist beÿtragen will, und nur dem zu behuefs des gemeinen weesens, und Einführung der höchst nuzbahren wohlfaillen, so wohl in Victualien als andern Sachen, dem Veith Hirsch, und Jacob Natel Juden über die auf ihre eingebrachte unterthänige Memorialien, behörig eingeschöpfte Berichte, auf Sie zweÿ allein hiemit die Freÿheit ertheillet werden, dass selbe zu Ofen in der wasserstatt ein offenes gewölb halten, ohne Jemands irren, oder einreden in ganzer- und nach der Ellen biss auf weitere Resolution bey diesen

annooh schweren und schwebenden kriegs Zeiten freÿ und ohngehindert, doch gegen einen abschezen den Jährl. gewissen schutz-geld, und dan ohne deme entrichtung der behörigen 30gst- und Mauthgebühren, wie auch andern gewörbs-Anlaagen Kauffen- und Verkauffen können, und mögen; Ergebet solchemnach in Allerhöchst gedacht Ihrer Kayl. Maÿ. unsers Allernädigsten Herrn Nahmens an die aldort Subsistirende Cameral-Inspection, wie auch Burger Maister und Rath allda zu Ofen der Ernstliche Befelch, hiemit dasselbe gedachte 2 Juden in erwehnter wasserstatt nit allein ungehindert Handeln, und wandlen lassen, sondern auch auf erfordernden Fahl gegen jeder mäglichen schutzen, und schirmen solle, worinnen Jedwederer mehr Allerhöchst gedacht Ihrer Maÿ. Ernstlichen willen und meinung gehorsambst zu vollziehen wissen wird. Sign. Wienn unter devselben hievor getrukhten Kayl. secret Insigl.

Jacob Andre Graff und FHerr von Brandis
Carl gottlieb FHerr v. Eüchpull

L. S. Per Imperatorem den 10 Decembris
Anno 1689

Johann Dammen v. Altendorff.

Országos Levéltár, Acta Judacorum, Lad. A.

III.

Buda, 1712. A budai zsidók folyamodványa III. Károly királyhoz.

Allerdurchleüchtigst-Grossmächtigst undt Unüberwündlichster Röm. Kaysser, auch in Hispanien, zu Hungarn und Böheimb König.

Allernädigster Herr Herr!

Es hatt aus angebohner allerhöchster Clemenz dieses durchlauchtes Ertzhauss von Österreich bey glorwürdigster Eroberung der aus Ottomannischen Porthen Joch vorhin darunter gewesten Königl. haubt und Residenz Statt Ofen vor die arme Judenschafft, als derer Vorfahren von denen durchleüchtigsten und glohrwürdigsten Königen in Hungaren eine gantze Judengassen und Synagog inggehabt, wessen wahrzeichen nebst denen Heüseren die Grabschriften in Stein gehauen von 500 biss 600 Jahren vorhanden seÿndt; die allerhöchste gnade gehabt, dass man alldortten dieselbe unterm Schutz einer hoch Löbl. Kayl. Hoff Cammer, gegen reichung Jährl. schutz und tolleranz geldern, 50 fl. von jeden handels gewelb bey geniessung und treibung der Jüdisch-Mosaischen gesaz oder Gottes dienstes tolleriret, darfür erstatten wür in tiefester Submission allerunthänigsten dankh. Gleich wir nun in erwegung dessen, wür der allergehorsamsten hoffnung gelebet,

dass bey leistenden unseren praestationes wür auch derer Indulten so nach der eroberung der festung uns allergnädigst zugelassen worden, dererselben wir geniesen könnten aber leider! dessen effect nebst unserer höchster bestürzung zeüget unverhofften widerwill, sintemahlen ob wir Juden in allen Erblanden dieses höchsten Hauses, nur allein dem Camerali unterworfen, auch nach ausgestandenen 9 Jährigen weltbekannten Hungarischen unruhen, Pest und transsahlen, das eüerste bey linien machen, wachen und dergleichen dem Publico auch der Statt nebst obigen toleranz geldern mauth- und Schutz anlaagen, wo wir nichts anders als einen geringen laaden behauptende Inwohner mehr als haus und hoff, Akher und Weingartten possedirende Bürger, allergehorsambst, wie billich undt schuldig, also auch willig leisten, anjetzo leider müssen dass ohne aller ursach den 18 9bris 1712 Jahres uns nit allein unser von 22 Jahren nach eroberung Ofen admitirtes gebett Zimmer von dasigen Magistrat völlig rasiret, sondern auch ein getreüer Contribuens und neben Jud, mit Weib und 6 Kindern ungeacht des Kayl. und Königl. Indulti aus der Wasserstatt uhrplätzlich verwiesen und ohne Klagen mediantibus sub-et obrentitÿs modis heraus ärger als einige Slaven geschafft worden, ohngeacht alles seines einwendens welches Lit. A mit wiederholten harten bescheidt bekräftiget wirdt, zu erstaunung jedermännlichen, aber auch dieses procedere hätte noch kein ende, sondern man thuet eine Leibmauth von denen armen Leüthen, ohne dass der Magistrat hierzu privilegirt, oder dergleichen Privilegium von Euer Kay. und Königl. May. (posito non concesso ad hunc actum) confirmiret worden wäre wessen bemelte Löbl. Magistrat nit ein Jota wird aufweisen können, dass man von einem übernacht bleibenden Juden 1 thaler, von einem durchpassirenden aber 30 kr. nehmen solte, woher demselben ohne einig habenden oder Confirmirten Privilegio, oder Special Mandato zu thun solches erlaubt seye, besonders da noch zu diesem exempl die Statt Pest hauptsachlich solches befolget und mit unseren Leüthen hierinfallt wird Kay. und Königl. allerhöchsten Willen (welcher doch zu Conservirung und nicht zum ruin der armen und treüen unterthanen praecipue deren welche bey geringer nahrung alle praestanda als ohnansässige Leüthe hergeben, und in keinem Rest stehen, dem Publico die toleranz, Schutz, linien und andere gelder darreichen) handeln mit welchen doch ehender eine Condolenz bey erlittenen so Calamitosen zeiten zu haben wäre besonders als welche eben aus mitleiden einen 55 Jährigen Catholischen Priester mit eigenen Geldern ut B.¹⁾ von Lebens gefahr erlediget nun haben wir zwar die

¹⁾ E melléklet hiányzik a csomagból.

remedirung bey Ihro Eminenz und des Inclyti Regni Hungariae Primare von Sachsen Zeits And. und Lbd. unterthänigst uns angemeldet, wie dann auch besagte Ihre Eminenz den unbedeholenen Actum von Magistrat zu vernehmen anverlanget haben, den selben auch Euer Kay. und Königl. Maÿs. allergehorsambst hinterbringen werden, aus welchem allem dann unsere betrangnussen clar erhellen müssen, in denen wür arme und treüe Contribuenten unverhofft und ohne verschuldung steken darinnen aber untertruket zu werden nicht verhoffen.

Ewer Kay. und Königl. Maÿs. allerunthänigst — fuesfall — und flehentlichst bitten, dieselbe geruchen bey diesen wahren und unwidersprechlichen vmbständen, uns arme Leüth von dieser vnnöthig und schädlichen qual erretten, und vigore summae Caesariae Regiaequae potestatis ohne unsern gehorsambst allerunthänigsten maasgaben 1-o nachtrücklich anzuordnen, dass wir dasige Juden wie in anderen derer anderen Erbkönigreichen und -Landen als ein Hoff Cameral Bonum von der Kayl. Hoff Cammer dependiren, von dem Magistrat ins künftige in alleweg unperturbirt gelassen wurden dann 2-o die abgetrungene sonst niemahl erdachte viell weniger gepracticirte Leib oder personal Mauthen pro nunc und künftigt ipso facto aufheben lassen, mit weniger auch 3-tio weillen besagter löbl. Magistrat propria Autoritate auch ohne habenden jemahligen befehl citra omnem nostram culpam, uns das gebett Zimmer hatt rasiren lassen, dasselbe mit eigenen Spesen entweder aufrichten oder die umbkosten dessen, von unseren sonsten der Statt abzuführen kommenden Continget defalciren lassen, ingleich eben 4-to womit der ohne ursach aus der wasserstatt also unschuldig abgeschaffte Jud mit seinen Weib und Kindern in vorigen Standt und posses eingelassen, ihme auch wir anderen Juden in Christenheüsern Züms weis zu wohnen wie vorhin gewesen ist, erlaubt wurde und 5-to dass wür Juden 4 gewelber in gemelter Wasserstatt und zu Pest mit 8 Familien nebst dem Exercitio-Religionis Mosaicae so wohl im Leben als Tott halten dörrften, worfür als Tolleranz geldt wür zur Kay. Hoff Cammer und nicht dem Magistrat hoc in passu unterworfene Juden von Jeden gewölb 50 fl. Jährlich in Summa aber 200 fl. abzuführen alle Jahr allerunthänigst anbiethen, darüber also das behörige durch hochbesagte Kay. Hoff Cammer vigore Patentis ausfertigten lassen zur allergnädigster Gewehrung uns allerunthänigst Empfehlende beharren Eüer Kay. und Königl. Maÿs.

Allerunthänigst trew gehorsambste N. N.
sambentliche Schutz Juden von Ofen.

Külsöleg: An die Röm. Kayl. auch zu Hispanien, Hungarn, vndt Böhemb Königl. May., Allerunterthänigstes anbringen vnd flehentlich nothtringliches Bitten N. N. der Sambentlichen Schutz Juden in der Königl. frewen Statt Ofen, Zur allergnädigste gewehrung und expedirung durch die Kayl. Hoff Cammer betr. ratione boni boni Cameralis istant.

Incltiae Regiae Camerae Ungaricae pro Informatione,
Item Voto, ac opinione,
Ex Consilio Camerae Aulicae Viennae 14 Januarj 1713.

Melleklet.

Löbl. Wohlweisser Statt Magistrat. Gebietend Hochgeehrteste Herren, auf mein Jüngstes bewögliches, und unterthäniges remonstriren, dass ich allhiro Verschiedene schulden einzucassieren habe, nicht weniger auch Ich, da, und dorthen selbst schuldig bin, hat gleich wohl Ein Löbl. Magistrat mein behöllig, und unterthäniges bitten nicht attendiren, sondern bey dem vorigen resolute zuverbleiben, verbschaiden wollen. Wann nun ich nicht vmbillich widerholter massen, eine Löbl. Magistrat vorzutragen mich bemüssiget befinde, dass, obwohl ich auf intercession Tit. Ihro gnaden Herren Obristen und vice Commendanten dahire, wie auch Tit. Herrn Ober-Kriegs-Comissarii von Forstern die gnad erhalten, biss neuen Jahrs tag hiere Verbleiben zu können, so solle doch mein Weib mit 6 Kindern, von hier weggeschafft werden, welcher schmerzlicher Sentenz mir mehrmahlen in mein Herz gegriffen, da bey diesser harten Winters Zeit dieselbe weiss nicht wo, unterbringen könte, und wird Ein Löbl. Magistrat sich von selbst Hochvernünftig beÿfallen lassen, dass Ein Weib mit Kindern ohne ihren Mann, absonderlich von der Judenschaft aller orthen, wann solche auch wegschickhen solte, Veracht und verworffen seÿe, und müste Ja, dass gott zuerbarmbe die Kleine Kinder von der Kelte zugrunt gehen;

Weilen nun Kein Eÿssen so harth, dass Es nicht durch Menschen Händte erwaichet werde, Kein Richter so scharff, dass Er sich nicht barmherziger erzeige, und Kein obrigkeit so gestreng, dass Sie nicht mit einen leydenden, mit-leyden trage, aso dann will auch getröst seÿn, und nochmahlen beÿ Einen Löbl. Magistrat an Klopfen umb gnaden und Barmherzigkeit unterthänig bittend: derselbe geruhe in ansehen obiger zweÿen Herrn interponenten und anderer bewöglichen motiven, die gnade vor mich mein Weib sambt Kindern zuhaben, dass durch diese Winter gegen reichender Monathl. oder quartals-bezahlung, umb ich desto füglicher mit meinen schuldnern die richtigkeit pflegen könne, die permansion biss

auf den Frühling dahier zugeiessen haben möge, vor solche hohe gnadt werde ich sambt den meinigen obligirt seÿn, schuldigsten Dankh zuerstatten, wie dann ich zu Einer hochgeneigten resolution und favorabler Verbschaidung mein unterthänigst Empfehle, und verbleibe Eines Löbl. Wohlweissen Statt Magistrat Unterthänig-gehorsamster Judt

Joachim Pirlg.

Külsöleg: An Einen Löbl. Wohlweissen Statt Magistrat. Wiederholtes unterthäniges anlangen und Bitten Mein Joachim Pirlg Judens für eingebettene hochgeneigte permansion biss auf den Frühling betreff.

A tanács határozata: Wie Jungsthin in pleno senatu auf intercession des Herrn Obristen und dess Herrn ober Kriegs Commissary dem Supplicanten verwilligt und gesagt worden, dass man ihn mit seiner person allein, biss aufs neue Jahr zu eintreibung seiner schulden leyden wolle, hergegen sein weib, Kinder und gesindt umgesaumer von hier wegbringen solle, also hat es noch heünt dato bey solcher resolution sein Verbleiben. Ofen den 18 ten 9-ber 712. Per gemeiner Statt Canzley alda.

Országos Levéltár, Benignae resolutiones, 1713 január 14.

(Befejező rész következik.)

Keszthely.

KÖZLI: DR. BÜCHLER SÁNDOR.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Blau L.*, Leo Modena levelei és írásai. Adalék az olasz zsidók és a héber magánstílus történetéhez. Kéziratokból kiadta, magyarázatokkal és bevezetéssel ellátta. Második (befejező) rész. *Budapest*, 1906. (Az orsz. rabbiképző-intézet 1905/1906. Értesítőjében.) — Ugyanaz németül: Leo Modenas Briefe und Schriftstücke etc. *Budapest*, 1906. (Mindkettő mint külön könyv is megjelent.) — *Brann M.*, Ein mittelalterlicher Siegel mit hebräischen Inschriften (Kül. leny. »Aus Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift.« Neue Folge IV. Band). — *Dr. Grünhut L.* אגדה תורה Abhandlungen und Aufsätze wissenschaftlichen Inhaltes, *Jeruzsálem* 1906. — *Dr. Wohlgemut I.* מסכת יצחק Die Wege der Gerechten von R. Mosche Chajim Luzzatto neu herausgegeben, übersetzt, und mit einer Einleitung und Quellenangabe versehen. *Berlin*, 1902. (A tiszta haszon az orosz zsidók segélyezésére fordítottak.) — *Abrahams J.*, Bibliography of Hebraica and Judaica (Autumn 1905. — Autumn 1906.), *Oxford*, 1906. (Kül. lenyomat a »Jewish Quarterly Review«-ből.) — *Abrahams J.*, A formula and a responsum (K. l. IQR 1906.) — *Dr. Deutsch E.*, A körülmételeiről. *Budapest*, 1906. (Különlenyomat az »Orvosi Hetilap« 1906. évfolyamából.) — *Dr. Guttmann Mihály*, Abrahám bar Chijja Geometriájából. *Budapest*, 1906. (Kül. lenyom. a M. Zs. Szemle 1906. évf. 3. füzetéből.) — Adalékok a Magyar Zsidók Történetéhez. Kiadja *dr. Blau Lajos*. 2. szám.: *Bató J. Lipót*. Adalékok az óbudai hitközség és chevrák történetéhez. *Budapest*, 1907. (Kül. leny. a M. Zs. Szemle 1906. és 1907. évfolyamaiból.) — *Ziegler J.*, Der Kampf zwischen Judentum und Christentum in den ersten drei christlichen Jahrhunderten, *Berlin*, 1906. — *Kahana A.*, תורה עם מדינה *Kiew*, 1906 (a XII kis próféta első része). — *Csillag L.*, Hullámok, *Budapest*, 1907. — *Sor W.*, Kanzelreden und Casualworte. I. Heft. *Budapest*, 1906. — *Lów J.*, Emlékbeszédék MCM—MCMVI.

Dr. Pető Sándor budapesti ügyvéd, a központi demokrata kör egyik alelnöke, Békéscsabán demokrata programmal országos képviselővé választatván, a magyar országgyűlésnek zsidó tagjai, kiknek jelenlegi és azelőtti névsorát 1906. évi folyamunk 252-ik lapja közli, eggyel szaporodtak.

Zsidó múkiállítás nyílt meg november 6-án Londonban. A kiállítás létesülése dr. Adler birodalmi főrabbi, dr. Gaster chacham és Barnett apát érdeme. Barnett, ki egyébkép is nagy buzgalmat tanúsít minden zsidóérdekű ügyben, a megnyitásnál is első szerepet vitt. A gyűjtemény felette gazdag az ötvösművészet remekeiben és tórapéldányokban, melyeknek az előbbieket díszítéssül szolgáltak. Mennyi szeretet és lelkesedés tanújele! Még gazdagabb talán a kézirat- és könyvkiállítás. A legnagyobb kéziratgyűjtemény birtokosa Adler Elkan N. ügyvéd, a Chief-Rabbi öccse (csak az oxfordi és parmai könyvtárnak van több kézírata), de Gaster is gazdag kézirati kincsek felett rendelkezik, Adler főrabbi pedig nyomtatott könyvek felett. Nagyon értékes a kép- és éremkiállítás is. A jövő évben Berlinben fognak hasonló kiállítást rendezni. Boldog halandók.

Stade B., a giesseni egyetem ev. theol. karán az ótestamentum tanára, 58 éves korában meghalt. Héber nyelvtana és szótára (az utóbbit Siegfrieddel együtt dolgozta ki) és egyéb munkái, különösen pedig a »Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft« kiadása által kiváló érdemeket szerzett. A bibliakritika szélső irányához tartozott.

Lauterbach Z. H., a felvilágosodás korának egykor jól ismert héber írója, 85 éves korában meghalt.

Báró Rothschild Ch., a londoni lord Rothschild fia, a lapok hírei szerint Nagyváradról nőszül. A menyasszony Wertheimstein leány.

Dr. Ácsády Ignác, magyar történész, december hó 16-án 61 éves korában meghalt. Fiatalabb éveiben nagy befolyású hírlapíró volt. Az IMIT oklevél-bizottságának elnöke volt és a felekezet iránt egyébkép is meleg érdeklődést tanúsított. Áldás emlékére.

Dr. Fayer László, a budapesti egyetemen a büntetőjog tanára, november hó 9-én 64 éves korában meghalt. Kiváló jelentőségét minden irányban hajdani kartársra, Wlassics Gyula volt vallás- és közoktatásügyi miniszter behatóan méltatta. A nagyhirű tudós és kedvelt ember felekezetének is hű fia volt. Áldás emlékére.

Strauss Oszkár, volt amerikai nagykövet Konstantinápolyban, az Egyesült-Államok kereskedelmi miniszterévé lett kinevezve. Strauss, ki az ITO vezérémbere és zsidó ügyek iránt mindig melegen érdeklődött, német származású és jelenleg 56 esztendő.

Dr. Zsengeri Samu fővárosi polgári iskolai tanár és tanügyi író működésének ötvenedik évfordulóját december hó 2-án tanítványai és tisztelői fényesen ünnepelték, mely alkalmából a kiváló tanférfiút folyóiratunk is melegen üdvözi.

Roth M. A. pápai főrabbi meghalt. Régi jámborsága mellett is türelmes ember volt, kinek szíve minden zsidóért dobogott és ilyfajta tevékenysége közben öreg napjaiban orthodox elvbarátai részéről sok bántalmat szenvedett. Áldás emlékére.

Deutsch Jakob, a fővárosi izraelita fiúárva-ház nagyérdemű elnökét 70-dik születésnapja alkalmából lelkesen ünnepelték. A kitünő férfiúnak folyóiratunk is legjobb szerencsekívánatait fejezi ki.

Buber Salamon. Folyóiratunk zártakor vesszük a szomorú hírt, hogy a nagyírú magántudós, a kitünő midraskiadó és magyarázó, december 28-án 79 éves korában Lembergben meghalt. Áldás emlékére.

Porosz városok statisztikája. A nagy porosz városok zsidó lakosainak száma a következő: Berlin 98,893, Boroszló 20,356, Frankfurt 23,476, Köln 11,035, Charlottenburg (Berlin) 15,604, Hannover 4923, Königsberg 4415, Schöneberg (Berlin) 6929, Posen 5761.

Zsidó statisztika. Dániában 3476 zsidó lakott 1901-ben, 1870-ben a szám 4290 volt. Az arányszám 2'40 százalékról 1'42 százalékra esett le. — Szibériában a zsidó lakosság száma 40,000 körül van, kik jórészt mint politikai foglyok kerültek oda. Az utóbbi időben sokat emlegetett Charbinban 4000 zsidó lélek él. — Nagy-Britanniában újabb kiszámítás szerint (hivatalos statisztika nincsen) 240,000 zsidó él. Ezek közül 150,000 Londonban lakik. Az utolsó két év óta orosz és román bevándorlás folytán ezek a számok jelentékenyen emelkedtek. — Argentiniában hivatalos beclés szerint 7516 zsidó van. 1904-ben állítólag csak 4000 volt. A kormány a zsidó bevándorlást szívesen látja és beclésében talán a kívánság vezérelte.

Zunzstiftung! Die Zunzstiftung unterstützt ausnahmslos nur solche Arbeiten, welche inhaltlich und methodisch die Wissenschaft des Judentums fördern. Nur Anträge, welche mit vollständigen, ein Urteil ermöglichenden Unterlagen versehen sind, werden berücksichtigt. Dieselben sind bis zum 1. Mai 1907 dem unterzeichneten Vorsitzenden einzureichen. Für das Jahr 1907 sind überhaupt 1700 Mk. verfügbar. Berlin, im December 1906. Das Kuratorium der Zunzstiftung. Dr. S. Neumann Vorsitzender. Prof. Dr. F. Liebermann Schriftführer. Kurfürstenstrasse 126.

TÁRSADALOM.

A HELYZET.

Az események, melyeket az utolsó hónapokból feljegyezhetünk, nem igen örvendetesek. Mig Franciaországban a szabadelvűség tetőpontra emelkedett, sőt a csökönys német birodalomban is kormányra jutott, addig nálunk a hátrafelé haladás tüneteit látjuk. Felekezetünk szempontjából, a mely e helyen reánk kizárólag mértékadó, azt konstatálhatjuk, hogy a jogegyenlőség lépten-nyomon csorbát szenved. Az államegély tárgyalásánál még az is kétes maradt, hogy az államhatalom az 1848: XX. törvénycikket felekezetünkre is kiterjedőnek tekinti-e? Tény az, hogy ennek végrehajtásánál a bevett izraelita felekezet figyelembe nem vétetett. A valóság szempontjából teljesen mindegy, hogy azért nem kapja-e az izraelita egyház az öt lélekszáma és szükségletei szerint megillető részt, mert az 1848: XX. t.-cz. reá nem alkalmazandó, vagy azért, mert nincs szervezve. Hisz a szervezet megalkotása nem is függ tőle, tehát nem remélheti, hogy a jelenleg uralkodó áramlat mellett hamarosan abba a helyzetbe jut, melyben a papiroson levő jogait élvezheti. Facta loquuntur.

Ugyanez áll a főrendiházban való képviseltetésről, mely iránt Tolna megye fenkölt gondolkozással kérvénnyel fordult az országgyűléshez. A kérvényi bizottság az irattárba való helyezést javasolta. Az izr. felekezet ily rideg elutasítását a ház nagy többsége nem fogadta el ugyan, hanem a kormánynak tanulmányozás végett adta ki, de a való tényeken ez a határozat sem változtat. *Bakonyi Samu* orsz. képviselő talpraesett beszédben szállt sikra felekezetünk jogai mellett és beszéde keretében egyéb

sérelmeket is érintett. Az igazság, ez az erős debatter, teljesen az ő pártján volt, az ügyet alaposan ismerő fényes szónok tehát meggyőzte hallgatóit, úgy hogy csak a zsidófalók szavaztak határozati javaslatra ellen. Mindezzel felekezetiünk háláját érdemelte ki, de a siralmas helyzeten egyelőre változás nem állott be.

Ezen derűs momentum óta a helyzet még rosszabbodott is, mert a kultusz után a zsidó közoktatás került sorra. Alább közöljük az Orsz. Iroda és a Tanítóegyesület felszólalásait az új veszedelem ellen, amely főképp a mi kis iskoláinkat fenyegeti. Nem tudjuk, vagy ha jobban tetszik: tudjuk, hogy miért van az iskolai javaslatnak külön pontja, amely nem kifejezetten ugyan, de tényleg a mi iskoláink jelentékeny részét végzi ki. A kongrua sem beszélt külön az izraelitákról, de azért oly szerencsés vagy szerencsétlen pontjai vannak, melyek a szegény zsidó papságot velejében kinullázták. Az új iskola-javaslat is a vallás-szabadság alapján áll, de azért a gyengéket öli meg. Ezt az érintett két beadvány megdönthetetlenül bizonyítja.

A társadalmi helyzet sem javult, hanem szintén rosszabbodott. A szövetkezet és egyéb nevű bojkott, amely véletlenül mindig az izraelita polgártársakat sújtja, immár oly méreteket öltött, hogy a zsidó tömegek megmozdultak. Kezükbé nyomták a vándorbotot. A balgák — politikusoknak nevezik magukat — csak azt látják, hogy tizezer zsidóval kevesebb van az országban, hogy az ország munkás kezekben, vállalkozó szellemmel lett szegényebb, azt gyűlölettől elvakult szemek nem veszik észre. Hasonló örömeik voltak, midőn »czuczilisták« keltek át a tengeren. A munkaerő elvesztésére nem gondoltak. Minden jel, fájdalom, arra mutat, hogy csak a kezdet kezdetén állunk. Ha két fényes termés után ekkora a tódulás kifelé, milyen lesz az áramlat kedvezőtlen viszonyok között? A sokat zsidótt máramarosi zsidók már néhány év előtt kezdték meg a tengerentútra való vándorlást, ma már bizonyára az ország áldottabb részeiben lakó zsidóság is követi példájukat, mert nincs az országnak szegényebb népeleme, mint a gazdagsága miatt irigyelt zsidóság. Ez az egész országban a magyarság ügyét szolgálja, a nemzetiségi vídjékeken is megmagyarosodott, távozása ebből a szempontból is veszteség. De hát a legkülönfélébb viszonyok és helyzetek deliberációjában közben mindig arra a meggyőződésre jutottunk, hogy széles körökben megszűnik az emberi ész, ha a »zsidó« szóba kerül. Mikor

észre térnek, — a történelem erre számtalan példával szolgál — már késő.

Egyszerű krónikánk csupa sötét pontot mutat, de hát alig egy emberöltő előtt a helyzet még borúsabb volt és mégis kiderült. Reméljük, hogy ismét hamarosan követi a borút a derű.

A ROMÁN PARASZTLÁZADÁS.

A szomszéd államban valóságos forradalom ütött ki, melynek leverésére a tartalékos katonákat szólították fegyver alá és az egész hadsereget mozgósították. A »Kelet francziái« ismét beszéltek magukról. És vajjon mit beszéltek róluk, mit szólt az európai sajtó? Félre verte a haragot, csak úgy mint a román sajtó. Elvesztette szokott higgadtságát, urakról volt szó, előkelő családokról, nemes birtokokról. Az első és legtöbb áldozat ugyan most is zsidó volt, a latifundiumok bérlői és nem birtokosai, de itt-ott a főurak is kárt szenvedtek és teljesen világgossá vált, hogy a »nép« ez egyszer nem szórzáhasogató — nem kutatja, hogy a vér, melyet kiont, veres-e vagy kék, csupán azt, hogy kié a föld.

Az első hírek nem voltak rettenetesekek, arról szóltak, hogy az istenadta nép a városokat, a zsidók lakta városokat ostromolja, fosztogatja, gyújtogatja. A prefektusok biztatták, uszították szípolozóik, a városi kereskedők ellen. A nép földet kiabált, a hatalmasok a városokra mutattak. A multak tapasztalatai ez alkalommal nem váltak be, a földéhes nép a zsidókkal nem lakott jól, az ősi villámhárító nem funkcionált. Az az egy-két birtokos, ki életét vagy vagyonát veszítette, a kormány fejébe került, és az új kormány bőségesen osztotta az ígéretek, hogy a felcsapott lángot eloltsa.

Midőn ezeket írjuk, a tűz még ég, de kétséges, hogy szükség esetén vérről fog eloltatni: a föld urairól van szó. Kérdés csak az, hogy a tűz szítói le fogják-e vonni a tanulságokat? Az oláh népet évtizedek óta lázítja az oláh uralkodó osztály. Azt zugta állandóan a fülébe, hogy szegénységének az »idegen«, magyarul az ősidők óta a kebelében lakó zsidó az oka. Hogy a zsidó is szegény, hogy birtoka

nincs, hogy súlyos munkát végez, azt a felbujtó gyűlölettel vagy számításból megvakult szeme nem látta, vagy nem akarta látni. Az államhatalom kiszorította a zsidót a falvakból, a városokban példátlan intézkedésekkel megbénította munkás karját, a kivándorlás vagy éhenhalás elé állította. A zsidók ezirrel menekültek a pokollá változott szülőföldről, a megcsontított nemzettestben a vérkeringés lázas lett. Nagy volt az öröm a renyhe uralkodó osztályban, folytatta öngyilkos munkáját, a városokba szorult koldusokra uszítva már most továbbra is elégedetlen népét, melyen a zsidó nép sanyargatása nem segített. Helyzete természetszerűen még rosszabbodott. Nem tért észre az uralkodó nemesség, nem látta, hogy az államhatalom maga készíti elő a forradalmat akkor, mikor a nép erkölcsi érzését aláássa. A nép sohasem fogja azt megérteni, hogy a gyilkolás és rablás csak ott helyes, hol erre biztatják. A veszélybe került bojár nagybirtokosok az egész világ fülébe kiabálták »az élet és birtok szentségét«, a nép nem hallgatott rájuk. Miért szabad a szegény embert kirabolni és miért nem szabad a gazdagot? A latifundium latifundium, akárki a birtokos. Megpróbálták megértetni vele, hogy azért nincs földje, mert a »zsidó« bérli a nagyúrtól. Agyonütötte a »nagybérlet«, de az nem fért a fejébe, hogy most már segítve van rajta. Rávetette magát a földre, nem kérdezve, hogy milyen fajhoz vagy valláshoz tartozik az útjában álló birtokosa. A rendszeresen erőszakra nevelt nép nem hallgat sem a papjára, sem a tisztviselőjére, kiket a román kormány utasítások átvétele végett a fővárosba rendelt. Miért bűn ma az, ami tegnap erény volt? Az antiszemitizmus mint kormányzó elv az egész világon ugyanazt a gyümölcsöt termi — a nép demoralizációját. Az orosz birodalom hatalmas testén mélyebb és vérzőbb sebet ütött az uralkodók rendezte zsidóüldözés, mint a japánok éles kardja, mert feldulta azt az erkölcsi alapot, melyen romba dönt hatalmát újra felépíthette volna. Évezredek nevelés fáradságos eredményét teszi tönkre az, ki a nép erkölcsi érzésére tör. Ez oly elemi igazság, melyet súlyos bűnhődés nélkül semmiféle nép sem téveszthet szem elől.

A belátás azonban mindenha későn állt be ott, hol a harag és gyűlölet homályosítja el az elmét. Ugyanezért a román véres események sem fogják az első sorban sujtott

zsidóság ügyét hamarosan a jog és igazság ösvényére vezetni; csak hosszú és mély nyomoruság árán szoktak a bestiális gyűlöletből kijózanodni és a román zsidókérdés ma aktuálisabb, mint volt a parasztlázadás előtt. A zsidóság nem érheti be a pillanatnyi nyomor enyhítésével. Sem a román, sem az orosz zsidóügy végleges megoldása nem képzelhető másképp, mint azt a Jewish Territorial Organization tervezi. A földönfutókká tett zsidókat egy területre kell letelepíteni. Az az óriási munkaerő, szorgalom és intelligencia, amely ezekben a szerencsétlenekben szunnyad, jelentős alkotásokban fog kifejezést nyerni. Nincs semmi, ami a népeket a zsidók hasznos tevékenységéről biztosabban és alaposabban meggyőzze, mint az ilyen telep felvirágzása. A szomorú alkalomból újra hangsúlyozzuk a magyar zsidóság azon kötelességét, hogy a Jewish Territorial Organization törekvéseit külön szervezkedés útján támogassa. Karolják fel nagyjaink ezt az elsődendő fontossággal bíró ügyet az egész zsidóság javára és saját megelégedésükre.

STEINSCHNEIDER MÓRICZ.

1816—1907.

Steinschneider Móricz magántudóssal, ki január hó 22-én Berlinben örökre lehunyta szemeit, a zsidó tudósok és az összes bibliografusok nesztora szállt sirba. Irodalmi tevékenysége oly széles időszakra terjed ki, amilyen magas kort csak kevés ember ér el és vele az utolsó tudós dönt ki, aki a modern zsidó tudomány megalapítói sorába tartozott. Majdnem 70 esztendeig dolgozott lankadatlan buzgalommal, minden külső ösztöklés nélkül, a legtisztább lelkesedésből.

Az a korszak, melyre Steinschneider ifjúsága esett, a zsidó renaissance kora volt. A Mendelssohn és köre által elvetett mag kikelt, az új művelődés terjedt és elérte Morvaországot is. Steinschneider hazáját. A világi ismeretekkel is bíró prossnizti talmudista fiát ugyan a talmudra fogta, de egyidejűleg iskoláztatta is. Egyideig bócher volt, de nem abból a fajtából, amely nálunk mai napig járja, hanem abból a másikból, melyből a Grätzek és Kayserlingek is kinöttek. A bécsi egyetem katolikus teológiai

fakultása szolgáltatta a keleti nyelvek ismeretét, később a prágai egyetem és béth hamidras. Végre Steinschneider Berlinbe ment, hol Zunz varázskörébe került. Az az idealizmus, amely a talnud adeptusait évszázadokon át egyik jesivából a másikba kergette, hogy az akkori tudománytal táplálják szellemüket, a viszonyok változásával az általános kultúra centrumaiba vitte a moderebb ifjakat, hogy tudásszomjukat kielégítsék. Semmi gyakorlati eredmény nem kecsgettette őket, a legtöbb pálya el volt előlük zárva, tisztán az ősi zsidó tudásvágy mozgatta őket. Ennek az ifjuságnak tipikus alakja volt Steinschneider Móricz. Nem készült »szakra«, a tudomány nem volt kezében kapa, melylyel a megélhetés mezején ásson. Ugyanezért nem vált belőle egyoldalú ember, ki kis tőkét meghatározott gyakorlati célból forgatja. Nem tanulta a bibliát, hogy abból prédikáljon, a talmudot, hogy abból döntsön, a történetet, hogy azt az ifjuság előtt pertraktálja, a bölcsészetet, hogy bölcsességét ragyogtassa. Nem is szorítottok pusztán a zsidó irodalomra. A tudomány kellett neki és minden tudományt kedvelt. Innen származott sokoldalúsága. Mindezt később a zsidó irodalom szolgálatába állította és bátran állíthatjuk, hogy Steinschneider sokoldalúságra összes pályatársait felülmulata.

Kevéssé megművelt, széles mező volt az, melyen dolgozott és lépten-nyomon a tévedések veszélye környezte azt, ki nem rendelkezett tág és bő ismeretekkel. Fél évvel halála előtt rövid ideig beszélgetvén vele, alkalmoszerűen azt vetettük oda, hogy a zsidó irodalom terén nemcsak anyagilag, hanem szellemileg sem áll arányban a munka az eredménnyel. Saját tapasztalataival erősítette meg ezt az állítást. Szerényebb volt, semhogy a maga tevékenységére vonatkoztatta volna, de valójában minden irányban ráillett. Nincs a föld kerekégén tudós, ki ekkora alkotásokból oly kevés eredményt látott, mint Steinschneider Móricz. Ebben a tekintetben is típus volt, persze zsidó típus. Világraszóló tudásának jutalma a berlini hitközség leányiskolájának igazgatása volt, a porosz állam pedig a professzor czímmel jutalmazta 80 éves korában azon érdemeiért, hogy 25 évig kezelte és fejlesztette az egyetemi könyvtár zsidó szakkönyvtárát.

Semmi sem jellemzőbb zsidó optimizmusára, mint az, hogy 70 év alatt sem józanodott ki abból a hitéből, hogy az egyetemek fogják a zsidó irodalom művelését elvállalni. A szemináriumokat

nem tartotta a tudomány képviselőjére teljesen alkalmasnak, minthogy a zsidó irodalom csupán a többi tudományok hajlékában és ezekkel kapcsolatban művelhető méltóan. Az eszme uralta őt, nem az élet tapasztalata. Az egyetemeknek a tudományok szempontjából fel kell venni ezt az irodalmat, gondolta ő. Pedig még a protestáns theológia sem tudta magát ez irányban gyakorlati lépésre elhatározni, habár kiváló képviselői nyilvánosan hangoztatták már, hogy a régi zsidó irodalom ismerete nélkül sem az ó., sem az új testamentum valójában meg nem érthető. Tapogatódnak tovább, de a Steinschneider és a hozzá hasonló ideáljából nem kérnek. Kiássák az assyreket és babyloniakat, korhadt irodalmukból értelmezik bibliáikat, de a még élő rabbinikus irodalom, amely a magyarázandó iratok megalkatónak testvéreitől ered, nem kell nekik — zsidó.

A Steinschneiderek ideálja tehát csak az ő idealizmusukat jellemzi. A zsidóság azonban nem bízhatja legfontosabb ügyét erre a végtelen idealizmusra, hanem rá kell lépnie arra az útra, melyen az általános tudomány művelése halad. Semmiféle kör nem bizza magát az egyesek rajongására, mert a Steinschneiderek kihálnak. Honnan is teremjen idealizmus ott, hol az ideálokért nem áldoznak? Bár Steinschneider a rabbi-hivatás iránt rokonszenvet nem mutatott, tevékenysége folytán ő maga is ebbe a körbe tartozik és emléket ez a kör őrzi, nem az »általános tudomány«, mely az ő szerelmét következetesen és ridegen elutasította.

Ezen alkalmi gondolatok után ismertetnünk kellene Steinschneider életét és működését. Ezt azonban nem tesszük, mert életrajza és irodalmi tevékenysége a 80. születésnapjára kiadott »Festschrift«-ben és a Jewish Encyclopedia XI. kötetében bőven van feljegyezve. Főérdemeit a középkori irodalomtörténet és a héber bibliográfia terén szerezte. Mindkét ismeretkörben a legkiválóbb volt az összes élő tudósok közt. Ha más téren dolgozik, csodájára jártak volna az emberek. De hát szerény ember volt, nem kért az élettől egyebet, mint hogy tanulhasson és dolgozhasson. Mindkettő megadatott neki, élte utolsó napjai is az irodaloméi voltak. Két héttel halála előtt a »Leo Modena levelei« foglalkoztatták, melyről bírálatot készített elő.

Szép élet után tért örök nyugalomra a zsidó irodalom önzetlen munkása, lánglelkű művelője és fejlesztője. A hálás utókor örök áldása kíséri nemes emléket.

AZ IZR. ORSZ. IRODA ES AZ ORSZ. IZR. TANÍTÓ-
EGYESÜLET FELTERJESZTÉSE ILLETŐLEG KÖR-
LEVELE A KIS ZSIDÓ ISKOLÁK ÉRDEKÉBEN

a *Nem állami elemi népiskolák és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvényjavaslat* parlamenti tárgyalása alkalmából.

26951. sz.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr!

A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvényjavaslat 15. §-ának *b)* pontja azt az intézkedést terveli, hogy amennyiben egyes iskolákban a tankötelesek száma harminczon alul maradna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak kivételes esetekben engedélyezhet államsegélyt.

Ez az intézkedés, amit Nagyméltóságod nemes intencziók kiváló nemzeti és közművelődési feladatok által sugalmazott javaslatával bizonyára nem célozhatott, különösen súlyosan érintene számos oly zsidó népiskolát, melyeket hitfeleink aránytalan nagy áldozatokkal tartanak fenn és amelyek a legtöbb helyen igazi kulturmissziót teljesítenek, gyakran nemzeti érdekeket képviselnek. Az említett rendelkezés épp azoktól az iskoláktól vonná meg a létalapot, melyek az állam segítségére leginkább vannak utalva és azoktól a köröktől, melyek az állami iskolagyámolítás rendszeresítésének idejéig iskolájukért nagy küzdelmet folytattak és önjerejüket felülmuló áldozatokat hoztak.

Az Országos Izr. Tanítóegyesület által ezideig egybegyűjtött adatok szerint hazánkban száznál jóval több olyan zsidó felekezeti iskola van, melyekben a tanulók száma harminczon alul marad. Többnyire olyan kis hitközségek, fiókhitközségek és imágyesületek tartják fenn ez iskolákat, melyeknek tagjai szegények. Gyakran 10—15 zsidóvallású lakosból áll az egész hitközség. Az iskolán kívül még más nélkülözhetetlen vallási intézményeket is fenntartanak, úgy hogy a terhek alatt valósággal roskadoznak. Az iskolához azonban a közművelődési érdekeken kívül azért is ragaszkodnak és ragaszkodniok kell, mert gyermekeiket a felekezeti iskolákban sokszor el nem helyezhetik és mert a zsidó néptanító egyuttal a vallásoktatást is ellátja, ami nélkül gyermekeiket nem nevelhetnék. A magyar zsidó tanító szerény, de kiválóan

buzgó előharczosa a népnevelésnek. De kis helyen a tanító a felnőttekre is művelő hatással van és így állami, mint tisztult felekezeti szempontból sok érdeke fűződik ez iskolák fennmaradásához, e tanítók zavartalan munkásságához.

Ámde az új törvény szerint a tanítók fizetési minimuma növekszik, és így e kis iskolák terhe is megnő. Az állam az által, hogy éppen e leginkább küzdő iskoláktól vonná meg a tanítói fizetések emelkedése folytán még égetőbb szükségé vált segítségét, azoknak létét veszélyeztetné, aminek nemcsak az a következménye volna, hogy a nemzeti népnevelés száznál több intézménye megsemmisülne, hogy e kis hitközségek egyéb intézményei ezt megsínylenék és kulturális fejlődésükben visszavettednének, hanem éppen Nagyméltóságod humánus és nemzeti törekvések által áthatott, a tanítók sorsának javítására irányuló törvénynek folyományaképpen számos tanító földönfutóvá lenne.

Az itt szóban lévő iskolák rendszerint ott keletkeznek, ahol állami vagy községi iskola nincsen, ahol tehát a zsidók kényteleníttetnek gyermekeik nevelése érdekében nagyban áldozni. A többi felekezetek aránytalan nagy számuknál fogva könnyen tarthatják fenn felekezeti iskoláikat. De a zsidók, akik kisebb helyeken csak kevesen laknak, nem népesíthetik be iskolájukat, mely ez által a gyámolításra még inkább rászorul. A falvakban tehát a zsidóvallásuk számának elenyésző csekély volta adja meg az áldozatok mértékét, de egyúttal megvilágítja az állami segítség iránti igény jogosultságát és bizonyosságul szolgál arra is, hogy a fentidézett törvényjavaslat 15. §-ának *b)* pontja a harminczon alul lévő tanulókkal bíró iskolákkal szemben meg nem okolható sérelem volna. Mert ha e rendelkezésnek az a célja, hogy ily törpe iskolák jövőben ne keletkezzenek, esetleg az állami iskolák rendszeresítését ne gátolják, úgy e rendszabály a már létező ily iskolákkal szemben indokolatlan szigorral jár el, midőn régebben vállalt kötelezettségeinek teljesítését megnehezíti, a menekvésnek módját semmi formában meg nem adja, a törvény előtti időben az iskolához szegődött tanítónak egzisztenciáját pedig megintatja.

Mindezek alapján tiszteletteljes kérelmünk Exzellenzciád előtt oda terjed:

hogy a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól szóló törvény-

javaslat 15. §. b) pontjának parlamenti tárgyalásánál az előadottakat kegyes figyelembe venni és a harminczon aluli tanulókkal bíró, ez időben fennálló népiskolák állami segítségére nézve felvett és leginkább a kis zsidó fiókhitközségeket sújtó korlátozó rendelkezést annál is inkább kegyesen kihagyatni méltóztassék, mivel az izraelita felekezet egyéb állami dotációknál ügyis majdnem teljességgel mellőzve van.

Kik is egyébiránt kitűnő tisztelettel vagyunk Budapest, 1907 márczius 8-án.

Nagyméltóságú Miniszter Úrnak alázasatos szolgálói az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferencz s. k.,
irodai titkár.

Dr. Mezei Mór s. k.
irodai elnök.

Az Orsz. Izr. Tanítóegyesület körlevele ez:

Nagyságos képviselő úr!

Az Országos Izr. Tanítóegyesület a tanítók fizetésrendezési ügyében mindig egy úton haladt az ország tanítóságának egyetemével és annak hivatalos képviselével: A Magyarországi Tanítók Országos Bizottságával. Hivatalos közlönyünkben és tanácskozásainkban mindig azt az elvet vallottuk, hogy a fizetésrendezés kérdésében a magyar zsidó tanítóság nem foglal el különleges álláspontot, hanem magunkévá tettük a magyar tanítóság összeségének kívánságait.

Hogy mi most mégis mint a zsidó tanítóság egyetemének képviselői fordulunk Nagyságodhoz, annak oka, hogy »a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól« szóló törvényjavaslat, egyéb, az összességet érintő sérelmein kívül a 15. §. b) pontjában oly intézkedést is tartalmaz, mely végeredményében több mint 100 nemzeti kulturhivatást teljesítő zsidó iskolát szüntet be és ugyanannyi lelkes magyar zsidó tanítót fog hivatásától és kenyerétől megfosztani.

A törvényjavaslatnak ez intézkedése így szól: »Amennyiben a tankötelesek száma 30-on alul maradna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak kivételes esetekben engedélyezhet államsegélyt.«

Egyesületünk a legutolsó hetekben a hazai zsidó iskolákról statisztikai adatokat gyűjtött. Ezek tanúsága szerint (4 megyé-

ből: Pest-Pilis-Solt, Pozsony, Vas és Moson megyékből még nem kaptunk jelentést) Magyarország többi vármegyéiben 102 olyan tisztán magyaryelvű, zsidó felekezeti elemi iskola van, melyekben a tanulók létszáma 30-on alul marad. Ezen iskolákat fenntartó izr. hitközségek, már a zsidó lakosság csekély száma miatt is oly szegények, hogy tanítóik fizetésekiegészítése céljából államsegélyre szorúlnak, amit a miniszter a fent idézett paragrafus alapján nem fog megadni.

Ha pedig a hitközség szegénysége miatt a tanítók törvényes fizetési minimumát nem adhatja meg, az államsegélyre pedig a tanulók csekély száma miatt jogot nem formálhat, e hitközségek ugyane törvényjavaslat 13. §-a értelmében elvesztik iskolafenntartási jogukat.

Igy történik meg majd aztán, hogy 100-nál több, a magyar nemzeti eszmét lelkes ügybuzgósággal szolgáló zsidóiskola kénytelen lesz kapuit becsukni és ugyanannyi tanítócsalád veszt el kenyerét.

Bizonyos, hogy ez a súlyos baj más felekezeteknek hasonló viszonyok közt levő kis iskoláiban is pusztítani fog, de mi erről statisztikai bizonyítékot nem adhatunk, de igenis látjuk az így fenyegető veszélyt az izr. felekezet kis iskoláira nézve.

Látjuk egyszersmind azt is, hogy hitfeleink ez iskoláinknak pusztulása után lelkiismeretbeli kényszer hatása alatt állnak majd, mert iskola nélkül maradt gyermekeiket kénytelenek lesznek más hitű felekezeti iskolába járatni. Ilyen kisközségekben ugyanis, ahol zsidó felekezeti iskolák még most fennállanak, községi vagy állami iskolák nincsenek.

Tudjuk, hogy Nagyságod már nemzeti kulturpolitikai szempontból is átérzi ez intézkedés sérelmes és jogosulatlan voltát. Azzal a kéréssel fordulunk tehát Nagyságodhoz, hogy e törvényjavaslat tárgyalásánál kegyeskednék a parlamentben szót emelni oly irányban, hogy a fent idézett sérelmes intézkedés ne vonatkozhassék már eddig fennálló iskolákra, vagyis a tanulók csekély létszáma miatt a követelményeknek különben megfelelő egyetlenegy szegény iskolától se tagadhassa meg a miniszter a fizetési kiegészítő államsegélyt. Az inkriminált intézkedés tehát csakis a jövőben felállítandó új felekezeti iskolákra vonatkozzék.

Kérjük egyúttal, kegyeskednék oly irányban is szót emelni, hogy az ily iskolák tanítóival szemben, melyek a törvény minden

rendelkezésének készséggel alávetik magukat és melyek csak szegénységük miatt nem tehetnek eleget saját erejükből az új fizetésrendezés követelményeinek, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a legmesszebbmenő méltányossággal járjon el és minden körülmény között óvja és védje a viszonyok és a törvényes intézkedések összeütközések folytán önhibájukon kívül válságba jutott tanító existenciáját. Megérdemlik a magyar tanítók és azok között a magyar nemzeti eszmét dicséretes sikerrel szolgáló zsidó tanítók, hogy eddigi munkásságuk jutalmául amúgy is szükös kenyерük minden körülmények között biztosítva legyen.

Azon reményben, hogy Nagyságod hathatós szavával és befolyásával ez igazságos ügyet az intéző körökkel megértetve, támogatni fogja,

maradtunk Nagyságodnak

Budapesten, 1907 márczius 8.

alázatos szolgálói

Az Országos Izr. Tanítóegyesület nevében:

Hajnal Jakab,
egyesületi titkár.

Kornfeld Gyula,
egyesületi elnök.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Osendben, minden külső zaj nélkül fejezetett be az a nagy alkotás, melyre a magyar Izrael félszázadnál tovább áhított — a bibliafordítás. A biblia volt mindenha Izrael éltető eleme, 2000 év óta oltalmazója. Osszedőlt állama, elveszett nyelve, elpusztult szentélye: mindene odaveszett, de megmaradt hű kísérője, bibliája. Biztos szemmel a legbecsesebbet mentette meg a nagy nemzeti szerencsétlenségből. Ez a kincs veszendőben volt, mert napról-napra kevesbednek a héberül értők. A német szentírás volt az, amely a lelkeket táplálta, a német nyelv körükből való kivésésével a bibliát is veszély fenyegette. A vallás és magyarság egyaránt követelték a szentírás magyarítását. E kettős szükséglet most fényesen ki van elégítve. Hála és köszönet érte a magyar-zsidó biblia szerkesztőinek, szellemi és anyagi támogatóinak.

A biblia volt az a könyv, amely a modern népek között az írást terjesztette. A zsidó kettős értelemben

írás népe, nemcsak az iratok birtokosa, hanem közvetve az írásmesterség terjesztője is volt. A kulturnépekkel a könyv-olvasást a biblia kedveltette meg. Az írás-olvasást a XVIII. századig főképp azért tanították, hogy a bibliát olvassák. A középkorban még a számolást is azért tanították, hogy a biblia betűinek számértékéből formált ismereteket megértsék. Az egész iskola a biblia-iskolából nőtt ki. Az első utazó-olvasmány, melyről a világtörténet tud, Ézsaiás próféta volt. Ha a biblia ma már nem is az a népkönyv többé, amely hajdanában volt, mégis a legelterjedtebb és legkedveltebb olvasmány. Köreinkben, sajnos, a biblia ismerete egyre gyérül, pedig vonzóerejét mint irodalmi termék sem vesztette el. Reméljük, hogy az új magyar biblia visszahódítja a közönség szélesebb rétegeit. A terjesztését természetesen modern eszközökkel kell megindítani és lankadatlanul folytatni. Miért nincs még zsidó »bibliás ember«? Anyagi áldozatokkal kellene ezt a típust megieremteni.

*

Talán erre is vállalkozhatnék valamely alkalmas formában az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat propaganda-bizottsága, amely életrevalóságát oly fényesen dokumentálta. Ezt a bizottságot, amely évekig kísérletezett, egy ember állította talpra: *Steiner Ármin* tőzsdetanácsos. A taggyűjtésre és általában a Társulat felvirágzására annyi eszmét produkált, hogy hosszú évekre marad belőlük. Félévi működés után a tagállomány megkétszerezedett. Az igazi propaganda azonban még csak most indult meg, mióta Hatvány-Deutsch József került az I. M. I. T. élére és ő maga is beállott kortesnek. Az elnöklete alatt tartott propaganda-bizottsági ülésen megalakították a fővárosi kerületi és az országos bizottságot. A bizottságok elnökei a következők: I—III. ker. Dr. Szabolcsi, IV. ker. Dr. Eulenburg, V. ker. Dr. Fischer, VI. ker. Dr. Hevesi, VII. ker. Dr. Schwarz, VIII. ker. Dr. Grauer, IX. ker. Dr. ifj. Glass, X. ker. Szabó.

Az irodalmi társulat iránt nagy érdeklődés kelthető és biztos, hogy az országban legalább 5000 tagja van. A bizottság a legjobb úton van, hogy ezeket megtalálja. A német zsidóságban hasonló célra 20.000 tag jelentkezett. Ha az I. M.

I. T. az anyagi erőkkal el lesz látva és a kellő olvasóközönséggel is rendelkezik, működési terét jelentékenyen kiterjesztheti, ami felekezeti és magyar szempontból egyaránt nagy haladást jelent.

*

Örömmel olvassuk a napilapokban, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök a »tulajdon szentségét« erősen hangsúlyozta. A tulajdon eddig is szent volt, de nem szorult hangoztatásra. Most azonban az általunk jól nem értett szeszügy veszélyeztetése alkalmából a szeszgyárosok küldöttsége előtt erre szükség volt. Ezen biztató kezdet után a falusi zsidó kocsmárosok, kik, habár higitott alakban, jórészt szintén szeszszel foglalkoznak, bátran megjelenhetnek a miniszterelnöki palotában, úgyszintén a falusi boltosok. Szövetkezet és másnevű bojkott feleségeik és gyermekeik szájából veszi ki a kenyeret. A mindennapi kenyér nem szent?

*

Trübner K. »Minerva Jahrbuch der Gelehrten Welt« (*Strassburg*, 1907) 16. évfolyama az imént jelent meg. Ebben az 1544 nyolczadrétlapra terjedő kötetben az egész világ tudományos intézetei ábéczé sorrendben vannak feljegyezve, a különböző évfolyamokban majdnem valamennyinek történetével együtt. A praktikusán és felette ügyesen berendezett mű minden irányban kellő felvilágosítással szolgál az intézetek berendezéséről, vagyonáról, költségvetéséről, alkalmazottairól stb.-ről. A zsidó intézetek vagyis a rabbiképzők szintén benne vannak — a berlini orthodox rabbiszeminárium kivételével. Valamennyi együttvéve elfér két oldalon és alig van összesen annyi tanszékük, mint valamely nagyobb egyetem bölcsészeti karának. Minden tekintetben szegényesen festenek és tanszékeik egyik-másik betöltőjének tudós munkásságán kívül, sajnos, a kajánság sem találhat rajtuk irigyelni valót.

TUDOMÁNY.

EGY SÁBÁTEUS VÁNDORRABBI KITERÉSE MAGYARORSZÁGON.

I.

1763 december 11-e körül a mádi jegyzőtől kiállított útlevelemmel két görhes lovon egy öreg ember érkezett Nagyváradra. Kicsiny, sovány férfiú volt, hosszukás, kiaszott arccsal, szemei aprók valának, orra hosszú, némileg lapos. Az öregség szemöldökének színét fehérre változtatta. Haján körülbelül egy fél év óta nem volt olló, azelőtt azonban gyaníthatólag nyirottan, parókával járt.

Beállított a kapuczinus atyák rendházába, ahol Prágából eredt zsidónak mutatta be magát. Kérte, hogy hamar időben kereszteljek meg. Kivánságát nem teljesítették azonnal, mert hiányoztak ismeretei a keresztény vallás sarktételei felől. Óhajának megvalósítására halasztást adtak neki addig, míg megtanulja a keresztény hit legszükségesebb tudnivalóit és amig megvizsgálják, vajjon állhatatosan megmarad-e szándékánál. A kitérését bejelentő méltatlankodva fogadta a késedelmet; azt hajtogatta, hogy nem anyagi érdekből, amire egyáltalán nincs szüksége, akar a római kath. hitre állani, hanem meggyőződésből. A gvardián, majd báró Patachich Ádám váradai püspök előtt gyakran emlegette, hogy módjában van úgy a kapuczinusoknak, mint az egész váradai közönségnek javát jelentősen előmozdítani. Az idegen zsidó eltökélésének és beszédjének híre nem maradt titokban, eljutott Baranyi Gábor alispánhoz is, ki akkor Váradolasziban volt. A régi pozsonyi diétáknak e kiváló alakja kötelességének tartotta, hogy szemügyre vegye, útlevelét és egyéb írásait

megmottozza, valamint a körülményekhez képest vizsgálat alá fogja az öreg csehet.

Erdeklődésének felébredésénél nem volt mellékes az a körülmény, hogy Mária Terézia királynő 1763 július 9. Bécsben kelt rendeletével meghagyta, hogy egy Neumann Frigyes Sándor nevű kikeresztelkedett, veszedelmes tervű zsidót Magyarország és Erdély területéről kitiltsanak és ha valahol ráakadnak, rögtön letartóztatassák és Temesvárra szállítsák.¹⁾ A személyleírás szerint a körözött Neumann mintegy hatvan esztendő alacsony, görhes ember volt, sápadt, hosszúkas, alul keskeny arcczal; szemei aprók, szemöldökei vörösesek voltak, orra hegyes és némileg hosszukás; fehér vendég-hajat viselt. Az alispán kíváncsi volt, hogy a cseh aggastyán nem azonos-e a keresett Neumannal.

A háborus időben, mely azon esztendő elején ért véget, szigoruan felvigyáztak a kóbor emberekre. Egy évvel előbb a lengyelországi Ulmiczban született Macedonius Sámuel zsidó orvost Erdélyben a piricskei szorosnál szintén letartóztatták. Ez Bécsbe akart utazni, hogy a császári udvarnak híreket áruljon el a tatárok mozgolódásáról.²⁾

Az alispán a püspök tudta nélkül nem akart az ügyben eljárni. Értesítette tehát megteendő lépéséről, amire a püspök meg is adta beleegyezését. Deczember 14-én Baranyi Gábor maga mellé vevén szolgabíró-t és esküdtet, a gvardián engedelmével felkereste a kapuczinus zárdát, ahol nagy szeliden beszédbe ereszkedett a zsidóval.

Az idegen elmondta neki, hogy Ábrahám Lázárnak hívják, 81 éves, prágai, özvegy ember, foglalkozására nézve orvos, illetőleg rabbi. Mádról jött, ahonnan, több helységet útba ejtve, Nagykárolyon keresztül érkezett. Mádon körülbelül három, Károlyban két hétig időzött, innen azután Álmosdra vetődött, ahol egy napig tartózkodott a zsidók közt. Álmosdról jutott Váradra. Útjának nem volt más célja, minthogy Váradon kikeresztelkedjék. Ezt már Károlyban is meg akarta tenni, azonban az ottani zsidók meggátolták ebben. A károlyi kegyesrendiek tanácsára

¹⁾ Dr. Singer Jakab tévedett, mikor (IMIT. 1907. Évkönyve, 149.) Tomaszówer (Tomaschów lengyel város) Jakab rabbit Temesvár Jakabkába változtatta.

²⁾ Jakab Elek, Tanulmányok Erdély XVIII. századbéli jogtörténetéből (Budapest 1878.), 10—11.

tartott tehát Várad felé, ahol, úgy hitte, tervét könnyebben tudná elérni. Mielőtt Mádra szakadt, Ungvár környékén háromnegyed évig mint rabbi működött a zsidók között. A felvidékre Krakóból vetődött, itt fél éven át orvoslással foglalkozott. Krakóba Borosló mellett körülbelül 1759 őszén vándorolt Prágából; de mielőtt Krakóba eljutott, mint vándorrabbi megfordult Cseh-, Morvaországban, Sziléziában, főképp pedig Holleschau és Kremier városokban rostokolt. Utóbbi helyen az olmützi püspöktől útlevelet kapott és evvel indult Krakóba.

A héteves háborúnak valószínűleg második esztendőjében Bécsben is járt, éppen akkor, midőn Mária Terézia seregei Nagy Frigyes fölött diadalt aratván, a császárváros győzelmi ünnepet ült. Több ízben volt Pozsonyban, utoljára az ötvenes évek első felében.

Előadta, hogy valaha Amszterdamban 12 évig volt rabbi, ott halt meg első neje. Második feleségét 1758 felé Prágában vesztette el. Hét fia és egy leánya van. Gyermekének neve és tartózkodási helye: Löbl majnai Frankfurtnban, Zudel Hanau-ban, Jakab majnai Frankfurt mellett levő Oberbachban,¹⁾ Sámuel Zimonyban, Salamon, Ezekiel, Mózes, Benedek valamennyien Prágában, Sára leánya pedig a csehországi Polnában Jakab ben Salamonnak felesége.

Baranyi megkérdezte, hogy megkeresztelése után nem fog-e Jeruzsálembe menni? Mire úgy nyilatkozott, hogy nem akar Váradról eltávozni, hanem ott óhajt meghalni.

Az alispán figyelmét nem kerülte el, hogy az előtte állott zsidón nem vett észre szelidséget, békétűrést és hogy nem árulta el azt a komoly alázatosságot, melyet a kitérni vágyótól elvart volna. Sőt inkább oly indulatosan viselkedett gyakran, hogy az alispánnak kellett őt csitítania. Ezenkívül Baranyi azt a benyomást szerezte, hogy Ábrahám Lázár feleletei csaknem egészen másként hangzanak, mint azok a nyilatkozatok, melyeket a vizsgálat előtt a püspök és a gvardián az idegentől hallottak és továbbadtak.

Kihallgatva Ábrahám Lázárt, átnézte ennek két ládáját és egyéb podgyászát, amelyek piszkosak, szegényesek voltak. Néhány kenőcsös üveg volt azokban, olaj, virágból szűrt víz,

¹⁾ Ilyen város nincs, valószínűleg tollhiba Offenbach helyett.

zacskókba, papirokba göngyölgetett gyökerek, füvek, virágok, a mindegyikből alig valami, rondán, rendetlenül berakva. Talált még bennük szakadt ruhákat, értéktelen holmikát, mosdatlan, rossz vászondarabokat, kevés ágyneműt. Közben ott volt a héber nyelvű szentírás, két útlevel és egy zsidó eskü héber szövege.¹⁾

Az alispán előtt gyanusnak tűnt fel a rejtélyes ember, aki több vonásában hasonlított a kurrentált Neumannhoz. De azért nem merte elfogni, nehogy áttérési szándékát megghiusítsa. Azonban intézkedett, hogy folytonosan éber szemmel tartsák. Az alispán jelentésében tréfásan megjegyzi: miután Ábrahám Lázár azt erőltette, hogy Váradról nem igyekszik máshova, mint kikeresztkelődésével egyenesen az égbe, ide pedig lovon nem juthat az ember, tehát eladatta gebéit és az árukat Ábrahám Lázárnak kézbesítette.

Baranyi észleleteiről december 29-én tett jelentést a helytartótanácsnak, ez pedig 1764 január 9-én értesítette a királynőt a történetéről. Mária Terézia még e hó 27-én leküldte a helytartótanácsnak végzését, melyben megparancsolta: intézkedjék, hogy Bihar vármegye, mivel terhelő gyanu nem forog fenn Ábrahám Lázár ellen és mivel nem azonos Neumannal, a letartóztatott zsidót az esetben, ha valami egyéb alapos ok nem kívánja fogvatartását, bocsássa szabadon és útlevelemmel küldje származási helyére.

A helytartóság 1764 február 7-én közölte Bihar vármegyével a királynő akaratát.

Eddig terjednek az Ábrahám Lázárról szóló akták.²⁾

Ki volt Ábrahám Lázár?

Dr. Brann rabbiszemináriumi tanár Boroszlóban és dr. Samter velem együtt eredménytelenül fáradozott, hogy nyomára akadjunk. Nagyváradon és az Országos levéltárban levő akták kétségkívül fel fogják deríteni idővel e rejtélyes idegen kilétét; és azt hiszem, hogy az újabb adatok meg fogják erősíteni azon feltevésemet, melyről dr. Brannak adtam kifejezést, hogy Ábrahám Lázár a sábateusok egyik vándorpapja volt.

Ábrahám Lázárral legalább eddig nem találkoztam Emden Jakob sábateus-író nyomtatványai közt. Lehet, hogy volt ily nevű

¹⁾ Az alispán az Ábrahám Lázárnál talált iratokat felküldte a helytartótanácsnak, de azok most már nincsenek meg az akták közt.

²⁾ Országos levéltár. Judaeorum. Az okmányokat alább közlöm.

alakja a széleskörű mozgalomnak, de az is lehet, hogy Váradon nem mondta meg igazi nevét, mert ily nevű rabbi, Brann állítása szerint, nem létezett Amszterdamban.

Sábateus voltára váradi vallomásai és az Emden Jakob vita- s gúnyirataiban előforduló kulturhistóriai közlések nyújtják a támasztékot.

A sábateizmus eredetileg, a XVII. században, nem volt más, mint a hit Sábátáj Czevi messiási rátermettségében. A zsidóság nyomorúsága és vágyakozása derült kor után okozta, hogy fellépésekor nemcsak a ghekkók könnyen hívó tömege, hanem hétpróbás jámborok és izmos eszű tudósok is bizalommal várták a smyrnai messiástól a megváltást. Kitérése és halála után népszerűségének terjedelme összezsugorodott, hívei ezóta már nem kerültek ki a zsidóság számbavehető, komoly alakjai, hanem a selejtesek közül.

A XVIII. században két új irányzat tapasztalható a sábateizmusban. E név ekkor egyrészt azt a törekvést jelölte, mely a talmud befolyását a zsidó életre ki akarta küszöbölni, ami kezdetét jelentette a zsidó reform-mozgalomnak. Mendelssohn követőinek munkásságát ekkép a sábateizmus már jóval előbb előkészítette. Másrészt pedig a sábateizmus magvát képező mysticizmus nemcsak a chászidságot vetette felszínre, hanem, valószínűleg a francia szabadkőművesség küisőégeinek hatása alatt, oly titkos társulatoknak adott életet, melyek az akkori angol, tiszta szabadkőművesség torzalakjai voltak és amelyeknek kalandorságra hajló tagjai bizonyos szabadkőműves színezetű formák között alchimiát, kuruzslást űztek.

A sábateizmus ezen két iránya, mely a frankistáknál egygyé olvadt,¹⁾ a XVIII. században Magyarországon is megjelent. A sábateizmus hazánkba már a XVII. században beszivárgott és még a következőben is megmaradt itt változott formában. A rajongás Budán Sábátáj Czeviert, Áskenázi Mordecháj szereplése, a Frank kíséretében volt magyar zsidók²⁾ tanúsítják ezt. Későbbi terjedésénél talán nem volt nálunk közömbös az Eibenschütz név tisztelete.

¹⁾ A szabadkőművesség nyomai felismerhetők Emden róluk szóló közléseiben.

²⁾ Emden, לֵמְבֶּרְג (Lemberg 1877.) 18. b.; Áskenázi Mordecháj-ról Büchler Sándor, Die Grabschrift des Mordechai Mochiach (Gedenk-

Magyarországon Eibenschütz Jónátán altona-hamburg-wandsbecki rabbinak több tanítványa élt. Ezek közé tartozott Hillel ben Löb Stomfáról, aki tanítójának Májmonideshez fűződő értekezését adta ki.¹⁾ Pozsonyban Buchhalter Simon ben Nátán Feivel hálévi akivel Eibenschütz kabbalisztikus levelezést folytatott.²⁾ Izsák Jehuda ben Jákob Kohén Kismártonból, aki 1761-ben Altonában kinyomatta a Peszáchra való hágádát, melyhez magyar-
rázatot írt.³⁾ Az Emdentől üldözött Kalisch Izsák és Arholz Nátán stomfai rabbi, Stasow Löb rohonczi rabbi.⁴⁾ Tanítványai,⁵⁾ Pozsonyban meglepedett fia, Mordecháj,⁶⁾ de főképp méltányolt irodalmi működése egyengették hírét és becsületét. Erdemeinek elismerése indította a pozsonyi, stomfai és szeniczi hitközséget, hogy Emden támadásai ellen védelembe vegyék.⁷⁾

A frankisták egyik mestere Eibenschütz Jónátán legifjabbik fia, Farkas volt. Az apa nimbuzának segítségével a még kiforratlan elméjű, kalandos fiú köré hazánkban és külföldön számosan csoportosultak. A hívek egyrésze nemcsak a talmudal, hanem a zsidósággal is szakított, áttérvén a kereszténységre,

buch zur Erinnerung an David Kaufmann, 451.) és Emden, נת דרוכה וגם השודר המוכיח הגדול מ' מירדכי אשר היה מפורסם. היה מהמאמינים: 79 a. בשיין ונשא על לבו טם של כסף ושם שיין הקוק עליי. Nem rég birtokomba jutott adatok révén nem tartom megbízhatónak Weiss közléseit (a bnei בית היוצאי Pozsony 1900) Áskenázi családjáról. (Bécs 1796.) Hillel, amint sajátkező megjegyzéséből kiolvassom, Emerich Gumpertz Salamon prágai rabbi-tanácsosnak is tanítványa volt.

שם עולם. כולל אגרות ותשובות לריבנו יונתן אייבשיץ, Weissmann, ²⁾ így említi pozsonyi nagybátyját: גדו הרב החסיד המפורסם המקובל מ"ה היום נתן וצל בחקירה אלהית.

סדר הגדה של פסח עם פירוש מחברי על הר גדיא ³⁾

Utóbbiakról Löw Lipót értekezése, Benchananja I., 10, Geschichte der ungarischen Sabbathäer és Első magyar-izraelita Naptár és Evkönyv (Pest, 1862). Emden: התאבקות 21 a, 41 a., 47 b, 48 a, 49 a, 51 b, 34 a, 34 a, 35 a, 38 b, 39 a, 41 a., 47 b, 48 a, 49 a, 51 b, 52 a, 54 a, 66 b, 67 a—69 b, 72 b, 74 a, b. — 77 b, 78 b stb. הורת הקנאות, 121.

Ha a munkámban שי למורה ⁴⁾ kelt, akkor írója is Eibenschütz magyarországi tanítványai közé tartozott. Ezen levél támadás a sábateizmus ellen.

Emden ⁵⁾ החסיד 26 a, הדרוכה נת 48 a, 52 a, 53 a. Eibenschütz és Arholzról az Országos levéltárban levő pozsonyvármegyei conscripcziók is megemlékeznek.

Eibenschütz: לוחות עדות (Varsó, 1885.), 71, 82—83.

a túlnyomó rész azonban, közte Eibenschütz Farkas is, a gnosztikus-kabbalisztikus szellemet és felvilágosodottságukat megőrizve, hű maradt a zsidósághoz.

Eibenschütz Farkas személyesen járt Magyarországon, hogy a sábateizmusnak tagokat toborozzon.¹⁾ 1759 táján ²⁾ Nagyváradon is megfordult, ahol a kitért frankistákkal értekezett. Nem tudjuk, hogy miért szemelte ki e célra éppen Váradot, mely ekkor még jelentéktelen hitközség volt. A XVIII. század harminczas éveiben készült conscriptió ³⁾ Bihar vármegyében mindössze négy helyen talált zsidókat: Nagyváradon, Szöllősen, Acsád és Sámsonban. A két utóbbi község jelenleg nem fekszik Bihar területén. Váradon 17 család tartózkodott, Szöllősen, Acsád és Sámsonban pedig egy-egy. A váradi családok a következők voltak: Filep Isák, Isák Pulicz, Jacob Permán, Joseph Moskovics, Moyses Pulicz, Jacob Kolmán, Jacob Scheil, Ercz Pachrach, Salamon Jacob, Petrus Jacob, Marchus Wolff, Jacob Uffer, Lasar Jacob, Jacob Hirschl, Simon Uffer, Samuel Jacob, Isak Hirschl. E családok közül 12 Morvából származott, egy-egy Magyar-, Cseh- és Lengyelországból, Pachrach a Pfalzból, Filep Izsák eredete ismeretlen volt. 1770-ben már kilenczvenre növekedett Bihar vármegye zsidó családjainak száma, 1774-ben pedig 111-re.⁴⁾ Az utóbbi esztendőben a családok száma következőképpen oszlott meg: Velenceze 15, Nagyvárad 5, nagyváradi vár területe 5, kamarai terület a vár mellett 5, Pusztanajlak 1, Sámson 18, Acsád 4, Monostorpályi 3, Hosszúpályi 1, Esztár 1, Pocsaj 1, Vértes 1, Dancsháza 1, Geszt 2, Mezőgyán 1, Felsőábrány 1, Álmosd 21, Bagamér 1, Céhtelek 2, Keserü 1, Köbölkut 2, Margitta 2, Mihályfalva 1, Olasz 1, Ottomány 3, Gálospetri 1, Piskolt 3, Selind 5, Érsemjén 2, Kiskágya 1 családdal. Rabbi 1774-ben még nem volt a vármegyében,⁵⁾ tanító is csak kettő működött ekkor; Velenczén ugyanis

¹⁾ Emden יקב זאב 44 b.

²⁾ Löw, i. h. szerint 1758-ban. Emden התאבקות 18 b, 19 b, והלך לו לבייש לעומק מדינת איטליא: יקב זאב 46 a: שחוק הכסיל למקום ווארדין ויאסוף אליו כל ציוע וכל זב וכל טמא למש המשמרים של שיין בפולין שם עושים עמו כהעבותם.

³⁾ Országos levéltár, Urbaria et conscriptiones fasc. 2, no. 71.

⁴⁾ Orsz. lev. Judaeorum.

⁵⁾ A jaroslawi Pintsew Eliás ben Mózes Gerzson batorkeszi-i rabbi, kit Landau Ezekiel (הדרת אלית) ודרשו ומוביא I. k.,

Josephus Sido 80 frt és Jacobus Hersli 90 frt évi jövedelemmel mint ludi magister instruens puellas, vagyis mint leányok tanítója van az összeírásban feltüntetve. Zsinagóga Váradon és Sámsonban volt; utóbbi helyen az egyházi heti fizetése 5 garasra rugott, ezen csekély jövedelmét kiegészíté mások támogatása. 1775-ben a hitközség pecsétjének¹⁾ körirata: קהל נרוש ורדיין, alatta ötágú koronás Dávid pajzsa, melyet egy jobbra tekintő oroszlán tart a két lábával. Ez évben első bíró volt Váradon Májer ben Jeruchám Fischel (Májer Filip), másodbíró Jomtov Lipmann ben Mózes (Filip Mózes), esküdtek Wolf ben Szimhá Kohén (Farkas Simon) és Ábrahám Izsák, kisbíró pedig Jakab Élias.

Ahol pár év előtt Eibenschütz Farkas összejövetelt tartott, ott jelentkezett Ábrahám Lázár kitérésre. Csak azért-e, mert Károlyban nem sikerült terve, vagy előre megfontolt szándékkal választotta-e ezen helyet kikeresztelkedésére, nem tudjuk megállapítani. De az kézen fekszik, hogy a vallomásaiban megnevezett külföldi községek valamennyien és a hazaiak egy része, melyeket felkeresett, sábateus fészkek voltak és nagyobb részükben Eibenschütz Farkas is megfordult.

Magyarországon, mint Cseh-, Morva- és Lengyelországban a sábateizmus nagy mérvet öltött.²⁾ Magyarországon húzta meg magát és itt halt meg a sábateizmus két főalakja is: Prossnitz Löbl³⁾ és Podhajcer Mózes Dávid ben Mózes Czevi.⁴⁾ Az utóbbi, ki orvoslással foglalkozott és azzal ámitott, hogy kincsek holtétéről tud, nagyon hasonlított Ábrahám Lázárhoz. A sábateizmus továbbgyűrűzéséről vándorpapok gondoskodtak, akik missionárius útjukat kocsin tették meg. Országról országra, városról városra jártak így, miként Ábrahám Lázár, hogy a sábateizmust erőben és számban gyarapítsák és hozzá hasonlóan Morva- és Magyarországon más sábateus vándorpap is akadt, aki a kereszt-

Prága, 1785.) valószínűleg később volt rabbi Nagyváradon, ahonnan elűzték. Egy 1800-ról keltezett nagyváradai levélen (6-budai hitk. levéltár) a következő aláírás van: להוציא מיד בנין וציל:

¹⁾ A nagyváradai hitközség 1800 támu 25. levélének külsején (6-budai hitk. lev.) a kissé töredezett pecsét török ornamentikák és török betűket tartalmaz; utóbbiakat nem tudtam megfejteni.

²⁾ שרוב הדרים כמדינת פיהם מעהרין ואנאחין המה. 50 ב. נת דרוכה הועמידים על צד הירוע.

³⁾ Emden תורה הקנאות 72.

⁴⁾ נת דרוכה 57 ב.

tény hitet felvette.¹⁾ Működésük nyomát számos zsidó kikeresztelkedése jelölte. Valószínűleg szintén a sábateus tevékenységnek tudható be a máramarosvármegyei zsidóknak a helytartótanácsnál 1772 szeptember 25-én tett az a panasza, hogy közülök a tehetősebbek részint a keresztény hitre állottak, részben kívándoroltak.²⁾

Emden Jakab vizzálykodó természete, személyeskedő támadásai miatt nem tartozik a zsidó irodalom rokonszenves alakjai közé, de ennek a kevésbé kedvelt férfinak meg volt az az érdeme, hogy a sábateizmus rombolásának tőle telhetőleg gátat vetett.

II.

Extractus Benigni Mandati Regy ddo. 9a July 1763 elargiti.

Ex quo porro clementer decrevissemus, ut quidam per Sacrum Baptismum renatus Judaeus Carolus Fridericus Alexander Neumann cognominatus, velut Homo ex Projectis suis periculosis ex omnibus Caeo-Regy's Ditionibus nostris uti ex Hungaria et Transylvania penitus amandetur, ac eliminetur, ac ita quidem, ut si is alibi in Ditionibus Nris deprehensus fuerit, statim comprehendatur et Temesvarium deducatur.

Atque hinc quemadmodum respectu praedicti hominis in Ditionibus Germanicis Nostris requisitis Dispositiones fieri clementer jam jussimus.

Ita etiam Fidelitatibus Vestris penes acclusionem Personae Ejusdem Hominis Descriptionis benigne committendum esse duximus, quatenus ad effectum praeactae Resolutionis Nostrae per Regnum opportuna disponere noverint. Datum Viennae Austriae die et Anno ut supra.

Maria Theresia.

Comes Franciscus Eszterhazy.

Josephus Jablanczy.

¹⁾ לא לבר הו למקוש לבית ישראל כי אם: 82 ב. נת דרוכה מדינת פיהם מעהרין ואנאחין מונים בשקר, להתראות מתנצרים ביוף.

²⁾ Országos lev., Judaeorum: Plurimorum enim, eorumque, valentiorum partim in orthodoxam fidem conversorum, partim vero e Gremio Comitatus hujus emigratorum Judaeorum adrepartitum Taxam nos miseresiores, velut onus alienum supportare necessitabamur.

Beschreibung des getauften Judens Carl Friderich Nauman. Dieser ist von Kleiner hägerer Natur, blass, und langlichten Gesichts, welches untern her schmal ist, hat kleine Augen, röthlichte Augenbraun, und ein gespitzte etwas langlichte Naase, tragt eine weisse Perouque, und wird beyläyfig 60 Jahr alt seyn.

Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum!
Domini Domini Gratosissimi Colendissimi!

Hebraeus quidam propectae aetatis Abraham Lázár se nominans, Praga, ut refert, oriundus, circa 11mam praesentis penes passuales Submontani Oppidi Maad Notarii, Magno Varadinum perveniens, ad Domum Religiosam R. R. P. P. Capucinorum se recepit, et ad Baptismum, morae impatiens, admitti postulavit; quod tamen, fundamentis fidei, minus imbuto, usquedum, in his, quae Scitu summe necessaris sunt, cum experimento aliquali suae constantiae, instrueretur, admissum non est; quamquam Is, omnem moram, ingratisimo tulerit cum resensu, asserans: Non adipiscendorum, ad Sustentandam vitam necessarium (quae sibi minime deessent) mediolorum causa, Religionem Romano Catholicam se amplecti; verum unice Salutis aeternae consequendae gratia, postquam videlicet hanc praecise Orthodoxam, et Salvificam fore agnovisset. Jactitabat insuper coram Superiore praefate Domus Religiosae, tandem etiam coram Ipsomet Excellentissimo Domino Episcopo Diaecesano, illis se esse provisum facultatibus, secum habitis, ut non tantum P. P. Capucinorum, sed toti etiam Civitati Magno Varadiensi notabile beneficium conferre valeat. Postquam igitur mihi, tunc in oppido Varad Olaszi constituto, praesentia Hebraei istius innotuisset; e re publici, munerisque mei, fore, existimavi: ut eundem coram intuerer; passuales, ac alias Literas apud illum ne fors reperibiles Scrutarer: ac pro ratione occurrentium Circumstantiarum illum examinarem. Quae non secus, quam praevia apud Excellentissimum Dominum Episcopum Diaecesanum insinuatione, instituere volui. Obtento itaque ibidem indultu 14a hujus Domum Saepefatorum R. R. P. P. cum Judice Nobilium, et Iurassore ad Latus meum assumptis, ingressus cum venia etiam R. P. Gvardiani, Hebraeum istum in summa lenitate allocutus sum, praemissoque ad mitigandum ejus animum congruo sermone, ne videlicet vel minimo essem offenculo, examen (quod praesen-

tibus demisse advolvo) institui; nihil interim minus, quam mansuetudinem, patientiam, et humilitatem homini ad Seriam paenitentiam disposito, necessarias, observare in illo potui. Imo tantopere excandescebat saepius, ut precibus iteratis ad mitiora eundem reducere debuerim.

Bene mihi impresseram illa, quae ex ore hujus Hebraei, antequam faciem ejus viderem, tum per Excellentissimum Dominum Episcopum, cum vero Reverendum P. Gvardianum Capucinum mihi referebantur; a quibus benevola ipsius responsa, in advoluto contenta, per totum fere differunt.

Inspectis demum duabus illius cistulis, alisque Sarcinis, immunditiam, et miseriam perfecte adumrantibus, nihil aliud inveni, quam, in vitrellis aliquot, ungenta, aliquas Species olei, aquas florum destillatas; vesicis item, et chartis involutas radices, herbas et flores, omnia nempe in modica quantitate, male disposita, sordida; item vestes laceras, reulas nullius valoris, frusta telarum illota, absurda, et modica lectisternia his non absimilia. Librum reperi unicum, Testamentum quippe vetus Hebraicum; scripta vero exceptis quibusdam Schaedis Tricsimalibus non alia, quam Passuales Notarii Oppidi Maad, alias item, in Anno 1758 in Bohaemia sibi datas, et formulam Juramenti Judaeorum Hebraice concinnatam, praesentibus demisse acclusas.

Prosopographiam ejus quod attinet, in pluribus punctis ea convenit, cum descriptione Caroli Friderici Alexandri Neuman. Est enim humilis Staturae, macilentus, oblongae macilentae faciei, parvorum oculorum, nasi oblongi, aliquantum Simmi, non quidem minus cuspidati, sed nec adeo obtusi. Canities veterem colorem superciliorum mutavit, potuerant tamen esse subruffa. Propriis tegitus Capillis, antea quidem, ut apparet, succisis, et a semestri circiter succrescentibus, unde supponitur capillamento eum fuisse usum.

Et quamvis multae circumstantiae hunc mihi suspectum reddidissent; cum nihilominus Deus solus est, qui scrutatur abdita cordium, etiam extra Monasterium jam constituto, manus imponere nolui, ne forte bonam ipsius impediam intentionem. Dispositiones interim feci; ut sub vigilibus continuo esset oculis. Duos vero ejus equellos macilentos, pretio quo possunt, manibus ejus consignando, distrahi jussi, cum aliunde Varadino, recta in Caelum,

nec uspiam aliorum, tendere se affirmet, quo utique equis vehi non oportet. Gratosam in reliquo Illius intuitu, Excelsi Consilii Regii dispositionem humillime expetens, me altis Gratiis ac favoribus commendo, et in profundissima Submissione persisto

Excelsi Consilii Regii

Micske 29a Decembris 1763.

humillimus, obsequentissimus servus
Gabriel Baranyi m. p.

Benevolum Examen Abrahami Lazar Hebraei quahuc Varadinum recenter venientis.

Interrogatoria.

1mo. Quomodo vocaris, quot Annorum, unde oriundus, cujus conditionis es?

2°. Unde venisti ad has partes?

3^{io}. Quamdiu moratus es in Oppido Mad, et quamdiu in Oppido Károly?

4°. Quem in finem venisti huc Varadinum?

5to. Unde venisti ad Oppidum Mad?

6to. Ungvarinum autem unde venisti?

7°. Quamdiu morabar Cracoviae?

Responsa.

Ad 1um. Vocor Abrahamus Lazar Annorum 81, Pragensis, Viduus, Medicus, et respective Rabinus.

Ad 2um. 1um Veni ad Oppidum Mad, inde per varia loca ad Oppidum Károly, ac inde huc Varadinum.

Ad 3um. In Oppido Mad moratus sum cir. tribus Heb., in Oppido autem Károly per Possessionem Almosd (ubi apud ibidem habitantes Judaeos una die morabar) veni.

Ad 4um. Ego eo fine intendi, et veni Varadinum, quatenus baptisari, et Sacram Romano Catholicam Fidem amplecti possim, siquidem primo finem hunc assequi volens Karolini apud Rdos Patres Piaristas, ibidem per Judaeos impeditus fuero, subsequenter, svasu dicatorum R. R. P. P. me huc contuli, quatenus faciliorem mei intenti finem adipisci possim.

Ad 5um. Veni ad Oppidum Mad Ungvarino, ubi tribus quadrantibus Anni morabar, quo morae meae tempore in circumferentia residentes Judaeos, qua Rabinus instruxi, et imbui.

Ad 6um. Veni ex Polonia Civitate autem Cracovia.

Ad 7um. Integro medio Anno ibidem magnas Artes exercui, medicas.

8°. Cracovium unde venisti?

9°. Quantum tempus intercessit, a quo Praga movisti?

10°. Cum omnis mora, quae per te adusque deducta est, vix semi alterum Annum excedat, ubi ergo morabar?

11°. Cum quibus Passualibus perexisti ad Oppidum Mad?

12°. Quando fuisti novissime Viennae?

13°. Posoný autem quando fuisti ultima vice?

14. Quo habes intentionem hinc discedendi, postquam suscepisti baptismum?

15°. Habesne Jerolimam discedendi intentionem suscipere hic Baptismo?

16°. Cum dicas te esse Viduum, ubi est mortua tua Consort.

17°. Habesne Proles ex utraque

Ad 8um. Illuc perrexi ex Bohemia, Praga, per Silesiam juxta Vratislaviam.

Ad 9um. Iam sunt elapsi tres Anni, et cir. duo Menses, a quo inde movi.

Ad 10um. In Bohemia, Moravia, Silesia, signanter Holischaviae, Cremsirý, hinc inde, qua Rabinus Judaeos instruebam. Et hinc ad loca in specie ubi quantum moratus sum qua Rabinus Missionarius, me reflectere nequeo.

Ad 11um. Cum Notary Oppidi Ungvár Passualibus veni ad Mad, Ungvarinum autem cum Passualibus Civitatis Cracoviensis, Cracoviam vero veni cum Passualibus Episcopi Olomucensis Cremsiry datis; illuc vero penes Passuales varias, de Mense in Mensem datas, quae ad quatuor hebdom., tempore Belli dari solebant.

Ad 12um. Fui ante quatuor, vel cir. 5que Annos, dum nempe solemniter triumphus celebrabatur.

Ad 13um. Ego multis vicibus ibi quae fui, interim a quo ultima vice ibidem exstiteram, jam sunt elapsi 10 vel cir. 9 Anni.

Ad 14um. Ego suscepto Bapismo, hic manere, et mori volo.

Ad 15. Nullum habeo intentionem, sed prout dixi hic mori cupio.

Ad 16um. 1ma mea Consortis est mortua Amsterodami, in Hollandia, ubi 12 Annis egi Rabinum, 2da vero mortua est Praga ante ab hinc quinque Annos.

Ad 17um. Habeo octo filios, et unam filiam. 1^{mus} est Lebl, Francofurti ad

Conjuge, et ubi Maenum, 2us Hannoveriae, Zudel nomine, sunt?
 3us Jacobus, in oppido Oberbach, prope Francofurtum ad Maenum, 4us Samuel, degens in Zemlin in Banatu Temesiensis, 5us Salomon degens Pragae, 6us Ezechiel, Ibidem, 7us Moyses, Ibidem, 8us Benedictus, Ibidem aequo degens. Filiam vero Saram habeo, Jacobo, filio Salomonis, nuptam in Oppido Pol. in Bohemia degentis.

18°. Quas res Ad 18um. Quaequam medicamenta, et tecum circumfers, vestitum, caeterum nihil suspecti. et qualiter panem quaeris?

Peractum Magno Varadini Die 14ª Decembris 1763 per Josephum Szent-Iványi Ordinari. Judicem Nobilium, et Joannem Baliban Jurassorem, praesente Ordinario Comite Gabriele Baranyi in Domo R. R. P. P. Capucinatorum.

Maria Theresia etc.

Reverendissime etc. Intuitu cujusdam Judaei Abraham Lazar cognominati in Comitatu Bihariensi detenti, demissam Fidelitatum Vestrarum Repraesentationem sub die 9^a delabentis Mensis isthuc submissam elementer accepimus; Et siquidem ex submissis Actis nihil talis, quod praefatum Detentum quaqua ratione fundata gravare posset, erueretur; Sed neque Is sit, de quo benignum Rescriptum nostrum sub die 9^a mensis Julij Anno praeterito expeditum meminit. Hinc Fidelitatis Vris benigne rescribendum, atque una committendum esse duximus quatenus apud Cottum Bihariensem disponere noverint, ut Is suprafatum Judaeum (ni aliud quid fundati circa eundem subsit) absque ulteriori Detentione liberum dimittat, et penes Passuales Eidem extradandas, Illum ad Locum Originis suae remittat. Datum Viennae Austriae die 27^a Mensis Januarij 1764.

Maria Theresia m. p.

Comes Franciscus Eszterhazy m. p.
 Ladislaus Batta m. p.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

SZÁZ ÉV ELŐTT.

A múlt esztendőben száz éve volt annak, hogy Napoleon császár a francia zsidóság jobbait nagy gyűlésre hívta össze Párisba. A tőlük kidolgozott munkálatot a császár egy zsidó synhedrion itélete elé bocsájtotta. A synhedrionnak még ugyanabban az évben kellett volna összeülni, de a háborús események a következő esztendőre halasztották tanácskozásait. Napoleon ötlete világszerte feltűnést keltett, érthető tehát az az érdeklődés, mely nálunk is a zsidógyűléshez fűződött. Alább szemelvényeket közlök azon tudósításokból, melyeket a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1806-ban kapott, vagy külföldi újságokból átvett. Ez újság nyomán értesült Magyarország olvasóközönségének egy része a Párisban történetéről. A hírek tartalma objektív megfigyelésen alapszik.

A synhedrion tanácskozása alkalmul szolgált egy kitért pesti zsidónak, Weiss Márkus Jakabnak, — mielőtt a keresztéget felvette, Weiss Márkus Nissa volt a neve — hogy a zsidók beléletének átalakítására vonatkozó javaslatokat tegyen »Unpartheyische Betrachtungen über das grosse jüdische Sanhedrin zu Paris«¹⁾ munkájában. Zsidó voltakor is a zsidóság reformálását sürgette.

A synhedrion tételeit magyar nyelven legelőször Löw Lipót adta közre e címen: Zsidó valláselyek. Megállapítva a nagy Sanhedrin által, mely 1807-ik évi februárban Párisban tartott. Francziából magyarra fordítva s jegyzetekkel felvilágosítva Löw Lipót, pápai főrabbi által. Pápa. 1848.

*

63. szám. Páris, július 21. Die Anzahl der zum Judencongress sich hier versammelnden Deputirten nimt mit jedem Tage zu. Am 30. d. werden sie ihre Sitzungen eröffnen. Indessen ist öffentlich von den Gegenständen ihrer vorzunehmenden Beratheschlagungen noch nichts gewisses bekannt.

66. szám. Páris, aug. 1. (Moniteur.) Die jüdischen Deputirten (95 an der Zahl mit Einschluss der 12 aus Piemont; die aus

¹⁾ Buda 1807. Weissra vonatkozólag Büchler, A zsidók története Budapestén, 394.

dem Königreich Italien sind noch nicht angekommen) haben am 26. v. M. in einem Saal des hiesigen Rathhauses ihre erste Sitzung gehalten. Es wurden darin Abraham Furtado aus Bordeaux zum Präsidenten, dann 2 Secretärs, und 3 Stimmzähler (Scrutateurs) gewählt. Hierauf beschloss man, durch den Minister des Innern dem Kaiser das Verlangen anzuzeigen, dass er der Versammlung erlauben möchte, in Corpore vor ihm zu erscheinen, und ihm ihre Liebe, Ehrerbietung und Dankbarkeit zu bezeigen. Am 29. darauf war die 2-te Sitzung. Es erschienen in derselben die kaiserl. Commissärs, und legten der Versammlung die Fragen vor, welche nach des Kaisers Willen den Gegenstand ihrer Berathschlagungen ausmachen sollen. Im allgemeinen weiss man, dass der Wille des Kaisers dahin geht, die Juden Frankreichs sollen mit Entsagung aller talmudischen Vorschriften und mit alleiniger Beobachtung der mosaïschen Gesetze, sich der gesellschaftlichen Lebensart und Gesetzgebung anbequemen, welche die Christen Frankreichs verpflichtet.

68. szám. Páris, aug. 8. Die Fragen, welche am 29. Jul. dem hiesigen Juden-Congress (bei dem 12 Rabbiner sich befinden) zur wissenschaftlichsten Beantwortung auf Befehl des Kaisers durch die Commissärs vorgelegt wurden, sind folgende: 1. Ist es den Juden erlaubt, mehrere Frauen zu nehmen? Ist die Ehescheidung erlaubt nach der jüdischen Religion? 2. Ist die Ehescheidung gültig ohne den Ausspruch der Tribunale, und Kraft von Gesezen, die mit dem franz. Civilgesezbuch im Widerspruch stehen? 3. Kan sich eine Jüdin mit einem Christen verheurathen, und eine Christin mit einem Juden? Oder will das Gesez, dass die Juden sich nur unter einander heurathen? 4. Sind die Französer in den Augen der Juden ihre Brüder, oder werden sie als Fremde (Gojim) betrachtet? 5. In dem einen oder dem andern Fall, welche sind die Verhältnisse, die der Juden Gesez ihnen vorschreibt, gegen Franzosen, die nicht von ihrer Religion sind? 6. Betrachten die in Frankreich gebornen, und durch das Gesez als franz. Bürger behandelten Juden Frankreich als ihr Vaterland? Haben sie die Verpflichtung, dasselbe zu vertheidigen? sind sie schuldig, den Gesezen zu gehorchen und allen Anordnungen des Civilgesezbuches zu folgen? 7. Wer ernennt die Rabbinen? 8. Welche Polizei und Gerichtsbarkeit (jurisdiction de police et police judiciaire) üben die Rabbinen unter den Juden? 9. Ist

die Art der Wahlen der Gerichts- und Polizeybeamten durch die Gesetze bestimmt, oder nur durch das Herkommen eingeführt? 10. Gibt es Professionen, die das Gesez den Juden verbietet? 11. Verbietet das Gesez den Juden, Wucher von ihren Brüdern zu nehmen? 12. Erlaubt es, oder verbietet es ihnen, Wucher an Fremden zu machen?

Páris, aug. 9. Bei Eröffnung des Judencongresses stand vor dem Versammlungssaal eine Ehrenwache von 50 M., die bei der Ankunft und dem Weggang der Deputirten ins Gewehr trat.

69. szám. Páris, aug. 11. Die 12 Deputirten des Königreichs Italien zum hiesigen Juden-Congress, werden täglich hier erwartet. Man rühmte in den Zeitungen an den Deputirten des Judencongresses (der jetzt hier, wie man leicht denken kann, das Gespräch des Tages und die Zielscheibe des Witzes aller lustigen Köpfe ist), dass sie am Sonnabend (Schábbes) ihre erste Versammlung hielten, und darin, gegen alle talmudischen Vorschriften, schrieben etc. Es hatte aber damit folgende Bewandniss: Als die Deputirten erfuhren, dass ihnen jener Tag zur ersten Sitzung anberaunt sey, erkundigten sich einige schriftlich bei dem Minister des Innern, ob diess der unabänderliche Wille des Kaisers sey. Da sie nicht sogleich Antwort darauf erhielten, so schrieben diese einigen schon am Tage vor dem Schábbes zu Hause ihre Stimmen auf, damit die Wahl (eines Präsidenten etc.) vor sich gehe, ohne dass sie dabei, wider ihre Religionsgesetze, zu arbeiten nöthig hätten. Indessen gingen doch, mit Ausnahme eines einzigen, der sein Gewissen nicht verletzen wollte, alle übrigen in die Sitzung. Bei der Präsidentenwahl waren die Stimmen zwischen Furtado, einem portugiesischen Juden aus Bordeaux und Beer einem deutschen Juden aus Nancy, getheilt. Ersterer hatte die Stimmenmehrheit; und auch die Secretärs samt den Stimmzählern sind portugiesische Juden.

Páris, aug. 12. Von den jüdischen Deputirten wurde kürzlich ein Ausschuss dem Kaiser durch den Minister des Innern vorgestellt, worauf der Rabbiner Sager ¹⁾ eine 2 s ündige Audienz beim Kaiser hielt. Auf 3 der jüngst angezeigten Fragen hat der Judencongress bereits so geantwortet: Das jüdische Gesez erlaubt im strengen Sinne Vielweiberey, Ehescheidung und

¹⁾ Segre helyett.

vermische Heyrathen. Indessen ist diese Erlaubniss durch Gebräuche und Gewohnheiten beschränkt. Der Kaiser hat dem Präsid. jenes Judencongresses das grosse, und den Secretärs das kleine Kreuz der Ehrenlegion zugeschiedt. Das Circular womit der Minister des Innern die einzelnen Juden-Deputirten zur Eröffnung des Congresses am 22. v. M. eingeladen hatte, war folgendes: »Mein Herr! Ich eile, Ihnen die Gesinnungen Sr. Majestät des Kaisers in Ansehung der von Höchstdemselben angeordneten Vereinigung der jüdischen Deputirten zu erkennen zu geben. Die jüdischen Deputirten sollen zum erstenmal am 26. d. Morgens gegen 11 Uhr, in einem an das Hotel de Ville stossenden Saale, der für die Haltung ihrer Versammlung eingerichtet worden ist, zusammen kommen. Sie sollen sich einen Präsidenten, zwei Secretärs und drei Scrutatores aus ihrer Mitte erwählen. Um diese Wahl zu treffen, kann die Versammlung sich unter dem Vorsitze des Aeltesten unter ihnen constituiren, und die zwei jüngsten Mitglieder zu Secretärs bestellen, oder auch jede andere unter den Juden übliche Methode befolgen. Bevor sie sich trennt wird sie den Tag festsetzen, an welchem sie wieder zusammen kommen soll. So bald sie diesen Absichten gemäss organisirt seyn wird, muss sie mir solches zu wissen thun. Von dem Kaiser ernannte Commissarien werden ihr die Fragen mittheilen, die der Kaiser der Versammlung vorlegen will. Die Juden zu nützlichen Bürgern machen, ihren Glauben mit den Pflichten der Franzosen in Übereinstimmung bringen, die Vorwürfe, die sie ihnen macht, abwenden, und den Uebeln abhelfen, die sie verursacht haben, diess ist der für das Allgemeine und die Einzelnen wohlthätige Zweck, den Se. Majestät bei der Haltung dieser Versammlung sich vorgesetzt haben. Ich zweifle nicht, mein Herr, dass Sie in der richtigen Einsicht dessen, was Ihrem eigenen Interesse am zuträglichsten ist, und mit der Liebe zum öffentlichen Wohl, die alles beleben muss, was den französischen Boden bewohnt, zur Erfüllung dieses Zwecks mit beitragen werden. Nehmen Sie meinen Gruss gefällig an. (Unterz.) Champagny.

72. sz. Páris, aug. 22. Die Spiegelfechterey mit dem Judencongress, sagt ein hiesiges Journal, erklärt sich immer deutlicher selbst dafür. So z. B. war die Antwort der Deputation auf die Frage: »ob das jüdische Gesetz zwischen Juden und Christen

die Ehe erlaubt«, die: »Das mosaische Gesetz verbietet bestimmt die Vermischung der Israeliten mit unreinen Völkern. Indessen können unter diesen nicht die Franzosen und Französinnen gemeynt seyn, da das Gesetz dieselben nicht ausdrücklich nennt.«

73. sz. Páris, aug. 25. Die Deputation des Judencongresses beantwortete die 6-te der ihr vorgelegten Fragen: »ob sie Frankreich als ihr Vaterland ansehen, sich dessen Gesetzen unterwerfen, und alle Bürgerpflichten ausüben dürfen?« einstimmig bejahend. Hinterdrein aber fielen doch den Rabbinern darunter, imbetreff des Vaterlandes Bedenklichkeiten ein, die sich auf den Glauben an die Ankunft des Messias und die Wiedererlangung des Besizes von Judäa beziehen. Der Kaiser soll mit den bisher gegebenen Antworten sehr zufrieden seyn, und zu wiederholtemahlen erklärt haben, dass die Deputirten durch aus von keinem fremden Einfluss geleitet werden sollen.

75. sz. Páris, szept. 1. Die Antworten welche von der jüdischen Deputation auf die ihr vorgelegten Fragen gemacht werden, hält man sehr geheim. Die beiden letzten derselben, betreffend den Wucher der Juden, sollen von dem Rabbiner Andrade aus Bajonne meisterhaft beantwortet seyn. Es heisst Kais. Napoleon habe sich bei dem Madrider Hof dafür verwendet, dass den Juden in Spanien freye, öffentliche Ausübung ihres Gottesdienstes erlaubt werde.

80. sz. Páris, szept. 20. Von dem Judencongress weiss man nun, dass derselbe bereits die ihm vorgelegten 12 Fragen zur Zufriedenheit des Kaisers Napoleon beantwortet hat, und dass den Deputirten nun 60 andere Fragen vorgelegt werden sollen, welche unmittelbar die Reform und Organisation der jüdischen Nation in Frankreich zum Zwecke haben.

81. sz. Páris, szept. 23. Die Angelegenheiten der Juden, und die preuss. Kriegsrüstungen sind es hauptsächlich, welche unsern Blättern jetzo Stoff zu langen Bemerkungen geben.

82. sz. Páris, szept. 26. Imbetreff der Angelegenheiten der Juden entwickeln sich nunmehr die Absichten und das Genie des Kaisers Napoleon begrifflicher. Nach der Ouverture mit den bekannten 12 Fragen an die versammelten Deputirten, beginnt jetzt das eigentliche Schauspiel selbst. In der desshalbigen Versammlung am 18. d. erklärten die Kais. Commissarien, es sei der Wille der Kaisers, die in allen Ländern zerstreute, so

tractable jüdische Nation, durch ein grosses hier zu errichtendes Synedrium (Sanhedrin), bestehend aus 70 Mitgliedern, mehr zu concentriren. Diese 70 Mitglieder sollen aus Deputirten aller Länder Europas bestehen. »Kündigt auch, heisst es in der Rede des kais. Commissärs, ohne Verzug die Zusammenberufung des grossen Sanhedrins allen Synagogen von Europa an, damit sie solche Deputirte nach Paris schicken, welche fähig sind der Regierung neue Ansichten zu verschaffen etc.«

83. sz. Norddeutschland, szept. 27. Die jüngst erwähnten Verhandlungen Kaiser Napoleons mit den Juden, scheinen wirklich andere Zwecke als die religiöse Verbesserung dieser Nation zu haben. Schon wurde kürzlich in Berlin ein von seinen Glaubensgenossen sehr geschätzter Jude wegen eines geführten strafbaren Briefwechsels verhaftet. Seine Papiere sind gerichtlich in Beschlag genommen worden. »Wie kann man wohl, bemerkt ein öffentliches Blatt, der Welt den Glauben zumuthen, es sey dem Kaiser Napoleon an der sittlichen Veredelung des jüdischen Volkes etwas gelegen? Er, der um das Heil der Menschheit weit gefehlt sich zu bekümmern, vielmehr lediglich Privatplane befolgt, sollte mit der zärtlichen Sorgfalt eines Christus (wie er den Schein annimmt) die moralische Beglückung Israels sich einfallen lassen? etc.«

Süddeutschland, okt. 4. Im Oesterreichischen ist von der Regierung, allen fremden Juden der Eintritt in die östr. Staaten verboten worden.

98. sz., mely decz. 11. jelent meg. Tudósítás Francziországból. Das grosse Synedrium der Juden das am 20. okt. eröffnet werden sollte, aber wegen der Kriegs-Ereignisse aufgehoben werden musste, soll nun nächstens seinen Anfang haben.

100. sz. Tudósítás Frankfurthból. In der letzten Woche des Novembers passirten durch Augsburg einige angesehene Juden aus Constantinopel, Smyrna etc. nach Paris um dem grossen Synedrium beyzuwohnen.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

MAGYARORSZÁGI HIREK AZ ÁLMESSIÁSOKRÓL.

Tóbia Kóhennek (1653—1729), az okos és józan konstantinápolyi orvosnak azon panasza, hogy Törökországban minden szédelgő s álmissiás hitelre és hívekre talál,¹⁾ Magyarországra is vonatkoztatható. Bárha a gyér zsidó lakosság miatt oly mérvű rajongás, amelyet a XVII. század közepétől a XVIII. század második feléig terjedő időszakban fellépő messiási csalók Török-, Német-, Spanyolországban idéztek elő, úgyszólván lehetetlen volt, mégis mindegyik impostor — így nevezi őket Evelin Historia de tribus impostoribus művében — követőkre talál itt is s minden mozgalomnak hullámai ide is elérték.

A főimpostor — Sabbatai Czevi — talán nem is hallott Magyarországról. Egy Sabbataival foglalkozó könyvben,²⁾ melynek értékét Graetz³⁾ az összes idevágó forrásművek között a legkevesebbre becsüli, ellenben Jost⁴⁾ a legtöbbre, olvassuk, hogy összegyűjtven ismerőseit, rokonait, meghatározta mindegyik lelkének prae-existentiáját, vagyis megmondta, hogy minő kiváló férfiakban lakozott előbb az ő lelkük s azután felosztja messiáshoz méltóan közöttük az egész földet. Ez alkalommal az adományok sorában ott szerepel Lengyelország, Németország, sőt még Bulgária is, de Magyarország nem.⁵⁾ S amikor az 1665. év őszén Sabbatai Czevi hívei Egyiptomból s Törökországból elárasztják levelekkel a nyugat országait, hogy hírül adják nekik az új evangéliomot,⁶⁾ akkor mentek levelek Lengyelországba, Németországba s a szomszéd tartományokba,⁷⁾ — tehát valószínűleg Magyarországra is, de külön nincs megemlítve. Talán e mozgalommal függ össze, hogy egy angol embernek, Brett Sámuelnek eszébe jutott, hogy a messiási kérdést letárgyaltatja egy, természetesen

¹⁾ Emden תורה הקצת (ed. Wolf) 461. és משיח טיביה (Lemberg. 1867) 32 a.

²⁾ מארעות צבי (Lemberg, 1865).

³⁾ Geschichte X. 3, 424.

⁴⁾ Geschichte (1859) III. 154.

⁵⁾ מארעות צבי 56. l.

⁶⁾ הבשורה.

⁷⁾ I. m. 32. l. שלחו המאמינים... אל ארצות המערב למדינת מולין ואשכנז ולמדינת הסמטין להם.

koholt, rabbigyülésen. Elbeszélése szerint 1650-ben 300 rabbi Agida (?) sikságára összegyülekezett, hogy megvitassák, vajjon eljött-e már a messiás. 7 napi vita után arra az eredményre jutottak, hogy még nem érkezett meg. Brett, ki az általa elbeszélte eseménynek állítólagos szemtanúja volt, azt is elmondja, hogy a rabbi-koncilium gyors befejezése abból magyarázható, hogy Rómából hat papot küldtek a messiás rég megtörtént eljövételének bebizonyítására s a súlyos érvek hatása előli félelmében az egész gyülekezet szétszaladt.¹⁾

A szymnai csaló a zsidó időszámítás szerinti 5426. év Elul 16-án a szultán elé hozatván, a büntetéstől való félelmében a turbánt felvette. Ez a datum pontosan megfelel annak, amit Rosnyai Dávidnak naplójában olvasunk 1666 szept. 16-áról: »Hozák császárhoz azt a zsidót, kit ők zsidó királynak lenni hirdettek, kit midőn az császár eleiben vittek volna, el lévén rendelve megölettetése, törökké lett, kinek az császár is megkegyelmezvén, kapuczi pasává tette.«²⁾

Midőn kiterése után a Gázából való Nátán, az ő bolondja vagy próféta — ebben az esetben megvalósul Hosea 9, 7 »bolond a próféta« — a török birodalomban forrónak érzi a talajt, menekül s egy ideig Magyarországon is tartózkodik,³⁾ mint ötven évvel később Lóbel Prossnitz.

Különös személyiség volt egy magyarországi rajongó, a kismartoni Mordechai, aki Mordechai Mofiachnak is nevezetik. Ha a neki tulajdonított apokaliptikus, kéziratban fennmaradt feljegyzések csakugyan tőle erednek, akkor telivér sabbataista volt. A szymnai kitértet védelmezi, mivel — úgymond — hűtlensége is hozzátartozik az isteni kegyelemnek tervéhez. Szoros viszonyt állít fel közöttük meg saját személye között. Ha Sabbatai a Dávid törzséből származó messiás, akkor ő a József törzsbeli megváltó s viszont. Sok helyütt megfordult, bejárta Németországot s Olaszországot, mindenütt élénk feltűnést keltve

¹⁾ Cassel, Über die Rabbinerversammlung des Jahres 1650. (Berlin, 1845.) Agida-t rendszeren Nagy-Idával azonosítják, de ebben az esetben az angol kiejtésre nincsenek tekintettel, s különben sem egyezik az ott megjelölt földrajzi fekvéssel, úgy hogy fel lehet tenni a kérdést, vajjon egyáltalában létezik-e a helység. (Agida = A zsidó?!)

²⁾ Monumenta Hungariae Historica VIII. (Pest, 1867) 303. l.

³⁾ מלש לשפשי לארץ הונגרי 76. l. מארעית צבי.

aszketikus életmódjával, exaltált lényével. Olaszországi működéséről Tobia Kóhen is szól nagyon elítélő modorban. Miután a Rovigo testvérek híradása nyomán elmondja folytonos böjtölését, hozzáfűzi: »En azonban azt hiszem, hogy ez is őrültéséhez tartozott. Életének vége megmagyarázza a kezdetét. Elméje elborult s így halt meg.«¹⁾ Az utókor mindezek ellenére valóságos második R. Móse Micoucy-t látott benne és sírján Moschiach (felkent) helyett Mochiach (feddő) név ékeskedik, amennyiben »sokat visszatartott a büntől, sok községet bejár, mindenütt erkölcsösségre tanítva s a sziveket a vallásosságra lángítva.«²⁾ Ugyanazt látjuk tehát ennél az 1729-ben Pozsonyban elhunyt férfunál, mint az eretnek gyanánt kiátkozott Lób Stavos rohonczy rabbinál, akit az utókor csodatevő gyanánt dicsőített.³⁾ Mindenesetre feltűnő, hogy Mordechai Mochiach unokájának a férje, a híres fürthi rabbi, Steinhardt József, ki rezponzumaiban mint talmudtudóst említi felesége nagyapját, nem birt tudomással messiási tevékenkedéséről.⁴⁾

Sabbatai még élt, amikor Magyarországon kivégezték Drabitzus Miklóst, a trencsénmegyei rajongót, aki prófétaának mondotta magát s a megváltást az ellene hozott ítélet indoklása szerint a kereszténység esküdt ellenségeinek, a zsidóság-

¹⁾ V. ö. Büchler, Kaufmann Gedenkbuch 454. l.

²⁾ Weisz, ארבעי בתי היציר 30. köv.

³⁾ M. Zs. Szemle XXII. 303. l.

⁴⁾ Steinhardtól szólva egy negatív adalékot nyújthatunk az alsó-kubini hitközség történetéhez. A »Magyar Rabbik« (II. 3.) ezimű folyóiratban ugyanis azt olvassuk, hogy Akiba Steinhardt I. (sic!) a »Másbir bór« szerzője, melyet unokája és utódja, a hasonló nevű Akiba Steinhardt II. adott ki, a XVIII. század közepén alsókubini rabbi volt. Az utóbbiról az is olvasható, hogy kiadója a »Másbir bór« (Prag, 1828) és »Kóach Hesiv« (Prag, 1827) műveknek s lekötött sirkövén czélzást találunk (משבור בר (olv.: משבור) és בבור שור) műveire. A nevezett könyvet nem láttam, de a »Másbir bar« név eleve valószínűvé tette, hogy egy József-ről van szó (Gen. 42, 6). S úgy is van. Ben Jakob ב, 2341. sz. és Cat. Bodl. 1533. l. szerint a mű szerzője Steinhardt József s a mű megjelent Prágában שור בור talmudikus megjegyzésekkel egy kötetben, melyeket ő maga is idéz főművében a Zichron Joszeffen (116 b. s több helyen). A בור שור munka a katalógusok szerint nem létezik s nem jelenhetett meg előbb, mint a Masbir bar. A sirkövén tehát olvasandó בבור שור helyett שור בבור (valószínűleg az is van rajta) s Alsó-Kubinnak nem juthat a dicsőség rabbijai közé a Masbir bar szerzőjét sorolhatni.

nak felizgatása által (juratosque orbis Christiani hostes . . . Judaeos incitando) akarta elérni.¹⁾ Adatok hiányában nem lehet tudni, hogy mennyire jutott a dolog, szerzett-e a zsidók között magának híveket s összefügg-e az akkori zsidó mozgalmakkal. Epúgy nem találjuk nyomát sem annak, hogy az Erdélyben lakó szombatosokhoz eljutott-e Sabbatai hire s hatott-e a rajongó szektára. Ha minden nép messianikus mozgalmáról azt mondja a néplélek mély ismeretére valló módon egy arab költő Ibn Hazm-nak történeti művében »a súlyos sorscsapás feletti bú s harag szülé«²⁾, akkor ez megvolt ő bennük hatványozott mértékben s így még a nagy elnyomás mellett, mely alatt szenvedtek a XVII. század folyamán, feltűnő, hogy irodalmukban meg nem csendült erre vonatkozó hang.

A magyarországi hírlapirodalom egyik legrégebb Budán megjelent terméke a »Wochentlich zweymal neu-ankommender Mercurius« 1731-iki évfolyamában is szól egy messiásról ilyképen: Donaustrohm, von 8 Juni.

In dem Königreich Egypten, so jetzo der Turck besitzet u. Selym 1717 erobert, hat sich ein Mann hervor gethan, Namens Schanti Zephi, mittelmässiger Statur, freundlich in Reden, schön von Angesicht und in Jüdischer Kleidung einhergehend, welcher sich vor einen Propheten ausgibt, die Judenschule täglich besucht und von den schweresten Geheimnissen und Glaubenssachen disputirt meistens aber von Christo, dass er der wahre Messias . . . er redet aller Nationen Sprach und thut wunderliche Dinge. Das Juden-Volck hat ihn Anfangs nicht hören noch leiden wollen, ausser etlichen wenigen; so verlanget, wer er seye und von wannen er komme? denen er geantwortet: dass er ein Sohn eines Israelitischen Vatters von einer Jüdischen Mutter gebohren, von Gott durch den Propheten Eliam (sic) beruffen und befehliget, das verwirrte und zerstreute Israelitische Volck aus den 4. Welt-Theilen zu versamen . . . und die Kirche und Mauren zu Jerusalem wieder aufzubauen. Als nun die Juden solch und anderes mehr von ihm gehöret, haben sie angefangen ihn zu dulden und zu hören . . . er lebt still . . . hat keine gewisse Herberg, kehret bald in diesem bald in jenem Haus ein und jedermann will ihm gern

¹⁾ Neues Ungarisches Magazin I. 145. l.

²⁾ Berliner, Jubelschrift, 116. l.

aufnehmen er gebet oft mit grosser Suite allerley Volks und Religionsgenossen an den Fluss Nilum, wo er wunderbare Werck thun soll, er speiset nämlich die Hungerige . . . Die Mahomedaner haben mit ihm disputiret von ihrem Mahomet, wie er ein so mächtiger. Prophet Gottes der schier alle Nationen der Welt in ein Volk versamlet, ja den grossten Theil der Erden unter sich gebracht . . . jetzt aber im Himmel der erste nach Gott lebe . . . worauf der neu-angemaste Prophet geantwortet: Mahomed hat gelebt und ist gestorben nach ihm auch viele Könige, Christus allein ist unter den Todten wieder aufgestanden . . . Als sie ihn weiter gefragt: Ob Mahomet ein König sei gewesen wie andere Könige? hat selbiger replicirt: Mahomet hat in dieser Welt gleich einem König regiert und gelebt, allein ich sage euch, dass die Könige, gleichwie sie regiert und gelebt haben, also werden sie auch ihren Lohn empfangen, thut Buss, dann ihr babt eine kleine Zeit übrig dazu . . . Mit den Christen redet er sehr wenig und ermahnet sie nur, dass sie andern nicht ärgerlich sein sollen? als er auch befragt wurde, wann er das jüdische Volk in das H. Land führen würde? war seine Antwort. Wann die Zeit herankommen, werde ihm Gott das Horn Eliä und den Stab Moses schicken und wann er in jenes blasen, so werden es alle Israeliter hören und unter vielen Frohlocken-Jauchzen, Tanzen und Trompeten Schall ins H. Land eingehen.

Ez a Balkán-félszigetről eredő hír — mert Donaustrohm ezt jelenti — látszólag Sabbatai Czevire vonatkozik, de ez valójában nem lehetséges. A szymrai álmessiás már 1676-ban, tehát több mint félszázaddal ezelőtt halt meg s bármily csekélyre is becsüljük a lap szavahihetőségét, — Egyiptomnak a törökök által való elfoglalását is 1717-re teszi 1517 helyett — nem tételhetjük fel, hogy egy ötven év előtti történetet, mint újat tálaljon fel olvasóinak. Már csak azért sem, mert az egész közlemény valószínűleg valamely német lapból van kiollózva elég értelmenül. Akinek módjában volt ily lapokat forgatni, láthatta, hogy az egész XVIII. század magyar hírlapirodalma német lapoknak híreiből táplálkozik. Ha a dolog természeténél fogva nem is igazak az álprófeta tanairól szóló tudósítások, a személyére vonatkozó adatok igazak lehetnek. S ha az illető középtermetű volt, akkor nem lehet Sabbatai, mert a jól értesült Emden Jakabnál olvashatjuk, hogy impozáns megjelenésű volt s a többi embert

magasságban felülmulta.¹⁾ Zsidó ruhában sem járt, mert hívei előszeretettel turbánt viseltek.²⁾ Azonkívül sohasem állt közel a kereszténységhez. Az az állítólagos kijelentése, hogy az ő atyja csak látszólagos atyja, nem keresztény befolyás.³⁾ A Törökországban fellépő messiásnak különben sem lehetett ambíciója, a csekély keresztény elemet megnyerni. Ő róla, ki még törökül sem értett jól, nem lehetett azt még hirostelni sem, hogy minden nyelven beszél.

Sokkal érthetőbb lesz a zavaros hír, ha a XVIII. század harminczas éveiben még élt Nehemia Chija Chajunnak, a messiási csalónak viselt dolgaira vonatkoztatjuk.

Chajun mindenesetre lelki rokonságban állt Sabbataival, hisz a török sabbataisták titkos összejövetelein részt szokott venni, bárha saját állítása szerint csupán tanulmányozás céljából. Különbféle műveiben valóságos szentháromságot tanított kabbalisztikus frazeológiába burkolva ugyan, de azért eléggé érthetően. A trinitas mellett még abban is kacérkodott a kereszténységgel, hogy betegség és tűzvész ellen adott amuletjei keresztény szentek neveivel voltak teleírva.⁴⁾ Azonkívül még töröknek is kiadta magát. Nyelvismeretei is nagyok lehettek, mert bejárta Boszniát, Törökországot, Palesztinát, Lengyel- és Németországot. 1723-ban Morvaországba is eljutott, ahol magyar nőt vett el feleségül.⁵⁾

Szenvedélyes irodalmi harc támadt ellene. A kiátkozások csak úgy röpködtek feléje. Ezeket tudvalevőleg sófárfúvás és templomi gyertyák kioltása mellett mondták ki. Kuriozumképen megemlítésre méltó egy magyar lapnak híradása,⁶⁾ mely egy lengyel városban történt kiátkozást következőképen ír le: »Meghirdettetett, hogy általában fogva fekete öltözetben jelenjen meg a Zsidó gyülekezet a Zsinagógában. A közönséges istenitiszlet-

¹⁾ מני כמלאך אלהי משבנו ולמעלה נבוה מכל העם 4. 1. תורת קראות 4. 1. Graetz, Frank und die Frankisten (Boroszló, 1868) 21. 1.

²⁾ Graetz, Geschichte X^o 228. 1.

³⁾ מאורעות צבי 12. 1.

⁴⁾ Emden i. m. 65. 1.

⁵⁾ U. o. 72. בי נשא שם ונה מופקרת ידוע באונטרן. A becsméről kifejezést nem szabad szószerint venni, mint Graetz teszi, mert Emden nem válogatja a kifejezéseket nemes buzgalmában s Eibesbüsch feleségét is ily jelzővel illeti.

⁶⁾ Magyar Hirmondó 1792.

nek végzésével fekete gyertyák gyújtattak s a legöregebb Rabbí felnyitotta a törvénykönyvtartó ládát, kivette a törvénykönyvet s befedvén azt fekete materiával (?) ezen igéket szöjlotta . . . . Elövette annak utána a Rabbí Mózes öt Könyvét s valamennyi átkot foglalnak ezek magukban, mind olvasta rémitő szóval, amelyet még iszonyatosabbá tett egy kis szarvból készült kürtnek fuvása.«

A nagy üldöztetés, melynek aktáin Palesztinában és Prágában letelepedett budaiak is szerepeltek,¹⁾ arra indította, hogy agg korában vándorbothoz nyuljon. Elhagyván Európát, nyoma vész. Némelyek állítása szerint 1733-ban halt meg Afrikában, mások szerint Ázsiában lelte halálát.

Ha azonban a felhozottak alapján a Mercurius közlését egy Chajunról szóló hír ügyetlen felhasználásának vesszük, úgy valószínűnek tünik fel, hogy Chajun 1730 után Egyiptomban élt s talán ott is halt meg.

Erkölcsei romlottságban és szemfényvesztő leleményességben túltett mindegyikükön Frank Jakab. Ha valakiről lehet állítani, hogy a történeti megemlékezés folytán halottaiból felébred örök szégyenre,²⁾ úgy ő az. Fellépése elején szorultságában a keresztiséget vette fel, s azután is felváltva mint zsidó szerepelt, miért is a lengyel inkvizíció 1760-ban Czenstochov várába záratta és csak a diadalmasan előretörő oroszok adták vissza a szabadságát 1773-ban. Kiszabadulása után újból megkezdi híveinek toborzását. S ilyenek Magyarországon is nagy számmal valának. Már 1759-ben, amikor Podoliában kezdett szerepelni, két Máramaros-Szigetről való ember is tartozott környezetéhez.³⁾ Eibesbüsch Jonathan fia révén is el volt terjedve híre Magyarországon. A nyugoti határszéli megyéktől kezdve egész Nagyváradig mindenütt találkoztak frankista eretnekek.⁴⁾ Bár mozgalma

¹⁾ Emden, i. m. 59. 1. חיד עזר ה"ד ד"ל מאיבן 79. 1. שמעון ויטליש יהונתן בהרב נשע ד"ל היה ח"ק יצחק במהרה"ך שלמה זלמן זוקלי (השם נקם דמו) הר"ד הר"ד. A rövidítés (דמו) arra mutat, hogy Dávid atyja vértanúságot szenvedett, de kérdéses, vajjon Budán s azt sem tudom milyen eseményre ezélez a מאש kifejezés, bár a budaiak ez időtájt sokszor zaklatták a zsidókat. Az »és Ovin« csak akkor érthető egészen, ha »Feuer-Ofen«-nek fordítjuk.

²⁾ Dániel, 12, 2.

³⁾ Graetz, Frank und die Frankisten 43. 1. 2. j.

⁴⁾ Ben Chananja I. 12.

Palesztináig is eljutott, még sem valószínű, hogy a Magyar Kurirnak (1788. évf. 118. l.) következő hite ő reá vonatkozott: »Ázsiából jött Levelek szerint Palesztinában a Sidók között véghetetlen nagy láрма vagyon és Sergenként verik magukat össze mivel egy csalárd hitegető köztök a Dániel jövendöléséből azt hitette el velek, hogy az ő Birodalmoknak helyreállása edgy minden órán megjelenendő Messiás által igen közel volna.«

Frank, ki később bárónak nevezette magát, különféle kalandok után Offenbachban kastélyt szerzett, hol hűveivel együtt elzárkózva élt. 1791 decz. 16-án mult ki s ez alkalommal a külföldi lapok hírt adtak róla. Egy magyar nyelvű lap, a Kerekés által szerkesztett »Hadi és más nevezetes történetek« 1791 decz. 27-én így szól a haláláról:

A Moenus vize mentében Offenbach nevezetű Német Mezővárosban lakott egy igen különös Úr — Báró Frank. Ez Hertzegi módra élt, de honnan vette a temérdek pénzt, nem lehet egyenesen tudni. Azt beszélik, hogy valamely Napkeleti s már száz esztendőktől fogva fennálló Társaságnak lett légyen a feje, mely Társaságnak tagjai, hogy Lengyelekből, Örményekből és Görögökből állyanak, onnan lehet gondolni, mivel sok Lengyelek . . . laktak mellette, úgy hogy a Báró udvari Embereivel együtt réáment szintén hatszáz személyre . . . Ötven pompás öltözött testőröket tartott. A tisztelet, mellyel viseltettek eránta minden hozzátartozói szintén imádságnak lehet mondani. Ezen hónap 16-án mult ki a világból. Két napokig volt kitéve . . . a teste hermélinnel prémzett lengyel ruhában. A lábai veres karmazsin szín pántlikával voltak összekötve. Tizenkettődikén temettetett el következő emlékezetes pompával: Minek előtte elindult volna a halottas Sereg, odajárultak a testhez egyenként a megholtak tisztelői, megillettek kezekkel (Zsidó szokás szerint) annak lábait s engedelmet kértek tőle. Még kis gyermekeiket is odavitték hozzája az Anyák s azokért is engedelmet kértek . . . Végben ezen tzeremonia, kezdődött a temető felé való menetel. Elöl indultak az asszonyok, mindnyájan fehér ruhában diszeskedve s kezekben égő viaszgyertyákat tartva; utánnak a Gyermekek nyilakat vivén kezekben, azután a Férjfiak . . . Itt hozták 18 személyek a holt testet . . . Előtte és utánna két Öregek mentek hajadon fővel. Jobb felől a test mellett a megholt Bárónak Leánya és két Fiai . . . A sírnál . . . keserves sírás és jajgatás

lett, de a melly egy jelre ismét félbeszakadt s akkor a fennemlített két Öregek egy rövid imádságformát mondtak . . . lebecsáttatván pedig a sírba a koporsó, mindnyájan egy-egy marok földet vetettek reá.«

E hírrel kapcsolatban a szerkesztő maga is elmondja azt, amit — úgy látszik közvetlen tapasztalatból — Franknak bécsi tartózkodásáról tud.

»Ezelőtt mintegy 12—13 esztendővel Bétsben volt a lakozása ezen gazdag és felette pompás úrnak. Koronás fejedelmek se járnak rend szerint azzal a pompával, mellyel ő szokott volt jární . . . Elgyőzhette ő a nagy pompát, mert gyakorta érkezett számára egy s több szekér pénz. Némelyek azt mesélik előle, hogy a Kárpát hegyeiben talált volna valamely nagy rakás pénzre. — A Leánya ki már most mintegy 30 esztendő, még akkor igen szép virágjában volt. Örömet férjhez ment volna valamely Kamarás Úrhoz s el is vették volna azt jó szívvvel . . . de az idegenítette tőle a Gavallérokat, hogy nem tudhattak mi Ember az Attya. Némelyek Zsidónak gondolták. De hogy Zsidó csakugyan nem volt, onnan megtettsett, hogy szorgalmasan eljárta a szent Misére.«

A temetésnek bizarr formájáról a többi hírlapok is szólnak. Hogy piros színű palástja volt, az a frankistáknak a piros szín iránti előszeretetéséből magyarázható, melynek alapja Jesaja 63. l., ahol Izrael megváltója piros ruhában jelenik meg. E szin misztériumát már Sabbatai magyarázta ¹⁾ és Frank tanában a legmagasabb vallási fokozatot a pirosat jelentő szó jelzi (= Edom) ²⁾ S amint a pseudepigraphikus iratokban gyakran szerepelnek az »arany«, vagyis az aranyszínű festékekkel írott levelek, úgy a frankistáknál a piros levelek. Ha Jezs. 63. fejezet 1—3. verset összevetjük Deut. 32., 42. és II. Sám. 1., 18. verseivel, akkor talán megtudjuk magyarázni, miért vittek a temetésen a gyermekek nyilakat, ha ugyan nincs más kabbalisztikus értelme. — A két öreg, ki a koporsót kísérte, valószínűleg két leghűbb embere Schor Salamon és Náthán, kik Frank halála után is szerepelnek még. A szekta, mely »száz esztendő« óta fennáll, természetesen Sabbatai-é.

Három hónappal később (1792. márczius 31-én) laptölteléknek használta fel a Pressburger Zeitung Frank sorsának leírását.

¹⁾ Emden i. m. 15.

²⁾ Graetz i. m. 75. l.

A czikk hemzseg a tudatlanságtól s a zsidógyülettől. Nem is akarja elismerni, hogy Franknak valamilyen köze volna a kereszténységhez és zsidó-mohammedánnak mondja a szektát. Egyébiránt már Mária Terézia alatt jelenteti meg Bécsben, ami nem lehet igaz az eddig ismert adatok alapján. Offenbachi tartózkodásáról csak annyi bizonyosat tud, hogy »in seinem Hause... entdeczte man jüdische Unordnung«. Leányáról azt írja, hogy erkölcstelen életmódot folytatott s azzal a gúnyos kérdéssel végzi »ob er nun in Abrahams oder in Mohamets Schoos sitzt.«

Végül ideiktatjuk a chassidikus rabbik egyik panegyrikus lajstromának ¹⁾ egy megjegyzését, mely érthetővé teszi azt, hogy akkoriban minden álmessziás hívekre tehetett szert. E lajstromban Magyarországot egyedül Teutelbaum Mózes a későbbi sátoralja-ujhelyi rabbi képviseli, kiről dicsőítőleg fel van említve, hogy ő az örök bíró ama kérdésére »remélted-e a megváltást« ²⁾ joggal felelhet igennel, mert minden zajnál felriadt s várakozással telten kérdezte: »megjött-e már a Messiás?« Nem tudjuk vajjon igaz-e ez, de mindenesetre jellemző épúgy, mint az a gúnyvers is, ³⁾ mely a római Salamonról szól, aki a hegyre fel szokott menni s francia mészrelátón leste »a hirmondó lábainak« nyomát.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

SÉMI EREDETŰ NÉMET SZÓK.

A germán nyelv, mint az indogermán nyelvcsaládnak egyik ága, tudvalevőleg semmiféle rokoni viszonyban nincsen a sémi nyelvekkel. Mindazonáltal találunk a németben elég szép számmal szavakat, amelyek kétségtelenül sémi, még pedig többnyire arab eredetűek. Minthogy e két nyelvcsalád között a rokonság teljesen ki van zárva, természetesen csak átvétel forog fenn. Közvetítőkként a spanyolországi arabok szerepelnek, amennyiben a mór uralom által sok arab szó átment a spanyolba és innen a többi nyugateurópai nyelvekbe. Ezen

¹⁾ סדר הדיעות החדש (Lemberg, 1865) 6. fejezet 6. szám.

²⁾ Sabbat 31 a.

³⁾ Schudt, Jüd. Merkw. IV. 420.

Optica et extensa Galilaei fistula an ille
Accedat, longo prospicis intuitu.

arab hatás főképen a német nyelvnél észlelhető, ami a Habsburg-dinasztiának kettős uralmából önkényt következnek. A spanyolországi arabok gyakorolta hatásán kívül a keresztshadjáratok is több arab szóval gazdagították a nyugateurópai nyelvek szókincsét.

A héberszármazású német szavak részint magán a biblián alapszanak, részint pedig a héber jargon termékei; utóbbiak azonban már teljesen meghonosodott és közhasználatban élő német szók.

Itt nyújtom betürendes jegyzékét azon német szavaknak, amelyeket a mai nyelvtudomány vagy már határozottan sémi eredetűeknek tart, vagy amelyek e tekintetben legalább hipotézis alatt állanak. Teljességről természetesen ily összeállításnál nem lehet szó, mivel egyik vagy másik szó könnyen kikerülhetne figyelmemet. A rövidítésekre vonatkozólag megjegyzendő: ófn. = ófélnémet, fr. = francia, sp. = spanyol, klat. = középlatin, a többi rövidítések nem igényelnek magyarázatot.¹⁾

Abt apát, ófn. *abbât*, lat. *abbas*, származik az *aram abbâ* (atya) szóból.

Admiral tengernagy, fr. *amiral*, sp. *almiraje*, származik az arab *amîr* (fejedelem, parancsnok) szóból.

Alchemie v. *Alchimie* arab összetétel *al-kimîâ*, ahol *al* névelő; a *Chemia* szó eredete még bizonytalan.

Algebra arab eredetű, 820 körül Muhammed ben Mûsâ al Hovarezmî egy »Al-gebr w almuquâbalu« című művet írt, ahol e szó a *gâbara* (helyreállítani, berendezni) igével összefügg.

Alkohol származik az arab *alkôhl* szóból, mely eredetileg a szemöldökök festésére szolgáló finom olomport jelentett, mai értelmét »spiritus vini« a XVI. században nyerte.

Alkoven hálófülke, fr. *alkôve*, sp. *alcoba*, származik az arab *al-quobbah* szóból, mely boltot, mellékszobát jelent.

¹⁾ Forrásműveim voltak: *Dr. Franz Harder*, *Werden und Wandern unserer Wörter*. Berlin, 1906. — *Friedrich Kluge*, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Strassburg, 1899. — *Prof. Dr. O. Weise*, *Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen*. Leipzig und Berlin, 1902 és *Dr. Daniel Sanders*, *Deutscher Sprachschatz*. Hamburg, 1875 és 1877.

Amulet, e szó eredete még kétes; némelyek az arab *hamala* (hordani) igéből származtatják, mások, ami sokkal valószínűbb, a lat. *amoliri* (elhárítani) igéből.

Anilin, e festék nevét az arab *annilah*-tól nyerte.

Aprikose kajszi-barack származik a latin *praecoquus* (koránérett) szóból; e szó eltorzított alakja az araboknál *berqûq*, a névelővel *alberqûq* és ebből keletkeztek a román alakok: olasz *albercocco*, fr. *abricot*, holl. *abrikoos* és végre a német szó.

Ära időszámítás, e szót némelyek az arab *aracha* (keltezni) igéből származtatják.

Arche bárka, származik a latin *arca* (szekrény) szóból, a megfelelő héber szó is eredetileg szekrényt jelent.

Arrak származik az arab *arak* (nedv, részegítő ital) szóból.

Arsenal fegyvertár, e szó eredete még bizonytalan, némelyek az arab *dâr-azzana* szóból származtatják.

Artischocke articsóka, ang. *artichoke*, ófr. *artichaud*, sp. *alcarchofa*, szárm. az arab *al-kharshûfa* szóból.

Atlas, e síma szövet neve arab eredetű, összefügg a *talasa* (eltörölni, a szórt eltávolítani) igével.

Beelzebub, ez ördög nevét *Baalzebub*-tól, az ekroniták istenétől nyerte. v. ö. Királyok II. Könyve 1, 2. 3. 16. *Baalzebub* = a legyek istene, a kínos mérges legyeknek elhárítója, mint pl. *Zeus Apomyos* (*uvia* = légy), vagy *Apollo Smintheus* (*σμίθως* = mezei egér). Újabban ez isten nevét egy *Zebub* nevű várossal hozzák kapcsolatba.

Chalif kalifa, arab *chalîfa* (utód), összefügg a *chalafa* (hátrahagyni) igével.

Christ, *Christentum*, e szavak a héber *messias* (felkent) szónak görög fordításából keletkeztek (*χρίω* = felken).

Dalles (tréf.) szegénység, szárm. a héber *dallâh* (szegénység) szóból, *dal* = sovány, gyenge, tehetetlen.

Dattel datolya, olasz *dattilo*, gör. *δάκτυλος*, szárm. a phön. *diglat* (pálma) szóból.

Divan kerevet, szárm. az arab *diwân* szóból, mely kerevetet, könyvet, továbbá egy szerzőnek összes költeményeit vagy műveit jelenti, v. ö. Hafis' *Divan*, Goethes *westöstlicher Divan*.

Elefant szárm. a görög *ἐλέφας* szóból; etimológiája még kétes, némelyek az azonosjelentésű indiai *ibha* szóból származtatják, sémi artikulussal *al-ibhas*, mások a sémi artikulust az egyiptomi *âb*, *âbu* (elefánt) szóhoz kapcsolják.

Gala gála, díszruha, etimológiája még kétes, némelyek az arab *chalj* (cziczoma, dísz) szóból származtatják.

Galeere gálya, szárm. némelyek szerint az arab *challijjah* (méhkosár, hajó) szóból.

Gauner csaló, e szó mai alakjával és jelentésével először Lessingnek »Der junge Gelehrte« és Schillernek »Die Räuber« című darabjaikban találkozunk, régebbi alakja *Joner*, az ige *jûnen* v. *jonen*, mely a héber *jünâ* (megcsalni, rászedni) igéből származik, v. ö. Czef. 3, 1.

Genieren valakinek terhére van, fr. *gêner*, szárm. a la *gêne* szóból, mely kényszert jelent; a *gêne* szó pedig, melynek régebbi jelentése »kínzás«, »kínpad« a »gehenna« szóból keletkezett, mely a későbbi latin írónál poklot jelent, ez meg nem egyéb, mint a *gêben hinnom*, egy Jeruzsálem melletti völgy, ahol egykor a Molochnak gyermekáldozatot hoztak.

Greif grifmadár, gör. *γρηψ*, e szót miként a német *Cherub* szót is a héber *kerûb*-ból származtatják, mely 1. Móz. 3, 24. és 2. Sámuel 22, 11. fordul elő.

Gurke ugorka, gör. *ἀγγούριον*, szárm. az arab *al-chijar* szóból.

Harem, arab *haram*, szárm. *harama* (megtiltani) igéből, tehát oly hely, ahová lépni tilos.

Hasard, középfelnémet *hasehart*, *hashart* (koczkajáték) fr. *hasart*, szárm. valószínűleg az arab *jasara* (koczkát vetni) igéből.

Havarie hajókár, fr. *avarie*, olasz *avarìa*, szárm. az arab *avâr* (romlott portéka) szóból, az ige *anwara* (kárt szenvedni).

Jaspis jáspis a héber *jâschpêh*, 2. Móz. 28, 20. és 39, 13. *Joppe* kabátka, fr. *jupe*, olasz *giuppa*, *giubba*, sp. *aljuba*, szárm. az arab *al-gubbah* (bő férfikabát) szóból.

Kabale ármány, eredetileg titkos tant jelentett, mint a héber *kibbêl* (kapni, átvenni) igéből származó *Kabbala* szó, mai értelmére csak a XVIII. század huszas éveiben akadunk.

Kaffee kávé, fr. *café*, ang. *coffee*, szárm. az arab *gahwa* (bor, bogyból főtt ital) szóból.

Kaffër fajankó, műveletlen ember, szárm. a héber *kāfār* (falu) szóból, v. ö. Énekek éneke 7, 12; etimológiája tehát ugyanaz, mint az azonosjelentésű német Töpel, voltaképen Törpel (Dorf) szóé. Kaffer mint néptörzs neve az arab *kāfir* (tagadó, hitetlen) szóból származik.

Kamel teve, régebbi német alakja Kámeltir, kfn. kemeltier v. kemel, szárm. az arab *gemel* szóból, v. ö. héber *gāmāl*.

Karabíner, olasz carabina, szárm. némelyek szerint az arab *karab* (fegyver) szóból.

Karaffe palaczk, szárm. az arab *gharafa* (kerekes kút) szóból.

Karat karat, fr. carat, olasz carato, sp. gilate, szárm. az arab *girāt* szóból, ez meg a görög *Κεράτιον* (szentjánoskenyér) szóból, melynek magva súlymértékül szolgált.

Karmoisin karmazsin, tulipiros, olasz carmesino, szárm. az arab *quermez* (pajzstetű) szóból.

Kattun karton, kfn. kottün, fr. coton, szárm. az arab *qutun* (gyapot) szóból.

Kümmelblättchen, zsványnyelven hamis kártyát jelent, összefügg a héber *gimel* betűvel, tehát három lap.

Lakai lakáj, fr. laquais, sp. lacayo, szárm. az arab *lakijj* (alkalmazott) szóból.

Laute lant, olasz linto, fr. luth, szárm. az arab *al'ud* (hangszer) szóból.

Limone citrom és *Limonade* szárm. az arab *laimūn* szóból.

Lucifer, alapjelentése hajnali csillag, szárm. a latin lux (világosság) és fero (hoz) szavakból; átvitt értelme (bukott angyal, ördög) Ézs. 14, 12. alapján keletkezett: »Óh mint estél alá az égből fénylő csillag, hajnal fia, a földre verettél, aki sorsot vetettél a népek fölött«.

Magazin raktár, olasz magazzino, szárm. az arab *machzen* (csűr) szóból, *chazana* = őrizni.

Marzipán marczipán, régebbi német alakja marzapan, olasz marzapane, eredetileg érmet jelentett, amelyen Christus ülvé ábrázoltatott, ezért származtatják némelyek az arab *mauthabān* (ülő király) szóból.

Maske álarcz, fr. masque, klat. masca, olasz maschera, sp. mascara, szárm. az arab *maschara* (gúny, nevetség tárgya) szóból, *sachira* = kicsúfolni.

Matratze ágybetét, szárm. az azonosjelentésű *matraha* szóból.

Mephistopheles, ezen a Faust-mondában előforduló ördög-név etimológiája még kétes, némelyek a héber *mēphār* (romboló) és *tōphel* (hazug) szavakból származtatják.

Messing sárgaréz és *Masse* tömeg szavak a phön. *massa* szóból származnak, v. ö. a héber *māszasz* (olvasztani) igét.

Metall fém, lat. metallum, gör. *μέταλλον*, e szó alkalmasint phön. származású, v. ö. a héber *metū* (kovácsolt bot) szót, Hiob 40, 18.

Moschee mecset, szárm. az arab *masdjid* (imahely) szóból, *sadjada* = letérdelni.

Mumie múmia, szárm. az arab *mūmijā* szóból.

Mütze (sapka), etimológiája még kétes, alkalmasint arab eredetű, amit a klat. *almucia* alak bizonyít.

Natron szóda, sziksó, lat. nitrum, szárm. a héber *neterből*, v. ö. Példabeszédek 25, 20 és Jeremiás 2, 22.

Orange narancs, fr. orange (régebben arange), olasz arancia, szárm. az arab *narang* szóból.

Pleite csőd, *Pleite machen* megbukni, szárm. a héber *peleitāh* (menekülés) szóból; némelyek a *flöten gehen* = elszökik, elvész, elpusztul kifejezést a *Pleite gehen* eltorzított alakjának tartják.

Rasse faj, fr. race, olasz razza, sp. raza, szárm. az arab *rāz* (fej, eredet) szóból.

Ries rizsma, klat. risma, szárm. az arab *rizma* (csomó, csomag, bál) szóból.

Sack zsák, fr. sac, olasz sacco, ang. sack, lat. saccus, gör. *σάκος*, szárm. a phön., héber *saq* szóból. Ez az egyedüli szó, mely a legtöbb művelt nép nyelvében úgyszólván változatlanul megvan. E véletlen megegyezést már korán kezdték, részint komolyan, részint tréfásan magyarázni; így többek között *Abrahám a Santa Clara* XVII. század katolikus pap (polgári neve Ulrich Megerle v. Megerlin) egyik beszédjében azt mondta, hogy a rabinusok szerint ez az egyedüli szó, mely a bábéli toronyépítés után az elszéledt népek közös birtoka maradt, mert »... als der Obriste Baumeister auss Unge-
duld umb seinen Sack (d. h. Reisesack) geschryen, Willens mit demselben hinweg zugehen, also hat ein jeder das Wörtl

Sack verstanden, und also nach seinem Sack geeylt: dahero das Wörtl Sack in allen Sprachen gleich . . . »

Satin, szárm. az arab *zaitunî*-ből, azaz selyemszövet egy *Zaitun* nevű chinai kikötővárosból, e városnak most Tschwan-tschau a neve.

Schachern csereberél, kereskedik, a XVII. század óta gyakrabban használt szó, mely a héber *sachar* szóból származik.

Schaute v. *Schote* ostoba, bolond, a XVI. század óta használt, német szó, szárm. a héber *schöteh*-ből.

Schock hatvan darabból álló csomó; e szó eredete még a babiloni őskorba megy vissza, ahol *sose* (sudsu, süssu) 360-nak, a nagy asztronómiai főszámnak $\frac{1}{6}$ -át, tehát hatvant jelentett.

Schofel rossz, hitvány, a XVIII. század óta meghonosított német szó, mely a héber *schäfel* (alacsony) szóból keletkezett.

Seraph, *Seraphim*, szárm. a héber *saraf* (kigyó) szóból. *Smaragd* lat. smaragdus, gör. *σμάραγδος*, szárm. alkalmasint a sémi *bároq* (villámlík) töből, v. ö. Hamilkar Barkas.

Sofa szofa, diván, szárm. az arab *soffah* szóból, mely a ház előtt levő padot jelent.

Sorbet sörbet, olasz sorbetto, ez ital neve szárm. az arab *scharbat*-ből, az ige *schariba* = inni, e töre vezetendő vissza a *Sirup* (szörp) szó is.

Sultan, arab *sultán*, az ige *salita* = úrrá tenni.

Tarif tarifa, díjszabály, fr. tarif, olasz tariffa, sp. tarifa, szárm. az arab *tarîf* (hirdetés, jegyzék) szóból, az ige *arafa* = hirdetni.

Tasse csésze, tálcza, fr. tasse, olasz tazza, szárm. az arab *tassah* (medence, csésze) szóból, az ige *tassa* = bemártani.

Teufel ördög, szárm. a gót diabaúlus közvetítésével a görög *δαίβολος* (rágalmazó) szóból, ez meg nem egyéb, mint a héber *satan* (v. ö. Jób 1, 9.) fordítása.

Vezer, szárm. az arab *wazara* (viselni) igéből, oly ember tehát, aki bizonyos méltóságot visel.

Zider almabor, gyümölcsbor, lat. sicera, gör. *σίκερα*, szárm. a héber *schékár* (részegítő ital) szóból.

Zote trágárság, olasz zotico (durva, faragatlan), sp. zote

(fajankó), fr. sot (ostoba), szárm. alkalmasint a héber *schöteh* (bolond) szóból.

Zucker czukor, ófn. zucura, olasz zucchero, sp. azúcar, szárm. az arab *sokkar* szóból.

Zuckermand sárga czukor, a XVI. század óta használt szó, fr. sucre candis, olasz zucchero candito, szárm. az arab *gand* szóból.

Losoncz.

DR. BARTA MÓR.

AZ עֵלְתָה הַבְּצִיר SZERZŐJE MINT RABBI BÁNBAN.

Hazai zsidóságunk és hitközségeink történetéről a tizen-nyolcadik században igen gyérek a forrásaink és azért minden legkisebb tény is megérdemli a feljegyzést. Lion Vita *Monselise* vagy Jehuda Chajim Monselise, livornói meczenáshoz intézett különböző gratuláló, újévi üdvözlő, kéregető, kolduló vagy ajánló leveleket tartalmazó iratokat foglalt magában az 583. számú fasciculusa a Tudományos Akadémiában őrzött Kaufmann-könyvtárnak. Ezek között van *Joseph Czevi Hirs* יִצְחָק-י (Posenhez közeli városka Lengyelországban) rabbi két levele, melyeket újév alkalmából intézett a fennevezett meczenáshoz, amelyekből az tűnnék ki, hogy az עֵלְתָה הַבְּצִיר című homiletikus munka szerzője (Livorno 1779. 2°) 1785-ben és 1786-ban rabbinus volt *Bánban* (Banowitz vagy Bannowetz באַנאוויץ) Trencsénmegyében. Maga a két levél sablonos újévi üdvözlő, amelyben a szerző Monselise további jóindulatát kéri ki a maga számára. A befejezése a Ellul hó 19-éről keltezett levélnek: אַרְדַּעַם שְׁלֵי יוֹסֵף הַרִישׁ וְאַחֲרָיו בְּאַנְאוֹוִישׁ וְאַחֲרָיו יוֹדֵן רַבְבֵּינֵי אֶן באַנאוֹוִישׁ סִפֵּר פִּיעֶשְׁבוֹתַי וְאַבְרָקִי *Joseph Hersch* *Háchám de Banowitz in Hungaria, per Presburg, Tírnau, Sanbokrik*, tehát megjelöli az útirányt via Pozsony, Nagyszombat, Zsámbokrét; a második levelének aláírása, mely Ellul hó 14-én kelt: אַרְדַּעַם שְׁלֵי יוֹסֵף הַרִישׁ רַבְבֵּינֵי אֶן באַנאוֹוִישׁ אֶמְנאוֹוִי Ellul hó 14-én kelt: אַרְדַּעַם שְׁלֵי יוֹסֵף הַרִישׁ רַבְבֵּינֵי אֶן באַנאוֹוִישׁ אֶמְנאוֹוִי

Joseph Herschel Rabbiner a Bannowetz in Hungaria, per Presburg, Tírnau, Sanbokret. Feltűnő csak az, hogy a levélíró még most is יִצְחָק-י-י-nak nevezi magát, ezt úgy látszik állandóan használja, valamennyi levelén és munkájának címülapján is az áll. Csak az egyik levelén vélem

ל-פ-י-ם אבירק מינלין olvasni. 1784-ben Pozsonyban és Szerdahelyen volt és akkor Monselisehez intézett leveleiben, melyek szintén ezen fasciculusból vannak, czím gyanánt Coppel Mandelt említi Pozsonyból.

Vándorprédikátor volt, ki 1761-ben kénytelen volt községét, feleségét és gyermekeit elhagyni. וספ צבי הירש בהרב מיהר וספ צבי הירש פרישיק ושלמה זלמן מילדי פרישיק-nek nevezi magát. Az עללת הבעיר bevezetésében elmondja, hogy mint vándorszónok prédikált Posenben, Lissában és Krakkóban; megfordult Németországban, Cseh- és Morvaországban, Hollandiában és Angliában. Bécsben is beszélt, ott Ansel Orenstein, Mose meg Abraham קוטן-פלון (?) testvérek vendégszeretét élvezte. Lejött Olaszországba. Triesztben és Velenczében héber nyelven prédikált. Livornóban pedig Monselise és Eliezer Chaj Saltiel Rekanati előljárók, kit leveleiben mindig külön megemlít, elősegítették homiletikai munkája kinyomatását. E munkája egyik הסכמה-ját ירשן במ"ה הסיכמה-יא, (Mattersdorf = Nagy-Marton) írja, aki említi, hogy szerzőnk ott is prédikált. A הסכמה 1778-ban adatott. A könyv többi approbálja kiemeli a margalini rabbi ékesszólását.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

ADALÉKOK PETÓFI NYELVÉNEK BIBLIKUS ELEMIEIHEZ.

Petőfi stílusában aránylag igen kevés a bibliai eredetű kifejezés vagy fordulat. Életrorsa, pályája eléggé megmagyarázza ezt. Mégis akad benne valami itt-ott a bibliának szinte köznyelvivé lett kifejezéseiből, fordulataiból és nem volna egészen háládatlan feladat e szempontból Petőfit is feldolgozni, ahogy pl. Pollák Miksa dr. feldolgozta Arany egész költészetét. (v. ö. Arany János és a biblia. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1904). Ezuttal csak néhány adatot óhajtok közölni Petőfi nyelvének biblikus elemeiből.

Az 1848 című költeményben (a debreczeniben) ezt olvassuk :

Álmainkban
Alattomban
Megcsapolták sziveinket,

Hogy kioltásák életünket,
De maradt még a népeknek vére
Annyi, ami fölkiált az égbe.

A *Tigris és Hiéna* című drámájában meg e párbeszéd olvasható (I: 9):

Borics: Nem ontom véredet. Mondják, a kiontott vér égbe kiált és a földön elárul...

Predszláva: Ugy van, fiam, a kiontott vér elárul és égbe kiált. Te nem fogsz megölni.

Nyilvánvaló a forrás: Mózes I. k. IV. 10. (v. ö. Bánóczi Toldi és a Biblia és Lehr Toldi-magyarázatai Pollák id. m. 46).

Érdekes a *Bolond Istók* következő strófiája:

Mennyit, mennyit mos a zápor engem!
Hanem hiszen szerecsent mos,
Mert biz' én a milyen
Egykoron valék, olyan vagyok most.

E kifejezés régi a magyar nyelvben. Már Baronyai *Decsi* János: »Adagia Graeco-Latino-Ungarica, Bártfa 1598« című munkájában olvashatjuk: Soha nem éröd azt, hogy az *szerecsen* meg *feiérodgyék*« (335. l. NySz). Baróti Szabó Dávid is följegyezte A Magyarországi Virágiban: »Haszontalan dolgok: kopaszt borotválni, *szerecsent szapálni*« (219. l. NySz).

A szerecsen-mosdatás és elváltoztatás metaforája Jeremiásból került be az európai kulturnyelvekbe (XIII, 23). Aranynál is előfordul az Elveszett alkotmányban (v. ö. id. m. 20. l.).

Még csak egy sejtést fejeznek ki. Petőfi *Lehel vezér* című be nem fejezett költeményében e kifejezéssel találkozunk:

Mellettünk felnőtt az apró csemete
Az élet földébe kit Árpád ültete.

(Lehel v., 41. strófa.)

Talán nem járok messze a valóságtól, ha azt vélem, hogy ez a metaforikus birtokviszony: az *élet földé* analógiás másolata egy közismert bibliai kifejezésnek. És pedig ennek: az *élet fája*.

Budapest.

DR. RUBINYI MÓZES.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS MONDÁSOK.

Átkok, szítkok, káromkodások. Valamint az egyén jelleme, mint a szeg a zsákból, leginkább בנסי בנסי buvik ki rejtekéből, úgy a néplélek is leginkább az adás-vevés, cserebere, az enyém-tied lebonyolítása, mulatságainak lefolyása, továbbá szenvedélyeinek és indulatainak kitörése alkalmával nyilvánul meg legmárkásabban és pedig azon átkok, szítkok és káromkodások alakjában is, melyek olyankor elhangzanak. Nem akarok ezúttal a zsinagóga átkaival foglalkozni, sem a chermel és ennek különféle formáival; sem a házasságtöréssel gyanúsított asszonyra Numeri V. 11—31 feltételesen alkalmazott még régibb átkokkal; sem a Lev. XXVI. 14—43. és Deut. XXVIII. 15—68. alatt foglalt két תיבה soka-ságra, rettenetességre és iszonyatosságra felülmulhatlan átkai-
val, melyek közül csak kettő ment át az immár mindenütt »jiddis«-nek nevezett jargonba. Bevezethetném ugyan jelen cikkkecskémét a káromkodásról írt egy kis általános elmélkedéssel, de minthogy erről jobbat-újabbat nem nyujthatnék annál, amit erről *Eötvös Károly Balatonja* második kötetének 59—61. lapjain olvashatni; annál fogva ezekre csak utalok és átmegek in medias res.

A thórából vagyis Mózes öt könyvéből, bármennyire is duslakodik az a legkülönfélébb átkokkal, a nép szájába kevés ment át; a Gen. III. 14—19. alatti legrégebbi átkokból semmi. Annál gyakoribb a Gen. IV. 12. alatti átok, melylyel az Úristen Káint nyughatatlan bolyongásra kárhóztatja, a כִּי יִרָאֵךְ melylyel a testvérgyilkost földönfutó kóborlással sujtja. A *nádvénád* zájv vagy verdn átkos volta ki nem fejejtődhetett szókincséből

azon nemzetnek, melynek tíz törzse nyomtalanul eltűnt, maradéka pedig immár XX-ik százada annak, hogy csak imitt-amott örvendhet békés — de sehol sem zavartalan — nyugalomnak. A tajchehe köréből vett két átok egyike a קָרָח, a *gedóchesz*, a febris = láz, amit néhá a Mai előszó fokoz májgedócheszszé vagy az utána következő רִיבֵיית szó gedóchesz revi-isszszé vagyis májusivá illetve negyednapossá, amik a láz súlyosabb válfajai; a másika a מִכָּה, a *máke*, a fekély, melyet legtöbbsnyire egy coefferens előz meg, például: zaj fil mákesz af dir vi fil epl dü mir veggegánvet haszt = annyi fekély rád, ahány almámát elloptad; amit gyanúsított vagy vádlott ugyanezen, de maga magára az első személyben mondott átkokkal igyekszik magától elhárítani.

A patologia köréből vett átkok sorából még a következők ismeretesek: e *chlász*, mely azt hiszem a חָלִי = kór, kórság elkeresosítása, e *frász* = rángás, e *banchezvükn* = hascsikarás, e *gdármrájszn* = bélszakadás, e *stáchn* = nyilalás, e *güte krenk* = alapos nyavalya (itt a güte nem jelentheti azt, hogy jóindulatú), *lácher auflign* = addig feküdni betegen, míg a test hátának, aljának bőrén folytonossági hiányok keletkeznek.

Áttérek most a leggyakrabbi kifakadásra, arra amidőn az átkozódó misze mesüné-t = különleges, abnormis halált vagy szélhűdéses, gutaütéses kimulást kíván valakinek e szavakkal *slág treffen*. Ki hinné, hogy a »der slág zall dich (in, zi, ész, enk, zé) treffen« kifejezések egy vallásos korszak nézletének és érzületének némi reflexei? Pedig azok. Mai napság az agyszélhűdés, a szívszélhűdés, a gutaütés okozta váratlan halált, melyet semmi betegség fájdalmai, kínjai, gyötrelmei meg nem előztek, mely lecsap mint a villám, a »szép« halálnemek közé sorolgtják, de ma sem mindenki és nem mindenütt. Katholikusok pártján ma is hangsúlyoztatik, hogy az illető »a halotti szentségek ájtatos felvétele után« tehát nem készületlenül hunyt el. Máskép volt ez hajdanában; akkor a veszélyben forgó beteget az ő végnapjaiban, a haldoklót az ő végóráiban hosszabb-rövidebb imádságok elmondásával és elmondásával látták el azon útjára, melyről senki vissza nem tér. Shakespeare is, a világirodalom eddig utól nem ért psychologusa, az imaszámolya előtt térdelő királygyilkos, illetve testvérgyilkos királyra bukkanó Hamlettől, a fiutól csak azért nem ületi meg ott apjának

gyilkosát, nehogy imígyen őt a halálát megelőzte imádkozás kegyszerében részesítse. Egyébmást ki nem magyarázhatni a töprengő dán királyfinak e jelenet alkalmával elmondott következő szavaiból:

»Most megtehetném, top, imádkozik.

És, most teszem meg: — akkor mennybe mén.

Igy állok én boszút? — Megfontolandó.

Atyámat egy gazember megöli,

S' én, ez apának egyetlen fia,

Azt a gazembert mennyországba küldöm.«

III. felvonás 3. szín.

Nálunk zsidóknál jó kötetecskét képez a haldoklók imádságait és a súlyos betegek körüli imádságokat tartalmazó מעבר יום צימ' compendium. Bár in periculo ob instantiam mortis az is elégséges, ha a haldoklóval csak a kis יד' esetleg csak a világ legrövidebb confessio fidei-jét elmondathatjuk, mely következő hat szó ájtatos elmondásából áll és pedig שמע ישראל "היה אחד, de mainapság legtöbbször ez is kiment a szokásból. Régebben azonban és pedig nem is oly nagyon régen a váratlanul bekövetkezett halálnemeket, a gutaütést, szélhüdeket, melyek az ő áldozataikat ezeknek minden vallásos kegyszerrel való ellátásuk hiányában meglepték, nemcsak »szépeknek« nem, hanem igenis átkosoknak tekintették. קרי' krie. Ez az átkozódás, ahol a krie szó a snájd'n igével jár együtt, a családi atyafisági érzületet érinti legkellemetlenebbül. Akinek azt kívánják, hogy kriét snájdoljon magán, annak implicite azt kívánják, hogy szülőt, testvérét veszítse. De bántják fajérezületét is, minthogy a szüleit, gyermekeit, hitvesét, testvéreit már mind elvesztette vallásos zsidó még mindig nem krie-mentes; az lévén a szokás, hogy a zsidóság közelismert nagyjai halálának hírére is kriét snájdolgnak. Ugyanezen eszmekörből került a nép szájába a svá'z jór, a fekete esztendő vagyis a gyászestendő is. E svá'z jór auf dir, im, fr, enk, zé = Gyászos év reád, reá, reátok, reájuk = Legyen kit gyászolnotok.

Ad vocem gyászév! Szabadjon kizökkennem tulajdonképeni témámból. A gyászév nálunk zsidóknál a zsidó kalendariumi évtartam; amiért is a juliani vagy a gregoriani évnél hol rövidebb, hol hosszabb. A jelen soraim megjelenésekor számlált 5667-ik év napjainak száma 354. A gyászoló a gyász dehorsjait,

például azt, hogy nem rendes imaszékét foglalja el a zsinagógában és azt hogy taliszján a különben arany vagy ezüst nyaksáv helyett feketét visel, a teljes gyászéven keresztül szem előtt tartja. Másképen áll ez a kádis ima szempontjából, melyből a szülőiket gyászoló gyászévének tartama egy hónappal rövidebb, a következő valósággal kegyeletes felfogás folytán. Az árvák kádisának szerzője gyanánt a hagyomány Rabbi Akibát, Bar Kochba erkölcsi főtámogatóját, a Hadrianus római császártól, à la Marsyas, megnyuzatás általi halálra ítélt vértanút, a jomkipuri muszafba foglalt tíz vértanu egyikét szerepelteti. Ezen kádisról azt tartják, hogy azt akiért »mondják«, kiszabadítja a purgatoriumból. Ámde a purgatoriumnak nálunk zsidóknál a leghosszabb tartama egy évnél tovább nem terjedhet, minthogy pedig a gyermeknek szülőjéről azt, hogy az egy teljes évre rászolgált volna, feltételezni sem szabad; annál fogva csak tizenegy hónapig mond érte, illetve érettük Kádist.

Visszatérek témámhoz.

Czerspringen, Czerrinnen, Czerzezen, Auszgerott verdn, Genéregt verdn, mindmegannyi drasztikusabb alakjai a megsemmisülésnek, melynek fokozása a gepülvert verdn, a halál után a szélrózsa minden irányában való szétszóratás, à la Titus (Gittin 56 és 57). Jemach smach, smaj, simchem, smam = Töröltessék ki neved stb. ezt a zsinagógában is hallottam, de már nagyon régen épen 50 évvel ezelőtt Miskolezon vagy Balmazujvároson. A Purimot megelőző szombatot, mely ezen évben 1907 február 23-ára esett, az akkor Deut. XXV-ből felolvasott 17—19 három vers elsejének kezdő szava וְיָרָא után sabesz zóchajr-nak nevezik. Ezen három vers zsinagogalis felolvasásának meghallgatása minha de rigeur. Mikor a felolvasó = lájnjol az utolsó két szót לֹא הִשְׁכַּח is kiejtette már, akkor a közönség azt következő legfentebb hangon úgyszólván elkiabált átkokkal toldja meg וְיָרָא שֵׁן וְיָרָא. Hát kérem, ott ahol ezen átok szokásos, ott a fennhanggal eltérnek a zsinagogalis szokástól, mely szerint a lájnjol a thóra átkait majdnem susogásig leszállított hangon olvassa; de hiábavaló is ezen átok, mert hiszen a zóchajr nem törli el, sőt inkább évente kétszer feleleveníti Amalek emlékét, ezen évben 1907 augusztus 24-én majd másodszer. Én a közönség ezen jmách smaj-át inkább chaszidikusnak mint orthodox-nak tartom. Frankl Adolf barátom,

az orthodoxok központi irodája elnökének házi zsinagógájában legutóbbi sabesz zóchajr-kor, nem hallottam. Hallhatni lehetett azonban mindenütt ott, ahol eme Sabeszkor a jajczereket is reczitálgatják és ezek közül azt, mely következőleg kezdődik: *ובכן זכור את אשר עשה לך עמלק* és melynek végaszavait az előimádkozóval együtt fentem hangoztatja az eklézsia következőleg: *ימה שמו וזכרו * ונחם זכור * מלהזכרו * בזמן קדוש **

Érdekes a jiddis átkozódás, káromkodás elhárító alakja is, mikor az átkozódó, káromkodó az ő kifakadásait ezen szavakkal toldja meg *májne szaním gezógt*, azt akarván kifejezni vele, hogy aki nem ellensége, ne vegye magára. Ezen alakkal egy másik elhárító formula correspondeál az t. i., mikor a rémes, halottas, kisérletes *májszéket* mesélő anyóka vagy néni, a »hájnt e güte nacht = nyugodalmas jó éjtszakát ma« kívánság gyakori ismétlésével szagatja félbe meséi fonalát.

A mindedig ismertetett átkozódások igeideje vagy a jelen vagy a jövő; áttérek ezennel azokra, melyek módja az óhajtó (optativus), ideje pedig a mult (praeteritum). Ezeket megfigyelve azt tapasztaltam, hogy nem annyira a gyűlölködő harag, mint inkább a becézgető szeszély nyilatkoznak, akár csak a Homérosznál oly gyakran előforduló *δαίμονε* (csodálatos ember. Télyf: rossz ember. Csengeri, Kemenes; ördögös Hollóssy Zsigm.), mely becézgető kifejezéssel szólítja Andromache is (Iliad VI. 407.) a tőle bucszó Hektort.

Csak néhányat közlök ezen enyelgések fajtájából: E sód dü vórszt nit hauzmászter in Najechsz czeiten = Kár, hogy nem voltál házmester Noa idejében, tehát a vízözönkor. Háleváj dájn máme het dich fállen gellaszt = Vajha elvetélt volna az anyád. Háleváj man het dich mit glóz gemálelt = Vajha üveggel körülméltetek volna. A halva születet vagy éltekora nyolczadik napja előtt meghalt fucskát ad normam — szági — noaur = lucus a non lucendo — »néfelé«-nek (nfflim! Gen. VI. 4.) óriásoskának nevezik. Az ilyen néfelén a csak symbolicus circumcisiót üvegdarabbal szokta megejteni a temetkező, a »liberer«.

Kisebb hitközségekben, ahol a chevra szolgája a liberer-rel azonos, ott annak évente kétszer és pedig hivatalból, oly szerep jut, mely nemcsak hogy kellemetlen, de azt, aki azt vállalni kénytelen, némileg lealacsonyítja is. A folyó zsidó évben 1907

május 11-én fogják lájlnolni a Lev. XXVI. 14—43. versekbe foglalt és 1907 augusztus 31-én a Deut. XXVIII. 15—68. versekbe foglalt tajchechéket. Azon szakaszokhoz, melyek ezeket magukban foglalják, nem úgy »hívják fel« a híveket mint rendesen, vagy nevük vagy a szakasz száma szerint, hanem e szavakkal: jáámajd m' sejiroze = jöjjön fel az, aki akar. Csak-hogy senki sem akar, mindenki irtózik attól, hogy a tajcheche átkait épen ő reá úgyszólván az ő fejére olvassák. Amde a thórát »megszégyeníteni« épenséggel nem szabad; hivatalos kötelessége tehát a liberernek, a mi sejiroze hívásra a thórához járulni, muszáj akarnia; úgy vélekedvén az eklézsia, perse jiddis, »liber er!« = inkább ő, mint bármelyikünk; akár a Lev. XVI. 8. 10. 20—22. és 26. verseiben az egész Izrael büneivel terhelt bak, úgy az egész községből *inkább ő mint más* »liber er« tegye ki magát a tajchechék ominositásának.

Nem folytatom tovább. Senkit, magamat sem, nem ámtok avval, mintha itt közöltekkel thémámat kimerítettem volna. Megelégszem azon tudattal, hogy adalekaim nyújtásával olyik olvasónk, olyik íróársunk figyelmét a néplelek oly megnyilatkozásaira irányítottam, melyek bár nem igen sympathikusak, tanulságos voltuknál fogva még sem ignorálhatók.

Még csak ennyit. Ha igaz az, hogy az átkozódás és a káromkodás a hatalmasoktól elnyomott gyengébbeknek mintegy szellentüül szolgálnak; akkor az is igaz, hogy a minden más népnél legelnyomottabbnak a zsidóságnak vajmi szük a ventilje, mert a hatalmas nagy nemzetek lexiconjai is, a kicsiny magyará is, az átkozódás, szitkozódás, és káromkodás tekintetében a jiddis-t mennyiségileg is minőségileg is messze túlhaladják. Ennek akár megerősítését akár megezőfólását szabadjon másra hagynom. Vivat sequens!

* * *

Peszach-szabályzat versekben. A középkori orvosi és egyúttal latin irodalom emlékeinek legnépszerűbbjei gyanánt ismeretesek a híres salernói egyetem azon versei, melyek koruk therapeutikáját ütemes rímes versekbe foglalva e szavakkal végződnek: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Még maiglan is számosan vannak olyan methodikusok, főképen philologusok (quae maribus! etc.) és jogászok, akik valamely

szabály versbe foglalását az emlékezetbe vésés egyik leghatályosabb eszköze gyanánt alkalmazgatják. Ezt a methodust követte *הוק ייקף הקטן בר שמואל הוק* is, aki versekbe foglalta a chómezc eltakarításának, a maczeszsütésnek, az edények és egyéb eszközök czeremoniálásának szabályait és szokványait, valamint a széder czeremonialéjét. Ezen versei *אלהי הרוחות לכל בשר הוק לעמי נטר* rimpárral kezdődnek és a sábesz hágódajl jajzerei közé sorolvák. Előttém egy Wien, Schmid 1839-ben megjelent Korban Mincha Szidur, melynek 334/a—337/b lapjain olvashatni ezen jajzernek targum-eredetijét is és német fordítását is.

*

Flüglgrasen — Fiszlgeld. Mindakettő ugyanazon sakter-emolumentum. Olyik zsidó községben az egyik név alatt, olyikban a másik alatt vámolja meg a metsző az általa saktolt szárnyasokat a rendes gabelladijakon felül; de csak *Tévész* és *Scát* hónapokban, melyek az idén december 18-ikától február 14-ikéig folytak. Ezen »Überzoll« szedésének jogalapja a szokás, mely valami eszióból, talán kabbalisztikumból eredt. Vannak hagyományaink, melyek szerint az állatok vérenek ontásától, különösen pedig a szárnyasokétól ezen két hónapban lehetőleg tartózkodjunk. Ugyancsak ezen tradíció szerint a sakter csak akkor saktoljon az efféle nefastum tempus alatt, ha ő maga is közvetlenül érdekelve van az illető szárnyas levágatása körül olyatén, hogy annak husából ő is eszik majd vagy hogy egyéb haszon háramlik reá annak saktolásából. Ez alapon a sakterek igényt formálgattak ezen két hó alatt az általuk levágott aprójószágnak szárnyaira, lábaira, májának vagy zuzájának felére, melyet imitt kisebb, amott nagyobb pénzzel váltottak meg tőlük; imitt előljáróságilag megállapított taksa, amott tetszés szerint. A ludak, pulykák és kakasok bizonyos tollai a saktereknek nemcsak ezen két hónap alatt, hanem az egész évben dukáltak. A rendes gabellát sem érintette ez a kéthavi supergabella, mely azonban drágította a szárnyasok fogyasztását és így nyilván korlátolta is; vajjon közegészségi vagy tenyésztési és így implicite gazdasági (Schonzeit!?) szempontból-e? . . . nem tudom.

*

Fün e gänöv ün fün e jajres iz sver vósz czü káfn.
Tolvajtól, örököstől nehezen vásárolhatni. Természetes! Azt, amit árulniak, nem ők vették; nem ismerik árát; nem tudják, mit kérjenek érte. Vagy nagyon sokat kérnek, akkor árujukát drágasága folytán *nem lehet* megvenni; vagy nagyon keveset, akkor azt gyanus voltánál fogva *nem szabad* megvenni.

*

Er iz nist cfart czü brengen; stét vi de Málke-Svó.
Nem tágit; úgy áll akár Sába királynője. Olyféle vendégekre, látogatókra, ügyfelekre, kérvényesekre, koldusokra alkalmazott közmondás, kiktől nehezen, olykor csak erőszakkal szabadulhatni. A. M. Tendlau Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit III. Afl. 324 alatt is olvashatni a kabala egy adeptusának tanítványáról, aki valamelyik szombat estéjén, szellemeket idéz, köztük Sába királynőjét is, kit a Korán Balkis-nak nevez, és aki neki meg is jelen. De jaj! Nagy a baj! A szeleburdi kontár, aki a szellemidézés formuláját mesterétől elleste ugyan, a szellemek visszaüzésének formuláját elfelejtette; aminek folytán Balkissal meg is gyült a baja, mert az nem tágitott és talán most is ott áll előtte, ha a végszükség perczeiben megjelenő mester nem űzi el tanítványa mellől a megátalkodott vendéget. Kinek nem jutna eszébe Göthe Zaubrerhrlingjének vészkiáltozása?

»Herr, die Noth ist gross,
Die ich rief, die Geister,
Werd' ich nun nicht los.«

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

A JERUZSÁLEMI TALMUD ÚJ KIADÁSA.

(Luncz A. M., Talmud Jeruschalmi (תלמוד ירושלמי), Traktat Berachoth, erste Lieferung: Abschnitt I—V (48 Blatt, folio). Nach Hss. und ältern Ausgg. ediert, kommentiert und mit Quellen- und Parallelstellen-Nachweis versehen. Jeruzsálem 1907. A szerző nyomása és kiadása.)

A babilóniai talmuddal szemben kettős balsors érte a jerusalmit. Bár szerkesztése több mint egy századdal előbb történt, az előbbi mégis annyira a háttérbe szorította, hogy az első gáonok előtt teljesen ismeretlen volt. Szaadja gáon, a karaita Salmon által figyelmeztetvén, hozta először Babilóniába és állandó helyet biztosított neki az ottani főiskolákon. Innen vette útját később Spanyol- és Franciaországba. De azáltal, hogy nem nyulik vissza közvetlen hagyományra, nemcsak a megértése vált nehézzé, hanem szövege is szenvedett. Még többet szenvedett a szöveg pontossága később, midőn tanulmányozása mindinkább hanyatlani kezdvén, a másolatok tudatlan másolók által eszközöltettek. R. Salamon ibn Adreth már a XIII. században panaszkodik: «*ישת המיהסות לרובין*» A jerusalmit csak úgy hemzseg a hibáktól. «*Joggal teszi hozzá Frankel: (136 b מבוה הירושלמי)*» És a nyomtatott szövegekben ezen baj még fokozódott. Ezen a téren még sokat lehetne tenni, ha a rendelkezésünkre álló anyag, a kéziratok és a *ראשונים*-nál idézett helyek is tekintetbe vétetnének. Vajjon megtette ezt Luncz? Sajnos, nemmel kell felelnem. A Vatikánban és a British Museumban őrzött kódexek rendelkezésére állanak, egy harmadik Leydenben létezik, de ez nem vétetett figyelembe; továbbá a velencei editio princeps 1520-ból és az amsterdami (talán kéziratból kiadott?) kiadás 1710-ből. Tehát nem egészen érthető előttem, hogy miért vette alapul a velencei kiadást. De ez még megbocsátható. Megbocsáthatlan azonban, hogy minden indoklás nélkül megváltoztatja a

szöveget, sőt egyenesen megcsönkítja. Hadd szolgáljon néhány rövid adat mintául, milyen szellem uralkodik ezen új kiadásban.

A III. fejezet végén, 7a elején, így olvas a velencei kiadás és vele egyezően a vatikáni kódex és az összes régi kiadások, beleértve editio Krotoschin is: *רבי יהודי מוטר. מה? טעם דרבי? משם מועיל הוא שהוא טובל (שאם) [שאם] שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה מה נפק מביניהן? ראה קרי, און תימר מה מועיל שהוא טובל קרי. ז' és י'.* Így ezen hely érthető. ז' és י' miről a misna beszél, két különböző *טומאה*. A ז' tisztátalan, szabad azonban neki a tannal foglalkozni, ellenben a י' csak *מדרבנן בעל קרי*. Most miután a jerusalmit előbb kifejtette, hogy a misna *קרי*-ja szerint *טבילה* egy *קרי*-nek minden körülmények közt használ, két okkal indokolja meg R. Jehuda véleményét, ki egy *טבילה*-nek elengedi a *טבילה*-t: először, mert *טומאה קרי* ellen sem használ; másodsor mert ez a könnyebb *טבילה*-nál egyáltalában nem alkalmazható. «*Mi a különbség — így folytatja a jerusalmit — ezen két megokolás (טעם) között?*» Az első szerint *קרי*-nak fel kell menteni egy *קרי*-t is a *טבילה*-tól, a másik ok szerint nem. Következésképpen a második ok a helyes.

Így értelmezte ezt *ראב"ה* is (a XII. század II. felében) Berakthoz 9b lenn. Mert a következőket írja: *בי בתלמוד אין: ישראל ראיתי... דבסוף פרק (ז) מוכח דהי' יהודא מחייב כנעל קרי גידוא (ז) דהא הישר החם משום דראב"ה עליה זכיה ומסיק [הירושלמי]...* Annak daczára előáll Luncz az *ז* külön olvasatával: *מועיל הוא (או משום שאם) שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה? (ז)* *מועיל הוא (שאם) [או משום שאם] שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה? (ז)* Miután a szöveget ily módon helyreállította, csakis azért, mert a *ספר הדרים* és a vilnai gáon így akarják, csoda-e ezek után, hogy a kommentárban kiforgatja a jerusalmit eredeti mivoltából?

Más helyeken is tanácsot kérhetett volna *ראב"ה*-től. Pl. 16. o. 16. sorban így olvas: *התיב... והא טופה?* Erre (17. sorban) *א"ל שתיס*. Ezt feleletnek tekinti. Hogy miért áll ez épen itt és nem ezelőtt és ezután, azt nem tudom. Ezen abbreviatura nem *אמר*-re, hanem *אמר*-ra bontandó fel és még magához a kérdéshez tartozik, ugyanis *טופה א"ל* Ugyanígy *ראב"ה* más helyeken, 60a lenn. A reákövetkező *הנהי* eszerint *הנה*-ra korrigálandó ki (ibidem).

10 b fenn. אמרי ברכה פסוק, ezt ő így magyarázza: nem mondanak a berákha előtt verset. Luncz itt is elferdíti a szöveget. Egy párhuzamos helyen העניתי 66 c lenn a következő áll: אמרי ברכה פסוק... Már most mit csinál Luncz ezen »אמרי«-ral. A helyes magyarázatot itt is ראיתי (4a) szolgáltatja: nem fejezik be a ברכה-t פסוק-kal. Luncz kiadásának olvasatját nem csonkította volna meg, ha u. o. 50 c-ben levő helyet átnézte volna. Az általa zárjelbe tett אמרי eredetileg אמרי = זמן = אמרי volt, de a tudatlan másoló a rövidítő jelt ך-nek olvasta, így lett belőle אמרי.

45 a 20. sor. Az elferdítés szükségtelen volt. Legalább a אמרי-t törölnie kellett volna. »És mondják«, ez csak nem tartozik a ברכה szövegéhez. És mire való azután 22. sorban az ismétlés? Szóval nem hagyott ép helyet a jerusalmin, s még hozzá vétkezik nyelvezete ellen. De erről más alkalommal.

Ha Luncz úr ezen az úton fog haladni, akkor teljesülni fog Frankel jóslata: Egy új jerusalmit fogunk kapni.

Jeruzsálem.

DR. GRÜN HUT LÁZÁR.

Kitűnő munkatársunk végleges ítéletéhez sajnálatunkra nem csatlakozhatunk. Anélkül, hogy a részletek vizsgálatába bocsátkoznánk, megengedjük, hogy az új kiadásban is vannak balfogások. Kritikai kiadás egyszerre nem jön létre, a babliból sincs még ilyen. A méltányos szempont a megítélésnél az, hogy mutat-e a Luncz-féle kiadás haladást? Erre csak igennel lehet felelni. Nemcsak a kiállítás szép, hanem egyszerű és világos kommentárral van ellátva és általában sok tekintetben kezelhetőbb a közkézen forgó krotoschini kiadásnál. Mindezen okok alapján az új kiadást a legmelegebben ajánlhatjuk olvasóinknak. Vegyék meg, hogy megjelenése teljesen biztosítva legyen. (Szerk.)

AZ Ó-BUDAI HITKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL.

Adalékok az ó-budai hitközség és chevrák történetéhez. Írta Bató J. Lipót. Budapest 1906. Különlennyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1906—7. évi folyamából.)

E füzet írója szeretettel csüng hitközségén, melynek hitoktatója. Ezen érzelméből ered, hogy immár évek óta rendezgeti hitközsége levéltárát és belőle egyet-mást közzétett. Meg-

írta az ó-budai zsidó ifjak betegsegélyző egyesületének történetét, a hitközség egykori iskolájának vázlatos monographiáját, legutóbbi dolgozata pedig túlnyomólag a hitközség templomai s egyleti felszereléseinek leírásával foglalkozik. A munka buzgó szorgalomról tanuskodik. A szerzőtől szívesen várjuk ígretének beváltását, hogy hitközségének multjából ezután is ismertetéseket fog adni; helyesen tenné, ha első sorban a régi temetőnek sírfeliratairól közölné másolatokat. Meg vagyunk győződve, hogy jövőre megjelenő dolgozataiból elmarad a mostaninak az a hibája, hogy holtakat és élőket derüre-borura magasztal, a tömjénezés ugyanis a történeti munkának alászállítja az értékét és a jó izlésbe ütközik.

Néhány tárgyi megjegyzésünket a következőkben soroljuk fel:

Az ó-budai hitközségnek nincsen jegyzőkönyve 1742-ből.

Az 1718-ból eredő tóravért a budai hitközségnek volt a tulajdona.

Trebitsch Ábrahám munkájának neve קהילת הערים, ennek 22. szakaszában (lemergi kiadás, 1851) mindössze négy sorban van szó a budai és ó-budai hitközségről. A könyv másféle elnevezése véletlen tollhiba volt Richtmann¹⁾ részéről.

31. oldal. Boskovitz J. L. »közhit szerint bécsi nagykereskedő voltakor a királylyal kikocsikázott volna magyar díszruhában«. Csodálkozunk, hogy a szerző ilyesmit kinyomatott.

58. Tudtommal nem is volt szándékom, hogy Heller Hirsch sírkövét ismertessem, csak halálának dátumát óhajtottam közölni, ami meg is történt.

U. i. Hogy az ó-budai Szent-egylet könyveiben nincs szó a budai halottak exhumálásáról, ez még nem bizonyíték, hogy 1806 helyett 1766 olvasandó.

59. A Finaly név etymológiája bátran elmaradhatott volna. Régi conscriptióban Final a család neve.

Keszthely.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

¹⁾ Magyar-Zsidó Szemle, XXI. évf., 28. old. észrevételére megjegyzem, hogy a Bürglere vonatkozó okmány helyes jelzése »Kurucz idők« című tanulmányomban található, M.-Zs. Sz., XI. évf. 101—102. l.

IRODALMI SZEMLE.

A zsidó történeti irodalom legnépszerűbb és leghatásosabb alkotása Grätz H. tizenkét kötetes, az egész zsidóság multját felölelő történeti műve. Sikerre felülmulta a szép-irodalmi termékeket is, mert egyes kötetei félszázad alatt harmadik, sőt negyedik kiadást értek meg. A mű oly kapós lett, hogy szerzője népies kiadást rendezett belőle, amely a mult év derekán másodsor került ki a sajtó alól. A népszerűség titka abban a temperamentumban keresendő, melylyel Grätz a zsidók változatos és sajtatos történetét elbeszélte. Megszólaltatta a történeti lelkiismeretet. Azt a világtörténetben különben példátlan igazságtalanságot, melyet a zsidó nép ellen elkövettek, eleven színekkel festette, nem tekintve se jobbra, se balra. A bátor hang az ellenfeleknek is imponált és, bármily hihetetlenül hangzik, G. olvasói talán nagyobb számmal rekrutálódtak keresztény, mint zsidó körökből.

A zsidó öntudatot a mult éveit önmagukban is erősítik, fokozottabban Grätz művészi csoportosításaiban és lángoló előadásában. Csakhamar az angol, francia és orosz zsidók is megkivánták a Grätzet és rendre lefordították. Mindez rég megtörtént és most a Grätz magyarul is közkézre kerül *Szabolcsi Miksa* szerkesztésében és a Phönix kiadásában. A szerkesztő köré a következő 17 munkatárs csoportosult: Kohn Sámuel dr., Acsády Ignác dr., Adler Illés dr., Bernstein Béla dr., Edelstein Bertalan dr., Enyedi Mátyás dr., Gábor Andor, Hevesi Simon dr., Kiss Arnold dr., Klein Dezső dr., Komáromi Sándor, Neumann Ede dr., Patai József, Pollák Miksa dr., Sebestyén Károly dr., Singer Bernát dr., Venetianer Lajos dr. Midőn ezeket az igénytelen sorokat írjuk, csupán az első kötet birtokában vagyunk, melyhez Venetianer dr. az assyr-babyloniai ásatások nyújtotta új ismeretekről külön függeléket írt.

Az új nagy magyar műről és a vele kapcsolatos kérdésekről későbbi időben fogjuk véleményünket elmondani. Ez csakhamar lehetővé lesz, minthogy az egyes kötetek az anyagi és szellemi rész vállalkozóinak kiváló buzgalma folytán aránylag rövid időközökben fogják egymást követni. A jelen rövid jelentésben csupán azt kell még kiemelnünk, hogy a kiállítás

a fejlett könyvpiar magaslatán áll és minden kívánalmaknak megfelel. A szép kötetek egyenként 40 ívre terjednek majd és az egész mű. (6 kötet) 96 koronába kerül. Megrendelhető a »Phönix Irodalmi Részvénytársaságnál« Budapest, melynek igazgatója *Szalai Ödön*.

Dr. Guttman Mihály csongrádi rabbi, az orsz. rabbi-képző-intézet megválasztott tanára, talmudi encyclopediát indított meg בפה התלמוד cízzel, melyből eddig két öt-öt ives füzet került ki a sajtó alól (Vác 1906—1907), melyek az א and אב közötti cikkeket ölelik fel. A mű célja, hogy a talmud név alá foglalt régi rabbinikus irodalom tartalmáról lexikális alakban felvilágosítást adjon. Ugyanezért minden cikk alatt nemcsak a talmud és midras odatartozó helyei idézettek, hanem feldolgozásuk is, úgy hogy némelyik egy kis monográfia. Ilyen pl. mindjárt az első cikk א, amely az atyára vonatkozó minden adatot összegyűjt és egyes alcikkek alá csoportosít. A szempontok természetesen individualisak, itt-ott a mai tudományal nem kongruensek. De az egész külső berendezés felette ügyes, úgy hogy a mű kezelése sokkal könnyebb és biztosabb, mint a hasonírányú *Pachad Jiczhak*-é. A kiállítás is teljesen megfelelő. A nagy szorgalommal és alaposággal kidolgozott mű értékét emeli a nyelv tisztasága és a világos előadás. Minden egyszerű, a pilpulnak semmi nyoma.

A részletekre több megjegyzést lehetne tenni. — 33. lap, jegyzet 4. sor alulról האבות helyett האמה olvasandó. A példák mind az anyára, nem az atyára vonatkoznak. — 42. lap, 79. jegyzet. Akiba mondásához megjegyzendő, hogy az »uszás« a görög-római világ szerint is a nevelés egyik főpontja. Akiba onnan vehette, mert Palesztina vízszegény ország. — 45. lap, יהודי ישאן לו אשה (Pesz. 113. b.) helyesen יהודי idézendő, יהודי a coelibusban élő kath. cenzorok (rendesen szerzetesek) olvasata. — 73. lap, 3. sor Hósaja amóra, nem tanna. — 156. l. A helyes olvasat bizonyára az, amely szerint a három אבני סלעו a következő: 1. Vétkeztünk. 2. Te vagy az egyetlen Isten. 3. Könyörülj rajtunk. Ez megfelel az ősi ima strukturájának: Vidduj, Hódáa, Bakkása. — Az

Ab béth din és *Ábóth* (traktátus) cikkeknekél a terjedelmes új irodalmat figyelembe kellett volna venni.

De hát ezek apróságok. Kívánatos, hogy kitünő munkatársunk munkáját serényen folytathassa, mire nemsokára Isten segítségével kellő alkalma lesz. A felette hasznos művet legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. A megjelent két füzet és az ezután megjelenendő hat füzet, összesen 40 ív, fogja az első kötetet alkotni és ára 12 korona. Ez az összeg szerző czímére küldendő, ki a füzeteket maga küldi szét.

*

A »Sammlung Göschen« tudományos gyűjteményt kiadó cég népszerű kiadványai megírására elsőrendű szakembereket nyer meg. Az eddigi, kb. 300-ra rugó szépen kiállított, kötött könyvecskék között több zsidó érdeklő akad, amennyiben a bibliára, Izraél történetére stb. vonatkoznak. Hogy a német tudományoszomság mekkora, mutatja a 291. szám, melynek szerzője *Brockelmann C.* egyetemi tanár és melynek címe: »Semitische Sprachwissenschaft«. A nagyhírű nyelvész három részre osztja az anyagot: 1. a sémi nyelvek, 2. a sémi írás, 3. összehasonlító sémi nyelvtan. A népszerűbb és talán a leg-sikerültebb az első szakasz. Ebben a zsidó irodalomnak (biblia, targum, talmud stb.) sok tér jut. — A sémi írásnak mindössze négy lapot szentel B. A régi héber (phöniciái) írásról helyesen azt mondja, hogy az legalább Nehemiás koráig volt használatban. Ezután folytatja: »Auf Münzen erscheint sie bei den Juden selbst noch bis zum Jahre 135 v. Chr.« (52). A »v. Chr.« sajtóhiba »n. Chr.« helyett. A dolog lényege azonban az, hogy az ó-héber írású bibliák még időszámításunk második századában is ismereteseek voltak. Ezt németül is bizonyítottuk két ízben, még pedig részletesen, de a czéh-beli »írás«-kutatók csak nem fognak »laikus« argumentumaira reagálni. — A harmadik szakasz az összehasonlító sémi grammatikát a mai nyelvtudomány magaslátán tárgyalja.

*

Azulai Ch. I. D., az ismert bibliografus és talmudista, צ"ל cz. műve, amely a Sulchan Árukh mindnégy részére vonatkozik és különösen szerző előbbi műveihez szolgál javításokkal, két év előtt új kiadásban látott napvilágot (Husiatyn 1904). A cím kétségtelenül czélzás a könyv 17 fejezetére

(צ"ל = 17) és a 18. csak utólagos pótlás. A 13. számban (25a) idézi a »Ros« nézetét (Széfer Tóra), miszerint a Szóferim traktátus »későbbi időkben iratott és nem idéztetik belőle a talmudban«. Azulai hivatkozik saját művére (Birké Jóséf, Orach Chajim 582. fej.), hol azt a feltevést támogatja, hogy a szóban forgó traktátus a gáonok korában iratott. Tószafóth nézete szerint (Peszáchim 40b) a Szóferim traktátus utasítása szerint igazodunk, ha a talmudnak ellentmond, mert תורה כתיבה R. Áser állítása, hogy »Szóferim szavai nem idéztetnek a talmudban«, ellenkezik a tényekkel, mert első fejezetei több tétele előfordul a talmudban. Ebből az következik, hogy az ő Szóferimje nem tartalmazta még a mi Szóferimünk első részét. Ez a rész eredetileg külön könyv volt és »Széfer Tóra« címmel bírt. Részletesebben bizonyítottuk ezt a Jewish Encyclopedia XI, 426—428. lapjain — Azulai igen sok könyvet idéz, feltűnő sűrűn polemizál Landau Ezechiél, főleg a דניאל טייבבה ellen. Az ő szemébe Landau »polaco« volt és habár nagy czímet ad neki (26a, col. b; 34a, col. a), ezeket nem szerte. — Folklorista szempontból érdekes a kukorékoló tyúk (57a). — A tudósnak nem szabad adót fizetni (58b). Az utolsó két században alig volt talmudtudós, ki olyan járatos volt a halákha irodalmában, mint Azulai.

*

Apfelbaum Abe az »Irodalmi hírek«-ben megnevezett 94 lapos iratban érdekesen beszél el *Azarja Figo*, a »Bina La-Ittim« és a »Giddulé Teruma« közismert szerzőjének életét. Tulajdonképpen karképet ad, mert az életrajz egy ívből is bőven kitelt volna. Szerző hozzánk intézett levele szerint iratának egyes részeit átdolgozta volna, ha »Leo Modena levelei és írásai« a nyomtatás előhaladása előtt jutott volna birtokába. Így meg kellett elégednie azzal, hogy a hozzánk átnézés végett beküldött ívek korrekturája alapján a pótlásokban javítsa ki a ténybeli tévedéseket. A lelkes szerző az orsz. rabbiképző-intézet által csak az imént megszerzett Figótól eredő két responzumot is kinyomatott. Minthogy iratát saját költségén nyomatta, anyagi támogatásra szorult. A legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. A könyv ára 2 korona és a szerző címe: *Abe Apfelbaum Rzeszow* (Galizien). — A Figo életrajza a rabbiképzőn két év óta mint pályakérdés van kitűzve.

Másodszor esik meg, hogy a kitűzött történelmi témát külföldi dolgozza fel. Így történt ugyanis a »Széder Olam«-mal is, melyet Marx A., jelenleg a new-yorki rabbiszeminárium tanára, oldott meg és doktordisszertációul használta.

*

Bludau Aug. az alexandriai zsidókról és üldözőikről monográfiát tett közzé: »Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria« (Münster i. W. 1906). A »kritika«, melynek ezen a téren Willrich volt a Wellhausenje, nem is oly régen azt állította, hogy a tulajdonképpeni zsidó diaspora az időszámításunk előtti II. században keletkezett. Hogy a biblia (Jeremiás 42 és Kir. 25) azt beszéli, hogy a zsidók Jeremiással együtt Egyiptomba vándoroltak ki, a kritikát nem zsenirozta. Pedig akár hisz az elbeszélésnek, akár nem, annak a jele, hogy a zsidók Egyiptomba vándoroltak. Ha az elbeszélés nem történelmi tény, akkor még erősebb bizonyíték a zsidók Egyiptomba való vándorlása mellett, mert különben az írónak nem jutott volna eszébe ilyet költeni. Nézetünk szerint a pentateuchus háromszoros tilalma az Egyiptomba való visszatérés ellen és azon elbeszélése, hogy a pusztában visszavándoroltak az egyiptomi hal- és zöldségfélékre (tök stb.), döntő bizonyíték amellett, hogy az egyiptomi immigráció állandó volt. Mi azért az Aristeas értesítéseit (§ 13) igazaknak tartjuk és az Abu Simbel mellett talált felirat ἀλλόγλωσσοι-iban (Schürer III 19, n. 29) zsidókat látunk (Bludau 1. §. elején ebben kételkedik). A papyrusok a későbbi korokról azt bizonyítják, hogy kisebb helyeken is voltak zsinagógák. Bludau 1—13 az egyiptomi diaspora fejlődését a még elérhető adatok alapján írja le. De nézetünk szerint hibás az az általánosan uralkodó felfogás, hogy zsidó létezése csak ott tételeztetik fel, hol erre történelmi okmány van. A külső-belső körülmények, a zsidó nép egész története amellett szól, hogy zsidó az egész »oikuméné«-n lakott, sőt azon túl is.

Ezen általános észrevétel után először kiemeljük B. iratából, amely 10 fejezetre oszlik, az utolsó kettőt. Az egyikben három papyrustöredék (Claudius-, Trajan, Oxyrhynchus) mutatnak be. Mind háromról egész irodalom létezik, de az utolsó még nincs pontosan fixirozva; csak az bizonyos, hogy valamelyik Antoninus idejéről szól. Olyan kérdés, mint a tal-

mudi Antoninus és Rabbi töredékek. Az utolsó fejezet azt bizonyítja, hogy ezek a papyrusok irodalmi jellegűek. A többi fejezetekben szó van a zsidók politikai állásáról, társadalmi helyzetéről, szellemi életéről, az antiszemitizmusról és az üldözésekről. A legérdekesebb fejezet azonban az első, amely aram papyrusokat sorol fel és azt is bizonyítja, hogy a zsidók már Xerxes idejében (500) bankárok [?] voltak Egyiptomban.

Néhány részlet. »Merkwürdig bleibt, dass die Anklage des Wuchers oder der geschäftlichen Unredlichkeit von den Judenfeinden des Altertums nie gegen die Juden direkt erhoben worden ist« (33). Jellemző, nem a zsidókra, hanem a szerzőre, hogy ezt a mondatot a következővel toldja meg: »Freilich in Unredlichkeit und geschäftlicher Geriebenheit konnten ja auch Griechen und Syrer nicht überboten werden, und die Römer gaben diesen nicht viel nach«. Nem hiheti, hogy a zsidók becsületesek voltak. — 6. lap, 17. sor a két név fel van cserélve. — 8. lap, 5. sor alulról: Sambatheios = héber שבתאי, amiből látjuk, hogy a népies kiejtés a שבת szóba m-et inserált. Innen ered a német Samstag (Kluge, Etymol. Wörterb. d. deutschen Sprache s. v. csupán a szombatjon folyó tud hivatkozni), a magyar szombat stb. — Az edfui Pantemplomban (CIG 4838c) a következő felirat (Weihinschrift) olvasható: »Dicsőség Istennek, Theodotos, Dorion fia, egy zsidó, ki a tengerből menekült. Ehhez B. azt jegyzi meg, hogy az utasok egyiptomi zsidók voltak, kik hosszú és veszedelmes kereskedelmi útról tértek vissza (9. lap). Miért nem utal egy teológiai professzor a 107. zsoltár 23—31 verseire? A talmud Berákh. 54 b azt mondja: Négy köteles dicsőíteni (לדרות): a tengerből jövő, a pusztákból jövő, a meggyógyult beteg, a börtönből kiszabadult. Ha B. ezt ismeri, nem folyamodik a hosszú és veszedelmes kereskedelmi tengeri út feltevéséhez. A talmudban a fenti tétel Rab nevében közöltetik, de látjuk, hogy már jóval a III. század előtt szokásos volt, mit különben az idézett zsoltár bizonyít. — »Auch die Existenz einer προσευχή in Alexandrones im Nomos von Arsinoë mit einem Chazan (ναχόςος = νεοκόρος) ist für das 5. Jahr des Philopator (= 217 v. Chr.) erwiesen« (21).

A babonáról szóló egyik főtétel az, hogy nem ismer faj-, nyelv- és valláskülönbséget. Ez a népies babonánál nem fel-tünő, mert, mint sok egyéb, ez is az emberiség közös kincse. Csodálatos csupán az, hogy az egyre gazdagodó folklore-iroda-lom tanúsága szerint a tudós babona szintén közös, vagy leg-alább igen széles területeken közös. Stitt St. angol lelkész külön lenyomatban is megjelent »Notes on some *Maldivian Talismans* as interpreted by the shemitic doctrine of corres-pondence» cz. értekezésében (Journal of the Royal Asiatic Society 1906. január) senki sem sejtene zsidó vonatkozásokat. Pedig az egésznek veleje a Széfer Jeczira és más kabbalisz-tikus iratokból vett elmélet és ennek alapján felette kompli-kált írott amulettek (=talisman) megfejtése. Összefüggés létezik a kabbala szerint a planéták, a számok, a hét napjai, a Zodiakus, az érczek, a föld tájai és még egyebek között. A Mágén Dávid szintén ebbe a körbe tartozik. Mindezt Stitt világosan és meggyőzően adja elő. De terünk nem engedi, hogy az elméletet reprodukáljuk.

*

Pulgar Izsák, a XIV. század közepén virágzó spanyol böl-csész, kiváló polemikus volt. Ilyen minőségében Grätz a 7. kötetben eléggé méltatta és עיר הרת cz. művéből, melyből egyes darabok már azelőtt is kinyomattak, új kivonatokat is közölt. Az imént *Belasco G. S.*, »*The Support of Faith*» czím alatt a Halberstam-kéziratból (94. szám) az egészzet kiadta és 36 lapra terjedő bevezetéssel látta el. (London 1906.) Pulgar két fronttal hadakozik: a dominikánusokkal és a kabbalisták-kal. Ebben áll iratának főérdekesége. Hogy Filozófia ifjú leveri Talmud öreget és egyebek, máshol is található. Pulgar Abner de Burgos jóbarátja volt, ki Alfons de Valladolid név alatt átment a fajspanyolokhoz és több zsidóellenes irattal boldogí-totta új hittestvéreit. A zsidókra a dolog veszélyes volt, még mielőtt Abner denunziálta a zsidóságot. De a polémia is veszélyes volt. Szóval a helyzet olyan volt, mint a XX. század-ban. De mégsem egészen. A zsidók akkor nem kövezték meg azt, ki vallásukat megvédte. Pulgar nagyon tapintatosan és ügyesen czáfolta a keresztény polemikusokat. Belasco kiadását, sajnos, számos sajtó- és egyéb hiba helylyel-közzel érthetet-lenné teszi.

P. az astrologiának és a bűvészetnek esküdt ellensége és idevágó leírásai fontosak (III. rész). Az אל שפלה אל נחמיטה § 50, melyet B. nem identifikált (V. lap), kétségtelenül a jól ismert »nabatäus földmívelés« (nabat. Landwirtschaft). P. szépen ír és ügyes verselő. A zsidó irodalom már rég sülyedő-ben volt, de a spanyolok még mindig műveltek voltak és értet-tek az írás mesterségéhez. Kellemes olvasmány.

*

Brann M. a boroszlói rabbiképző értesítőjében részletek-ben bocsájtja közre a sziléziai zsidók történetét, melykből a negyedik füzet fekszik előttünk (Geschichte der Juden in Schlesien. Von 1437. bis 1526.). Szomorú történet. A zsidók átka a magyar történetből is ismert Kapisztrán János volt, ki szenvedélyes prédikációival a vakbuzgóságot terjesztette és a hitbéli gyűlölködést a forrpontra sókította fel. A török sikerek idején (1453.) a népek amugyis fel voltak izgatva a »hitetlenek« ellen, legközelebb pedig a hitetlen zsidók estek. Ostyakáromlás czím alatt egész községek ölettek meg (Boroszló stb.), vagy »örök időkre« száműzettek. Némely helyen az »örök idők« csak 30 esztendeig tartottak ugyan, de az érin-tett események hatásai csak a mult század elején kezdtek tüne-dezni. Brann apró adatait rengeteg irodalomból hordta össze.

*

Radócsi Gy. sárospataki tanár »Bibliai Tanulmányok« cz. irata hat dolgozattal gazdagítja a felette szegény magyar bibliai irodalmat: Joel profécziája, Hóseás profécziája, Haba-kuk, Ezékiel profécziája, Sámson, Abiság és Adónia. Az első három dolgozat, mint az előszóból megtudjuk, 1885-ben már jórészt ki volt nyomva, amit a megfakult papiros is elárul. R. a kis proféták verses fordítását adja és a jegyzetekben exegetikus észrevételekkel szolgál. A Sámson cz. dolgozat a jegyzetek tanúsága szerint talán a bibliafordítás reviziója alkalmából végzett munkából nőtt ki. Az irodalmi apparatus a fentérintett ok folytán hézagos, de hogy szerző teljesen elfogulatlan, mutatja pl. az is, hogy a 97. lapon Karpeles »Geschichte der jüdischen Literatur« cz. munkáját is idézi. Az igen szép »Abiság és Adónia« népszerű életkép. Behatóbb méltatásra, sajnos, sem időnk, sem terünk nincsen. Szór-ványosan héber szavak is idézettek, de sajtóhibákkal (pl. 49,

5. j.; 52, 1. 3; 53, 3. sor a jegyzetekben; 55, 1. sor jegyz.; 56, 1; 59, 4; 82, 2. 3). Végül megjegyezzük, hogy »Jehova« téves olvasásból keletkezett alak és tudományos műben nem használható.

A német »Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur« tizedik évfolyama (Berlin, 1907) első helyen *Philippson M.* társadalmi és *Karpeles G.* irodalmi szemlét közli a lefolyt évről. *David E.* a buddhizmus és a zsidóság viszonyáról és *Breslauer B.* a zsidó és német jog közötti párhuzamokról értekezik. *Bernfeld S.* Luzzatto Mózes Chajim ismert kabbalistáról (1707—1747) alkalmi cikket és *Frank M.* »Mischpoche« cz. novellát tesz közzé. Az Évkönyv legjelentősebb közleménye *Cohen H.* titkos tanácsos, marburgi tanár, értekezése: »Religion und Sittlichkeit. Eine Grundlegung der Religionsphilosophie«, amely külön is megjelent.

Dr. Goldschmidt I., a magyar származású Offenbachi főrabbi, hasznos gyűjteményt indított meg e czímen: »Religionswissenschaftliche Volksbibliothek des Judentums« Kauffmann I. frankfurti könyvkereskedő kiadásában, melyből az első szám a szerkesztő által írt »Das Judentum in der Religionsgeschichte der Menschheit« már kikerült a sajtó alól. A népszerű füzetek egyenként egy márkába (esetleg valamivel többbe) fognak kerülni. A munkaprogramm elég bő (történet, irodalom, liturgia, bölcsészet, a zsidóság és leányvallásai stb.) és csupán az kívánatos, hogy a füzetek a kellő magaslaton álljanak. Az uralkodó vallások az irodalmi eszközök végtelen fontosságát rég felismerték és se szeri se száma a népszerű gyűjteményeknek. A nép összes rétegeiről külön-külön és bőven gondoskodnak. A nembánomság csupán bennünket jellemez, mi még mindig a régi jó idők emlegetésénél tartunk és fájdalom aszerint cselekszünk, már amennyiben az alkalom kényeszerítő hatása alatt cselekednünk kell. Egyébként az »ülj, ne tégy semmit« a vezéricsillagunk.

Ratner B., vilnai magántudós, kiváló szorgalommal folytatja nagyszabású művét »Ahabath Cziön ve-Jerusalajim«. Az imént látott napvilágot (Vilna, 1907) a 4. kötet, amely

Kilajim és Maaszéróth traktátusokra adja a variánsokat. Modern tudományos elvek szerint dolgozik, messze kikerülvén minden »psetlit« és így műve méltó társa lesz Rabbino-witz ismert »Dikduké Szóferim«-jének. Csupán az volna kívánatos, hogy a még létező kéziratok jerusalmi-töredékeket felhasználja. Ilyenek nagyobb számmal kerültek Oxfordba, ott, sajnos, használatlanul, részben felismeretlenül hevernek. Alkalmadtán talán mind a négy kötetre visszatérünk.

Mommert C., schweidnizti plébános 3 kötetet tett közzé a régi Jeruzsálem helyrajzáról (Topographie des Alten Jerusalem). Az 1. kötet (Leipzig 1903) tartalma: Cion és Akra, a 2. kötet [u. o. 1905] tartalma: a Salamon temploma és palotája a Moria hegyén, a 3. kötet [u. o. 1906] tartalma: a Salamon által épített városi fal, Jeruzsálem vízellátása, Menasse által épített fal. Egy 4-ik kötet fogja az egész művet teljessé tenni. Mommert mögött mozgalmas mult van — utazásairól külön vaskos kötetet adott ki, melyből az látszik, hogy nehezen jutott plébániájához — és ezért nem csodálkozunk azon, hogy a zsidó vérvád híví közé állott be. Ugyanis erről a tárgyról három külön irattal boldogította hitsorsosait a szeretet nevében. Jeruzsálem szellemi kenyere és a zsidókat falja. De hát a zsidók hálát a világtörténettől nem kaptak, miért kapnának Mommertől és különben is ez más lapra tartozik.

Jeruzsálem minden időben vízzel gazdagon volt ellátva. Minthogy a szent város környéke vízhiányban szenved, ez a tény magyarázatra szorul. M. (54—132) ismerteti a forrásokat, cziszternákat, tavakat és vízvezetőket. Ezeknek egész történetét adja M., még pedig jórészt az olló segítségével. Így pl. 67—76 tisztán Schick művéből vett idézetekből áll. Ez az eljárás a mű más helyein is észlelhető és bizonyos bőbeszédűség mellett a munka nagy terjedelmének főokozója. Az eredmény 131 köv. lapon 8 pontba van összefoglalva. A Menasse városfaláról szóló értekezés (133—162) eredményei az utolsó két lapon 7 pontban olvashatók. Végül 12 lapon beszél még Mommert Jeruzsálem sorsáról elpusztulásáig (588-ig).

Büchmann »Geflügelte Worte« cz. híres idézetgyűjteményét *Ippel A.* 22-ik kiadásban bocsátotta közre (Berlin, 1905). A 871 lapból álló kötetben a »zsidó«-t csupán nyolc-szor találjuk. Ezek közül »Ein jüdischer Mann« (50. lap) a bibliából ered (Zekharja 8, 23 mellett még utalni kellett volna Eszter 2, 5-re), »Judas« és változatai (69) és »Juden und Judengenossen« (82), »den Juden ein Aergernis, den Griechen eine Torheit« (87) pedig az újtestamentomból. »Credat Judaeus Apella« (475) Horatius szatiráiból (I. 5, 100). Tisz-tán német produktum csupán a következő három: »Thut nichts, der Jude wird verbrannt« (165, Nathan der Weise 4, 4), »Haust du meinen Juden, hau' ich deinen Juden« (250, Hebbel után a német nép. Valószínűbb, hogy a köz-mondás már Hebbel elbeszélése előtt létezett), »Jedes Land hat die Juden, die es verdient« (328). Az utolsó Franzos Karl Emil ismert zsidó írótól ered, ki azt, a »Minden országnak olyan kormányja van, amilyent érdemel« franczia mondás mintájára a galicziai zsidókra csinálta. Konstatálhat-juk azt, amit más téren is találunk, hogy a zsidóról csak azért emlékeznek meg, hogy egyet üssenek rajta. Lessing is ezt akarta bemutatni: *Judaei comburantur*, mint a lutherá-nusok. Más alkalommal (*Ladendorf*, »Histor. Schlagwörter« ismertetésében, folyóiratunk XXIII. 248—252.) több német mondást mutattunk be a zsidókról, természetesen azok atyja is a gyűlölet, de *Büchmann* a szálló ígét nagyon szük keretbe szorítja. A »szájról szájra« kitétel, mely cím alatt *Tóth Béla* ismert gyűjteményét közre bocsátotta, a bibliából ered. *Mózes* 4. könyve 12. fejezetének 8. verséből, hol az Isten azt mondja *Mózes*ről: »szájról szájra beszélek vele«, a mi néme-tül »von Mund zu Mund«. Eredetileg tehát nem azt jelentette, hogy valamely mondás szájról szájra jár, hanem azt, hogy az Isten *Mózes*szel közvetlenül beszél és nem »talányokban«. Mellé-kesen megjegyezzük, hogy a »*Büchmann*« a 22. kiadás daczára a bibliából vett röpkeszavak előadásában nem csekély számú hibát mutat. Ezeket azonban más helyen fogjuk kimutatni.

*

Bondy G., a prágai kereskedelmi és iparkamara kiérde-mesült elnöke, hosszú éveken át gyűjtötte a cseh, morva és sziléziai zsidók történetére vonatkozó okmányokat, melyeket

átnézés és kiegészítés végett *Dworsky F.*, a cseh országos levéltár kiérdemesült igazgatójának adott át. Ez utóbbi azután oly alapos munkát végzett, hogy az okmányok száma majd-nem megnégyszeresedett. Ez a bő anyag — 1346 szám — az imént került ki sajtó alól e czímen: »Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620« (Prag, 1906). Ez a név nem illik a tartalomra, mert e mű nem történet, hanem az okmánytár és regesták vegyülete. Szükségből »Zur Geschichte« lett belőle.

De hát a fődolog, hogy a nevezett országok zsidóságá-nak történetéhez becses anyagot szolgáltat. Az első okmány, amely 903—6 körül kelt, a zsidókról, mint régi lakosokról emlékezik meg. Érdekes az a kitétele is: zsidók és más keres-kedők, kik a morva vásárokra járnak. Ami ezután követ-kezik, jórészt szintén vámok, adók s hasonló jók. De azért a cseh-morva zsidók sorsa kedvezőbb volt, mint a német zsidóké. A császárok, királyok, fejedelmek stb. a zsidóknak jogokat adtak és bántalmazások ellen — persze sűrűn — védték.

Egyes érdekesebb okmányok: *János* cseh király 1345-ben megengedi, hogy a boroszlói városi tanács a zsidótemető sír-köveit a város falainak kijavítására felhasználhassa (91. szám). — 1350-ben a cseh király megbocsátja az egerieknek, hogy zsidóikat agyonütötték, mert az előkelő polgárok neki már elégtételt adtak (116) és a waldsassi kolostor szerzeteseinek elengedi azokat az összegeket, melyekkel a Nürnbergben s máshol megölt zsidóknak tartoztak (125). A zsidók követe-lései t. i. a királyra szálltak. — *IV. Károly* császár 1366-ban a prágai egyetemnek néhány zsidóházat ajándékoz — egy kollé-gium alapítására (142). — 1421-ben a komotau zsidóknak a kikeresztelkedés és halál közt kellett választaniok. Feleségeik-vel és gyermekeikkel inkább a tűzbe vetették magukat (210). — 1430-ban *Zsigmond* király azt parancsolja, hogy az egeriek a zsidókat üzzék ki, a zsinagógából kápolnát csináljanak stb. (220). — *Szt. Márton* napján a zsidók minden asztaltól a városbírónak egy hizott ludat adjanak, karácsonykor egy font borsot, husvétkor egy forintot és egy font borsot (Pilsen, 1461. 256. szám). Itt vannak a pozsonyi *Márton-ludak* mesékkel körülövezett elődei. — 1468-ban a zsidók a királyi várban egy hím és egy nőtény oroszánt tartoztak ellátni (267). —

Péter Work menyegzőjénél zsidóbanda muzsikált (1580. év, 1331. sz.).

Magyarország ritkán említettik. IV. Károly cseh király megengedi a brünnieknek, hogy a Lajos magyar királynak az ő nevében fizetett összegek fejében a zsidók adóját a megfelelő ideig megtartsák (1348. év, 99. sz.). — László magyar-cseh király köszönettel veszi tudomásul a boroszlói városi tanács rendszabályait az ostsyasértó zsidók ellen stb. (1453. — 243. sz.). — A prágai zsidók részt vesznek azon ünnepeken, melyek Prágában Ulászló magyar királylyá történt koronázása alkalmából rendeztek (1490 szept. 30. — 248. sz.). Dr. Ábrahám Briegben (Szilézia), a liegnitzi és a tescheni hercegek udvari orvosa, 1568-ban a legkeresettebb orvos volt Briegtől Krakóig és Magyarorszáig (1281. szám, 1008. lap). — Schettinger Máté, ki Magyarországon 18 évig mint őrmester katonáskodott a törökök ellen, arra kéri a császárt, hogy parancsolja meg a prágai zsidóknak, hogy közülök minden egyes hetenkint fizessen neki, amíg él (1614. — 1069. sz.).

*

Az új-testamentommal szórványosan régebbi időben is foglalkoztak zsidók, de nagyobb számmal csak újabb időben. Nem belső szükségből, hanem külső kényszerből, mivelhogy a keresztény teológusok az újtestamentomot nemcsak a maguk körében helyezték a régi felé, hanem ezt a hitet különféle iratokban az egész világra, első sorban a zsidókra, reá akarták oktrojálni. Egyik-másik zsidó tudós — félve-remegve — nézetet nyilvánított. Ezek azonban kevesen vannak, mert hát liberté, égalité, fraternité à la Dreyfuss és a magyar közmondás azt tartja, hogy betörök a fejed. Teljes szabadsággal kutatható azonban az evangéliumok eredeti szövege és ezen a téren a zsidók, kik a héber és aram nyelvet behatóbban tanulmányozzák, veszély nélkül szolgálhatják a felekezetek fölött álló tudományt. Idevágó becses tanulmány folyóiratunkban is napvilágot látott dr. Perls kitünő munkatársunk tollából. A dolgok ilyen állása mellett az újtestamentomra vonatkozó isagogikai művekről tudományt kell venni. A legismertebb *Holzmann H.* strassburgi tudós műve, kívül szemben *Zahn* a konzervatív álláspontot védi. *Weiss* és *Godet* (németül most jelenik meg) szintén terjedelmes bevezetéseket

irtak. Házi szükségletre talán legalkalmasabb *Jülicher Ad.* a »Grundriss d. theol. Wissenschaften« cz. gyűjteményben az ímént 5. és 6. kiadásban közrebocsátott műve: »Einleitung in das Neue Testament« (*Tübingen*, 1906). Spinoza a »tractatus theologico-politicus«-ban azt követelte, hogy a bibliát történelmileg kell megérteni és Jülicher szerint (8. lap) Grotiussal egyetemben megtörték e téren a dogmát. J. az újtestamentomi iratok tárgyalását a Pál leveleivel (nem az evangéliumokkal) kezdi. Az evangéliumokra csak az apokalypsis után a 254. lapon, tehát a könyvnek majdnem közepén kerül a sor, pedig az általános rész J.-nél a bevezetés utolsó helyén áll. A kritika itt is derekasan működik, de vannak történelmi adatai is. A fentérintett szempontból érdekes Papias (mh. 165 körül) értesítése egy presbyter nevében: »Máté a mondásokat héber nyelven jegyezte fel és mindenki úgy fordította le, ahogy tudta« (Eusebius h. e. III. 39, 16. Jülicher 259). A kritika azért kritika, hogy kritizáljon, pedig ez az adat a történelmi hűség jellegét viseli magán, mert a héber biblia aram fordítói egészen így jártak el mindaddig, amíg a targum megállapodott. Talán még azután is azok, kik fordítani tudtak. J. szerint a józan észszel össze nem férhető az a feltevés, hogy Máté héberül írt volna, de bizonyítékai nem oly velősek, mint eme nyilatkozata. Jelesül arra támaszkodik, hogy M. ótestamentomi idézetei jórészt a LXX-vel egyeznek. De hát a görög fordító használhatta a LXX-át a bibliai idézetek visszaadásánál. Főbizonyíték Máté 21, 16, hol Zs. 8, 3 így fordítatik: »Gyermekek és csecsemők szájából szerezteél dicséretet,« holott a héberben: »erősség« áll (J. 260. l.). De hát a LXX is az Ψ szót találta szövegében és mégis dicséretnek vette. És nem szopta az újjából, hanem ψ 29, 1. verséből vette, hol Ψ כבוד csakugyan dicséretet jelent. Amit a LXX tett elől nélkül, miért ne tehette volna azt a Mátéfordító elől (a LXX) után? J. Papias, Irenäus és Jeromos egybehangzó tanúságai dacára — más nincs — a Máté eredetijét nem tartja hébernek. Fenomenális kritikus. De nem radikális, hisz vannak, kik Proto-Deutero-és Tritó-Matthäust teremtenek, egészen a Tritó-Jesaja mintájára vagy megfordítva. Markus evangéliumáról szintén Papias beszél először. Azt mondja, hogy Mk. Péter »tolmácsa«

volt. J. ezen megütközik és azt mondja, hogy Mk. tudhatott ugyan aramul és héberül, de furcsa, hogy Péter tolmács útján misszionált volna: »Um so weniger freilich können wir uns mit der naiven Vorstellung von dem trotz Unkenntnis der griechischen Sprache unter Hellenen Missionsarbeit treibenden Petrus befreunden; einen »Dolmetscher« hat sich Petrus nie gehalten« (275. lap). Ez nem helyes. Először cseppet sem naiv feltevés, hogy Péter a hellének közt nem téríthetett, ha nem tudott görögül. Ha a szentföldi szent férfiú — mint ilyet fogadták — szent nyelven beszélt, még hatásosabb volt, mintha görögül beszélt volna. Azt pedig, hogy mit mondott, a magával hozott tolmács megértette. De egyébkép is az írástudók szintén tartottak maguknak tolmácsot, nem azért, mert nem tudták a nép nyelvét, hanem hogy ne érintkezzenek közvetlenül a néppel. Talán ilyen »tolmács« volt Márkus Péternél? — »Die modern jüdischen Versuche, die Jesusreden der Syn., nur weil man Parallelen dazu, ein paarmal auffallend ähnliche, in Mischna und Talmud aufzustöbern vermochte, als parteiisch ausgewählte »Lichtstrahlen« aus der viel reichern Rabbinerweisheit zu behandeln, sind gerade so als Erzeugnis starker Voreingenommenheit abzuweisen, wie die These einer rabiat gewordenen Kritik, jene Reden stellten eigentlich nur den Niederschlag von Idealen und Stimmungen der ersten drei christlichen Generationen dar, der synoptische Jesus sei die Personification der Religion der Christensekte« (328). — De már is túlléptük azt a határt, melyet ezekben az ismertetésekben szem előtt kell tartanunk. Ugyanezért csupán az általános részről teszünk még egy általános megjegyzést. Az U. T. szövegtörténetét I. az íróanyag leírásával vezeti be. Az »Althebräisches Buchwesen«-ről természetesen nem vesz tudomást, pedig az U. T. írói csekély kivétellel palesztinai zsidók voltak. Természetes e szerint az is, hogy a közönséges íróanyagnak a papyrust tartja (519. kövv.). Rövidség okáért utalunk czikkünkre a Berliner-Festschriftben (41. kövv.), hol az újtestamentomi iratok ősalakjáról beszéltünk.

*

Raffay S., pozsonyi ev. theol. tanár, szép kiállítású kötetben bocsátotta közre az »Ujszövetségi Apokrifusok«-at (Pozsony,

1905), összesen 17-et. Az őskereszténység nemcsak közel állt a zsidósághoz, hanem nagyrészt maga is zsidó volt és egész kétségtelen, hogy ennek iratai, a később kiküszöbölt és akonikussá nyilvánítottak is, a zsidóság története szempontjából is tanulmányozandók volnának. Különösen az úgynevezett »héber evangélium«, melyet csak Jeromos fordított le görögre és latinra (IV. század végén) és amely főképp az ő idézetéből ismeretes. Raffay szerint: »Ez az evangélium aram nyelven, héber betűkkel volt írva. Ezt bizonyítják nemcsak az egykorú szemtanúk, hanem az olvasóközönség is, mert az ebioniták vagy nazarénusok az aram nyelvet beszélték« (10 lap). R. döntő bizonyítékot hoz Jeromosból 11. lap, 3. idézet: »kald, illetőleg szír nyelven, de héber betűkkel van írva«. Mindamellett kérdéses, hogy nem létezett-e ősi időben héber nyelvű evangélium? Ez azért valószínű, mert a héber volt a szent nyelv és mert az írástudók ezen a nyelven beszéltek egymással. A Jeromos által idézett eredeti szavak *mahar* (Máté 6, 10-hez) és *Osanna barrama*. (Ad Damas. 20) lehetnek héber szavak is, sőt *barrama* inkább héber. A talmud csak egy evangéliumot ismer (Jew-Encyclopedia V sub Gilyonim). Raffay a 17. lapon idézi Jeromos észrevételét Máté 27, 16-ra, mely szerint a héber evang. *Barabbas* nevet a »mester fiának« magyarázza és megjegyzi, hogy »az aram nyelvben, amely szerint a név alkotva van, a bar abba annyi, mint az atya fia s ha a mester fia akarna lenni, akkor így kellene állania bar rabban. Ez a formahiány azonban nem lényeges, mert e név mindenkép azt jelenti: az atyának, a mesternek, vagyis a papnak a fia«. Ez az erőlködés teljesen felesleges, mert *Abba* (אבא) nemcsak az *atyát*, hanem a *mes-tert* is jelenti. Több régi írástudó czíme *Abba*, pl. Abba Saul. Sőt ez a czím régiebb, mint a *rabbi* czím. Enuyit csak röviden. Epiphanius beszél az ebionitákról és egyebek közt ezt mondja: »Vannak azonban, akik megint azt beszélék, hogy a görögből héberre fordított János evangéliomát őrzik a zsidók kincstárában, a tiberiásíróról beszélék és az apokrifák közé rejtették, amint ezt nekem némely zsidókeresztényen apróra elbeszélte. Nemcsak, hanem hogy az Apostolok cselekedeteinek a görögből héberre fordított könyve is ugyanugy hever a kincstárban, amint azt elbeszéltek nekem azok, akik annak olvasása révén a Krisztusban hívökké lettek« (Raffaynál 24. lap). Azt hiszem,

hogy a »kinestár« itt a héber »geniza« aequivallense. E szerint Epiphan. azt mondja, hogy a zsidók, még pedig a tiberiási főiskola, rejtve őrzi a keresztény iratokat. Ebből látjuk, hogy a $\text{נ}^{\text{ס}}$ szó egyszerű értelmében veendő: elrejtették a könyvet. Aboth Náthán I. (ed. Schechter 1. verzió, 2. lap) ez áll: בִּיחְשֵׁתָּהּ $\text{הַסֵּפֶר הַזֶּה וְשֵׁר הַשִּׁירִים נִסְתָּרִים}$. Ez világosan mutatja, hogy a kiküszöbölt könyvet valósággal elrejtették és nem adták elő. Az oxyrynchosi logia közt található a következő: »Valaki csak e szavakat hallgatja, nem kóstol halált« (8. mondás, 33. lapon). Ez emlékeztet a midras mondására, hogy Illés próféta sohasem kóstolta meg a halál ízét ($\text{לֹא טַעַם טַעַם מִיָּתֶה}$). Péter evangélioma szerint Jézus a kereszten így kiáltott fel: »Éröm, eröm, elhagytál«! (9. vers) R. azt hiszi, hogy »az én eröm kifejezés kétségtelenül gnostikus jellemű« (42. lap). Valóbszínű, hogy $\text{אֱלֹהֵי אֱלֵי לֵבָה עֹבְדֵי}$ (Zs. 22, 2. Raffaynál 12 helyet szintén 2 olvasandó) fordítása; az לֵבָה szót erőnek vette az evangelium írója, amint-hogy ezt is jelentheti. E szerint nem más, mint az »elői, elői, lama sebartani« (Máté 27, 46 és Márk. 15, 34).

E pár megjegyzéssel csupán azt akarjuk jelezni, hogy az őskeresztény irodalom is szolgált adalékokat a zsidó irodalom megértéséhez és viszont. Raffay szolgálatot tett a magyar irodalomnak, midőn ezeket az apokrifákat, melyek eddig magyarul nem voltak meg, lefordította. Nem világos előttünk, hogy mily szempontok szerint válogatta ki az anyagot. Hennecke »Neutestamentliche Apokryphen« (Tübingen—Leipzig, 1904) sokkal többet ad. Ugyanaz kiadott egy kézikönyvet is az új test. apokrifákról, melyekről különben nagy irodalom létezik.

*

»Szirach bölcsesége« az utóbbi években nagyon népszerű lett a tudósok között, mert egy évezred után ismét előkerültek az eredeti héber szöveg jelentékeny töredékei. Miután a zsidó tudósok a héber szövegtöredékeket kiadták és magyarázták és Levi (Páris) külön összefoglaló kommentárt is közrebocsátott, megkezdődött a protestáns és katolikus teológusok munkája. Peters és Strack már az egészet kiadták (az előbbi vastag könyvet tett közzé) és mások sokféle észrevételekkel, úgynevezett kutatásokkal, lepték el a folyóiratokat. A legújabb mű, amely a könyvpiacra megjelent, két munkából áll és szerzője már a fragmentumok napfényre kerülése idején bon-

togatta szárnyait, azért mégis bevárta az előmunkálatokat. A munkák címei a következők: Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebräisch und deutsch herausgegeben és Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt von R. Smend (Berlin 1906). Az elsőnek héber címe is van. A 22 lapos bevezetésben S. leírja a kéziratokat (4 töredék), melyek a kairói genizából erednek és a XII. századnál nem fiatalabbak. Az egész könyvnek kétharmad része van meg hébertül. Hogy ez az eredeti és nem későbbi fordítás a görög vagy syr szövegből, egészen biztos. S. a szöveget kritikai apparátussal és héber glossariummal (63—81) látta el. A nagyobb művet, a kommentárt eddig csak lapozgattuk.

*

Az »Aus Natur und Geisteswelt« tudományos gyűjtemény 100. kötete Paulsen S. műve: »Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung« (Leipzig-Berlin, 1906). Kiváló dolgozat, de e helyen nem ezért említjük, sem azért, mert talán a zsidók művelődéséről beszélt volna. Ezt nem tette, pedig helyén lett volna, mert a német zsidók művelődési törekvései általános német szempontból is jelentőséggel bírnak, minthogy a német birodalom határain túl is hatottak és a német kultúrának sok hívet szereztek, a zsidóknak pedig sok ellenséget, mivelhogy »germanizáltak«. De hát már megszoktuk, hogy a zsidókról a »tudomány« is csak akkor vesz tudomást, ha a zsidók ellen káromkodhatik és így e népszerű iratnál nem rekrimálunk.

A bevezetés a régi korról beszél és már e rövid előadásból is látjuk, hogy a zsidó tanítási módszer valaha általánosan divatos volt. Minden tanítás történt: durch Vorsagen und Auswendiglernen, Abhören und Erklären (8). Három fok volt a tanításban: Elementarstufe, Mittelstufe und abschliessende Oberstufe (10). Mindez a talmud koráról is mondható. A magasabb tanításnak két formája volt: *commentatio* és *summa* (15). A talmudtanítás a megfelelő korban (X—XII. század) szintén a פִּיּוּט és הִלְכָה formákban történt. Az elsőnek klasszikus képviselője Rasi, a másíknak Alfaszí. A tanulás semmiféle életpályát nem biztosított (16). A talmudtanulók még mai napig itt tartanak és ezzel kapcsolatban utálhatunk a 17. lapon ismertetett »wandernde Studenten-

proletariat«-ra és idézhetjük a 21. lapról: »Die Industrie des Hauspaedagogentums blühte bei der Masse versorgungsbedürftiger Halbgelehrter«. Így volt a zsidóknál is a XVIII. századig bezárólag. A népiskolát csak a reformáció teremtette meg (46); a zsidó reformációt hasonlóan cselekedett. Idézzük még a következő két mondatot: Littera sordescit, logica sola placet (22) és »auf die Sache, den Gedanken allein kommt's an, die Form ist nichts« (23). Egészen így volt és részben van még a zsidóknál is.

*

Heidelbergben sok papyrus van, melyek »Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrus-Sammlung« cím alatt fognak közrebocsájtani. Az első kötet már kikerült a sajtó alól: *Deissmann A.*, Die Septuaginta-Papyri und andere altchristliche Texte der Heidelberger Papyrus-Sammlung (Heidelberg 1905). D. összesen 60 papyrus darabot dolgozott fel, melyeket faksimileben is bemutat. Ezek közül 56 egy Septuaginta kódex (talán a VII. századból), amely Zakariás 4 — Malakiás 4 szövegét tartalmazza. A szükséges tudnivalók közlése után D. a szöveget adja és egyes helyekhez megjegyzéseket fűz. Találón nevezí »egyptomi falusi bibliának«, melyen érdekes megfigyeléseket tett a LXX recenzióra vonatkozólag. Zsidó szempontból különösen érdekes a Zakariás 12, 10b görög átültetéseit tárgyaló részlet (67—70), melyben a maszoretikus és a LXX szövegén állítólag zsidók által eszközölt változásról van szó. A 2. töredék tartalma Ex. 15 és talán 1. Sámuel 2. fejezete és D. helyesen azt sejtí, hogy eredetileg amulett volt, még pedig termékletlenség ellen (76.). E mellett szólána a pergament is és talán nehéz szülés alkalmából adták. A 3. töredék Márk. evangéliumából, a 4. az Apost. cselekedetéből való.

Felette becses az 5., amely egy *onomasticon sacrum*. D. valószínűnek tartja, hogy e szent nevekkal és görög fordítássaikkal teleírt lap eredetileg szintén amulett volt (86.). Összesen 28 név van rajta (és egy újtestamentomi mondat), melyek közül 4 olvashatatlan, 2 pedig nem érthető. Az utolsó (6. szám) keresztény magánlevél, melynek írója a címzettet arra kéri, hogy érette imádkozzék és egyúttal olajat küld neki ajándékba. Részletes ismertetést adtunk *Monatschrift L. 754—758.*

*

Cim Albert párisi könyvtárnok »Le livre« cz. kétkötetes munkája (Páris, 1905) a nagy közönséget tartja ugyan szem előtt, mint a legtöbb francia könyv, de azért az erről az érdekes tárgyról létező gazdag francia irodalom teljes ismeretével, részben, sajnos, az olóval készült. A bő anyagot kiváló ügyességgel a következő három szakaszban csoportosítja: 1. A könyv és az olvasás szerete a legrégebb időktől a jelen korig. 2. Különösen kegyelt és mellőzött írók. 3. Külömfélék a bibliográfia és irodalom köréből. Minden szakasz több fejezetre oszlik, melyek közül több a zsidó irodalom barátai érdeklődésére is igényt tarthat.

A tekercsekről szólván azt mondja, hogy pl. Thukydides vagy Homeros sokkal terjedelmesebbek, semhogy *valaha egy tekercsbe lettek volna egyesítve*, mert hosszúsága 80 méterre terjedt volna ki, holott a reánk maradt leghosszabb egyiptomi papyrus csupán 45 méter hosszú. Egy alexandriai könyvtárnok és költő már 260-ban ante azt mondta: *μέγα βιβλίον, μέγα κωνόν* (51. lap). Ezzel szemben utalándó arra a körülményre, hogy a régiek nem ritkán apró írást használtak és ilyen esetben pl. az egész biblia ráfért sokkal rövidebb tekercsre (Ó-héber könyv 64—68). C. szerint (60), a pergament az V. században ante jelenik meg először A jegyzetben utal egy 1904-ben megjelent értekezésre az ókor íróanyagairól (*Revue scientifique* 1904, 256), mely szerint már a XV. században is ismerték. Az »Ó-héber könyv« 10. és köv. lapjaiból látható, hogy a keleti felette régi íróanyag az állatbőr volt. Az is helytelen, hogy az állatbőr íróanyaggá való elterjedése összefüggne azon előnyével, hogy ellentétben a papyrussal, mindkét oldalára lehet írni (61). Hiszen a zsidók csak egy oldalra írtak és mégis csak állatbőrt használtak. A fatáblák — C. szerint (62) — a »Királyok könyvének szerkesztése ideje óta ismeretesek voltak«. C. auktora (az egész idézet) ez állításnál kétségtelenül 2. Kir. 21, 13-ra gondolt, melyet a Vulgata így fordít: »Delebo Jerusalem sicut deleri solent tabulae; et delens vertam, et ducam crebrius stylum super faciem ejus«. Ez mindenesetre elmás fordítás, de nem hiszszük, hogy igaz volna. Úgy látjuk, hogy a megmaradt zsidó hagyományban צלחה tálnak és nem írófáblának vétéik.

Az írótor fegyvernek is használtatott: a stylus stilet is volt. Caesar védekezvén, Cassius karját *graphio trajecit*. Caligula rendeletére egy senatort a stylusokkal öltek meg (68). Ezek után világosabbá válik előttünk a talmud azon elbeszélése, hogy az iskolás gyerekek azt mondták: »Ha ellenségeink ránk támadnak, ezekkel az írónokkal támadunk ellenük és kiszúrjuk szemeiket« (j. Taanit 69a 16). A »kiszúrjuk a szemeiket« talán az eredeti mondás kibővítése, mert az írótor nemcsak a szemkiszúrára volt alkalmas.

Sok mindenféléről lehetne még szólni, de hát az írószereken kívüli párhuzamok talán még frappánsabbak. Plutarchos azt beszéli, hogy Nagy Sándor igen szerette Aristotelest, az ő öreg mesterét, nem kevésbé, mint az atyját, mert atyjának csak az életet, tanítójának pedig a szép életet köszöni. (Cim 5. lap). Ez zsidó formában így hangzik: Atyád és tanítód, tanítód előbbre való, mert atyádnak csak ezen világot, tanítódnak pedig a jövő világot köszönöd. Könyvek kölcsönadása a zsidóknál jámbor cselekedet volt (Kethub. 50a; Ó-héber Könyv 78), a római világban szintén. Lucullus kölcsön adott könyveket és nyilvános könyvtárt tartott (Cim 9). A cezárrok könyvgyűjtők voltak, pl. Vespasianus is, kik a meghódított keleti tartományokból a könyveket Rómába szállították. A könyv becsült szákmány volt (9). Talán e czézből vitette Titus Rómába a jeruzsálemi szentély szent könyvét.

A zsidók helyzete a középkor legtöbb századában bizonytalan volt, szegények is voltak és sűrűn voltak kénytelenek városról városra, országról országra vándorolni. A »könyv népe« ezen körülmények folytán nagy és állandó könyvtárakat nem hozhatott létre, mint a keresztény népek hatalmas uralkodói és gazdag egyházfejedelmei. De azért a középkorban is akadtak egyesek, pl. Juda ibn Tibbon, kiknek nagybecsű könyvtárak voltak. Ezeknek a története is feldolgozásra vár még. Igazi könyvtárak azonban csak a renaissance korában keletkeztek. A drága héber könyvek — konfiskálás vagy ajándék (!) útján — a fejedelmi könyvtárakba vándoroltak, mert ekkor már a héber nyelv is a klasszikusok közé emeltetett. Mátyás király világhírű könyvtárában görög és héber könyvek voltak (Cim 116). Száz évvel azelőtt V. Károly francia király (1337—1380)

973 kötetre rugó könyvtárt gyűjtött, de ezek többnyire az astrologia, geomantia és chiromantia körébe tartoztak (104).

A 225—308. lapokon fel van sorolva, hogy kik milyen könyvet kedveltek leginkább, először a személyek időrendjében és azután a kedvelt könyvek abcéze sorrendjében. A bibliát vagy egyes könyveit csupán tizen tették első helyre, meglepetésünkre közöttük találjuk Diderot is (263), míg pl. Miltonnál vagy Grotiusnál ezt természetesnek találjuk. Az előbbi minden reggel a héber eredetiben olvasott egy-egy fejezetet. La Fontaine Baruch tisztelője volt. Cicerónak 19 elsőrendű tisztelője akadt, közöttük van nemcsak Leibnitz és Kant, hanem Silvestre de Sacy, a világhírű orientalista is.

Ha zsidókról állítanának fel ilyen listát, első helyen kétségtelenül a talmud állana, minthogy nálunk a kiváló férfiak rabbik voltak. Kérdés azonban, hogy ha a listából a hivatal- és hivatásszerű tudósokat kizárnák, nem állana-e a biblia vagy valamely bölesész első helyen? Annyi bizonyos, hogy nem költői mű volna, mint a többi népeknél, mert mi a nehezebb olvasmányok népe vagyunk. A kérdés néppszichológiai szempontból külön tanulmányt érdemelne.

Szent Gergely pápa Didier bécsi érseknek keserű szemrehányásokat tett, mert grammatikát taníttatott (82), szóval a »dikdek« apikorszesz, mint a zsidók ősidők óta mondják. A dominikánusok csak teológiai könyveket olvasnak (83), a többi »trefe-pószel«, mint a jesivákban mai napig hallható. E pár példával csak ki akartuk mutatni a legintimebb vonásokra is az általános szellemi összefüggést a zsidók és a keresztények között a legkülönbözőbb korokban.

Felette érdekes a nagy könyvtárak statisztikája (90—95), melyből megtudjuk, hogy a legtöbb nyomtatott és kéziratos mű a párisi *Bibliothèque Nationale*-ban van együtt (3,000.000 nyomtatvány, 100.000-nél több kézirat). Zsidó szempontból azonban az Olaszországra vonatkozó kimutatás a legérdekesebb. 19 elsőrendű bibliothékának a hazája (Róma 6, Firenze 4, Milano 2, Palermo 2, Ferrara, Nápoly, Padua, Torina, Velenceze 1—1) és kéziratokban mindenestre a leggazdagabb. Ebből érthető, hogy a legtöbb héber kézirat és nyomtatvány olasz földről ered, mert itt volt a legmagasabb kultúra és ugyanezért itt virágzott a könyvkereskedés, pedig itt lakott

a legkevesebb zsidó. Kétségtelen, hogy a pápai talmudtilalom (1553) és a cenzura szigorú kezelése ezt az ipart és kereskedést érzékenyen sujtotta, úgy hogy a XVII. században a szabad Amsterdamba költözkdött át.

Számtalan könyv léteztén, rég felvetették azt a kérdést, hogy melyik az a 20 könyv, melyeket mindenki szerezzon be?

A francziák természetesen leginkább francia könyvekért rajonganak, de azért a nyilatkozók első helyre a bibliát teszik. Homeros és Shakespeare természetesen szintén nem hiányzanak. Carlyle első olvasmányul a történelmi műveket ajánlja (II, 131). A nagy szellemek sokat olvastak (135 s köv.), sőt ajánlatos ugyanazokat a műveket többször olvasni. Bulwer-Lytton híres angol regényíró azt ajánlja, hogy minden testi-lelki betegséget a könyvolvasással gyógyítsák, szerzőnk pedig a VII. fejezetnek a »Thérapeutique bibliographique« címet adja. Már majdnem 1700 év előtt mondotta Józua ben Levi, a híres agadista: »Kinek feje fáj, foglalkozzék a tórával, kinek torka fáj, foglalkozzék a tórával, kinek belei fájnak, foglalkozzék a tórával, kinek csontjai fájnak, foglalkozzék a tórával, kinek egész teste fáj, foglalkozzék a tórával« (Érubin 54a). Minden ajánlásra bibliai helyet idéz, melyek közt a legtalálób: »egész testének gyógyulás« (Példabeszédek 4, 22). Jehuda bar Chijja azt mondja: Jer és lásd, az Isten nem olyan, mint az ember. Az ember ad gyógyszert a másiknak, ennek (a testrésznek) használ, a másiknak árt, de az Isten nem ilyen: a tórárt adta Izráelnek, egész testének életető gyógyszer. (A $\square$ tulajdonképen porokat jelent. Az egyiptomi medica ezeket rendelte és a zsidók tőlük vették át. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a jelenkori orvostudomány közvetett úton szintén az egyptomiaktól kapta.) A talmudisták ajánlása érdekes példa arra, hogy semmit sem lehet mondani, amit már egyszer ne mondtak volna.

A hirlapokról külön fejezet szól. A hirlap a könyv konkurrensé és Gautier szavával megölője (196). Hanotaux ugyanezen nézetten van. A zsidó könyvet a felekezeti sajtó nem ölte meg, mert nem volt mit megölni. Tény azonban, hogy a zsidó irodalom fejlődése elé gátat vetett, mert az ébredező érdeklődést lefoglalta és nem ritkán avatatlanság által félrevezette. Minthogy örökké anyagra éhes, az írókat vásári munkára készteni, egyaránt rontva az írók is, a közön-

séget is. De hát a halmak is van szálkája, csak az a kár, hogy a szellemi fogyasztó nem érzi.

Cim műve utolsó részében felsorolja azokat, kik a könyveket pusztították. A lista, fájdalom, nagyon hosszú, és még fájdalmasabb, hogy a pusztításokat főképp a vallásos vakbuzgóság vezérelte. A szent háborukat a legprofánabb fegyverekkel vívják meg. Sok bibliophob a címnapokra, a kolo-phonra és egyéb külsőségekre vadászik és barbár módra megcsontítja a könyveket (276). Hogy a héber irodalomnak voltak-e ilyen kalózái, nem tudjuk. Tény, hogy számtalan könyvnél hiányzik a címnap, de valószínűbb, hogy ezeket a könyvtolvajok tépték ki a czélből, hogy a tulajdonos nevét eltiüntessék. Ugyanezért az óvatos könyvtárak könyveik belsejére is ráütik bélyegeiket. A sajtosok garázdálkodásait a városok higienikus rendeletei szüntették meg. A legveszedelmesebb könyvellenség manapság a rossz papiros és a gyenge nyomdafesték: száz év mulva a könyvek túlnyomó része magától fog elpusztulni. Mint minden modern dolog, úgy a nyomás is »unszolid«.

Ez alkalomból felemlítjük azt, hogy a legújabb könyvtártan azt az elvet vallja, hogy közönséges könyvek magánosoknak nem adandók kölcsön, hanem mindenki által beszerzendők. Ez az olvasó érdeke is, mert a saját könyvét inkább és alaposabban olvassa, és az irodalom érdeke is, mert az embereket a könyvvásárlásra szoktatja. Erre az elvre nálunk még nagy jövő vár, mert még — nincsen multja.

*

A könyvgyűjtő számára készült, de minden könyvbarátot érdeklő tartalommal bír Slater J. H. műve: »Handbuch für Büchersammler und Bücherliebhaber« (58 illusztrációval, Jena 1906). Szerzője, mint a könyv tartalma kétségtelenül teszi, angol ember, aki itt-ott terjedős, de egyszersmind praktikus is. Néhány pont kivételével minden laikus megérti és kellemes olvasmányt talál benne. Az irodalom barátai a könyvet technikai oldaláról ismerik meg, mire mohóságukban alig gondolnak és egyúttal megtanulnak több gyakorlati értékű szabályt.

Saját külön szempontunkból a mű lapszámait követve néhány észrevételt teszünk. »A signaturákat még régi héber kéziratokban is találjuk« (23). Miért »még«? kérdezzük a talmuddal, hisz a héber irodalom a legrégebbek közé tartozik

és minden korban virágzott. — Az íróanyagról azt mondja, hogy a XII.—XV. századokban fiatal borjú, kecske- vagy halvaszületett báránybőrből a legnagyobb gondnal készített pergamentre írták a könyveket, melyeknek óriási többsége zsolotár, biblia vagy Livre d'heures. »Papirost a könyvnyomás előtt ilyen könyvekhez nem igen használtak« (47). A zsidó irodalom története azt mutatja, hogy a papiros az említett századokban is használatos, még pedig sűrűbben, mint a drága pergamens. Ez a jelenség amellett bizonyít, hogy a zsidóknál könyvek a szegényebbek közt is el voltak terjedve, míg a keresztényeknél ezek főképp luxuscikkek voltak. Az is lehetséges, hogy a papiros-példányok inkább tönkrementek.

A régi kéziratokban címlapok nincsenek (47). A bibliai kéziratoknak nincsenek címzei (49). Ez teljesen összevág a régi zsidó szokással, melynek a zsinagógái tórapéldány még most is élő tanuja. Az első nyomtatványok a kéziratok utánzatai voltak és címlappal nem bírtak. Arnold ther Hoernen Kölnben hozta be ezt az újítást 1470-ben. A lapszámozás eleinte egészen hiányzott, később csak a levelek (nem az oldalak) számoztattak (100), még pedig 1470-ben (206). A talmudpéldányokban mai napig csak a leveleket számlálják és azért kezdik a 2. számmal, mert elsőnek a címlapot veszik, habár a címlapot külön nyomják és nem az első ív első lapjára, mint eredetileg szokásos volt. Érdekes az is, hogy a keresztény kéziratok bibliapéldányok végén az egyes iratok heber nevei soroltatnak fel latin magyarázattal ellátva. A még létező kéziratok statisztikájából ideigatjuk a következő számokat: British Museum 52,000; Bibliothèque Nationale 80,000; Bibliotheca Vaticana 25,600; Bodlejana 31,000 (Madan adatai 1893-ban). A kiadás rendszeresen csekély volt: 300 példány (82). A héber könyvek rendszeren szintén ilyen mennyiségben nyomtattak, ami — a zsidók számát tekintve — szép jele a könyvszeretetnek.

A nyomtatást a németek nemcsak föltalálták, hanem terjesztették is. Guttenberg művészetét először Johann von Speier vezette be Velenczébe 1469-ben (az augsburgi Ratdolt szintén híres velencei nyomdász, 130. lap), később mások Hollandiába, Belgiumba, Rómába, Párisba, Angliába és máshová. Helyesen nevezték tehát a könyvnyomtatást német művészetnek (95 köv.).

Ezen tényekből megértjük, hogy a héber könyvnyomást szintén német zsidók vezették be Olaszországba, a Soncinók, kik ezt a nevet az első nyomtatási helytől (Soncino) kapták.

A »héber typosok«-ról szerzőnk hamisan azt állítja, hogy először 1482-ben alkalmaztattak Soncinóban és öt évvel később Nápolyban (206), holott a Tur már 1470-ben lett kinyomatva. Figyelemre méltó e tekintetben az a tény, hogy az illusztrációiról híres következő műben: »(Columna, Franc., O. S. Dom.) Hypnerotomachia Poliphili ubi humana omnia non nisi somnium esse ostenditur. Ed. Leonardus Crassus Veron. Venetiis in aed. Aldi Manutii 1499« héber szavak is előfordulnak az olasz szövegben. A mű sajna nagyon ritka, az Aldinák különben is igen kerestek (106). Ugyancsak Aldus volt az, aki a pontosvesszőt bevezette, előtte csupán a pont és kettőspont használatos (120). Ez is érdekes. A héber bibliákba szintén csak a pont és kettőspont hatolt be az idők folyamán. Az utóbbit mint פסיק פסיק-ot ismerjük, de valószínű, hogy a פסיק פסיק (Szóferim) alatt az egy pontból álló jel is értendő.

A British Museumban vannak könyvek, melyek pálmás és más falevelekre vannak írva, sőt osztrigahéjakra is. Nem régen ugyanott ilyen könyvekből kiállítást rendeztek (198). A kiállítók és látogatók közül hányan ismerték a tószifta következő helyét: »Ha a válólelet írták megaludt vérrel, megaludt tejjel, olajfa-, sz. Jánosfa- vagy tőklevelekre..., de ha hagyma- vagy zöldséglevelekre írták..., ha a szarvas szarvára írták..., ha a tehén szarvára írták..., a rabszolga kezére stb.« (Gittin 2, 3—5. Bővebben Óhéber könyv 14 köv.). Ha szerzőnk, kire a héber irodalom egyáltalában nem létezik, az említett művet látta volna, nem beszélne a nevezett kiállításról oly nagy csodálattal.

Ismeretes, hogy a pápa rendeletére 1553. év zsidó újév napján Olaszország több városában elégették a talmudot (Leo Modena levelei és írásai, magyar rész 147. köv.). Ez a rendelet összefügg az Index prohibitorum librorum történetével. Ez az Index ugyanis 1549-ben látott napvilágot Velenczében (200). Bizonyos, hogy a vele való foglalkozás vezette rá a Curiát arra, hogy a zsidóknak is vannak eretnek könyveik és a zsidók nem lehetnek szabadalmazott hitetlenek. — Végül még egy felettel érdekes pontot emelünk ki. Flammarion, híres francia csillagász,

hirtokában van egy könyv, amely emberbőrbe van kötve. F. egy grófné bőrét megbámulta és ez a grófné saját bőrét végrendeletileg reáhagyta, azon kikötéssel, hogy F. abba »Ciel et Terre« cz. munkáját beköttesse, amit meg is cselekedett. Szerzőnk megjegyzi, hogy emberbőrbe bekötött könyvek nem ritkák ugyan, de azért a könyvbarát legyen óvatos, »mert a kidolgozás után ember- és borjúbőr között a különbség felette csekély« (203).

A kidolgozott emberbőről a talmud is beszél; számár-takarókat is készítettek belőle (Nidda 55a), mint a hullacsontból kanalakat (misna Jadajim 4, 6). Hogy ez ne történe-hessék a rabbik az emberbőrt is tisztátalannak nyilvánították.

*

Möller W. 1899 óta a harmadik iratot teszi közzé a modern bibliakritika ellen. Az elsőnek a címe ez volt: »Historisch-kritische Bedenken gegen die Graf Wellhausen'sche Hypothese von einem früheren Anhänger« (Gütersloh, 1899), a másodiké: »Die Entwicklung der alttestamentlichen Gottesidee in vorexilischer Zeit« (Greifswalder Beiträge zur Förd. chr. Theologie), az imént egy harmadik látott napvilágot: »Die messianische Erwartung der vorexilischen Propheten zugleich ein Protest gegen moderne Textzersplitterung« (Gütersloh, 1906). Szerző a kritika fegyvereit forgatja és nem alaptalanul azt állítja, hogy a modern kritikusok minden igaz vagy vélt nehézséget az interpoláció kényelmes feltevésével oldják meg. Például Ámosz 9. fejezetének 7. versével kezdődő részlet 5—9 interpolálótól eredne. És az ilyesmi 2700 év után Göttingában és más egyetemi városok kisebb-nagyobb »Studierstube«-iben kitalálható. Ilyen erős hittel a sinai ki-nyilatkoztatást is bátran el lehet hinni és fölöslegessé válik minden kritika. A modern kritikusok azt állítják, hogy a bibliai könyvek ezen ezen helyén nincs helyes összefüggés, tehát — ez a vers, félvers stb. — más szerzőtől ered. De hát a héber próféta gondolkozása toto coelo különbözött egy jól dotált és »tudományosan fegyvelmezett« egyetemi theológiai professzor gondolkozásától. Nem értünk egyet Möllerrel a részletekben, de a lényegre nézve feltétlenül igaza van, midőn azt állítja, hogy az interpoláló is prófétai szellemű férfiú volt — prófétai szellemű részleteket interpolált — mire gondolt ez interpolációinál? A nehézség nincs megoldva,

csupán áthárítva más íróra. Egyébkép már több ízben han-goztattuk, hogy az írás és könyvszerzés története nem szol-gáltat analógiát a könyvek oly külső-belső szétdarabolására, amilyent a »tudományos« kritika a bibliai iratokkal végez. Az a terrorizmus, melylyel ez a »modern iskola« dolgozik, nem fogja levegőben lógó feltevéseiket igazságokká kalapálni.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK TARTALMA.

Dr. Fischer Gyula, Egy zsidó ügyvéd.

Ágai Adolf, Az én dédatyámról.

Dr. Klein Mór, Királykorona.

Dr. Fényes Mór, Egy ujonnan fölfedezett afrikai testvér-népünk.

Dr. Guttmann Mihály, Az atya kötelességei és jogai a talmud szerint.

Varsányi Gyula, Jehúda Halévy leánya.

Dr. Vajda Béla, A zsidók és hazájuk.

Feleki Sándor, Egy kis faluból.

Dr. Goldschmied Lipót, Két zsidó zeneszerző.

Dr. Singer Jakab, Temes megye és a zsidók polgárosítása.

Hazai Hugó, Az utolsó szó.

Dr. Schnitzer Ármin, Az álom a zsidó irodalomban.

Kiss Arnold, Mózes anyja.

Dr. Blau Lajos, A felebaráti szeretet.

Heves Kornél, Rege a jó szomszédról.

Dr. Goldberger Izidor, Luzzatto Mózes Chájjim.

Goda Géza, A gyertyák.

Peisner Ignác, A zsidó népfaji jellege.

Balla Ignác, A Faraó leánya.

Manál Bernát, Magyarországi zsidók földművelési törek-vései a XVIII. században.

Dr. Frenkel Bertalan, Egy embertypus a népdalban.

Dr. Rubinyi Mózes, Hollandiai emlékek.

Putai József, Strófák a magányból.

Dr. Venetianer Lajos, Apikoresz.

Dr. Eisler Mátyas, A női és a zsidó egyéniség.

Társulati közlemények.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Chajes P. H.*, Un Commento di R. Shelomò b. ha-Jathom, *Firenze*, 1906. (Külön leny. a Rivista J. 1906. évf.-ből). — *Dr. Hirschfeld H.*, The Arabic portion of the Cairo Genizah at Cambridge. (K. l. a Jew. Qu. R. 1906. évf.-ből). — *Ugvanaz*, A Karaite Conversion Story. (K. l. a Jews' College jubileumi iratából). — *Radácsi György*, sárospataki theol. akadémiai tanár, Bibliai Tanulmányok, I. kötet, *Sárospatak*, 1906. — *Dr. Guttmann M.*, Clavis Talmudis etc. I, 2, *Csongrád*, 1906. — *Dr. Brann M.*, Geschichte der Juden in Schlesien, Heft IV, *Breslau*, 1907 (a boroszlói rabbiszeminárium ez idei Ertesítőjében). — *Dr. Brody H.*, Friedhofsgedanken. Predigt. *Prag*, 1907. — *Theodor J.*, Bereshit Rabba mit kritischem Apparate und Kommentare, Lieferung III, *Berlin*, 1906. — Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Szerkesztő Bánóczi József, 1907, *Budapest*, 1907. — Szentírás. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. IV. kötet. A szent iratok. *Budapest*, 1907. — *Apfelbaum A.*, Rabbi Azaria Piccio (Pichio), Collegialrabbiner und Prediger in Venedig (1579–1647), *Drohobycz*, 1907. (Héber nyelven). — *Emlék-Füzet* a csongrádi Szent Egylet (הגדה קדישא) századik évfordulója alkalmából tartott jubileumi ünnepségekről. Kiadja: *Szendrói László* a csongrádi Chevra Kadisa elnöke. *Csongrád*, 1907. (Vác.) — *Finfer P.*, מסורת התנ"ך *Wilna*, 1906. — *Deissmann A.*, Eine Dorfbiel aus dem altchristlichen Aegypten (K. l. a Preuss. Jahrbücher 127. köt. 3. füzetéből). — *Ratner B.*, Ahawath Zion We-Jeruscholaim. Traktate: Kilajim und Maaseroth, *Wilna*, 1907. (Héber nyelven). — Fünfundzwanzigster Bericht der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums in Berlin. *Berlin*, 1907.

Dr. Guttmann Mihály csongrádi rabbít a vezérlőbizottság egyhangulag megválasztotta az orsz. rabbiképző-intézet tanárává. Dr. Guttmann az intézetnek második tanára, ki az intézeten végezte tanulmányait. Az első dr. Blau Lajos volt,

ki 1887-ben néhai Brill Sámuel Löw pesti rabbisági elnök utódja lett. Bloch Mózes tanár, ki 93. évét járja, a tanári kar és a vezérlő bizottság előtt tett kijelentései szerint agykora miatt 30 éves működés után nyugalomba vonul és a jövő tanévben nem lesz többé a tanári kar tagja.

Az orsz. rabbiképző intézet vezérlőbizottsága február hó 22-én tartott ülésében *Fischer Gyula dr.* pesti rabbít az oktatásügyi bizottság elnökévé és *Hevesi Simon dr.* pesti rabbít a homiletika tanárává választotta. Fialat tetteirejüktől sokat remél az intézet, melyen egyebek közt a tanterv is revízió alá kerül.

Osiris Dániel, párisi bankár, 50 millió frankra becsült vagyonát majdnem kizárólag közszélokra hagyta. A felét a párisi Pasteur-intézet kapja. A 82 éves korában elhalt, zshgorinak tartott férfit már életében több épületet és szobrot emeltetett a köz javára. Több zsinagóga az ő műve. A párisi spanyol községet is ő ajándékozta meg zsinagógájával, de kikötötte, hogy az előcsarnokban levő üres emléktáblára tetszése szerint véseti be a leghíresebb 12 zsidó nevét. Ezek voltak: Jézus, Pál, Spinoza stb. A község pert indított és a bíróság elrendelte a hírek érzelmeit sértő tábla eltávolítását. A nagy vagyonból felekezeti célokra alig jutott valami.

Dr. Ziemlich Bernát, nürnbergi rabbi, 57 éves korában meghalt. Kiváló lelkész, szónok, tudós és jötevő volt. Áldás emlékére.

Samuel Zsigmond, berlini bankár, az ottani hitközségnek félmillió márkát hagyományozott.

Zadoc Kahn-Egylet alakult Párisban, melynek célja, hogy szegény deákokat, továbbá tudósok özvegyeit és árvaít segélyezze. A főrabbi halálnapjának évfordulóján kibocsátott felhívás egyebek közt ezt mondja: »Ha törekvő fiatal embert bátorítani, ha tudóson segíteni, ha tisztelt néven kívül mással nem rendelkező özvegyeket támogatni kellett, Zadoc Kahn azonnal megmozdult. Fáradhatatlan kérelmező volt, kinek szavára mindig hajlottak és gazdag forrásokat nyitott meg, melyekből az összes szükségletekre jutott. Erre volt büszke mint zsidó és mint rabbi. Boldognak érezte magát, hogy fenntarhatta a tudományok ápolására irányuló ősi zsidó szokást, a tudomány lévén Izrael becsülete a dicsőség és vigasza a nyomorúság napjaiban.« A nagyszívű főrabbi ez-irányú tevékenységét — tevékenységének csupán egyik pontja — külön egylet fogja folytatni. Az egylet elnöke báró Schild-Child Ödön, ki mellett Dreyfus, párisi főrabbi, Leven, az Alliance elnöke, Israel Levi, a Revue d. É. J. szerkesztője s más jelesek állanak.

»Szófi Chájo« Héber Nyelvművelő Társaság alakult Budapestben. Első felolvasó estéjét január hó 13-án tartotta, melyen nagyszámú közönség jelent meg. A héber nyelv ismerete az utolsó évtizedekben óriásilag hanyatlott, úgy hogy már-már pusztán a szakkörökben él. Szép feladat vár tehát az új együletre, hogy ezt a jelentékeny kulturtényezőt megmentse. Czészerűnek mutatkozik egy ingyen kurzus berendezése. — amilyen pl. az olasz nyelvből is van fővárosunkban — és a felolvasásoknak tartalmassá tétele.

Husz milliós alapítvány. Rothschild Nathániel ezen tüdőbetegek számára felállítandó szanatórium czéljára rendelt hagyatéka felett a tanácskozás kedvező eredményre vezetett és az intézmények rövid idő mulva fel fognak állíttatni.

Rabbiválasztások. Dr. Schönfeld Áron beszterczebányai ideiglenes rabbit és hittanárt Beszterczebányán, dr. Horovitz Józsefet Karánsebesen rabbivá választották. Mindketten az orsz. rabbiképző-intézeten végezték tanulmányaikat.

Lippe Vilmos kir. ítélő táblabíró, községkerületi elnök és a szolnoki izr. hitközség elnöke, megfestett arcképét hitközsége nagy ünnepek közt leplezte le márczius hó 11-én.

TÁRSADALOM.

ZSIDÓ KÖZKÖNYVTÁR.

Azon kulturintézetek közt, melyekre minden modern társadalomnak szüksége van, első sorban áll a könyvtár. Minden tudományos szakkör arra törekedik, hogy szellemi kincseit központosítsa és hozzáférhetővé tegye. Nem elégszik meg az általános könyvtárakkal, mert ezek tág terük természeténél fogva speciális szakoknál teljességre nem törekedhetnek. A zsidó irodalomra azonban, habár az általános emberi szellem alkotó része, ügyet egyáltalában nem vetnek. Ennek a jelenségnek okait nem kutatjuk, mert az ok ismerete a való tényen úgy sem változtat és belátható időben úgy sem fog változtatni. A tény az, hogy a zsidó irodalom hazánkban sehol összegyűjtve nincs és nincs egyelőre remény arra, hogy a British Muzeum, a Bodlejana, a pétervári császári könyvtár s más hasonló intézet példája hazánkban e tekintetben követőre akadjon.

Ezeket az intézeteket nem zsidó érdek, hanem az általános kultura szempontja vezette, mert a zsidó irodalom régiségénél és terjedelménél fogva a világirodalomnak tekintélyes alkatrésze. Kezdetei az őskorba nyúlnak vissza és fiatalabb termékei is öregebbek az európai kulturnépeknél. Hazája az egész kulturvilág, mert a zsidó nép harmadfélezer év óta a kultúrországokban tartózkodott, szabatosabban szólva, szellemi termékei ezekben az országokban keletkeztek. Tér és idő, a különféle kulturákkal való kapcsolat és egyéb körülmények speciális érdekességet kölcsönöznek ép ezen irodalomnak és az emberi szellem oly megnyilatkozásai tanulmányozhatók rajta, a melyenek máshol nem találhatók.

Ezen tulajdonságainál fogva a zsidó irodalom, mint régi kulturtényező, általános figyelmet érdemelne. Tényleg azonban a létezéséről sem tudnak és a legműveltebbek is azt hiszik, hogy tisztára teológiai irodalom. Saját köreinkben sem áll a dolog sokkal kedvezőbben. Hogy az összes tudományok története bő anyagot meríthet a zsidó irodalomból, azt elhinni sem hajlandók, hisz nem tudják, hogy csupán a régibb héber könyvek száma meghaladja a 20.000-et. Hát még a nem héber nyelvű és a zsidókra vonatkozó egyéb iratok?

Ez a szellemi kincs, eleink dicső öröksége, parlagon hever, mert nincs elég munkása és nincs kellő közönsége. Tudjuk, hogy több oldalról ébresztgetik az érdeklődést, de a kielégítő siker előfeltétele az, hogy az irodalmi és egyéb eszközök legalább egy helyen feltalálhatók legyenek. Központot kell teremteni, hol a zsidóság multjára és jelenére vonatkozó irodalmi és egyéb eszközök rendelkezésre álljanak a tudós kutatóknak és egyéb érdeklődőnek. Ily tudományos könyvtár ma még a nagy cél és jelentőséghez képest felette csekély összegekkel teremthető elő: valamely előkelő klub egy esti kártyavesztéséből kétszer is kitelik.

A tudományról úgy ahogy gondoskodva lévén, — a magyar tudományos akadémia zsidó kéziratokkal is rendelkezik Kaufmann Dávid hagyatékából — az általunk javasolt könyvtár célja erre az első pontra nézve a tökéletesítés volna. Teljesen új feladat vár reá a művelt közönség szélesebb rétegeinek kielégítésénél. Alkalmat kell adni a szakkörökön kívül álló modern embereknek arra, hogy a zsidóságról és a zsidókról tájékozódhassanak. A régiek az akkori igényekről bőven gondoskodtak. Minden kis helyen volt béth-hamidras, hol összejötték és együtt »tanultak«, a tanulatlanok részére pedig minden nap előadásokat tartottak. Ez a módja az önművelésnek legalább kétezer évig tartott, mert a jesiva nemcsak a bócherék iskolája volt, hanem az egész községé. A zsidó tanulási vágy innen eredt és innen táplálkozott. Az intézményt a kor szükségletei teremtették meg és ezeknek megfelelő volt. A példátlan gyors kulturváltozás ezt az intézményt elgázolta és helyébe korszerű más intézményeket kell állítani. Ezek között pedig célirányosnak első sorban nagy, modern könyvtár mutatkozik, amely a műveltek tudásvágyát kiszolgálni képes.

A népről is gondoskodni kell, amint azt korunkban minden irányban teszik. A népkönyvtárak különösen külföldön nagyon elterjedtek és áldásosan működnek. Itt-ott zsidó népkönyvtárak is keletkeztek. Ha a kultúra rombolásait beengedjük, vezessük be építő eszközeit is: fogadjuk el a jót is. Adjunk alkalmat a népnek, hogy a pusztuló régi helyett új módra művelődhessenek. Szoktassuk rá a zsidó olvasmányra. Ennek nincs hatásosabb eszköze, mint a modern követelményeknek minden irányban megfelelő nagy zsidó könyvtár, amely állandóan rendelkezésre áll.

Három irányban szolgálná ez a zsidóság ügyét: emelné a tudományosságot, gyarapítaná a zsidó ismeretekkel bíró műveltek számát és terjesztené a zsidó nép kebelében a zsidó ismereteket és lelkesedést. Fővárosunkban egy emberöltő óta ez alkalommal nem részletezendő körülmények folytán hibeink lelkileg éheznek: templomba sem juthatnak, a mikor akarnak. A szellemi inség is bántja őket, jó volna egy Chevra Kadisa a szellemiek számára is. Nagy bajaink vannak. Nincs felekezet, amely annyi ostromnak, korrumpálásnak, kísértésnek van kitéve, mint a mienk. Állandó és erős munka kell ahhoz, hogy a rombolást megakadályozzuk. Erre pedig a modern kultúra és az ősi zsidó tudásvágy követelte belső művelődés az egyik alkalmas eszköz. Vegyük kezükbe ezt az égetően sürgetős ügyet az illetékes tényezők vagy lelkes magánosok. Megérdemli a fáradságot és az erkölcsi eredmény busás jutalommal fog szolgálni.

A FELEKEZETI EGYSÉG.

A hazai modern zsidóság azon álláspontja, hogy a zsidóság csak egy felekezetet alkot, a magyar kormányok által mindig respektáltatott, mert ezt az álláspontot foglalta el minden időben a magyar törvényhozás is. Megczáfolhatatlanul bizonyította a felekezeti egységet több ízben az Országos Iroda, utoljára abban az Emlékiratban, melyet a községkerületi elnökök *Apponyi Albert* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszternek adtak át. (Folyóiratunk 1906. évf. 219—232.) Ezt a kérdést aktuálissá tették *Lukács György*,

az imparlamentáris kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének 1906. évi január hó 22-én 6725. és 1906. évi márczius hó 2-án 6892. sz. alatt kelt, az Országos Irodához intézett leiratai. Az említett Emlékirat ennek folytán a legcélesebb alapon megdönthetetlenül bizonyította a régi következő álláspont helyességét.

Az Emlékiratra eddig válasz nem érkezett, de egy konkrét ügy alkalmából az Országos Iroda az »izraelita egyházak« kifejezést diffikultálta. Ezen ügy elintézésében a miniszterium 1907. évi márczius hó 23-án 26.795. sz. alatt az Országos Irodához intézett rendeletében a következő kijelentéseket tette:

Végül még különösen is hangsúlyozom és megjegyezni kívánom azt, hogy a 110.432/906. sz. rendeletben csakis tollhiba következtében csuszott be az izraelita vallásnak »egyházának« kifejezése helyett az Iroda által helyesen kifogásolt ezen kifejezés: »izraelita vallásu egyházak«, mert *törvényünk és egyéb jogforrásaink is csak egy, egységes izraelita felekezelést ismernek, amelynek egyes árnyalatai között semmi egyéb különbség nincs, mint csakis az, hogy egy részük az 1868. évi kongresszusi, másik részük az 1871-ik évi orthodox szervező szabályzatot fogadta el, míg a harmadik rész mindkettőt mellőzve régi helyi szabályzatai értelmében ú. n. status quo alapon áll. Ezek a megkülönböztetések azonban csakis a hitközségi szervezetre és nem a felekezet, illetve különbözőségére vonatkozhatnak.*

A miniszter helyett:

Tóth, s. k.
államtitkár.

NEUBAUER ADOLF.

1831—1907.

Több évi szenvedés után hunyta le örökre szeméit, néhány héttel Steinschneider halála után, a második nagy héber bibliografus és sokoldalú zsidó tudós. A nagybittsei bócher sajtó erejéből a tudomány legfelső fokára küzdötte fel magát és világhírré tett szert. Hazájában törekvései számára nem nyílt tér és messze idegenbe vándorolt, hogy

tehetségeit és szorgalmát érvényesítse. Hosszú évekig Párisban élt, Pétervárt kutatott és előzőleg a tudomány egyéb központjaiban képezte magát. Képessége és vasakarata voltak egyedüli kísérői az ismeretlen nagy világban és, mint sok más zsidó deák, ezzel a két tulajdonsággal ő is diadalmaskodott minden akadályon. A szabad francziák és a komoly angolok a magyar zsidó tudósban nem látták sem az idegent, sem a zsidót, hanem tisztán a tudóst és értéke szerint becsülték, állással látták el és tisztelettel vették körül.

Neubauer első nagy munkája, amely hírért megalapította, a »La Géographie du Talmud« volt (1868.) Ez a francia akadémia által koszorúzott pályamű hozzájárult ahhoz, hogy az oxfordi egyetemi könyvtárban (Bodlejana) állást kapott. Itt nagyjelentőségű tevékenységet fejtett ki mint a gazdag kézirati kincs katalogizálója és e kincsek gyarapítója. Az 1886-ban megjelent »Catalogue«-on 18 esztendeig dolgozott és benne 2500 kéziratot ismertetett. A nyomtatott könyvek Steinschneider által készített örökbecsű katalógusának méltó folytatása Neubauer műve. A bibliográfiát kisebb közleményekkel is gazdagította, melyek a folyóiratokban láttak napvilágot.

Ehhez az irodalmi tevékenységhez legközelebb állnak az irodalomtörténetbe tartozó alkotásai. A »L'Histoire Littéraire de la France« cz. gyűjtemény számára írta következő jelentős művét: »Les rabbins Français du commencement du XIV. siècle« (1877.), amely Renan neve alatt jelent meg, minthogy munkatárs csak akadémikus lehetett. Még jelentősebb »Mediaeval Jewish Chronicles« cz. kétkötetes kiadása (1887—1905.), melyben a héber (arab) krónikákat kéziratok alapján adta ki. Ebben van olyan szöveg is, amely akkor először látott napvilágot. Az irodalomtörténetbe vág még Neubauer két régebbi kisebb irata és számos közleménye a »Revue des Études Juives« és a »Jewish Quarterly Review« és más folyóiratokban, közöttük Szemlékben is.

Nagyobb alkotásai még a következők, melyek sokoldalúságát mutatják. »Book of Hebrew Roots«. (1875.) Ez Abulwalid híres héber szótárának arab eredetijét adja, melynek héber fordítását később Bacher Vilmos adta ki. Ézsajas 53. fejezetét, mint ismeretes, a keresztény-exegézis Jézusra vonat-

koztatta. Ujabb időben, midőn tudományosan kezdtek foglalkozni a szentírással, a zsidó magyarázók iránt nagy érdeklődés támadt, különösen Angliában, hol nem bokrosodnak meg a zsidó szótól. Ezt a kíváncsiságot elégitette ki Neubauer »Jewish interpretations of the fifty-third chapter of Isaiah« cz. munkájában (1876.), melyet *Driver C.*, a nagynevű exegéta angolra fordított. Két évvel később Neubauer közzétette Tóbit apokrif könyv aram szövegét. Utolsó nagy munkája Szirach általa felfedezett héber eredetije egy részének kiadása volt, melyben Cowley — társa és később utódja az oxfordi könyvtárban — osztozkodott vele. Ennek czíme: »The original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus« (1897).

Nagy munkásságának elismerésül több tudós társaság tagjává választotta, a madridi kir. Academia tiszteletbeli tagjává. Az oxfordi egyetemen 1890-ben alapított rabbinikus tanszékre ő lett Reader-ré kinevezve és a heidelbergi egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. Az örökös munka azonban megörölte szervezetét és 1900-ban paralysis folytán szemévilágát vesztette és nyugalomba vonult. Azóta Bécsben élt Büchler Adolf tanárnál, ki testvérfia volt és kit legjobban szeretett. De a sors úgy akarta, hogy Angliába térjen vissza: Büchler a londoni szeminárium igazgatóhelyettesévé hivatván meg, magával vitte nagybeteg bátyját, hol f. évi április hó 6-án meghalt.

Neubauerrel ismét oly tudós tűnt le örökre, ki a zsidó irodalomnak hivatásos, de nem hivatalos művelője volt. Nem a zsidó felekezet, hanem az angol tudányszeretet volt az, amely neki alkalmat adott arra, hogy kiváló képességeit és fáradhatatlan buzgalmát a zsidó tudomány szolgálatába állítsa. Olyan munkása volt, mint Munk, Derenbourg, Steinschneider. Egyre gyérülnek ezek a férfiak, ez a típus majdnem kihalt a tudomány és a zsidóság végtelen kárára. Az össz-zsidóság lelkesedése szülte őket, e lelkesedés eltűnésével eltűnnek szülöttjei is. De a nevük örökké ragyog és áldás kíséri emléküket. A magyar zsidóság fokozottan áldja az ő nagy szülöttjének, Neubauer Adolfnak nevét.

FREUDENTHAL JAKAB.

1839—1907.

Irodalmunk történetében 1907 a fekete évek közé fog sorolhatni. Steinschneider és Neubauer után Freudenthalt is elragadta a halál. Freudenthal élete utolsó két évtizedéből a tisztán zsidó tudománynak ugyan kevés jutott már, elhódította tőle az általános bölcsészettörténet, de előző tanulmányai és falkotásai folytán a zsidó tudósok csoportját diszíti. Mert F. seminarista volt, a boroszlói rabbiképző neveltje és azután tanára. Majdnem egy negyedszázadig (1864—1888.) működött ezen intézetnél és csak akkor hagyta el, midőn a boroszlói egyetem a talmudot megválasztotta rendes tanárrá.

Freudenthal a boroszlói szemináriumból a bonni egyetemre meghívott nagy klasszikus filológus, Bernays Jakab tanítványa és utódja volt. Rabbinak készült és a rabbinikus irodalom körében szerzett ismereteit a hellenizmus kutatásában értékesítette. Idevágó nagybecsű iratai: *Die Flavius Josephus beigelegte Schrift über die Herrschaft der Vernunft* (1869.), *Hellenistische Studien I—II.* (1874—5. és III. 1879.). *Ueber die Theologie des Xenophanes* (1886). Ezen iratok a boroszlói szeminárium Értesítőiben láttak napvilágot. Első dolgozata, melynek czíme: »Über Prinzip und Gebiet der Präsumtionen nach talmudischer Lehre«, koszorúzott pályamű (*Monatschrift* 1861. évf. és külön is) nem sejtette a későbbi »Geheimrat«-ot. 32 számra terjedő irodalmi termékeinek túlnyomó többsége a zsidó irodalom keretébe tartozik. Ide számítathatók főmunkái is, melyek Spinoza életéről és tanairól szólnak.

A bölcsészeti irodalom különféle fajainak ritka nagy ismerője volt. Époly otthonos volt a görög, mint az újkori bölcsészethet, alaposan ismerte a keresztény skolasztikát és a zsidó vallásbölcsészetet. Ő volt az első, ki ez utóbbinak történetét elejétől végig előadta. A tudomány nagy kárára előadásait, melyekről egyik hallgatójának jegyzeteit láttuk, nem bocsátotta közre. Nem veszték ugyan el egészen, mert tanítványai dolgozataiban egyik-másik részlete az irodalomba került, de a zsidó vallásbölcsészeti története mai napig sincs megírva.

Freudenthal halála váratlanul következett be június hó

1-én, 20 nappal 68 éves kora betöltése előtt és általános részvétet keltett. Az egész egyetem és a hatóságok nagyszámú képviselői kísérték utolsó útján. Szülőföldjére, Bodenfeldbe vitték, hol szülei és ősei mellett aluszsza örök álmát. Érdekeit dr. Guttmann rabbi és dr. Baumgartner (az egyetem nevében) méltatták. Kostan I. a »Berliner Tagblatt« hasábjain megjelent nekrolójából idézzük a deák Freudenthalra vonatkozó részről a következőket:

»Im Gegensatz zu den lebhaften und mittheilsamen Schlesiern und den aus den übrigen Nordost-provinzen Preussens stammenden Kommilitonen hatte der Hannoveraner etwas Gemessenes, vornehm Zurückhaltendes in seinem Wesen. Er galt darum unter seinen Studiengenossen für stolz. Allerdings mied er die lärmenden studentischen Zusammenkünfte und deren überschäumende Redeturniere. Er hatte zu derartigen Veranstaltungen schon damals keine Zeit, denn er steckte stets ganz tief vergraben in seinen Büchern. Dafür war er aber auch trotz seiner Jugend ein »gelehrtes Haus« und wusste auf alle Fragen besser Bescheid als die meisten. Er war in den griechischen Tragikern ebenso gut beschlagen wie in den modernen Klassikern, und gar manchen unter uns hat er die Wege zu den Erkenntnisquellen Spinozas in unermüdlicher Geduld gewiesen. Er wusste sozusagen alles. Neben seinen ausgedehnten theologischen und philologischen Studien las er mit Vorliebe geschichtliche Werke, besonders die Reden der grossen englischen Parlamentarier, unter denen der feurige, witzige George Canning sein besonderer Liebling war. Sehr bald entschloss er sich, das rabbinische theologische Studium gegen das philologisch-philosophische zu vertauschen. Er mochte dabei wohl ebenso sehr seinen eigenen Neigungen als dem Einflusse seines grossen Lehrers Jakob Bernays gefolgt sein.«

KOSSUTH LAJOS ÉS DR. ISAAC MAJER WISE
ALBANYAI (AMERIKAI) RABBI.

Az amerikai »Israelite« érdekes levelet közöl, melyet az 1852-ben Csehországból bevándorolt Wise I. M. írt Wm. Barnes még élő, akkor nagybefolyású albanyai polgárhoz. Wise

később óriási tevékenységet fejtett ki mint lapszerkesztő, mint tudós író és mint pap. Ő teremtette meg a »Hebrew Union College« nevű rabbiképzőt is (mh. 1900 márcz. 26-án). A szóban forgó levél így hangzik:

Mr. William Barnes, Addressed:

Dear Sir-You have appointed 11 this morning for the hour of waiting on Count Pulsky but I can not come at the appointed hour, for which I have the following excuse to offer:

This morning's papers state that General Kossuth is not well, and will receive no one to-day, consequently we can not expect to have a chance of seeing him. With Count Pulsky, I state it, once for all, I shall have no interview whatever any more. I believe you know the reason as well as I, but in case you should have not heard his words last evening, I call your attention to the fact that Mr. Werner or Mr. Lee, I forget which, had to inform him that I am a German in order to bring him away from the theme of speaking of Germans as of a set of rebels. I for my part am more an American than I ever was a German, because I call that land my land, and that people my people, which give me the privilege to be as free as I choose to be; but a man, who accompanies Kossuth, the apostle of liberty, the advocate of the fraternity of nations, dare not and must by no means speak of the individuals of a nation as he did last evening, and to which kind of expression he seems to be much accustomed.

I beg you to do everything without me; and I assure you that I shall not mention this to anybody, so as not to injure the cause of Kossuth; but with Count Pulsky I can have no second interview; in all other matters I shall be faithful to the cause of liberty, and await your further notice to any transaction of business on behalf of Kossuth.

Respectfully yours,

Albany, May 19. 1852.

Isaac M. Wise,

77 Ferry Street.

Junius hó 8-án ő Felsége 40 éves koronázási jubileumát ünnepelte az ország, az egész politikai magyar nemzet vallás- és nyelvkülönbség nélkül. Őszinte öröm tölti el minden alattvaló szívét, hogy I. Ferencz József e nagy napot testi-lelki épységben érte el és milliók fohásza tör az ég felé, hogy uralkodása még hosszú évekig tartson. Mert dicsőségesen uralkodó királyunk a népszabadság fejedelme. A magyar zsidóság, ez a leggyengébb és legostromoltabb népelem, az Ő uralkodása alatt érte el az emancipációt és a recepcziót: a magyar király és a magyar nemzet jog- és igazságérzetének örökké fénylő két nagy ténye. A kettős birodalmat sok nép és felekezet lakja, nem egyszer a bellum omnium contra omnes jelenségei mutatkoztak, a zsidó minoritás politikai és társadalmi állása vehemens ostrom alá került. Hálásan konstatáljuk ez emlékezetes napon, hogy dicsőséges királyunk mindenha összes népeinek jóságos atyja volt és a gyengéket is szívébe zárta. Aranyozza be élte estéjét népeinek békés együttélése és a felekezetek igaz vallásos testvéri szeretete, hogy kettős értelemben valjon valóra a prófétai ige: Egy atyánk van mindnyájunknak.

*

Utolsó számunkban közöltük az Országos Iroda és az Országos Izraelita Tanító-egyesület beadványait a felekezeti tanítók fizetésrendezéséről szóló törvényjavaslat 15-ik §-a ellen. Ennek a paragrafusnak utolsó pontja *Putnoky Mór* országgyűlési képviselő elfogadott módosítványa folytán így hangzani:

»Amennyiben az illető iskola tanköteleseinek összes száma 30-on alul maradna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak kivételes esetekben engedélyezhet államszegélyt. De olyan iskolától, amely eddig is élvezett államszegélyt, vagy amely az illető községben az egyedüli magyar tannyelvű iskola, amennyiben a jelen törvény követelményeinek megfelelel, a segély e czímen meg nem tagadható. Üresedésben levő tanítói állásokra vonatkozólag az államszegély a jelen szakasz második bekezdésének a), c), d) pontjaiban foglaltak megállapítása alapján a vallás- és közoktatásügyi

miniszter által kilátásba helyezhető, de csakis a b) pontban foglalt feltételek beigazolása után lesz kiutalványozható.«

Ezen módosítás a zsidó kis iskolák túlnyomó többségét megmenti a pusztulástól. Gróf Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszter után, ki a módosítást eszközölte, Sándor Pál, Leitner Adolf, Bakonyi Samu, Nagy Sándor, Vázsonyi Vilmos és Visontai Samu országgyűlési képviselőket külön köszönet illeti a kedvező eredményért, melynek eléréseért nagy buzgalmat tanusítottak. A hivatolt törvényjavaslat a korpótlékok emelése és a lakbér rendezése által a zsidó tanítók sorsát általában kedvezőbbé tette.

*

A »Dropsie College«, melyről már hírt adtunk, a megvalósulás stádiumába lépett. A »charter«-t már megkapta és a »Board of Governor« közül az első évben a következők lesznek a tisztviselők: Elnök Mayer Sulzberger, titkár Cyrus Adler dr., pénztárnok William B. Hackenburg. Az új intézet czíme a következő lesz: *The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning*. A tanítás anyagát a héber és rokon nyelvek és ezek irodalma, a rabbinikus irodalom és időről időre egyéb e körbe vágó tudományok fogják képezni. Az intézet székhelye Philadelphia lesz. A már említetteken kívül a kormányzókhoz tartoznak még: Oscar S. Straus kereskedelemügyi miniszter, Newyork és Harry Friedenwald, Baltimore. A kormányzók száma szaporítható, de 21-nél több nem lehet. Az alapot *Dropsie Mózes A.* hagyatéka alkotja, amely 800.000 dollarra becsültetik. Remélik, hogy az alaptőke adakozások, legatumok és egyebek által növekedni fog, de az évi jövedelem egynegyed millió dollárnál nagyobb nem lehet. A fakultáson legalább hat tanárt kell alkalmazni. Az előadandó tárgyak a következők: A héber biblia és fordításai, különösen az aram és görög; bibliatörténet és bibliai régiségek; a rabbinikus irodalom, ideértve a két talmudot és a midrasműveket; a héber rokon nyelvei és ezek irodalma; sémi palaeographia és az egyptomi nyelv és irodalom; nevelés-tan, tekintettel az idevágó zsidó irodalomra; bibliográfia, kulturtörténet; zsidó történet (régí és új) és zsidó irodalom-történet. Ez az új fakultás tanulmányi rendjének vázlata,

amely a főcél — a héber irodalom ismeretének terjesztése — érdekében szükség szerint kibővíthető.

Szép terv, amely nemcsak megvalósul, hanem az amerikai lelkesedés mellett a tudományokért egyre bővülni fog. A vén Európában is van még érdeklődés a rabbinikus irodalom iránt, de ez, sajnos, nem párosul modern eszmékkel, legalább hazánkban és kapcsolatos részeiben nem. Az egyik »talmudi« folyóirat pl. legutóbb kétszer is arról értekezett, hogy a mesterséges fog peszach előtt kaserolandó-e? A chόμεcz-gyomrok szintén csak ezt a tudományt veszik be és a modern tudomány szolgáltatja a módszert és szempontokat tréfe-pószel számba mennek. Rebus sic stantibus az úr az általános és a zsidó disciplinák között egyre szélesbedik, más szóval a zsidó tudomány elmarad a fejlődéstől. Reméljük, hogy az új-világ reparálja az ó-világ mulasztásait és megmenti az ősi zsidó tudás becsületét.

*

Maholnap egy éve lesz, hogy a Jewish Territorial Organization ügyét szóvá tettük, sokféle szempontból megvilágítottuk és odakonkludáltunk, hogy ezt a nagyjelentőségű eszmét a magyar zsidóságnak is méltányolni és erejéhez képest megvalósulását előmozdítani kell. Az eszme tényleg kiváló oldalról helyeslésre talált és a közönség szélesebb köreiben minden egyenes propagálás nélkül híveket hódított. Az ügy aktualitására az orosz események után a legújabb román üldözések emlékeztették az embereket. A gyűlölet mérgével napról-napra infecziált népek kebelében a zsidók helyzete egyre súlyosabb lesz és nemcsak az emberbaráti és hittestvéri szeretet, hanem az előrelátás hiányára vallana, ha a zsidó területiális eszme fel nem karolhatná. És tényleg azt látjuk, hogy a világ mindazon országában, hol zsidók laknak, JTO egyletek alakulnak. Nem hihetjük, hogy az eszme gyakorlatlan volta mellett éppen az angol-amerikai zsidóságnál találna a legtöbb pártfogóra. A territorium szükséges lévén, bizonyos, hogy meg is lesz található. A vasszükség a kivétel módjára is rávehet majd. Mi tehát erősen bizunk abban, hogy a nyár elmúltával hivatott vezéreink a magyar közönséget is sora-koztatni fogják az JTO zászlója köré, hogy az üldözött zsidók

által tervezett igazi modern megoldásából kivegye a maga részét. A magyar zsidóság kint nagy rokonszenvenek és tekintélynek örvend és ugyanezért állásfoglalása felette nagy erkölcsi hatással járna, míg félreállása félreértésre adna alkalmat. Ennek az esetnek nem szabad beállani.

*

Tisztünk lévén a felekezeti jelenségekre figyelni, két ízben emlékeztünk meg sine ira et studio a bócher-kérdésről és kifejezést adtunk azon nézetünknek, hogy ez a súlyos probléma pénzzel meg nem oldható. A főkérdést, hogy a bócher a tanuló évek letelte után mikép helyezkedjék el a modern társadalmi rendszerben, a mozgalom vezetői fel sem vetették. Ez a punctum saliens és a zsidóságot szociális szempontból érdekl. Bizonyára rá fognak még bukkanni erre a pontra is, amint rájöttek már is egy másikra, t. i. arra, hogy nem minden rabbi alkalmas tanulók »nevelésére«. Ezt olvassuk a »Nité Bachurim« egy külön számában. Nem érdektelen, hogy ezt a kérdést a pozsonyi jesiva egy növendéke fejtegeti és odakonkludál, hogy a jesiva feje ne legyen rabbi, hanem pedagógiai képességekkel megáldott — hogy is mondjuk — tanár, ki ezen minőségében fizetessék. Erre az eredményre a jesiva kritikája közben jut, melyet nem reprodukálunk. A bócher-kérdés természetszerűen jesiva-kérdéssé alakult át és a mozgalom megindító maguk sem tudják, hogy hova fog kilyukadni. Komoly kérdés.

TUDOMÁNY.

AZ ASSUANI ARAM PAPYRUSOK TALMUDI
VILÁGÍTÁSBAN.

A Fáraók csodaországá szüntelenül ontja a papyrusokat, a letűnt világ egykoru tanuit. Az egyptologia és a hellenizmus gazdag emlékei után a régi zsidó világra is rákerült a sor és 1904-ben oly felfedezést tettek, amely minden képzeletet felülmul. Assuanban (a régi Syene) a Felső-Egyptom és Ethiopia határán fekvő, az Ezekiel 29, 10 és 30, 6 מִצְרַיִם név alatt említett városban kiásták egy zsidó család archivumát, amely az V. században (idősz. előtt) élt. Összesen tíz okmány. Ezeket, melyekhez több, jórészt még meg nem fejtett papyrus járul, a mult év vége felé kiadta Sayce és Cowley¹⁾ faksimilében és átírásban és egyúttal fordítással és magyarázatokkal látták el. A lelet több szempontból első rendű fontossággal bír, de, mielőtt ezekre rátérünk, el kell mondanunk az okmányok tartalmát.

Valamennyi természetesen datálva van és Xerxes, Artaxerxes és Darius perzsa királyok korából, pontosan 470—410. időszámításunk előtti évekből erednek, tehát 60 évet ölelnek fel. Minthogy a kiadók nagybetűikkel jelölik őket, mi is ezeket tartjuk meg. A keletek átírását Schürer szerint adjuk, ki a Theologische Literaturzeitung idei évfolyama 3. számának 65—70. hasábjain az idevágó kutatásokat összefoglalta és kiegészítette. Különbö is rátérünk még az időszámításra és

¹⁾ Aramaic Papyri discovered at Assuan edited by A. H. Sayce with the assistance of A. E. Cowley and with appendices by W. Spiegelberg and Seymour de Ricci. London 1906.

egyelőre csak azt jegyezzük meg, hogy minden adat a zsidó hónap, a megfelelő egyiptomi hónap és a perzsa király uralkodási évéből áll. És most sorba vesszük az okmányokat.

A.

Xerxes 15. éve Elul 18-án = Pachons (egypt. hónap) 28-án [470 időszám. előtt] Konja bar Czádók engedélyt kér Machszéja bar Jedonjától, hogy az utóbbi házának kapubejáratánál falat építhessen. Az okmány részletei nem egészen világosak, de בֵּן (az okmány külsején בֵּן יְהוֹשֻׁעַ) nem igen jelenthet mást, mint falat. Konja az írásban kijelenti, hogy ez a fal Machszéja tulajdona, építhet rá és megnyithatja.

B.

Artaxerxes uralkodása elején, Kiszlév 18-án = Thoth 17-én [465 i. e.] Dargeman bar Charsin írást ad Machszéja bar Jedonjának arról, hogy egy közelebb meghatározott telekről közöttük lefolyt perben Machszéja esküt tett és a telek ezentul az övé.

C.

Artaxerxes 6. éve Kiszlév 21-én = Meszori 1-én [459 i. e.] Machszéja bar Jedonja zsidó Elephantine-ben (צְבִי = Jeb) telket — talán valami házféle is volt rajta — ajándekoz Mibtachja nevű leányának, ki Jezanja bar Urijja felesége. Erről Jezanjának írást ad, de kiköti, hogy a telket (házat) sem el nem adhatja, sem el nem ajándékozhatja, hanem ő és felesége lakják benne. Ha Mibtachja elválna tőle, akkor is csak Mibtachja gyermekeinek adhatja. Világos, hogy ez házassági okmány, amely a hozomány feltételeit tartalmazza.

D.

Ez az okmány az előbbi telekről szól és Mibtachja számára állított ki az előbbivel egy és ugyanazon napon. A telek azonos a B. okmányban említetttel és átengedése alkalmával az apa a Dargeman írását is átadta leányának, amint az okmány 23. sora említi. Innen érthető, hogy ez az okmány is megmaradt. A D. okmány részletesebb, mint a C. okmány, 34 sorból áll, míg az előbbi csupán 22-ből. Az apja ajándékba adja a telket >életére és halálára< (3. és

8. sor), »mától fogva örökre« (9. sor). A telek méretei és szomszédjai pontosan meg vannak adva, miből kitűnik, hogy Mibtachja férjének háza is határos volt vele. Ebben az okmányban csupán Mibtachja szerepel mint jövőendő tulajdonos, férjének semmiféle jog nincs biztosítva. Világos, hogy arra az esetre provideál, ha Mibtachja elválik az urától, hogy birtokjogát érvényesíthesse. Az is valószínű, hogy a házasság napján kelt, mert kiállítására idejében még gyermeke nem volt.

E.

Artaxerxes 19. éve Kiszlév 3-án = Meszori 10-én [446 i. e.] Jedonja a Mesullam bar Zakkurtól vett házat »Mibtachja leányomnak adom azon dolgokért (שׂוֹבָבִים), melyeket nekem adott, midőn az erősségben הָרַדְו [nem érthető] voltam és nincs pénzem, sem más tárgyaim, hogy visszafizessem neked«. A Mesullam vételokmányát szintén átadja és kijelenti, mint az előző okmányban, hogy sem régi, sem új okmány erről a házról, melyet az ő vagy örökösei nevében felmutatnak, nem érvényes. A férjről nincs szó, valószínű tehát, hogy ekkor Mibtachja már elvált vagy özvegy asszony volt. Ezt a feltevést támogatja az a körülmény is, hogy Mibtachja az atyját mindenféleképpen ellátta, tehát saját vagyonnal rendelkezett.

F.

Artaxerxes 25. éve Áb 14-én = Pachons 19-én [440 i. e.] azt mondta Pi bar Pachi, Syene erőd építész, Mibtachjához, az arameus, a Varizat csapathoz tartozó Machszéja bar Jedonja leányához a perben, mely Syeneben lefolyt: *) »összük meg az ezüstöt és gabnát és ruhát és rezet, minden vagyont és szerzeményt és írást adok. És eskü jutott reád és esküdteél nekem reájuk Szati istennőnél és kielégítetted szivemet ezen esküvel, melyet ezen vagyonra tettél és elallok tőled a mai naptól örökre« stb. Nincs megmondva, hogy ez a per miből keletkezett, de feltehető, hogy Pi Mibtachja elvált

*) על דנא די עברין כסן. A kiadók (= עֲבָרִין)-t olvasnak és »a héberek« törvényszékének veszik; Nöldeke (Zeitschr. für Assyriologie XX.) Eֲבָרִין-t olvas. Minthogy הָרַדְו és אֲרַמִּי többször fordul elő, עֲבָרִין pedig különben egyszer sem; minthogy továbbá דִּי עֲבָרִין (status emphaticus) kellene, ez a magyarázat nem helyes. Igaz, hogy עֲבָרִין sem egészen sima.

férje volt és a meglevő vagyont közösnek állította. Az eskü arra vonatkozott, hogy minden Mibtachjájé. M. vagy azt állította, hogy Pi ezeket nem adta neki, vagy azt, hogy válás esetén a házassági szerződés alapján egészen őt illetik. Ezen feltevések mellett szól a G. okmány, amely mindössze harmadfél hónappal később kelt. Ebben egy másik építőmester veszi Mibtachját nőül, a hozomány pedig nem más, mint az E. okmányban említett ezüst, ruha, réz és vas részletezése.

G.

Ugyanis így hangzik: Artaxerxes 25. éve Tisri 26-án = Epiphi 6. [440] azt mondta Asz-Hor bar Czacha (= görög Teos) királyi építőmester az aram Machszéjához Syeneből a Varizat csapatbelihez: Jöttem házadba, hogy add nekem Mibtachja leányod feleségül. Ő feleségem és én férje vagyok mátol fogva örökre. Adtam neked moringot (מִרְיָה) Mibtachja leányodért 5 seket a király kövei (sulyai) szerint, megkaptam *) és meg vagy elégedve. Adtál Mibtachja leányod kezébe berendezkedésre egy kebesz ezüstöt... Adtál kezébe ruhát... réztükröt... réztálat... rézserlegeket... rézkorsót... Az ezüst és az összes tárgyak értéke 6 kebesz, 5 seket, 20 hallurin... Megkaptam **) és meg vagyok elégedve. Az ezután következő עֲבָרִין-ban még felismerhető עֲבָרִין gyök (= עֲבָרִין), amely czinket jelent és az F. okmány בִּיִּלִּי-jére emlékeztet. A hozomány (= assyr és zsidó הֲרַדְו) felsorolása után következnek a házasság felbontására (halál és elválás) vonatkozó stipulációk. Feltűnő, hogy a tanuk között szerepel Jezanja bar Urija, ki azelőtt Mibtachja férje volt. Ez az okmány valószínűsége kethubba és a gyűjtemény legérdekesebb darabja.

H.

Darius 4. éve Elul³⁾ = Payni hónapban [420 i. e.] Jeb (= Elephantine) erődben Menachem és Ananja (עֲנַיָה)

*) על עֲבָרִין talán így is érthető: rád száll azaz felelős vagy érte.

**) Lásd az előbbi jegyzetet. A szövegben Cowley felfogása szerint fordítottunk.

3) בִּיִּרָה אֱלֻל. A nap hiányzik. Talán Elul újhold napjáról van szó.

Mesullam bar Selomim két fia zsidók (יהודים) Jeb erődben Iddin-Nabu csapatbeliek azt mondták Jedonja és Machszéja Asz-Hor bar Czacha [= Teos] Mibtachja Machszéja leányától származó két fiához, kik zsidók ugyanazon csapatnál: Pereltünk titeket... Vidrang seregvezér előtt. A per tárgya az, hogy Asz-Hor, a pereltek atyja, a perlők atyjától gypju és len ruhát, réz és vas edényeket, fa és csont edényeket, gabnát s egyebet kapott őrizetre (פיקודין) és azokat eltulajdonította és nem adta vissza. Az alperesek kielégítették a felpereseket és ezek lemondó írást adnak: »mi eltávolodunk tőled« יִהְיֶה אֲנִיכֶם כְּכֹהֵן. Ez a talmud nyelvén שטר סלוק nevet viselne.

I.

Darius király 8. éve Kiszlév 3-án, amely a 9. év Thoth 12-e¹⁾ [415 i. e.] Jeb erődben Jedonja bar Hosaja bar Urijja az arameusok syene erődben Vidrang seregvezér előtt kijelenti Jedonja bar Náthán és Machszéja bar Náthán Mibtachja fiai előtt, hogy lemond (יהי) Jezanja bar Urijja házáról. Ez a Jezanja Mibtachja első (vagy legalább előbbi) férje volt. Hosaja Jezanja testvére volt és épe ezért Jedonja, Hosaja fia, szintén igényt tartott a Jezanja házára. Bizonyára megegyeztek és ennek értelmében állítja ki Hosaja ezt a סטר סלוק-ot, amint a papyrus külsején neveztetik.

K.

Darius király 13. éve Sebat 24-én, amely a 14. év Athyr hó 9-e [410 i. e.] Machszéja és Jedonja, Náthán két fia, arameusok Syene erődben a Varizat csapatnál, elosztják egymás közt anyjuk Mibtachja rabszolgáit. Jedonja kapja Petosiris-t, a másik Bela-t, mindkettő anyja Tabo (טבו) volt. Tabo és Lilu leányán még nem osztozkodtak meg, mint a סטר סלוק [a talmud nyelvén יהוקה הלוקה] külön hangsulyozza.

Ez a 10 okmány Machszéja bar Jedonja leánya Mibtachja és ez utóbbi két fia Jedonja és Machszéja családi

Feltűnő persze, hogy az egyiptomi hónapnál is hiányzik a nap, hacsak nem esett össze annak is az első napjával.

¹⁾ Az egypt. év Thoth hónappal kezdődött, tehát már egy évvel többet számitottak. Ilyen kettős évszámolás a következő okmányban is található.

archívuma és 60 évet ölel fel (470—410). A főszemély Mibtachja és biztos, hogy ez a nő tartotta össze az okmányokat. Az egész emlékezetet Jeremiás próféta birtokvételére, ki szintén vétellelet állít ki, ezt tanukkal iratja alá, az őrség udvarában levő zsidók jelenlétében átadja Bárukhnak, hogy tegye el cserépedényben, hogy »sokáig megmaradjanak« (Jerem. 32, 10—14; v. ö. 32, 44). A mi okmányaink is kétségtelenül valamely tartóban voltak együtt és így találtattak meg az ásatásoknál. Az okmányok egyenként le voltak pecsételve oly módon, hogy az összehajtott papyrust körülsavarták zsinórral és ezt a zsinórt a papyrusra pecséttel lenyomták. Jeremiás is lepecsételi a vételokmányt, de ezen kívül még egy nyílt levelet is vesz (12. vers: כִּסְיֵי הַמִּקְנֵה הַחַתּוּם הַלֵּלִי). Mindezek a külső körülmények arra vallanak, hogy a syenei zsidók épúgy jártak el az V. században, mint másfélszáz év előtt a judabeli zsidók. Az okmány neve is סטר, nem mint a talmudban שטר vagy שטר. A vétellelet Jeremiás Bárukh ben Nérijjának »Chanamel nagybátyja (az eladó) szemei előtt, a vétellelet aláíró tanuk szemei előtt és az őrség udvarában lakó összes zsidók előtt« adja át (12). Az összefüggés mutatja, hogy több tanuról van szó. A mi okmányainkban szintén több tanu — némelyiken 12 — van aláírva. Két tanu egyetlen egyen sem található. Tehát e tekintetben is megtartották a syenei zsidók az ősi szokást. Igaz, hogy az assyr okmányokon is több tanu jelenik meg, de nem szükséges a mi okmányainknál közvetlen assyr hatást feltételezni. A talmud idejében is az volt a szokás, hogy 4—5 tanu írta alá az okmányt (Pl. Bába B. 162 b, barajta). Jeremiásnál azt is olvassuk, hogy nagybátyja fia Chanamél felszólítja, hogy vegye meg Anáthóth-ban fekvő földjét, mert Jeremiásé az öröklés és kiváltás joga. Ebből az következik, hogy a családbeli a családi birtok eladásánál előjoggal birt. Talán így értendő az I okmány, melyben Jedonja, Hosaja fia, Urijja fia lemond Jezanja, Urijja fia házáról Mibtachja fiai számára. Jedonja Jezanjának testvérfia volt, tehát oly joga volt a házra, mint Jeremiásnak a Chanamél földjére. A »nyílt levél« (כִּסְיֵי הַלֵּלִי) nincs megmagyarázva. Azt hiszik, hogy két vételleletet állítottak ki: egy lepecsételtet és egy nyitottat. De hát minek kellett kettő? A modern exegéták alapos törlésekkel segítenek a bajon, mint rendesen. Nézetünk

szerint tényleg két פדיון -t állítottak ki. Az első tartalmazta az adás-vétel feltételeit: az eladandó föld meghatározása, a vételár, a perlés esetén való birság a perlő részéről stb., amint a papyrusokban látjuk. Ez lepecsételtetett. Ezenkívül más levélre írták a lepecsételt levél főtartalmát, illetve címét. A I papyrus 19 sort tartalmaz, kívül pedig két sorban ez áll: »Lemondó okmány, melyet írt Jedonja bar Hoséa Jezanja bar Urijja házáról Jedonja bar Náthán és testvére Machszéja számára«. Minthogy a régiiek a pergamentnek csupán egy oldalára írtak, feltehető, hogy ez a címnap külön pergament darabra iratott és az előbbivel összekötöttetett. A tulajdonképeni okmány a ספר ההתוב , a címet tartalmazó a ספר ההלוי . Így értem Jer. 32. 11. és 14. versét (lásd a targumot, Rasi és a R. D. K. magyarázatait). Az összes magyarázatok ellen, melyek több (2 vagy 3) okmány kiállítását veszik fel, az szól, hogy erre nincs analógia és hogy nagyon komplikálttá tette volna a dolgot. Egyébiránt az okmányok tartalmáról más helyen fogunk értekezni.

Érdekes az, hogy az okmányt kiállító fél igéri, hogy a megegyezett ügyre nézve nem fog többé perrel előállni sem ő, sem jogutódai. Ha ezt tenné akár ő, akár mások, akkor nagy birságösszeget fizessenek. Ez állandó pont volt. Még a középkori zsidó formulárekban is található, még pedig nem ritkán. Általában megjegyezzük, hogy több kitétel, mint a már idézett בה"י ובמיתו , épígy מימא דן ולעלם , sőt a válólelél למך és egyéb már mind megvan ezekben a 2400 éves papyrusokban. Ebből megítélhető a kritika azon eljárása, hogy mindent fiatalnak deklarál, ami véletlenül nem maradt meg régi forrásban. Ami nincs tannaita forrásban, az az amórak idejéből származik. Az igazság az egész Keletre az: Ezer esztendő a te szemedben anyyi, mint a tegnapi nap.

A legrégebb házasságlevél a G okmány. A kethubba főtartalma most ez a kijelentés ה"י ל"י לאנתי »légy feleségem«. A nő ugyanis most mindíg legalább tizenkét és fél éves (בגויה), tehát őt magát kell megkérni. Az ókorban azonban, a talmud idejében is, a leány rendszerint fiatalabb volt és az apától kérték. A talmud ezt így fejezi ki: az apa veszi át az eljegyzés (kiddusin) pénzét. »Az apa eljegyzé leányát stb.« (misna Kidd. 2, 1. V. ő. Kidd. 19 b lent). A bibliában is

azt látjuk, hogy a kérő az apától és a leány testvéreitől kéri a leányt. Sekhem Jakobtól és fiaitól kéri Dinát: »Követeljetelek sok jegypénzt és ajándékot (מדה ומתן), megadom mind, amint kívánjátok, csak adjátok nekem a leányt feleségül.« (Gen. 34, 12.) Ez a formula: התנה ל"י לאשה az ósrégi és evvel találkozunk G. 3: »Jöttem házadba, hogy add nekem Mibtachja leányodat feleségül« $\text{למנתה ל"י לביתה מפתיה לאנתי}$. A házasságkötés ügy történt, hogy a férfi megfizette a jegypénzt (מדה), ami megfelel a talmud כסף קדושין -jének, és azután kijelentette: »a nő feleségem és én férje vagyok mától fogva örökre« $\text{הו אחתי ואנה בעלה מן יומא זה וזה ועד עלם}$ (G. 4). Az elválás ügy történt, hogy az egyik házaspár a község (ערה) előtt kijelentette, hogy »gyüüllök« házastársát. Ezt látjuk a következő kikötésből: $\text{מחר או יום אחר תקום מפסתיה בערה והאמר שנתא לאסחור בעל"י כסף שנתא בראשה תתב על מונא ותתקל לאסחור כסף שקלן 5 ... ותהר להאן וז עמיה}$ (G. 22–25). Az 5 sekel, melyet a válást követelő nő fizet, nem más, mint az az 5 sekel, melyet a férj a nő atyjának mint *móhart* fizetett. Ha a férj követeli a válást, akkor 27–28 sor szerint a *móhart* elveszti és a nő »mehet, ahova akar«. Az idézőjel közé tett szavak képezték a válás formuláját. A talmud שנתא alatt a cohabitáció megtagadását érti és ily esetben az »ellenszegülő nő« (מורדת) házassági ajándékából (kethubba) naponta bizonyos összeget veszít (Kethub. 63; Maimuni, Isuth 14, 15).

A férj, mint neve mutatja, egyiptomi ember volt. A vegyes házasság ebben az időben Palesztinában is mindennapos dolog volt. Hisz Ezra kényszerítette a zsidókat, hogy az idegen nőktől váljanak el. Asz-Hor, úgy látszik, haláláig megmaradt Mibtachja férjének. Fiai zsidók voltak, mert a fiúk vagy az anya vallását (nemzetiségét) követték, vagy pedig az anya erősebben ragaszkodott a vallásához, mint az apa. A két fiú Jedonja és Machszéja *Náthán* fiainak neveztetnek (J. 3). Asz-Hor egyiptomi nyelven = Horus isten tulajdona; eszerint a ה"י (teljes alak התיה) nem volna más, mint Asz-Hor zsidó fordítása. A válást nem vehették nagyon tragikusan, mert Mibtachja és Asz-Hor házassági levelén Jezanja bar Urijja, az előbbi férj, mint tanu szerepel.

Az okmányok külső formájára nézve e helyen csupán néhány pontot emelünk ki annak bizonyítására, hogy lényeg-

ben ugyanez a forma járta Palesztinában is, sőt hogy maradványai napjainkban is láthatók. Az okmányok a dátummal kezdődnek, pl. A: »Elul 18-án, azaz Puchons 28-án Ahasverus király 15. évében«. A talmud ugyanezt az utasítást adja. Tószifta Bába Bathra 11, 2 (413, 5 Zuckerm.) ezt olvassuk: »Az okmány szövege: x napon, x héten, x hónapban, x évben, x uralkodása alatt . . . Ha az évet nem írta, akkor azon uralkodás alatt mindig hátrányban van« (a legkésőbbi dátum vehető fel). Nézetem szerint a szombat jelzése csak hővitése az eredeti keletnek, mert vagy a hónapot, vagy a heti szakaszt kell jelölni, mindkettő egyszerre nem szükséges. Minthogy az évet nem a szombat, hanem a hónap szerint számították, egészen bizonyos, hogy a szombat jelzése csak akkor kezdett divatba jönni, midőn a tóraolvasás a hétnek is nevet adott. De dátumnak ez csak az egyéves cyclusnál volt használható. Mindez valószínűvé teszi, hogy a hét jelzése csak kivételesen alkalmaztatott, sőt lehetséges, hogy a szövegbe utólag került bele. Az eredeti halákha a szombatot nem jelezte, hiszen a nap után a hónapot kell jelezni, ha a »szombat« következik utána, akkor a nap a hét napját jelenti és ebben az esetben hiányzik az utasításból az, hogy a hónap melyik napja volt. De akár jelezték a szombatot, akár nem, a többi jelzés egészen úgy és abban a sorrendben történik, amint a papyrusokban látszik. A szavak is ugyanazok, mint a következő szembeállításból kitünik. A tószifta (B. Bathra 11, 2, 413, 5 Zuckerm.) így hangzik: נטפו של ישטר: ביום פלוני בשנת פלוני בחדש פלוני. Kitéltöm a formulát a hét nélkül. בשמנה עשר לאלול שנת המשעשה לאהשורוש המלך. A papyrusban ez a kelet így hangzik: 18 לאלול הוי יום 28 לפתח שנת 15 השיארש טלכא.

Már említettük, hogy a papyrusokban az okmányt kiállító fél első személyben beszél, holott a talmud utáni korból ismeretes okmányokban róla mint harmadik személyről van szó.

Megjegyzendő, hogy okmányainkban a kiállító szavai a héber לשא-rel vezetettek be, a mi arra vall, hogy a jegyzők héberül tudó szóferak voltak, vagy legalább is arra, hogy formuláikban a hajdani héber okmányok még éreztették hatá-

sukat. Valószínű tehát, hogy a héber okmányok papyrusainkhoz hasonlítottak.

Az L papyrus pl. így szól:¹⁾ נתת לי כסף שקלן 4 . . . וירבה . . . עלי כסף הלחן 2 לכסף 1 ש לירחה עד יום י אשלמתי לך] ותתהו מרבת כסףך . . . הלחן 8 לירח 1. A tószifta i. h. 11, 4 (413, 18) ezt olvassuk: בין שכתוב בו לוחו מפלוני בין שכתוב בו אני פלוני בין פלוני לויתי מפלוני והעדים למטה כשר. Látjuk tehát, hogy az első személyben való kiállítás is járta. A tanuk a papyrusban is az okmány végén állanak. A szóban forgó adóslévél legvégén ez áll: כתב ספרא נמרה בר אחי על פס שהדיא וי על ספרא נה: tehát a tanuk állították ki, amint a rabbinikus okmányokban szokásos.

A legmelegebb azonban az, hogy középkori rabbinikus okmányokban, a papyrusok után 1500–2000 évvel, szintén találjuk még a papyrusok egyes formuláit, miről fent már három kitéttel idéztünk. A kiállító fél rendszeren kijelenti, hogy a jog, melyről lemond, vagy melyet átruház, teljes és sem ő, sem más nem változtathat rajta. Ez következőképp fejeztetik ki (A 8–9): לא יוכל בר ובה אה ואתה קרים ורחוק בעל רגל וקרית: »Ne akadályozhassa meg sem fiam, sem leányom, sem fivérem, sem nővérem, sem rokon, sem idegen, sem csapatbeli, sem városbeli Machszéját vagy fiát, hogy építhessen stb.« Ez a teljes formula, amely rövidebben is kifejezhető. A változásokat mutatják B 13; D 12, 26; E 8, 10; F 7, 9; H 10; I 9, 13; K 7, 8. A szóban forgó formula előkerül többször Juda bar Barzilai (XI. század végén Barcelonában) »Széfer Hasetároth«-jában. A 46. lap, 9. sorában (ed. Halberstam, Berlin 1898) ez áll: וכל מי שיבא מארבע: רוחות העולם בן ובת אה ואתה קרוב ורחוק יורש ונחל יהודי ויהודית גוי או רוחות העולם בן ובת אה ואתה קרוב ורחוק יורש ונחל יהודי ויהודית גוי או ויה ריקום ושעין וכו'. Ez oly állandó formula volt, hogy Barzilai rövidítve is jelzi (y. ő. 51, 2 és 9 alulról; 60, 21; 74, 22; 100, 16). Kétségtelen, hogy Barzilai, mint formularéit, úgy ezt a kitéttel is a gaonok (Szaadja s mások) műveiből vette ki, a gaonok pedig a használatos okmányokat állították össze. A változtatások a változott viszonyokhoz alkalmazkodtak, de a lényeg megmaradt. A mi a papyrusban a בעל רגל és

¹⁾ Az eleje hiányzik, csupán לשא-rel maradt meg. A kelet elveszett. A számokat a mi számjegyükkel adom és csupán a שקל-t.

¹⁾ A számokat arab számokkal jelzem a papyrus egypt. számjegyei helyett.

קריה בעל קריה vagyis a csapathoz tartozó (tehát zsidó) és a városbéli (tehát egyiptomi), az a középkori okmányban a יהודי és גוי. A »négy világtájból jövő« a zsidók szétszórása folytán Zekharja 2, 10-re támaszkodva került az okmányba. Eliezer Mellé szintén ez. *Formulare-gyűjteményében* (Velenze, 1552.) szintén használja a szóban forgó formulát: *וכל מי שיבא מארבע רוחות העולם: בן ובה את ואחות קרוב ורחוק וישה ויחול יהודי או אומאי*. (26. sz. elején). A 8. számban a »zsidó és aram« elmaradt. Ez a talmud kifejezése a zsidó és nemzsidóra, tehát ugyanaz, ami Barzilainál יהודי és גוי. Hogy Mellé nem a cenzurára volt tekintettel, következik abból, hogy a műveből idézett formula szó szerint található a *Machzor Vitry*-ben ed. Hurwitz 794. l., 562. szám és 796. l., 571. sz. A régibb formula tehát a יהודי או אומאי.

Perlés esetére az írást kiállító fél birságösszeget ígér. (A 7., 13.; B 14.; C 15.; D 14., 21.; E 11.; F 10.; H 14.; I 15.; K 10.) Ezt a kikötést szintén találjuk a rabbinikus oklevelekben. A lényegre nézve egészen azon formában, mint a papyrusokban hangzik ez a kikötés a »Lakol Chéfecz« 26. számában: *וכל זמן שאקום אני פלוני או יורשי אחי על פלוני או על יורשי אחיו כדי לתבוע ממנו או מן יורשיו אחיו כלום תביעה בעולם מאלו התביעות שתבעתי לו קבלתי עלי ועל יורשי אחי להגם לו ולשלישי העיר כך וכך והובים. Az az új kikötés, hogy a város urainak fog fizetni, azért vétetett be az okmányba, hogy a félnek imponáljon — a világi hatóság előtt nagy volt a respektus. Rövidebb és a zsidó törvényszék által állapítottat meg a birság a »Sefer Hasetaróth« egyik mintájában, hol így hangzik: *וגם אני בית דין קטנו זה פלוני שהוא במדינת הים ומורנו עליו מן הדין בנויה שאם יתבע היום או מחר להדין פלוני הלוקה שיתן כך וכך דינין קום לפלוני הלוקה* (62. l. lent).*

Ház eladásánál a papyrus a négy szomszéd megadása által jelöli meg a házat és némely esetben megadja a hosszúság és szélesség méreteit is. (B 7—10.; C 3—4.; D 4—8.; E 13—15.; I 4—7.) Az egyik, amely egyéb tekintetben is figyelemre méltó, így hangzik: *אף הוא אלה תהמי ביתא נך עליה לה בית יאמר בר פאוליה תתיא לה אומאי וי היה אלה מועא לה בית נוהל בר אושע ושקא בניה מערב שמש*. (E 13—15.) *לה אית מידוך [két]* בר פלוני *פלוני כמר להגם [két]* ביתי אלהיא *אלהיא*. Ezek ezen ház határai: felfelé (északra) Jeor bar Panulia háza, lefelé (délre) יהוה isten oltára, kelet felé Giddul bar Osca háza és utca van közöttük,

nyugatra Marduk (?) bar Palto Khnum és Szati istenek papjának földje. A mérethe nézve, amely csak kétszer fordul elő és úgy látszik háztelekre vonatkozik, idézzük a hosszabb példát: *אמה יהבת לבי בחיי במוציא כי ואיק ולי היה משחחה מן תחתיה לעליה אמן 13 ושך 1 פרו מן מעא למערב אמן 11 בעשהא* (D 4—6; rövidebben ugyanaz C3). »Adtam neked életemben és halálomra telkemet [telkes házamat?]. Méretei: hossza alulról felfelé (délről északra) 13 rőf és egy tenyér, szélessége keletről nyugatra 11 rőf a mérővesszővel.« A Machzor Vitry 562. formularéje (794. lap) így hangzik: *(sic) ואילו מערני הדצי וביה זה מער מזה בתיים* (sic) Erősen rövidítve van, mert a nyugati és déli szomszédokra csak utasítást ad, hogy így kell kitölteni; továbbá a bibliai és talmudi meghatározás módját követi, amely keletről indul ki és északnak fordulva mintegy körben adja meg a határt. De azért lényegében a papyrus meghatározását adja. A »Lakol Chéfecz« (7. szám) a következő leírást adja: »E ház méretei ennyi meg ennyi a hosszúságban, ennyi meg ennyi a szélességben. És ezek a ház szomszédai: keleti oldalon ez meg ez, nyugati oldalon ez meg ez, északi oldalon ez meg ez, déli oldalon ez meg ez« stb. A »Széfer Hasetaróth« úgy mező, mint ház eladásánál a négy határ megadását rendeli el, még pedig a következő sorrendben: kelet, dél, nyugat, észak (45. lap, 26. okmány; 47. l., 27. okm.).

Még egyéb formulákra egyeznek a papyrusok a rabbinikus formulákkal. Ha valóságos ó- és középkori okmányaink lennének és nem pusztán formuláék, akkor a megegyezés még teljesebb lenne. De hát ezekről itt nem akarunk többet szólni és átmegyünk egyéb tanulságokra, melyekkel papyrusaink szolgálnak.

A legmeglepőbb a יהוה (vagy יהו) oltárának említése: *אומאי וי יהו אלה* (E 14) és *אומאי וי יהו אלה* (I 6). Mindkét esetben egy ház helyének megállapításánál mint határos hely említették. Az utóbbi helyből azt is látjuk, hogy a köoltár (אומאי) az országúton volt, mert azt mondja, hogy az illető ház és az oltár között a király útja van (*ואיה מלכת בניה*). A zsidó házak közt feküdt, mert a szomszédházak zsidókéi voltak. De közelébe Khnum és Szati egyiptomi istenek papjának is volt földje (E 15). Ha oltár volt, áldoztak is. E szerint

az a szentély, melyet Onias a 2. század közepén i. e. Leontopolis városban épített, nem honosította meg a zsidó áldozati kultuszt Egyiptomban, hanem csak központosította, még pedig a jeruzsálemi szentély mintájára.

A zsidók, kikről ezekben a papyrusokban szó van, mint perzsa várórság kerültek a leigázott Egyiptomba. Aristeas (ed. Wendland 13. §.) azt mondja, hogy »a perzsával« zsidók jöttek Egyiptomba (v. ö. u. o. 35. §. és Schürer, Theol. Literaturzeitung 1907. évf., 6. lap). Ebből az következik, hogy ezek a zsidók a perzsa birodalomban is áldoztak és Egyiptomban csak folytatták a régi szokást. Ez a fontos tény arra vall, hogy a fogságba került zsidók új hazájukban, tehát előbb a babyloni és később a perzsa birodalomban — ugyanazok az országok más-más fenhatósága alatt — folytatták őshazájukban megszokott kultuszukat. Ez megegyezik a feltevéssel, hogy a zsinagógák a diasporában keletkeztek a megszünt áldozati kultusz helyett.

Az istennevet nemcsak kiírták, hanem ki is ejtették, mert az okmány azt mondja: esküdtél nekem יהוה istenre (B 4). Más helyen ugyanaz a zsidónő Szati egyiptomi istennőre esküszik (F 5). A laza gyakorlat megerősíti azt, hogy a tetragrammatont csakugyan kiejtették. Az írásából יהוה és יהו (nem יהוה) az következik, hogy nem a bibliai szövegből vették, hol ezek az alakok elő nem fordulnak, hanem az életből. Emellett szól az is, hogy kétféle alakban írják, tehát nem autoritativ szövegből vették. Ha pedig az életből vették, akkor természetesen ki is ejtették és írásából visszakövetkeztethetünk kiejtésére. Világos, hogy יהו nem más, mint a görög *Iao*. Konstatáljuk tehát, hogy a *Iao* átírás zsidó eredetű. Ha tehát az egyházatyák, főképp pedig az egyiptomi bűvészpapyrusok a szóban forgó alakot adják a tetragrammaton átírásául, akkor ezt a zsidóktól hallották. A papyrus megerősíti idevonatkozó állításunkat, melyet 9 év előtt az irdalmi adatokból merítettünk (Őszidó Bűvészet 114—118). Nem véletlen, hogy az istennév kiejtés szerinti átírását éppen Egyiptomból eredő görög bűvészpapyrusokban találjuk, mert Egyiptomban a zsidók évszázadokig minden skrupulus nélkül kiejtették az istennevet, ismerete tehát akkor sem veszett ki, midőn a Palesztinából lassanként elterjedő kiejtési tilalom az egyiptomi zsidóknál is

gyökeret vert. Figyelemre méltó, hogy egyiptomi ember mondja, hogy »esküdtél nekem יהוה istenre«, tehát ő is ismerte a nevet. Hadd álljon itt még egy kérdés. Honnan van az, hogy a papyrusban egyszer sem iratik az istennév négy betűvel, hanem mindig hárommal, a bibliában pedig egyszer sem iratik három betűvel? Azt lehetne felelni, hogy szándékosan rövidítették a négybetűs névből. De ez nem valószínű, mert a hárombetűs istennév megvan a bibliában is a tulajdonnevekben, pl. יהוה s számos más theophor névben. Az igazság az lesz, hogy a syenei és elephantinei zsidók kiejtésük szerint írták le az istennevet, melyet közönségesen is használtak és az idegenek előtt sem titkoltak. Azok a görög átírások, melyek a teljes tetragrammatonra emlékeztetnek (Iaoue s hasonló), nem a népies, hanem a papi (írásudói) kiejtést tükröztetik.

A papyrusok keltezése fényt vet az utolsó próféták azon szokására, hogy a napig részletezett keletet adnak. Ez arra vall, hogy a polgári életben a kalendárium kellő figyelemben részesült. Talán feltehető az is, hogy Chaggai és Zekharja a magánéletben szóferek — jegyzők és bibliamásolók — voltak. Jeremiás könyvét diktálja, Chaggai és Zekharja maguk írják fel, még pedig oly módon, mint az okmányokat szokták írni — a kelettel az élén. Figyelemre méltó, hogy Zekharja 9—14. fejezetekben nincs kelet. Már ez a körülmény arra utal, hogy ezek a próféciák nem származnak sem Zekharjától, sem az ő korából.

A papyrusokban a keletre állandó formula van: nap, hónap, uralkodó perzsa király éve. A prófétáknál a sorrend váltakozik. Pl. Chaggai 1, 1: Dárius király második évében, a hatodik hónap első napján, de 1, 15 és 2, 10 (cf. 2, 1 és 2, 20) a kelet nap, hónap és év szerint van adva. A hónapok Chaggainál még nem névvel, hanem régi izraelita szokás szerint számmal jelöltetnek. Zekh. is számmal jelöli a hónapokat, de két ízben hozzá teszi a babylóniai hónapneveket. Egyszer a papyrusokra emlékeztető kitételrel a következő módon: ביום עשרים ווארבעה לעשרה עשר חדש הוא חדש שבט בשנת שמיים לדרוש »24-ik napján a 11-ik hónapnak, amely Sebat hónapja, Dárius 2-ik évében« (1, 7). Itt nemcsak a sorrend azonos a papyrusokban követelesen betartottal, hanem az aláhuzott kitétel is emlékeztet

a papyrusokra, melyekben ugyanezen szavakkal az *egyptomi hónap* vezetetik be. Az egyptomi perzsa zsidó várórség a babylóni hónapokat használja első sorban és ehhez fűzi az egyptomi hónapot, a palesztinai zsidók pedig a régi zsidó számozást és ehhez fűzik az illető hónap babylóni nevét. Még a talmud is tudta, hogy a hónapok neveit a zsidók Babylóniából hozták magukkal. Zekh. 7, 1 első helyre az évet teszi, harmadik helyre a hónapot: Dárius király 4-ik évében, 4-ik napján a 9-ik hónapnak, Kiszlévnek (בא-יבנה... בשנת ארבע... בחדש התשיעי בבל). Egyszer hiányzik a nap, mire a papyrusokban is van példa. Zekh. 1, 1: בחדש השמיני בשנת שהם לדיוש; Papyrus H: ביום אלוהו פאני שנת 4 דיהוש מלכא. Nem lehetetlen, hogy mindkét esetben a hónap elseje jelöltetik ily módon.

A próféciák keletkezési korát a régibb prófétáknál csupán az uralkodó király (királyok) megemlítésével jelölik. Határozott évszámot rendszerint csak akkor említenek, ha az valamely kiváló eseménynek az éve, úgy hogy az évszám és a prófécia között belső kapcsolat van. Ezekiel után Jeremiásnál van a legtöbb évszám. Egy ízben (32, 1) Juda királyának évszáma mellé oda teszi a babylóni nagykirály uralkodási évszámát is: Czikkijáhu király 10-ik évében, a mely Nebukhadneczar 18-ik éve, midőn a babylóni király serege ostromolta Jeruzsálemet. A hódítók saját kalendáriumukat oktrojálták rá a tartományokra. Nem biztos azonban, hogy a római császárok követelték-e a palesztinai zsidóktól, hogy az okmányokba az ő uralkodási évüket vegyék be. Talán engedték, hogy a Seleucidák aeráját használják.

Röviden érintjük még azt a kérdést, hogy mikor kezdődött az év. Tudvalevő, hogy az év természetes kezdetei a tavasz és az ősz, különösen a Földközi-tenger tájékain, hol tulajdonképpen csak két évszak van. A talmud legalább csupán a napos és az esős évszakot ismeri (מוט הנשמים és ימות החמה). A vallásos év tavasszal kezdődött. Kérdés azonban, hogy a polgári évet is Niszan hónaptól számították-e, vagy pedig Tisri hónaptól? Hiszen Tisri elsején van újév (ראש השנה). A misna (Ros Hasána 1, 1) szerint: Niszan elseje a királyok újéve,

¹⁾ Ez a kifejezés csupán Ez. 41, 1. fordul elő, hol utána לחדש להשיב בעשרה következik.

Tisri elseje pedig az évek, semiták (évvhét) és jőbelok (49 év) újéve. R. Chisza (3. sz. végén) azt állítja, hogy a zsidó királyok éve Niszan, a pogány királyok éve Tisri hónappal kezdődik. Mindkét esetben az okmányok datálása a királyok évének kezdete szerint igazodik.¹⁾ A papyrusokban az év Niszannal kezdődik (Schürer, Theol. Literaturzeitung 1907. évf., 66. hasáb), tehát a bibliai hónapszámolás szerint (Zekh. 1, 7 és 7, 1). A talmud állítása, hogy a nemzsidó királyok éve Tisri hónappal kezdődik, csak a Seleucidák aerájára vonatkozik. Ez tényleg ősszel kezdődött.²⁾ A bibliára támaszkodva, R. Chanina pal. amóra azt állítja, hogy a nemzsidó királyok éveit is Niszantól számítják,³⁾ ami, mint most a papyrusok mutatják, a perzsa aerától csakugyan helyes. Mindamellet biztos, hogy magában Palesztinában a polgári év Tisri hónaptól számított, mert Josephus (Arch. I. 3, 3) így szól: »Mózes az év első hónapjául Niszant, amely görögül Xantikusknak nevezetik, állapította meg, mert ebben a hónapban vezette ki Izraelt Egyiptomból; mindent, ami az Istentiszteletrre vonatkozik, ettől a hónaptól számít, de az adászevésre és egyéb polgári rendre vonatkozó dolgoknál az előbb nevezett hónapot (Tisrit) tartotta meg.« A talmud nyelvén az adászevés לשנת szóval fejeztetnék ki, amint az idézett talmudhelyeken találjuk.

Még egy pontot kell érinteni. A B okmány dátuma így hangzik: »Kiszlív 18-án vagyis Thoth 7-én a 21-ik évben, az uralkodás elején, midőn Artaxerxes trónjára ült.« Említve van tehát az elhalt és az új király, az előbbinek uralkodási éve és az utóbbinak trónralépte vagyis első éve. Az évet tehát mindkettőnek számítják. Ezt a számítást szintén találjuk a talmudban. Tósziffa R. H. 1, 1 (208, 27) és b. u. o. 2b, ezt olvassuk: »Ha a király meghalt Adarban és más lépett

¹⁾ R. Hasána 3 a.; Ab. Z. 10 a. Az utóbbi helyen a tétel így formulázatik: למלכי אומות העולם מתשיי מנין למלכי ישראל מנין מנין ואנן השתחא מתשיי מנין בנטלה אין מנין. A. Z. i. h. egy barajta így szól: אלא למלכי יונים בלבד. A diasporában csakis a Seleucidák aerája szerint számítanak.

²⁾ Schürer, Geschichte des jüd. Volkes, 3. kiadás, I. 33, 1. jegyzet.

³⁾ J. R. H. 56 b. 10: לעור בשם ר' הגיטא אף למלכי אומות העולם אין מנין אלא מנין.

helyére Adarban, akkor ennek is, amannak is számítanak egy-egy évet; ha meghalt Niszban és más lépett helyére Niszban, akkor ennek is, amannak is számítanak egy-egy évet; ha meghalt Adarban és más lépett helyére Niszban, akkor az első évet az elsőnek és a második évet a másodiknak számítják. Mellékesen azt is látjuk, hogy a királyok éve Niszban kezdődött. A papyrus világosabb datálás végett mindkét király évét veszi fel az okmányba. A mi barajthánk utasítása is úgy hangzik, mintha ily esetben mindkét évszám felvételét tartaná indikálnak.

Schürer i. h. azt bizonyítja, hogy az I. Makkab. könyve, amely a Seleucidák aerája szerint keltez, az aerát a zsidó hónapszámlálásnak megfelelően Niszannal kezdi. Bizonyításához felhasználhatta volna az idézett talmudi adatokat. Első sorban a palesztinai Chanina állítását: »A nemzsidó királyok éveit is csak Niszantól számítjuk«, de másodsorban a többi adatokat is, melyek a Niszant, mint magától értetődő dolgot, első hónapnak számítják. Ez természetes is. A nép a hónapokat számolta és tudta, hogy az évek mikor van vége, de azt, hogy hányadik év van, nem igen tartotta és nem is tartotta számon mindaddig, amíg nem volt állandó aera, hanem az uralkodók szerint változott. Megesett, hogy a szófér (jegyző) nem tudta, hogy melyik év járja és ugyanezért a talmud utasítást ad a Seleucidák, a világteremtés és a templomelpusztulás aeráinak egymásból való kiszámítására (A. Z. 9 a). A kalendárium fix pontja tehát a hónap volt és nem az év. Ugyanezért az aera változása ezt a fix pontot, minthogy a zsidó nép ősidők óta a tavaszi hónappal kezdte az évet, érintetlenül hagyta.

Egyebekről egy másik cikkben fogunk szólani.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

PALESZTINA HATÁRAI A PSEUDO-JONATAN ÉS A TÖREDÉK-TARGUM SZERINT. Num. 34., 3—15.

A Szentföld határaitra vonatkozó adatokat, melyek mindkét palesztinai targumban Num 34., 3—15. találatnak, nem vizsgálták még eddig kellőképpen. Neubauer, La Géographie du Talmud (Paris, 1868.) című művében 430—432. l. egy

függelékben az említett targumok fordítását adja, melyhez néhány megjegyzést fűz, de anélkül, hogy a szöveget behatóan tárgyalná. Ugyancsak e targumokat vizsgálja Friedmann Őskönyv II. kötetében (Jeruzsálem, 1887.) jelent meg. A terjedelmes dolgozat nem nyújt tiszta képet a fölvetett kérdéssről. A földrajzi megnevezéseket nem kutatja és megelégszik annyival, hogy »így nevezték ezt a helyet abban az időben« (61. és 66. l.), ami pedig a szöveget illeti, csaknem minden arra vonatkozó megjegyzése Schwarz, Das heilige Land (Frankf. a. M., 1852.) és Neubauer műveiben található. Több, ez arameus paraphrasisban előforduló helynevet tárgyal Hildesheimer, Beiträge zur Geogr. Pal. (Berlin, 1886.) című művében, minthogy az itt előforduló nevek közül néhány az általa tárgyalt borajthában¹⁾ is található.²⁾

A következőkben egykezünk a nevezett targumhelyeket, melyek a szöveg romlottsága folytán igen sok nehézséget nyújtanak, tárgyalni, úgy a földrajzi adatokra vonatkozólag, valamint magát a szöveget, amennyire lehet, helyreállítani.

34, 3 vers. P. Jon.

Türed. targ.

ויהו לבן תחומא מדברא ויהו לבן תחום דרוםא מן מדברא דקם כל קבה תחומיהון דאדומא ויהו דציט טור פזולא על תחומי אדום לבן דרוםא מסיפי ימא דמלחא מן ויהו תחום דרוםא מן סיפי ימא דמלחא מדנתחא.

1. Pseudo Jonatan a bibliai צין מדבר-ת פזולא טור פזולא. val fordítja, valamint Num. 33., 36.; ellenben Num. 13., 21.: מדרבא דציט, mint az arameus fordítása a misna Szukka III. 1. előforduló הו הכיול-enek, hol egy pálmafajról van szó, mely a הו הכיול-en nő. Szukka 32. b. (= Erubin 19. a.) kitűnik, hogy már röviddel a templom elpusztulása után sem voltak tisztában azzal, mely pálmafaj

¹⁾ Jerusalmi Šebiit V., 1. (36. c.); Tószefta Šebiit IV., 11. (ed. Zuckerman del 66. l.); Szifré, Ékeb (ed. Friedmann 85. b.); Jalkut I. §. 874. (végén).

²⁾ כינא דבר טנינא, אולם דקלקא (Hildesh. 36. l. 255. jegyzet), רקם ניאה, (69. l.), טינה (55., 60. l.), טינה (42. l.), הניולה דקיסיין (39. l.).

³⁾ תחום די' előtt kiegészítendő: (I. P. J.).

értendő a misnában előforduló kifejezés alatt. Az idézett hely így hangzik: אמר ר' מרין אמר ר' יהושע בן לוי ואמרי לה תניא רבה בר מרין: זו בדביה ר' יוחנן בן זכאי שתי תמרות יש בני בן הגום ועולה עשן מביניהן זו היא ששנינו ציני הר הבריל כשירות.

Ezen borajtha szerint az említett pálma Jeruzsálem közelében, a Hinnom-völgyben, található, azonban a misnában nevezett hegyről (הר הבריל) nincs benne szó, amint hogy Jeruzsálem közelében nem is találunk ily nevű hegyet. Schwarz (3. l. k.) a Holt-tenger közelében lévő Dsebl-Usdumban akarja — nagyon valószínűtlenül — e hegyet keresni. A Dsebl-Usdum nem vas, hanem sóhegy és הצצון המר, melyet Schwarz vele összefüggésbe akar hozni, jó távolságra van tőle. Éppoly helytelen Hoffmann (Die wichtigsten Instanzen I. 34. l., 1. j.) föltevése, mely szerint az Ezekiel 47., 19-ben előforduló ציני a misnai הר הבריל-nek felelne meg, minthogy Tamarnal (ma Kurnub, délnyugatra a Holt-tengertől) ily nevű hegyet nem találunk. A misnai הר הבריל, mint ahogy már Neubauer (40. l.) megjegyzi, a Josephusnál (Bellum IV, 82.) τὸ Σιδηροῦν καλούμενον ὄρος-al nevezett hegynek felel meg, mely »Moab országáig nyúlik«. Ez a hegy a mai *el Kura*, mely az Arnontól északra fekszik és legnagyobb része bazaltból (20% vas) áll.¹⁾ E hegy a Jordántól keletre fekvő ország-részben fekszik, így tehát a Szentföld déli határpontjai közé semmiképen sem tartozhat, amint hogy valójában semmiféle összefüggés sincs a bibliai ציני és a misnai הר הבריל között. A targum itt (a következőkben több példát fogunk erre nézve látni) a bibliai kifejezést egy hasonló hangzású későbbi megnevezéssel egyenlőnek tartotta, jóllehet a kettő éppen csak a hangzásra nézve egyezik meg.

2. A Töred. targum ציני-*t* מרבר-*t* fordítja, — így tulajdonképen a biblia kifejezését (Ezen *רקם*, mint Hildesheimer kimutatta,²⁾ nem egyéb, mint a Josephusnál (Ant. IV, 7, 1.) és Eusebiusnál (Onomast. s. v. Petra) a nabateusok fővárosaként nevezett *Ἀραβία*, mely a bibliai קדם- (II. Kir 14, 7. II. Krón 25, 2, Jesaja 16, 1. 42, 11)

¹⁾ L. Clementz, Gesch. des Jüd. Krieges, 438. l., 2. j.

²⁾ Targ. Gen. 16, 14, 20, 1, 16 és egyebütt.

³⁾ 51. l. és k.

val azonos.¹⁾ Ezen *הסלע*-t, mely a nabateusok városa volt, már korán azonosították a bibliai *הסלע*-val, melyből Mózes vizet hozott elő.²⁾ E szikla tudvaleg a Kades pusztában van, minthogy pedig קדם = צין (I. Num. 20, 1, 27, 14, ψ 29, 8) érthető, hogy a targum צין helyébe *רקם*-ot tesz. Ime egy példa arra, hogy helységek, melyek egyenlő távol esnek, valamely külső oknál fogva azonosnak tartatnak.³⁾

4. vers. P. Jon.³⁾

T. T.

ויקוף לבון תחומא דרומא מן מסיקתא ויקוף לבון תחומא דרומא מן מסיקתא דעקרבין (דעקרבין) דעבר בשור פרולא ויהי מפקני למסיקתא דעקרבית ויעבר לצוני טור מדיום לרקם יניעא ויפוק דירת אדריא פדולא ויהון מפקני מן דרומא לרקם יניעא ויפוק לטיות אדריא ויעבר לרקם.

3. *מעלה עקבים* fordítása a bibliai *מסיקתא דעקרב*. Ma Nakb es-safa.

4. *רקם* (T. T. יניעא, Onk. ניאה) állandó megnevezése a bibliai *קדם*-nak (Onkelos Num. 32, 8, 34, 4 és egyebütt, Proféta targ. Josua 10, 41, 14, 6, 15, 3). Valamint Kades közelebbi meghatározására szolgál, ép úgy tették a *קדם* szót *רקם*-hoz. *יניעא* a nabateus főváros, Petra mellett fekvő helység, mely már Eusebiusnál előfordul, a mai Elgí, és így következetesen tették *רקם* = Petra, melyet Kadesnek tartottak, mellé *יניעא*-t, mely *רקם*-nak feleljen meg.⁴⁾

5. A következő pont *טירת אדריא* egyszerű fordítása *הצר-*nak**.⁵⁾ (Ma *Ġebel hadira*.)

6. *קדם* megfelel *עצימן*-nak. Valószínűleg a mai Ain el Kaseme északnyugatra *'Ain Kadistól*.⁶⁾

¹⁾ Wetzstein (Anhang zu Delitzsch Jes. Com. 5. l.) szerint *סלע* = sziklahasadék és ennek felel meg a *רקם* = a görög *πέτρα*.

²⁾ Jos. Ant. IV., 4., 7. Euseb. Onom. s. v. ²² e.

³⁾ *Kades* valódi fekvését Trumbull találta meg. Ma Ajin Kadis délnyugatra a Makra-fensíktől.

⁴⁾ Olv. *ויעבר* mint P. J.

⁵⁾ Olv. *רקם*.

⁶⁾ Bővebben l. Hildesheimer, 69. kk. l.

⁷⁾ L. 9. v. *טירת עינוח* Targ. *הצר* עין, l. 9. v.

⁸⁾ Schwarz 6. l. Hildesheimer 57. jegyzet.

5. vers. P. J.

ויקח תחומא מקימם לנילוס מצרים
ויוקן מפקני למערבא.

T. T.

ויקח תחומא מקימם לנילוס מצרים
ויהון מפקני מן מערבא.

7. újból példát szolgáltat arra nézve, mint cserélték föl különböző helyek megnevezését egymással. 'מולוס' természetesen csak a Nilust jelölheti meg és mégis találjuk, hogy a 'מ', valamint a 'ש' *הור מצרים*, mely a 'מ' *הור*-al azonos, ugyancsak 'מ' *הור*-al adatik vissza (Targ. I. Krón. 13, 5). Palesztina déli határvonala: a *Wadi el Aris*.

6. vers. P. J.

ותחום מערבא יהוהו לבון ימא רבא
אוקינום ותחומיה הונון מי בראשית
עם מיא קדמאי דהוון בנויה אבדוי
ופריכדוי בכרמי ודרינתיה נסוי ומחוי
ספניתיה ואלנותיה דין יהוי לבון
תחום מערבאי.

T. T.

ותחום (2) ימא רבא היא אוקינום נסוי
ומחוי וספניתא עם מיא קדמאי דאיתי
בנויה הונון מי בראשית דין יהוי לבון
תחומא מערבאי.

8. אוקינום és ימא רבא a Földközi-tenger megnevezései. V. ö. jer. Challah 60 a: מנהל מצרים ועד אוקינום. Mindkét targum a vers parafrázisát adja. A tengerhez tartoznak az ősrégi vizek.³⁾ אבדוי helyett valószínűleg אבטי olvasandó;⁴⁾ אבטי = *εὐβατη* = kád, de *vízmedence*. is. (V. ö. Sabb. 40 b.)⁵⁾ אבטי helyett olv. פריכדוי (Aruch s. v. Targ. Jób 14, 11). A targumokban még többször is [előfordul (*ψ* 42, 2, Jób 14, 11) és »csatornát, víztartót« jelent.⁶⁾ פריכדוי-t Friedmann javítja פריכדוי-ra, tehát a tengerben (talán a szigeteken [ניסוי]) fekvő városok. A tengerhez tartoznak mind a tenger partján lévő helyek (מחוי), valamint a hajón lévő por is (v. ö. Gittin 46, ha ואלנותיה — ואלנותיה-re vonatkozik?)

7. vers. P. J.

ודין יהוי לבון תחום ציפונא מן ימא
רבא תבונון לבון לטוירום אומינס.

T. T.

ודין יהוי לבון תחום ציפונא מן ימא
רבא תבונון לבון לטוירום מנום.

1) Oliv. למערבא.

2) Kiegészítendő: מערבא, vagy ימא

3) Gen. rabbah c. 5. אוקינום בים וסילקן בים אוקינום

4) Friedmann l. c. 53. l. jegyz.

5) Kraus, Lehnwört. II. s. v. אבטי

6) Lehet, hogy פריכדוי-ból keletkezett. Targ. I. Eszter 10., 1. e szóval fordítja הים-ot.

9. A határ észak felé vonul és annak első pontja a *הר-ה* vagy a T. t. szerint a bibliai *הר-ה* állandóan *הר-ה*-al fordítja, még ott is, hol ez teljes lehetetlenség. Num. 20, 22. 33, 37, Deut. 32, 50, hol az Edom határán, tehát Palesztina déli részén fekvő Hor bahárról, hol Áron meghalt, van szó, — a targum ott is *הר-ה*-t — használ. Taurus Amanus szintén két különböző hely fölserelése által keletkezett. A tannaitikus irodalomban többször említették az *אמנה* hegy, mint Paleszt. legészakibb pontja (L. Gittin 8 a, misna Šebiit VI, 1, Challah IV, 8; némely helyen *אמנה*). Ezen *אמנה* nem egyéb, mint az Én. én. 4, 8. előforduló Amana-hegy, mely a Libanon egyik csúcsa, a mai Amanah-hegy az Antilibanon keleti oldalán, ahol a hasonló nevű folyó ered. (Ma nahr Barada).¹⁾ Tószefta ed. Zuckerman del Terumot II, 12, Šeb. IV, 6. Challah II. 1 *אמנה* található a misnai *אמנה*, ill. *אמנה* helyén. *אמנה* = Amanus, mely az Asia minorban lévő Taurus hegy egy ágát jelöli. (L. Josephus Ant. I. 6, 1.), mely Syria és Cilicia között a határt képezi és az *אמנה*-val semmi-féle összefüggésben nem áll. A *הר-ה*-ból a már említett népies etimologia folytán Taurus Amanus lett.

8. vers. P. J.

מטוירום מנום תבונון לבון למעלי
אנטוכיא ויהון מפקני תחומא דאוולם
דקלקאי.
זעמא ולכרמי דבר סנוערא ודווקינום
ותרגולא עד קסרין מעלך לאבלם
דקלקאי.

T. T.

10. Tárgyalásunk eddigi folyamán nem akadtunk különös nehézségekre a szöveget illetőleg. Annál több dolgunk lesz ezután ily nehézségek elhárításával. Töred. targum a héber szöveghez nem fűz semmi toldalékot, csak a héber helyébe *אנטוכיא*-t tesz. Pseudo Jonatannál *אנטוכיא* helyébe pedig *דקלקאי*-t tesz. Pseudo Jonatannál *אנטוכיא* helyett *מכריה* van, ami valószínűleg a másoló hibája, mint-hogy a bibliai *הר-ה*-nak a targumokban állandóan *אנטוכיא* felel meg.²⁾ Nincs azonban kizárva, hogy eredetileg is *מכריה* állott

1) L. Buhl, Geogr. d. alt. Palästina III. l.

2) Érdekes, hogy más helyen is ugyanily hiba esett a szövegbe. Jebámóth 45. a *מכריה* helyén *מכריה* helyett *מכריה* helyett.

a szövegben, minthogy (b. Megillah 6 a) egy vélemény szerint $\text{הַמָּת הַזֶּה הוּא שְׂרִיין}$. Itt újból annak példáját láthatjuk, hogy egy távol eső hely nevét — הַמָּת itt csak a cölosyriai Hamatra vonatkozhat — egy másikkal cserélték fel. P. J. ... $\text{מִן הַרְיָן תֹּלֵדֵי לַאֲבֵלִים}$ ... $\text{מֵעֵלְךָ לַאֲבֵלִים}$ nem található T. t.-nél, aminthogy valójában nem is ide tartozik, hanem a 15-ik vershez, amint azt később látni fogjuk. Itt T. t. őrizte meg a helyes olvasatot. Eszerint P. J. következőképen hangzik: $\text{לְאֲמֹנִים הַמָּת הַזֶּה מֵעֵלְךָ לַאֲבֵלִים דְּקִלְקָא}$.

Ezen szöveggel T. t. csaknem szószertint egyezik.

11. לְבַנָּה הַמָּת »az út, mely Hamat felé vezet«: a völgy, mely a Libanon és Antilibanon között fekszik, az ókori Cölosyria (κοιλίη Συρία Jos. Ant. X. 9, 7.), a mai el Bika,¹⁾ הַמָּת a mai Hamath az Orontes mellett. Hamat a bibliában mint a Szentföld északi pontja említetik. (Num. 13, 21, I. Kir. 8, 65) Josephusnál a város neve *Amathe*. Antiochia ellenben Hamattól jó távolságra van; Estori Parchi szerint (279. l.) 3 napi út Hamattól.

Jeremiás 39, 5, 52. 27-ből kitünik, hogy az egész ország-részt épen e városról הַמָּת הַזֶּה -nak nevezték. Az ott előforduló רַבְּלָה a talmudban és midrásban több helyen $\text{רַבְּלָה שֶׁל אַמְתוּכַיָּא}$ nak nevezetik. (L. Jer. Sökálim VI. 2., Peszikta r. c. 31 = jer. Szanhedr. X. 6.) Egy רַבְּלָה nevű hely volt Palesztinában is, melyről Num. 32, 11 szó van. Ezen רַבְּלָה -t a targumok, valamint a Vulgata *Daphne*-val fordítják. (Ma Tell defne Baniás közelében.)²⁾ Megkülönböztetésül ezen רַבְּלָה -tól a »Hamat országában lévő« רַבְּלָה -t $\text{רַבְּלָה שֶׁל אַמְתוּכַיָּא}$ nak neveztek. Hogy pedig épen Antiochiát tették *Daphne* mellé jelzőül, annak oka abban keresendő, hogy Antiochia mellett egy kis város *Daphne* (Apollo babér ligetével, δάφνη = babér) feküdt.³⁾ Hogy ezen *Daphne* a Jeremia 39, 5, 52, 27 említett רַבְּלָה -e,

az kétséges, de itt ránk nézve mellékes. Minthogy a második templom idején Antiochia Syria fővárosa volt, Syria fővárosa azonban a bibliai korban הַמָּת רַבְּלָה volt (Ámosz 6, 2), így a haggada előadói könnyen azonosíthatták הַמָּת -t Syria új fővárosával, Antiochiával.¹⁾

12. A bibliában itt következő határpontot צֶרֶר nem lehet biztonsággal meghatározni²⁾ és valószínűleg már igen régen ismeretlen volt. A targumok $\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$ illet. $\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$ (T. t.) tesznek helyébe. $\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$ természetesen Cilicia; אֵילִים , vagy helyesebben אֵילִים הַיְלֵי helyett אֵילִים olvasandó; l. Hildesheimer, 255 j.) megfelel a görög αἰλῶν -nak, mely »mély út, völgy-szoros«-t jelent. *Αἰλῶν Κιλικίας* »ciliciai völgy-szoros« megnevezés előfordul Josephus Ant. XIII. 15, 4. אֵילִים רַבְּלָה mint hely vagy vidék megnevezése találtatik az említett borajthában. Hildesheimer ezen megnevezést a Hüle-síkság északi részére vonatkoztatja, és valószínűleg ez értendő a targumokban található רֶקֶן אֵילִים alatt is. A megnevezés *Αἰλῶν Κιλικίας* valószínűleg igen gyakori volt (talán valamely haggadikus műben is előfordult) és ennek következtében került az אֵילִים szóhoz רֶקֶן , ami pedig semmiképen sem illik az összefüggésbe. Mint azonban eddig is láthattuk, az arameus parafrázisok nem sok gondot fordítottak arra, hogy a tényleges állapotoknak megfelelő képét nyujtsák Palesztina határainak. A targumok szerkesztésének idején már úgy sem birtak jelentőséggel a bibliai, vagy misnai határpontok és így a bibliai határpontok visszaadása inkább haggadikus jellegű, habár kétségtelen, hogy a targum szerkesztője régi forrásokat használt e parafrázisnál. Ezt mutatja az, hogy az említett borajthának több pontja található a targumokban, valamint az, hogy a misna idevonatkozó adatait is használta, mint ezt tárgyalásunk folyamán (15. v.) látni fogjuk.

$\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$ -t ad. (Friedmann 57. l. 17. jegyz.) Kaftor waferach, ed. Luncz 280. o. tényleg $\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$ található. A targumhelyek hol הַמָּת = $\text{אֵילִים דְּקִלְקָא}$: P. J. Gen. 10., 18., Num. 13., 21. Targ. I. Krón. 18., 9., L. b. Szanhedr. 96. b., Lev. r. c. 5.

¹⁾ Buhl, 66. l.

²⁾ Buhl, 239. l.

³⁾ L. Boettger, Topogr. hist. Lexicon zu Fl. Josep. 25. l. jegyzet.

¹⁾ Lehet, hogy ezen azonosítás létrejöttéhez az is hozzájárult, hogy Antiochia ἡ ἐντὶ Δάφνης -nak (a »Daphné mellett lévő«) melléknevet is viselte; (Jos. Ant. 17., 2., 1.) Hamat pedig a görögöktől *Epiphania* nevet kapta (Jos. Ant. 1., 6., 2.); *Epidaphne* = Antiochia és *Epiphania* = Hamat könnyen felcserélhetők. (Dr. Hildesheimer H. úr közlése.)

²⁾ Buhl, 66. l. és k.

9. vers. P. J.

ויפקן תחומא לופירין ויהוון מפקני
 ויפקן תחומא לקין וכותא ולגבתא
 דירת עינותא דין דיהוין לכון תחום
 דהטמנא ויהון מפקני לבריא דבית
 סכל ולמצעות דרתא רבתא דמצעא
 בין טורה עינותא לבין דרמשק דין
 יהוין לכון תחום ציפונא.

13. A bibliában nevezett תופין-t (vagy ופירנה?) Töred. targum el adja vissza, Pseudo Jon. ellenben két nevet említ תופין helyett. ופירין, ahogy Töred. targumban olvasható, előfordul a talmudi és midrási irodalomban Bab. kama 113 a, jer. Bab. k. IX. 15 (7 a), Num. rabba c. 8, Szifré Num. 5, 8 (ed. Friedmann 2 b. Itt ופירנה és ופירין!), Jalkut § 701 (hibásan כופין) mint Rabbi Akiba egy idei tartózkodási helye. E földrajzi név, mint a legtöbb a talmudi és midrási irodalomban — a másolók pontatlansága folytán a legkülönbözőbb variációkban fordul elő a kiadásokban, valamint a kéziratokban, mint ez Dikduke Szófrim Bab. k. 113 a-ban látható. Nincs kizárva, hogy R. Akiba tényleg a bibliai ופירין-ban volt, de még valószínűbb, hogy ופירין a ciliciai Zephuriont jelenti,¹⁾ ופירין-t mai napig nem sikerült meghatározni²⁾ és valószínűleg már a későbbi bibliai korban sem ismerték, minthogy Ezekiel (47, 15 kk.) sem említi az ország északi határpontjai között. A targum szerkesztője (vagy talán egy későbbi másoló) a hasonló hangzású ופירין-t tette a bibliai Zifron helyébe. Sokkal fontosabb azonban e pontnál a Ps. J. fordítása וכתא וכתא דהטמנא וכתא וכתא, mely nevek bizonyosan egykoron Palesztina északi határán létező helyeket jelöltek, különben nem azonosították volna a bibliai Zifront velük. A két helynév közül egyik sem fordul elő a talmud-midrási irodalomban és így nehéz őket meghatározni. וכתא-nak hangzásra nézve teljesen megfelel a mai Ez-Zākiye egy 742 méter magas hegyen fekvő hely (קִרִי) Damaskustól délnyugatra. Ezen hely mint Palesztina északi határán fekvő hely az összefüggésbe beleillik, azonban וכתא

¹⁾ Ed. Ginsburger לבריא

²⁾ Neubauer 391. l.

³⁾ A Schwarzárnál található »Gebel Sifra, északkel. Damaskustól« nem található egyetlen térképen sem és a bibliai határvonalba sem illeszkeztetik bele.

נאמא-nak megfelelő helyet e vidéken nem sikerült találnunk. Lehet, hogy e vidék számos emelkedésének (Tell Birát 917 m. Sa'sa 906 m. stb.) egyikét jelölte e megnevezés (הטמנא = orralakú kiszögellés?), mely azonban manapság már nem található a régi névvel.

14. Ps. Jonatan ezen vershez való parafrázisban még egy nevet ad, mely a Szentföld északi határpontja volt: כריא דבית סכל (vagy ed. Ginsburger לבריא). E név a már többször említett borajthában is előfordul, csak hogy Tószefta, Szifré és Jalkut בריא דבית סכל-t írnak és így ezen olvasási mód jerusalmi Šebiit סכל-éval szemben a helyesnek tekinthető és a mi targumunkban is így javítandó.¹⁾ E hely, valamint az előbbi pontban említettek, a Libanon vidékén kell, hogy fekjüdjenek. Jer. Abod. z. III. 2 (42 d. az old. elején) és b. Szanhedr. 63 b. a II. Kir. 17, 30-ban előforduló כרות בניה-vel magyarázzák; természetesen, mivel a talmud felfogása szerint כרות = »kakas«-t jelent, ezen szó nőnemű alakja כרות tehát כרות = tyúk. (L. b. Ros-hasána 26 a.) A Libanon, főképp pedig a Hermon (בעל הרמון) vidékén mai napig található számos a tyúk nevével összefüggő helynév²⁾ mutatja azt, a mi más forrásokból is be van bizonyítva, hogy e vidéken a tyúk és egyéb madarak szent állatokként tiszteltettek. Evvel magyarázható a 15-ik versben előforduló כרות דקיסרין is, mint látni fogjuk.

כרות דקיסרין tehát az ezen vidéken található és a tyúk nevével összefüggésben lévő helyet jelöl és mint ilyen igen jól illik az összefüggésbe a Banias-tól északkeletre fekvő כרות, mely nevet כרות (= kakas) szóval összefüggőnek magyaráztak. כרות előfordul még jer. Moed k. I. 2. (80 b) b. Moed k. 4 b (és valószínűleg b. Ab. z. 58 b כרות olv. סבתא), hol R. Abuharól beszélnek, hogy ott volt, kiről több helyen említették, hogy sok idegen helyen megfordult.⁴⁾

15. Töred. targum עינותא-vel a bibliai עין דרתא fordítja, Ps. Jonatan ellenben עין דרתא helyébe: מצעות דרתא רבתא = טורה = טורה עינותא לבין דרמשק

¹⁾ L. Hildesheimer 46. l. A következőket l. bővebben u. o. 43 kk.

²⁾ L. u. a. 45. l.

³⁾ U. a. 297. jegyzet.

⁴⁾ L. Frankel, Mebo hajer. 59 a.

הצר הצר התיכון, tehát, mely név Ezekiel 47, 16, mint Palesztina egyik északi határpontja említették אשר אל. A targum a hely pontosabb meghatározása czéljából hozzáteszi: »mely עינתא (= מירי עינתא) és Damaskus közt fekszik«. Az Ezekielnél előforduló הירן a Baniástól északkeletre fekvő *Kafr Hauwar*-ban keresendő (nem Hauran 'Αυαριτης.) v. A Num. 34, 10, Ezek. 47, 17. nevezett עין הצר általánosan a mai el-Hadr-ral, (északkeletre Baniástól a Nahr Muranijjénél) azonosítatik.²⁾ A valóságnak teljesen megfelel tehát a targum körülírása, hogy t. i. הצר התיכון (Hauwar határán) הצר עין (el-Hadr) és Damaskus között fekszik. A jelző רבתא »nagy«, mely e név mellett található, előfordul a targumban egybeült is, pl. Gen. 10, 10. בכל ר', hol a szövegben ez appellativum nem áll.

10. vers. P. J.

T. T.

ותכוונן לכון תחומא מערבא (olv.) ותכוונן לכון לתחום מדינתא מדינתא
מדינתא) מדינת עינתא לא פמיא. עינתא לא פמיא.

16. A bibliai שפס manapság nem határozható már meg és már Ezekiel sem említi. A targumok azonban egy újabb névvel adják vissza: אפמיאה, illetőleg אפמיס. — T. t. אפמיס a talmudí és midrási irodalomban gyakran előforduló hely neve, mely majd mint פמיס (jer. Terumot 46 c.), (Targ. Én. én. 5, 4) majd mint פנייס (jer. Demaj II. 1, 22 d, fönt) iratik és Paneas (Πανίας) a mai *Banijas*-nak felel meg, hol egykor a Pánnak szentelt templom állott (בעל נר) és melynek helyére később Philippus Cäsareat építette (Cäsarea Philippi, קסריין) a Jordan forrásai mellett.³⁾

Panias a talmudban és midrásban, valamint a targumban is általában a bibliai ליש, később ין (Birák 18, 29) Josua 19, 47 (ליש)-al azonosítatik. (L. b. Megilla 6 a פמיס, targ. Én. én. 5, 4 (ליש) דן דמתקין פמיס 4 (ליש) Dan, ma Tell Kádi (= biró) 4 mértöldnyire fekszik Baniástól nyugatra.⁴⁾ Hogy a bibliai שפס hol feküdt, nem határozható meg manapság;⁵⁾

¹⁾ L. Buhl, 66. l.

²⁾ U. a. 67. l.

³⁾ Josephus Ant. 18, 2, 1.

⁴⁾ Buhl, 238. l.

⁵⁾ U. o. 241. l.

Töred. targum különös módon Paniással azonosította. Talán אפמיס (= פמיס) szóból metatezis által nyerte ez azonosítást? Ps. Jon. אפמיס-t ír, de kétségtelenül ő is Paniasra gondolt. אפמיס csakis *Apamea*-nak (*Απάμεια*) felelhetne meg, mely azonban Syriában feküdt¹⁾ és a Szentföld egyik határpontjának nem tekinthető.

11. vers. P. J.

T. T.

ויהות תחומא לאפמיס (olv. מאפמיס) ויהות תחומא מן אפמיאה לרפי מן מדינתא לעינתא (ויהות תחומא למערת פניס וממערת פניס יהות תחומא לעין ומעין יהות תחומא ויסב מישרא מישר נחלא ארנוא ויהות למדברא וצני טור פרולא מי מצותא אכלו ודמוכה סמך לגיסי כך מלכותהון דארומאי אחסנת שבט דאובן וגד ופלגות שבט מנשה) ויהות תחומא ויקף לתחום ימא דנגיסר מדינתא.

17. Ps. Jon. összehasonlítva töred. targummal, valamint t. t. a 15. vershez, eléggé mutatja, hogy Ps. Jon. targumnak a fönt zárjelek közé tett része nem a 11-ik, hanem a 15-ik vershez tartozik, mint ezt ott bővebben be fogjuk bizonyítani. Egyelőre tehát a targum csak azon részét vizsgáljuk, mely a héber szöveg fordításának tekinthető, mely tehát töred. t.-al egyezik. E szerint Ps. J. targ. versünkhöz így hangzik: ויהות תחומא מן אפמיאה לרפי מן מדינתא לעינתא ויהות תחומא ויקף לתחום ימא דנגיסר מדינתא. רפי, mely itt a bibliai רבלה-nak felel meg, előfordul Josephusnál is (*Δάφνη*, Bellum IV 1, 1) és megfelel a mai *Tell defne*-nek.²⁾ E hely a Jordán egyik forrásánál fekszik és így a bibliai helynek: רבלה teljesen megfelel. Ez רבלה-szót fordítja Ps. J. és T. t. is עינתא-val, mely tehát a mai Nahr el-Leddant jelöli.

A határ innét kezdve dél felé fordul és a Genezaret-tó (Megilla 6a.) partja mellett haladva eléri a Jordánt.

¹⁾ L. Misna Challah IV., 12. אפמיס בפורים מאפמיאה אריסטון הביא שאמריו הקנה בסורי א נקנה בפירוד שבירושלים וקבלו ממנו מפני שאמריו הקנה בסורי א נקנה בפירוד שבירושלים.

²⁾ Buhl 239. l.; Tel el Kadi-tól nyugatra.

12. vers. P. J.

יהות לירדנא ויהון מסקני ימא
 דמלחא דא תהוי לבון ארעא לתחומא
 חוור חוור.
 יהות תחומא לירדנא ויהון מסקני
 לימא דמלחא. דיקם נינעא מן דרומא
 טורוס אומנוס מן ציפונא ימא רבא מן
 מערבא ימא דמלחא מן מדנחא דא
 תהוי לבון ארעא דישראל למצרי
 חוור חוור.

18. Tr. t. valamiint P. Jon. is a héber szöveg fordítását adják, csakhogy Ps. Jon. e vershez való parafrázisában a Jordán nyugati oldalán lévő országrész határait röviden összefoglalja. azaz azaz רקם נינעא a legfontosabb határpont délen, azaz = טורוס אומנוס északon, a Földközi-tenger alkotja a határt nyugaton és a keleti oldalon nagyrészt a Holt-tenger. Minthogy Ps. Jon. e vershez, melylyel a nyugati országrész határa meghatározása a bibliában végződik, az eddig elmondottak rövid összefoglalását adja, eléggé kivüláglik, hogy Ps. Jon. fordítása csakis a nyugati országrész határait tartalmazta eredetileg, a keletiét azonban, melyről a 15. versben csak röviden van szó להם מעבר לימן (שני המשות והצי המטה לקחו וחלחם מעבר לימן) nem, semmiesetre sem a 12. vers parafrázisánál. A keleti országrész határait azonban a *töred. targumban* található a 15-ik vershez, valamint az eddig nem tárgyalt részei a Ps. Jon. targumának is a 15-ik vershez tartoznak és — mint látni fogjuk — eredetileg valószínűleg egyáltalán nem foglaltattak benne.

A keleti határpontok tárgyalásánál a *töred. targumot* (a 15. vershez) fogjuk mindenekelőtt szem előtt tartani, mint-hogy ennek szövege jórészt épségben maradt.

Töred. targ. 15. vers.

תרין שבטיא ופלגות שבטא קבילו
 אחסנתהון מן ירדנא דיריחו קדמאין מן
 מדנחא מן מישר ימא דמלחא נפק
 להון תחומא לכנרת
 כך דמלכותהון דאמוראי ומכנרת
 כך דמלכותהון דאמוראי נפק להון
 תחומא

1) V. 15.

2) 12. v. végén.

E. t.

יהות לירדנא ויהון מסקני ימא
 דמלחא דא תהוי לבון ארעא לתחומא
 חוור חוור.

תחומא דלויקנוס טור תלנא דקיסרון
 דימן מדנח מערב דן ומן יוקנוס תורנלנא
 דקיסרון דימן מדנח מערב דן נפק להון
 תחומא לנהרא רבא נהרא פרת דעלוי
 נדנתי קרבוי דהי מתעברין ומן
 נהרא רבא נהרא פרת נפק להון תחומא
 מקרון וכתא נהרא כל טרכון זמרא
 ובית מלכותא דסחון מלכותן דאמורוי
 ובית מלכותא דעון מלכא דמתן נפיק
 לרפיח ולשוקמי עד מטי ספר ימא
 דימלחא דהון

הוא חולקתון דהרון שבטיא ופלגות
 שיבטא.

Ehhez Ps. Jon.-nál a következő
 párhuzamos helyek találhatóak:

1) תרין שיבטין ופלגות שבטא קבילו
 אחסנתהון מערבא לירדנא מדנחא

כך דמלכותהון דאדומאי 2) סמין
 לנינסר

1) מן תרין (להרון. olv.) צשירו מכוונין
 לכרבוני דבר ועמא ולכרבוני דבר טינורא
 לטור תלנא ולהומתא דלבגן ומטור
 תלנא ולהומתא דלבגן נפק להון תחומא
 להובא דימין צפון עיינתא דדמשק ומן
 הובא דימין צפון עיינתא דדמשק נפק
 להון

הדוקקנוס ותרגולא עד קיסרון
 (דקיסרון. olv.) יהות תחומא למערב
 פניאם וממערב פניאם יהות תחומא
 לטור תלנא ומטור תלנא יהות תחומא
 לעין ומעין יהות תחומא ויסב מישרא
 מישר נחלא ארנונא וייתא למדברא
 וצייני טור פרולא מי מצותא אבילו
 ודמוכה

1) אחסנות שיבט ראובן וגר ופלגות
 שיבט מנשה.

19. Vizsgáljuk most tehát a keleti országrészre vonatkozó adatokat. — מישר ימא דמלחא a Holt-tengertől északra és délre elterülő síkság,⁴⁾ ma El-Rör, mely a Jordan mindkét partján egész a Genezaret-tóig terjed. A határ, a targumok szerint, *Genezaret, az emoreusok városánál* halad el.

נניא *város* Josua 19, 35, mint megerősített város említetik és a név, mint *város* neve, a talmudi irodalomban is előfordul,⁵⁾ Estori haparchi is mint még létező helyről beszél⁶⁾ róla és a középkorban többször említették mint »castellum Genezareth«.⁷⁾ Mindenesetre a hely a Jordan nyugati oldalán Náfthali birtokán feküdt (Jos. 19, 32) és így tulajdonképen nem lehet a keleti országrész határpontja. A fönt említett hely Deut. 3, 17 szerint a keleti országrész *ig terjedt, a targum*

1) 8. v.

2) 12. v.

3) U. a. a vers végén.

4) Deut. 3, 17 a Holt-tenger neve: ים הערבה

5) Maaszrot III. 7, Tószéita Taharot VI. 7, jer. Maaszrot 48d.

6) (ינתן איש ניינסר).

7) ed. Lunz 286. l.

8) Buhl 225. l.

szerkesztője tehát e helyre támaszkodva az egész Genezaret-tavat a keleti országrészhez számítja és az annak partján fekvő Genezaret várost annak határpontjául tekinti, melyet az emorik országa székhelyének nevez. Az emori határáról Deut 3, 8 szerint tudjuk, hogy az az »Arnon pataktól a Hermon hegyig« terjedt. Genezaretről mint az emori fővárosáról, vagy királyi városáról nincs sehol sem szó. (Targ. Jon.-nál דארומא áll. Lehet, hogy ez a helyes; דארום jelölheti Rómát, és e szerint Genezaret a római uralom idején megerősített hely lett volna?)

20. A Genezaret-tótol a שור הלבנא-hoz megy a határ. — A mai Ds. et-teldsch, a bibliai Hermon, melyről Ps. Jon. Deut 3, 9 szerint בסיק מנה תלנא לא בקישא ולא בסיתותה (1.) A héber név הר השלג szintén előfordul (jer. Szanhedrin X. 2, 28b, fönt és Szifré Balak § 131 ed. Friedmann 47b. (מבית הישיבות ועד הר השלג).

21. A következő pont הומתא דלבנן, mely töred. targumban található, valószínűleg ה-חמתא-nak olvasandó (»a Libanon fala« nem ad jó értelmet) és e név a Hermontól északra fekvő Antilibanus alján, Damaszkusztól északnyugatra fekvő El-Jamí-t jelölné.²⁾ A »Libanon melletti Hamatnak« azért nevezi, hogy a hasonló nevű helyektől megkülönböztesse, mint pl. a Jos. 19, 35 előforduló חמת, mely jer. Megilla I. 1, (70a) szerint חמתה (= חמתה)-nak nevezetett.³⁾

22. A következő pont הובא דימן צפון עינתה דרמשק előfordul a שפאל = צפון. הובה אשר משפאל לרמשק a, hogy Gen. 14, 15 valamennyi targumban található. Hoba említették az apokrif Judith könyvében (4, 4; 15, 4), tehát még soká ismeretes volt. Wetzstein szerint⁴⁾ ez ósrégi városnak a mai Hoba, a hasonló nevű folyónál, 20 órányira északi irányban Damaszkusztól, felel meg. A targum עינתה דרמשק-et említ. Hogy melyik forrásra gondolt a targum szerkesztője, nem határozható meg, minthogy Damaszkusz környékén számos forrás fakad.⁵⁾

¹⁾ Onkelos (u. ahhoz a vershez) szintén שור הלבנא-val fordítja a szót.

²⁾ Baedeker-Socin 329. l.

³⁾ Orontes melletti Hamat nem illik a határvonalba és az különben is Epiphaniának nevezetik a talmudi és midrási irodalomban.

⁴⁾ Delitzsch, Gen. Comm. 4. kiad., 561. l. és k.

⁵⁾ Baedeker-Socin 334. l.

23. Az ezután következő név: דיוקוטם שור תלנא דקיסרון דימן מנה מערב דימן, úgy amint előttünk van, nem ad semmi értelmet. דיוקוטם שור תלנא-ból keletkezett, amint Ps. Jon. targumban található és ahogy töred. targumban is előfordul ugyanezen versben. דימן מנה מערב דימן lehetetlenség és így Schwarz (9. l. jegyz.) szerint javítjuk דימן מנה מערב דימן — מערב דימן — azonos a Bechorot 33a. nevezett מערב פניא-al, hol a Jordan fakad. Pseudo-Jon. tényleg מערב פניא-t ír. דיוקוטם תלנא דק. a többször említett borajtában, valamint jer. Demaj II. 1. (22d) is, mint Palesztina egyik északi pontja említették. דיוקוטם (dikuot) képet, szobrot jelent és így דיוקוטם תל דק. egy Cäsarea Philippi melletti kakasbálynéképet jelöl.¹⁾ E vidéken, mint már említettük, a kakas-kultusz nagyon el volt terjedve.

E határpont töred. targum szövegében nem áll a helyes sorrendben. A targumban előadott sorrend szerint a határ Damaszkusztól újból visszajönne a Libanonhoz, ami teljes képtelenség. דק. שור תלנא-nek előtt kell állnia (mint ezt Ps. Jon. is mutatja). E sorrendváltozás valószínűleg úgy keletkezett, hogy דק. תלנא helyett már régen hibásan דק. תלנא-t írtak, mint a mi szövegünkben is található. Valamely másolónak feltűnt, hogy שור תלנא így kétszer közvetlen egymásután említették (שור תלנא דק. — שור תלנא) az, miért aztán máshová helyezte e nevet.

24. Targum szerint a határ az Eufratesig haladna (גרה רבא גרה פרה). Hogy a határ ilyen irányt vegyen, nem gondolható. Damaszkusztól messze észak felé az Eufratesig menne a határ, onnan hirtelen vissza egész a Trachonitisig (mint látni fogjuk) és közben egyetlen határpont sem említették?

A targum szerkesztőjének szeme előtt valószínűleg a misna Sebiit VI, 1 (Challah IV, 8) lebegett, hol az Egyiptomból jövő izraeliták által elfoglalt birtok északi határvonala határozatik meg. גרה ועד גרה ועד אגרה.

גרה (vagy jer. szerint זיב) a mai Zib, 3 órányira Akkotól északra. A bibliában (Josua 19, 29, Birák 1, 31) mint זיב fordul elő, Josephusnál Ἀζυλοῦς és Ἐνδιπλου.²⁾ A harmadik pont אגרה a misna és talmud szerint a bibliai גרה, tehát a

¹⁾ Nem helységet, mint Hildesheimer gondolja (44. l.).

²⁾ L. Böttger 9. l. s. v. és Buhl 228. l.

Libanon egy csúcsa, **לְהַר** tehát nem jelentheti az Eufratest már csak azért sem, mivel Josua nem nyomult oly messzire. Jöhet (Jos. 1, 4) a sivatagtól a Libanonig és a nagy folyamig, az Eufratesig igéri Isten, hogy elfoglalja az országot, azonban a Szentföldért harcoló izraeliták nem foglaltak oly messzire, valószínűleg, mivel az addig elfoglalt terület is elegendő volt a nem nagyszámú népnek. Ha azonban a főt bizonyítnival csak a biblia adatait akarta volna ismétetni, úgy idézett misna csak a Libanon (**אֲמִיר**) után említette volna. Épen e nehézségek elhárítása végett azonosítja Maimonides (misna komm. Challah IV, 8) és Estori parchi (ed. Luncz 264. l.) a misnai **לְהַר**-t a bibliai **נְהַל מַצְרִים**-al, ami teljes lehetetlenség, minthogy a **נְהַל מַצְרִים** (Wadi el Ariš) Palesztina déli határán fekszik. A misnai **לְהַר** — mint már Schwarz is vélte¹⁾ — nem az Eufratest, hanem a mai *Nahr el Avadšt* (fölső folyásánál Nahr es-sabirani) a bibliai *Parpart* (II. Kir. 5, 12) jelöli, mely folyó, mint e vidék legnagyobb folyója kat'exochen a **הַיַּרְדֵּן** »a folyó« nevet nyerte.²⁾ Ha a Parpart Palesztina északi határvonalának tekintjük, úgy a már megbeszélte határpontok és az ezután következők alapján Palesztina keleti részének természetes határvonalát fogjuk nyerni. A targum szerkesztője mindenestre a misnai **לְהַר**-t az Eufratesre vonatkoztatta és mindjárt hozzáfűzte a szokásos jelzőt: **יְהוּדָה יָבֵשׁ**, utána pedig egy haggadai toldást, »hol az Úr győztes háborúi vívattak«. E midrás forrását nem sikerült föltalálnunk.³⁾

25. A most következő **לְקִיָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו** helyett **לְקִיָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו** olvassandó. — **לְקִיָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו** azonos a Ps. Jon. 9. v. előforduló **וְנָתַתּוּ מִקְדָּו וְנָתַתּוּ מִקְדָּו**-val, csakohgy itt mint város említetik. A főt említett *Ez-zakije*, mely a Parpar folyótól délre fekszik, az összefüggésbe helyesen illik bele.

26. A következő adat: **כָּל טַרְכִינַת וְנָתַתּוּ** mint egy vidék neve

¹⁾ 3. l. jegyzet.

²⁾ Hogy a **יְהוּדָה יָבֵשׁ** kiváló folyó volt, bizonyítja az is, hogy Hazael Damaszkusz számos folyói közül (J. Baedeker-Socin 334. l.) épen Amanat és Parpart említi.

³⁾ A Ketorath haszammim nevű kommentár (Amsterdam 1671) e helyhez Echa rabbatiból idéz: **אֲמַר רַבִּי הֲרֵי הָיָה שִׁית בְּיִשְׂרָאֵל יוֹתֵר מִמָּה שְׁהָיָה**: **וְנָתַתּוּ מִקְדָּו**. E midrás aligha lehet a mi targumunk forrása!

előfordul a már többször említett borajtában, csakohgy a Szifré (ed. Friedm. 85b) **טַרְכִינַת דְּנִימְרָא**-t olvas. — **טַרְכִינַת** az említett borajta valamennyi relatiójában előfordul, valamint a targumokban is gyakran. A targumok a bibliai **טַרְכִינַת**-ot (Deut 3, 4, 13, 14 I. Kir. 4, 13) **טַרְכִינַת**¹⁾ vagy **טַרְכִינַת**²⁾-val fordítják. **טַרְכִינַת** nem egyéb mint a Josephusnál (Jos. Ant. XV 10, 1. k.) említett *Τραχώρις* vagy *Τραχωρίτις*, mely nevet zordságáról, egyenetlenségéről kapta (*τραχύς*) és a targumok felfogása szerint e jelentés az **טַרְכִינַת** szóban is rejlik, melyet (= göröngy)-ből származottnak gondoltak. **טַרְכִינַת** tehát a bibliai **טַרְכִינַת**-nak felel meg, mely **טַרְכִינַת**-nak egy része volt. (L. Deut 3, 13.) A vidék mai neve El-Ledsa, Damaszkustól délkeletre. E vidék legnagyobb városában Boszrabban (**בְּצִירָא**) a talmudi korban zsidó község létezett és több talmudi böles is lakott ott.⁴⁾ Minthogy Bosra a tulajdonképeni Trachontól jó délre esik, a targum, valamint Szifré Trachon mellett egy más várost **טַרְכִינַת**-t (így javítandó a mi targumunkban is Szifré szerint) nevez, melynek a Trachon délkeleti szélén fekvő *Nimra* felel meg a hasonló nevű folyó mellett,⁵⁾ mely városnév Eusebiusnál és Hieronymusnál is előfordul.

27. **בֵּית מַלְכוּתָא דְּטַרְכִינַת** a keleti országrész déli részét, mely a Holt-tenger közepeig, az Arnon folyóig⁶⁾ terjed, jelöli, **בֵּית מַלְכוּתָא דְּעַם מְלַכָּא דְּטַרְכִינַת** pedig az északit. E vidék, melyhez a Trachon is tartozott, azaz a bibliai **בֵּית שֵׁן**, a második templom korában mint *Batanāa* említetik (Jos. Ant. IX. 8, 1) és a targumoknál e név mint **טַרְכִינַת** fordul elő, amennyiben **ב**-ből **ט** lett.

28. A határ **רַפְיָה** mellett halad el. Ily nevű hely jelenleg nem létezik e vidéken. A gyakran előforduló **רַפְיָה**-ra, mely mint *Raphia* is ismeretes (l. a már többször említett borajtát,

¹⁾ Onkelos, fragm. t. és prof. targ. l. c.

²⁾ Töred. t. a mi versünkben.

³⁾ Ps. Jon. Pent. l. c.

⁴⁾ L. jer. Sebiit VI. 36d. Echa r. 3f. 16. v. b. Ab. z. 58b, Echa r. 4, 10, Én. én r. 7, 1, jer. Kilaj. III. 28c. IX. 1. 31d.

⁵⁾ L. Buhl, 253. l. — Hildesheimer (194. l., 398. j.) egy a **טַרְכִינַת**-nak megfelelő helynevet *es-Sum-eira*, északra Tell-Sahantól, említ; e szerint a targ. olvasata is megmaradhat.

⁶⁾ L. Deut. 3, 8.

Hildesheimer, 66. l. és k.), nem lehet itt gondolni, minthogy az a Földközi-tenger partjától nem távol fekszik.¹⁾ Ez utóbbi hely neve רפיח דהניא azonban bizonyítja, hogy még más רפיח nevű hely is létezett, különben nem lett volna szükséges a determináló דהניא-t (= bibliai ישׁר) hozzátenni. Ha tehát manapság e hely a Holt-tengertől északra nem is található, teljes joggal fölvehetjük, hogy a második templom korában ily nevű hely létezett.

29. Az utolsó határpont, mely töred. targumban említetik: שיקמי, valószínűleg a mai tekintélyes falu *Šech Miskin* (a Trachon déli szélével szemben).²⁾ Az eredeti שיקמי-ból könnyen keletkezhetett az arab név, minthogy az arabok az eredeti idegen neveket igen gyakran arabizálják. Így keletkezett pl. a talmudi שפיעם-ból a mai *Šefa 'amer*,³⁾ vagy תיעלה-ból a mai *Tell der 'alla*.⁴⁾ Innét a határvonal a Holt-tengerig húzódik.

Ha most a töred. targum adatai szerint a keleti országrész határvonalát megjelölni akarjuk, úgy azt találjuk, hogy az a Holt-tenger északi pontjától kiindulva a Jordán mellett egész a Genezaret-tóig halad, innét pedig ugyancsak a Jordán mellett Banijasig megy; az északi határvonal pontjai a Hermon, el Hami (?), Hoba, a Parpar egy része; a keleti határvonalat a Trachon keleti határa alkotja, honnan a határ a Holt-tengerhez visszatér.⁵⁾

Vizsgáljuk most a keleti országrész határaitra vonatkozó adatokat, melyek Pseudo Jon.-nál találhatók és melyeket fönt összeállítottunk.

30. A 12. vers végén lévő סמך לנינר stb. előtt ki kell egészíteni töred. targumból: מן מישר ימא דמלחה נפק לודן החומא; és ezáltal egy teljesen összefüggő határmeghatározást kapunk, melynek a 15-ik versnél van a tulajdonképeni helye.⁶⁾ A határ-

¹⁾ Boettger, 210. l. s. v.

²⁾ Baedeker-Socin 182. l.

³⁾ Buhl, 221. l.

⁴⁾ Hildesheimer 48. l. 338. j. Buhl 260. l.

⁵⁾ A bibliai korban a határ tovább ért egész az Arnonig. (L. Deut. 3, 8.)

⁶⁾ Hogy a 8-ik versben lévő זעמא דבר וזעמא stb., a 15-ik vershez tartozik, már Neubauer jegyzi meg (431. l. 3. j.)

vonal tehát a Holt-tengertől indul ki és a Genezaret-tó mellett haladva דבר סנינא דבר זעמא ולכרבו דבר וזעמא לחרבו-hoz megy. סנינא előfordul a többször említett borajthában mint סנינא (v. סנינא). A helyes olvasat azonban סנינא סנינא (v. סנינא). E név előfordul a midrasi irodalomban egyebütt is אבא סנינא (Tanchuma Num. 32, ר' ביבא סנינא, Echa r. 1, 16). Schwarz (8. l. jegyz.) Saamat Czörtől délre, Sangorat pedig Akkótól keletre keresi! Hildesheimer (283. j.) nem nyújt határozott azonosítást, de nem tartja kizártnak, hogy סנינא-nak a mai Zaura (! סנינא = סערא) Banijastól délre felel meg. Ezen azonosítás már csak azért sem elégít ki, minthogy a targumban található másik névnek (זעמא) megfelelő hely e vidéken nem található. Valószínűnek vélem tehát, hogy a סנינא név a mai 'arab ez-Zeugharijehban található fel, mely azon síkság neve, mely a Genezaret-tó északi csúcsától északnyugatra kezdődve a Jordán felé húzódik. E kis síkságon több régi vár romjai találhatóak, így többek közt az egymásnak szemközt álló *Khalat* és *Seiyarah* és *Kh. es Senineh*, melyek a targumban lévő »egymással szemközt álló vár«-nak teljesen megfelelnek.

31. A Genezaret-tótól »Cäsura melletti kakas-szoborhoz« megy a határvonal, onnét a *Panias barlanghoz*. Innét a Hermon (סור הלנא) felé tart, honnan עין-hoz megy. עין valószínűleg a bibliai עין הצי, azaz a mai el Hadr. északkel. Banijastól, de nincs kizárva, hogy עין a töred. targumnál található עיימת דרמשק-et jelöli. Enantól délfelé fordul a határ és megkerüli »az Arnon-folyó síkságát«, azaz moab-síkságot (Deut. 3, 10), mely az Arnon-folyótól a Holt-tenger északi csúcsáig húzódik.⁷⁾ מישר ימא nevezte a targum, mivel egy másik síkság, a Jordán mindkét oldalán húzódó עיבה előfordul a מישר névvel (Deut. 3, 17) és az ettől való megkülönböztetés céljából az Arnon síkságának nevezi.

Töred. targum szerint, mint láttuk, a határ, kiindulási pontjához, a Holt-tenger északi pontjához tér vissza; Ps. Jon. szerint azonban a határvonal »a sivatag felé húzódik« (ויית לחרבו). A Paleszt. határait tárgyaló borajtha szerint is egész a tengerpartig húzódik a határ (השקלון) רפיח דהניא, רקס נ: אשקלון).

⁷⁾ L. Hildesheimer 39. l.

⁸⁾ L. Buhl 122. l. k.

valamint Ezekiel 47. 19. vers szerint is a déli határ Kadeš mellett elhaladva a tenger felé tart: וַיֵּצֵא נָחַר הַיַּמִּים מִן הַיָּם — A targum bizonyynyal Ezekiel e versét használta, amennyiben הַיָּם-t a Num.-ban előforduló תַּיִם-el azonosította és helyébe מִן הַיָּם-t tett, וַיֵּצֵא נָחַר הַיַּמִּים pedig מִן הַיָּם-val fordította. אֲנֹכִי וְדַמְיָהִי talán a pórkédes vizénél említett eseményre vonatkozik, hol t. i. Áron halálát (דַּמְיָהִי?) megsiratták (אֲנֹכִי) Izrael fiai. (L. Num. 20, 29.)

Mint láthatjuk, a Pseudo Jon.-nál található adatok, melyek a keleti országrész határaitra vonatkoznak, az ország déli határainál térnek el, a többi pontokban jórészt egyeznek. E parafrázis, minthogy a keleti országrészről beszél, a bibliai szöveg 15-ik verséhez tartozik, de a legnagyobb valószínűség szerint oda is csak később jutott. Ezt mutatja azon körülmény, hogy míg a 10. és 11. versben שָׁמַיִם helyébe אֲשֵׁמַיִם tétetik (mely אֲשֵׁמַיִם-nak felel meg), addig azon részben, mely a 15-ik vershez való, kétszer egymásután nem אֲשֵׁמַיִם, hanem אֲשֵׁמַיִם fordul elő. Ha az egész parafrázis egy és ugyanazon szerzőtől származnék, úgy bizonyynyal nem állna ugyanazon hely megjelölésére közvetlen egymásután két különböző kifejezés. Nézetünk szerint a Ps. Jon.-nál található és a 15-ik vershez tartozó targum nem egyéb, mint a töred. targum egy, néhány pontban eltérő, recensiója, mely legjobb esetben a Ps. Jon. 15-ik vershez illik, honnan azonban valamely másoló a Ps. Jon.-targum különböző helyein helyezte el.¹⁾

Berlin.

KLEIN SÁMUEL.

SÉMI EREDETŰ NÉMET SZÓK.

E czimen közlött multkori jegyzékemet még a következő adatokkal egészitem ki. A *-val jelölt szavak az irodalmi nyelvben vagy egyáltalában nem, vagy csak elvétve fordulnak elő, az etimológiai szótárak azonban a legtöbbet mégis tárgyalásra méltatják.

¹⁾ A 11-ik versnél még látható, hogy került oda a toldalak: אֲשֵׁמַיִם stb. A másoló tudta, hogy a vers elején lévő אֲשֵׁמַיִם ugyanaz, mint a később előforduló אֲשֵׁמַיִם, így aztán itt olvasztotta egygyé a szöveggel.

Adamsapfel (Ádám csutkája), fr. pomme d'Adam, ang. Adam's apple; e szó a német irodalmi nyelvben a XVIII. század óta fordul elő. A román népeknél keletkezett néphit, hogy a gégegének kiálló része a paradicsomkertben elfogyasztott almának csutkája, alkalmasint a héber *tappuah haadam* latin fordításán »pomum viri« alapszik, a középlatin nyelvben ugyanis a »pomum« szó átvitt értelemben az emberi testnek minden domboruságát jelenti.

* *Acheln* (enni), a XV. század óta használt zsidónémet-szó, szárm. a héber *āchal*-ból.

Almanach, fr. almanach, szárm. valószínűleg mint sok más *Al*-szótaggal kezdődő szó az arabból, de mivel a kalendárium arab neve nem almanach, hanem taquīm, némelyek a görög-egiptomi *αλμειναχιά* (kalendárium) szóból származtatják.

Aloe, lat. aloe, gör. *αλόη*, szárm. a héber *ahālim* (aloefa) szóból, v. ö. 4. Móz. 24., 6. és Példab. 7., 17.

Amber (ámbr), fr. ambre, klat. ambra, szárm. az arab *anbar* szóból.

Balsam (balzsam), fr. baume, ol. balsamo, lat. balsamum, gör. *βάλσαμον*, szárm. az arab *balasān* szóból.

Barchent v. *Barchet* (szövet), klat. barracamus, sp. barracan, arab *barrakān*.

* *Betuchen* (megbízni) és mint melléknév vagy határozó *betucht* (megbízható, biztos), szárm. a héber *bātach*, illetőleg *bātūach* szavakból.

Bisum (pézsma), klat. bisamum, szárm. a héber *besem*-ből, v. ö. 2. Móz. 30., 23.

* *Bocher*, szárm. a héber *bachar* (ifju)-ból.

* *Dibbern* (beszélni, főleg halkán beszélni), szárm. a héber *dibber* igéből.

* *Dokes* v. *Douches* (ülep), etimológiája még bizonytalan, lehet, hogy a héber *tachath* (alsó) szóból származik.

* *Doufes* (bürtöny), szárm. a héber *tāfas* (elfogni) igéből.

* *Finkeljochem* (pálinka), elvétve a XVII. és XVIII. század irodalmában is szerepel; e szó második része a héber *jajin* (bor)-ból szárm., első része még bizonytalan.

Galgant, e növény neve fr. ol. és klat. galanga, gör. *γαλαγγα*, szárm. az arab *halangin* szóból.

* *Ganfen* (lopni), a XV. sz. óta használt szó, szárm. a héber *gānab* igéből.

Ingwer (gyömbér), kfele német ingewer v. gingeber, ang. ginger, fr. gingembre, ol. zenzovero, zenzero, gör. *πικρίβρις*, szárm. az arab *zendjebīl* szóból.

Isop (izsóp), ol. isópo, lat. hysopum, gör. *ἵσσωπος*, szárm. a héber *ēsōb* szóból, v. ö. 2. Móz. 12., 22. és 3. Móz. 14., 4.

Kampfer (kámfor), fr. camphre, ol. canfora, sp. alcanfor, szárm. az arab *alkāfūr*-ből, v. ö. a héber *kōpher* (szurok) szót, 1. Móz. 6., 14.

* *Kapores* újfelnémet szó, szárm. a héber *kappārāh* (kiengesztelés, engesztelő áldozat) szóból.

Karbe v. *Karve* (kömény), fr. és ol. carvi, szárm. az arab *al-karavā* szóból.

* *Koscher*, szárm. a héber *kāschēr* (tisza, szabályszerű) szóból.

Lava (láva) ol. lavagna (pala), szárm. az arab *labā*-ből.

Matzen (kovásztalan kenyér), a XV. sz. óta meghonosodott német szó (Matz, Judenmatz, Matzenkuch), szárm. a héber *mazzāh*-ből.

Mauscheln (zsidó dialektusban beszélni), továbbá *Mauschelei*, *Gemauschel* (zsidó dialektus), *Mauschel* (zsidó, zsidó kereskedő), származnak a héber *Mōseh* (Mózes) szóból.

Matt (sakkban és képletesen), fr. mat, ol. matto, sp. matte, szárm. az arab-perzsa *schāh māt*-ből (a király halva, fogva van).

* *Meschugge* (bolond), szárm. az azonos jelentésű héber *meschuggā* szóból.

Papagai (papagály), ófr. papegai, ol. pappagallo, szárm. az arab *babaghā* szóból.

Safran (sáfrán), fr. safran, ol. zafferano, sp. azafran, szárm. az arab *zafaran* szóból.

Samt v. *Sammet* (bársony), ófr. samit, ol. sciamito, klat. examitum, gör. *ἔξάμιτρον*, ósp. xame, származik az arab *sāmī*-ből.

* *Schächten* v. *schachten* (vágni) a héber *sāchat*-ből.

Schäkern (hazudni), 1760. óta irodalmi szárm. a héber *seker* (hazugság) szóból.

Schicksal (keresztény leány) megfelel a héber *sickzah* szónak, szárm. a *sikkūz* (iszonyuság) szóból.

Spinat (spenót), ang. spinach, fr. épinard, szárm. az arab *isfīnāj* szóból.

Losonc.

DR. BARTA MÓR.

ELLENÉSZREVÉTELEK.

23. évf., 277. old. V. E. »mint inkább céltudatos valami«, de bizony nem szabad elmaradni a decalogusból: *ששן לל*-nak.

Mint a Chászám Szófer egyik kiváló dédunokájának — Str. I. — éveken át volt tanítványa, természetes, nem volt előttem ismeretlen a vallástalan kocsis leckéztető mondása és így meglepődten hallottam *ezt itt* T.-ről is beszélni mint szájhagyományt. Tollhiba lehet csak a Vészi József szerkesztésében megjelenő »Budapesti Tageblatt« 1889. X/5. ama kitétele, hogy 1815-ben koronás látogatói voltak az »Altberühmter Tempel«-nek. Hisz a templom csak 1820-ban épült és régiebb nem volt sem *alt* sem *berühmt*.

A tóratekercek nagyságára figyelmeztetek e f. irat 1906. 285. oldalán.

Dr. Büchler észrevételére megjegyzem: Nem 1742-ből való, hanem arról szóló jegyzőkönyv. Mert tényleg *számlák* stb.-ről is vannak az említett jegyzőkönyvben 42-ről.

Ami a budai halottak exhumálásait illeti, nemcsak, hogy többekkel olvastattam e sírkő felírását és azok is nem *ב-ת*, hanem *ב-ת* mondtak, de sokkal világosabb az 1786. készült *ה* jegyzőkönyvnek első lapja, a mely így szól: *בהחלטתו יחד כל בני הקהילה בהסכמת אהת לעשות פראשנאל לכתוב בו כל המקראות מן ספר וזה הלן בני שהיה לעדות ולזכרון. עשה ב דהחלטת הקהל לה מה קק און ישן.*

No már ha ennek következtében pontosan feljegyzik p. 68. sz. a. Lányi Leó méltóságosnak dédapját, *ששן*-nak való alkalmazását, 82. sz. a. említik fizetésjavítását stb., akkor bizony, ha oly kegyeletes tett 1806-ban történni, megörökítették volna azt is. Tehát ez csak a jegyzőkönyvi idő előtt történt 1766-ban. A sírköveken »Finale« olvasható.

Budapest.

BATÓ J. LIPÓT.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

Kluge F. »Unser Deutsch« (Wissenschaft und Bildung«, I. Leipzig, 1907.) nem tartozik a zsidó irodalom körébe, de azért néhány érdekes adattal szolgál.

Közhit szerint a német tolvajnyelv azonos a német-zsidó zsargonnal. Ez nem áll. A »Rotwelsch« (= koldusnyelv, rot = koldus) a XIV. században vált ismeretessé és független a zsidók nyelvétől, kik ebben a korban nyelvre nézve csak kevésé különböztek keresztény polgártársaiktól. »Zunächst haben wir festzustellen, dass sowohl Judendeutsch wie auch Zigeunerisch durchaus vom Rotwelsch verschieden sind. Zwar tritt in Prozessen des XVIII. und XIX. Jahrhunderts das Judendeutsch zuweilen als Gaunersprache auf. Aber das eigentliche Rotwelsch enthält immer nur einzelne judendeutsche Bestandteile — die meisten im XVIII. und XIX. Jahrhundert«. (79) Ez talán kissé túlzott állítás, mert a 84. lapon szerző maga régiebb időből idézi az *acheln* (enni) és *lechem* (kenyér) szavakat. Hechingen mellett több faluban a keresztény üzérek titkos nyelven beszélnek, a pénz *moos*, (85) minek eredete Kluge figyelmét talán elkerülte. — »Hausierer des westfälischen Sauerlandes, die durch ganz Norddeutschland ziehen, sprechen als Geheimsprache ein mit rotwelschen Bestandteilen durchsetztes Judendeutsch. Wer die Leute daheim aufsucht, den packt die Verwunderung, wie es möglich ist, das völlig christliche Dörfer, in denen kaum eine jüdische Familie sesshaft ist, über Judendeutsch wie über eine zweite Muttersprache verfügen. Diese Geheimsprache der sauerländischen Hausierer

heißt schlaussmen. Auch in der bayerischen Pfalz gibt es Dörfer, in denen Hausierhändler ihren Sitz haben, die, obwohl christlich, auch das Judendeutsch als Geschäftssprache beherrschen und verwenden« (85). A *Rotwelsch* eredetileg talán inkább koldus- és házalönyelv volt és csak ezután vált tolvajnyelvvé. Ebben az esetben a *Rotwelsch* ősrégi héber elemei nem volnának feltűnőek (87). Már 1350-ben a *Falschmünzer* tolvajnyelven »Domherr« volt. *Unterschied* alnémet dialektusokban már a XVIII. században »schiedunter«-ré lett elferdítve (88). K. hivatkozhatott volna a mai zsidó zsargonra. Az eredmény: »Was wir heute Gaunersprache nennen, ist ein buntes Gemisch aus volkstümlichen Scherzworten, kindlichen Spielereien und mundartlichem Sprachgut, vermehrt um judendeutsche Zutaten« (91). Aufrecht (Wörterbuch der Leipziger Mundart) szerint *mies* schlimm, *schmusen* sprechen. Ezek K. szerint a Rotwelschből hatoltak be a nép nyelvébe. (91.) Valószínűbb, hogy a zsidó zsargonból.

A königsbergi vallásiskola 40-ik értesítőjében (Königsberg, 1907) dr. *Perles F.* szép felolvasást tett közzé a középkori zsidó költészetéről. (Die Poesie der Juden im Mittelalter.) A költészet ujjaébredését az iszlám hatásának tulajdonítja. Ez áll az arab kulturterületen élő költőkről, de Kalir talán byzantin-görög hatás alatt áll. Talán szir vagy más közvetítés tehető fel. Ez irányban tudunkkal még nem kutattak. P. néhány kiválóbb verset német fordításban mutat be, az utolsó Morris Rosenfeldé, ki a múlt évben megvakult.

Rég érzett hézagot tölt be *Weber O.* műve: »Die Literatur der Babylonier und Assyrer« (Leipzig, 1907), amely erről a divatosá lett, csupán cum grano salis irodalomnak nevezhető emlékekről áttekintést ad. A gazdag anyagot 20 fejezetre és a bevezetéssel együtt 77 paragrafusra osztja. Első helyen a mythusok állanak, melyek a teremtésre, az önzönvíre és az alvilágá vonatkoznak. Ezek a vad képzelődések azok, melyek után a »tudomány« kapott, hogy a bibliát 2000 év után díjmentesen a babilóniaknak adományozza, főképp pedig, hogy a zsidókat a nyeregből

kipesse. Utólag igazolja a hálátlanságot, melylyel a népek a zsidóknak fizettek: nem az övék a biblia. Természetes, hogy nemcsak a Genesis a babyloniaké, hanem a zsolttárok is, a 10. fejezet tartalma: Hymnen, Gebete, Psalmen, Klagelieder, Busspsalmen. A bibliából ismert neveket ráruházza az assyrbabyloniai nehezen kiszabált szövegekre: petitio principii. Vajjon japán tudós a szóban forgó szövegeket zsolttároknak nevezné-e? Az igazi babyloniai irodalom szellemidézésekből, orakulumokból, előjelekből áll (39—51. §§.). Miért nincsenek ilyen szövegek a bibliában. A legtöbb írott emlék a királyi feliratok- és állami okmányokból rekrutálódik. Újabb időben a Hammurabi-törvénykódex tett nagy hírré szert. Az állam- és magánélet emlékei megvilágítják a régi Izrael történetét. De az első assyriológusok theológusok voltak, ezek csak a vallás terén akartak felfedezéseket tenni. Ez a törekvés mai napig fennáll, mert 2000 év múlva sem tudnak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy »a zsidó«-nak behódoltak. De az igazság az érzelmekre nincs tekintettel és felette goromba a világ uraival szemben. Nincs az a hatalom, amely a multat megváltoztathatná.

Gazdagon jutalmazza az ékiratos kutatás azt, ki a realiákra veti magát. Hitünk szerint a régi assyri-babylonai szerződés a talmud idejében még járta. Az írás — a téglas és ékirat daczára — a régi héber szokásokkal sok közös vonást mutat, melyekről nagy összefüggésben kell szólni. Weber áttekintése megkönnyíti minden irányban az összehasonlító tanulmányozást. Itt az ideje, hogy a zsidó tudomány adeptusainak egy része az assyriológiára tereltessek.

*

Az angolok szeretik a legmélyebben a bibliát és újabb időben már majdnem annyi könyvet írnak róla, mint a németek. A legszorgalmasabb olvasói mindig az angolok voltak és úgy elmélyednek bele, mint új agadisták. Legújabbban egy anglikánus pap, *Adams J.*, a következő, szép kiállítású könyvet adta ki: »Sermons in Accents or Studies in the Hebrew Text. A Book for Preachers and Students« (*Edinburgh*, 1906). A cím csak olyan becsali a prédikátorok számára, mert valójában Adams az accentusokat ismerteti és minden egyesnél néhány példán felmutatja jelentőségét a

szöveg értelmezésére. Itt-ott agadikus izü, ami annak a jele, hogy az agada természetes produktuma a szent szövegbe való szerető elmélyedésnek. Az előadás kissé terjengős, de kellemes, mintha nem is accentusokról volna szó.

A részletekre nézve megjegyzendők: 24. laphoz. Ben-Aser kódexe nem azonos az Aleppóban ilyenül őrzött példánnyal. — 20. l. »*Dikduké Ha-Teamim* or *The Grammar of the Accents.*« *Dikduke* itt nem fordítható *Grammar* szóval. — A bizonyíték abból, hogy az accentusok טעמים-nak és nem נעוים-nak nevezetnek, tehát logikai és nem zenei értékűek (37), gyenge, mert נעוים-val is jelöltetnek (Meg. 32a). A cél mindenesetre a szöveg értelmes felolvasása volt és azért említetik Meg. 3a. מפי טעמים [= ייבשו במקרא], de itt sem jelenti טעמים az accentusokat. — 56. טעמה (bis) sajtóhiba. Még több pontra nem érthetünk egyet szerzővel.

*

A Jalkut idézeteiből ismerik régóta a Szifré zutát, egy másik tannaita midrast Numeri könyvére. Brüll Nehemiás »*Jahrbücher*«-jeiben külön értekezést írt róla, Hoffmann szintén foglalkozott vele (Zur Einleitung in die hal. Midr.) és Koenigsberger tíz év előtt külön kiadást indított meg. Az első füzettel megakadt kiadásból most az »Irodalmi hírek«-ben közölt cím alatt a második füzet hagyta el a sajtót. Közben Horovitz a *Monatsschrift*-ben jórészt már kiadta és egyszerre két kiadást birunk majd ebből az ősi és érdekes midrasból. Ha teljesebb lesznek, — mindkettő folyik még — majd külön ismertetjük. Koenigsbergernek tízéves pauzálás után nincs joga H. ellen a »masszig gevel« vádjával előállani.

*

Finfer P., vilnai rabbi, טעמה הנהיג czímen maszoretikus tartalmú könyvet adott ki (Vilna, 1906). Négy részből áll: I. A tóra maszorája. II. A szakaszok. III. A fejezetek kritikája. IV. Nyílt és zárt parasák. Az öreg rabbi hosszú évekig dolgozott ezen a munkán, melyre halákhái szempontok indították. Az első szakasz óriási anyagalmaz a maszóra különböző tárgyairól. F. a talmud-midrás és a rabbinikus irodalmat tér és kor tekintetbe vétele nélkül aknázza ki, e sorok fróját is kitünteti egy idézettel, mint

annak idején tanácskéréssel és a levél közreadásával. Száz kéziratot látott és hetven alapján készítette listáját a nyílt és zárt parasákról. Sajnos, hogy a kéziratosokat minden egyes parására nézve egyszerűen leszavaztatja és a többség döntését veszi fel a lajstromba. Az olvasó sohasem tudja, hogy mely kéziratokból verődött össze a többség. Feltétlenül igaz van szerzőnek a szokásos fejezettelosztás kritikájában. Ily rendszeresen és részletesen a kiadások fejezeteit még senki sem bírálta. A ספרים (a maszoretikus felosztás) szívtén kemény bírálat tárgya és F. megsemmisítő ítéletet hoz. Még azt is tagadja, hogy a régiek ismerték. Ezek után ő maga külön fejezettelosztást eszközöl. Mindezekről és egyebekről részletes bírálatot adtunk a »Zeitschrift für Hebr. Bibliographie«-ban, amely terjedelménél fogva itt kivonatban sem közölhető.

*

Strack H. L. héber nyelvtana (Hebräische Grammatik mit Uebungsbuch. München, 1907) egyre terjed és immár a 9-ik kiadást érte meg. Szerzője a pedagógia és tudomány követelményeit egyaránt szem előtt tartja és folytonosan tökéletesíti tankönyvét. Az új kiadás ismét bővült és javult, különösen néhány pontnál az arab szóalakok bevonása által. Ez a Magyarországon általunk alkalmas magyar tankönyv hiánya folytán bevezetett tankönyv a héber nyelv oktatásának jelentékeny szolgálatot tett. Aránylag nagyon olcsó, mindössze 4 márká.

*

A »Der Alte Orient« cz. gyűjtemény VIII. évfolyamának 3. füzeté a föníciai feliratokat ismerteti (Die phönizischen Inschriften von W. Freiherr v. Landau. Leipzig, 1907). A föníciaiakról irodalom nem maradt az utókorra — csak a kicsiny és sokat zaklatott zsidó népben volt elég erő és idealizmus, hogy nemzeti irodalmából legalább a vallásos tartalmúakat megmentse — és őshazájukból a feliratok is csupán csekély számban menekültek meg az enyészettől. Ezek közt is felelte kevés a X—VI. századból, tehát a nemzeti fénykorból eredő felirat és nincs is remény, hogy ez a status, akár ásatások útján is, jelentékeny változást szenvedjen. A föníciaiakat a jólét ölte meg, mert előbb a perzsa, később a hellén világbirodalom kebelébe kerültek és a világkereskedés-

ből felgazdagodtak. Hellenizálódtak és időszámításunk első századaiban lassanként nyelvüket a göröggel cserélték fel. A kegyelemdőfést a kereszténység adta meg (6. lap), míg a pún, melyet megtűrt, tovább tartotta magát. A XVIII. század második felében először tűnnek fel föníciai inscriptiók és ezen a téren a legtöbb érdemet Gesenius és Renan szereztek. A Földközi-tenger körül fekvő országok szolgáltaták a legtöbb anyagot. A zsidók szintén elterjedtek ezekben az országokban, de nem örökítették meg magukat inscriptiókkal. Érdekes tény. A legtöbb felirat ugyanis sír- és votívirat, ami a régi nemzeti zsidóságnál nem volt szokásos. Landau fordításban közli a jelentősebb feliratokat.

*

A vallástörténészek hatalmi szóval eldöntötték, hogy a régi Izraelben henotheistikus-polytheismus uralkodott, vagyis hogy JHWH csak olyan Isten volt Izraelben, mint Kemós Móabban, Milkom Ammonban stb. Hogy a tóra avval kezdődik, hogy az Isten teremtette az eget és földet stb., s hogy kétezer évig a bibliaolvasók soha nem kapták a bibliából azt a benyomást, hogy a pogány istenek realitását elismeri, ez a »Regionsgeschichte« és »Alttestamentler« szemében semmit sem jelentett, mert azok nem voltak »kritikusok«, habár a bibliát jobban ismerték, mint ők. Legujabban Peisker M. a kérdést külön vizsgálat tárgyává tette (Die Beziehungen der Nichtisraeliten zu Jahve nach der Anschauung der altisraelitischen Quellschriften. Giessen 1907. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft XII.) és lényegében a régi felfogás helyességére vezetett. Ime néhány idézet: »J. ist ... nach einigen Stellen nicht nur der objektive, sondern auch der subjektive Gott der Heiden, d. h. der von den Nichtisraeliten verehrte Gott« (7. lap). »Aber die Auffassung, dass Israel und J. naturhaft mit einander verbunden seien, J. in Israel aufgehe, stösst sich vor allem an der Grundstimmung der altisraelitischen Quellen, die vielmehr dahin geht, in J. naiven Gott der Menschen zu sehen, die verschiedenen Völker als verwandt und nicht unüberbrückbar von einander getrennte Glieder eines Ganzen zu beurteilen und endlich den aller-

dings oft stark hervortretenden Unterschied in der Behandlung der Israeliten und der Nichtisraeliten aus dem Interesse zu erklären, das J. nun einmal tatsächlich an keinem Volke so sehr wie an Israel nimmt. Sind wir aber mit diesen Thesen im Recht, dann ist J. nach der Anschauung der altisraelitischen Quellenschriften nicht so sehr durch sein Wesen als vielmehr durch seinen Willen Israels Gott und dann hat er, wie wir auch sagen können, Israel zu seinem Volke aus der Zahl der Völker erwählt« (94).

Peisker ezen maga által ritkított és eredménykép odaállított sorai valósággal a »vallástörténeti kutatás« alaptételét döntik meg. Ez annál jelentősebb, mert az iskolához tartozó tudós teszi, ki az »iskola« módszerével dolgozik, aminthogy terminológiájával él is. A biblia történeti kritikáját a felszínre került emlékek már is megdöntötték, következnek a »vallástudomány« légvárai.

*

Schoenfeld E. D. tanár, ki sok országot utazott be, a biblia szempontjából legfontosabb földterületet írja le legújabb művében: »Die Halbinsel des Sinai in ihrer Bedeutung nach Erdkunde und Geschichte auf Grund eigener Forschung an Ort und Stelle dargestellt« (Berlin 1907). A fényes kiállítású mű, melyet 3 szövegkép és 16 heliogravüre tábla díszít, 21 fejezetben adja az útleírást. Az út azonos azzal, melyet a pentateuchus leírása szerint az izraeliták a pusztában tettek, kivéve a végét. Sch. ezt az utat kereste és főczélja az volt, hogy a bibliai állomásokat meglátogassa. Műve e szerint egyúttal adalék a pentateuchus geográfiájához. Egyes helységeknél ezeknek bibliai történetét adja. Összefoglaló fejezet a 19., amely a Sinai félszigetet geogr. és ethnogr. szempontból írja le (134—146). Az utána következő fejezet, melynek címe »Das Volk Israel auf der peträischen Halbinsel«, tisztán a pentateuchus elbeszélésének van szentelve (147—181). Az első kérdés az, hogy az izraeliták hol keltek át a tengeren? (147—160). Ezután sorra kerül a pusztában való táplálkozás kérdése stb. Az utolsó fejezetben Sch. odakonkludál, hogy

a pentateuchus némely változásokon ment át, de lényegében Mózes műve.

Az érdekes leírásból néhány részletet emelünk ki. A »Katalin kolostor« (49—55) talán az ötödik vagy hatodik században épült és ellenség sohasem foglalta el. Ebben a kolostorban körülbelül 800 kézirat van. A tüzelésre szánt fahasábok közt fedezett fel annak idején Tischendorf néhány lapot abból a bibliakódexből, amely most a *Codex Sinaiticus* név alatt világszerte ismeretes. Sch. téved, midőn azt mondja róla »eine Evangelien-Handschrift, welche dem 4. Jahrhundert entstammt« (52), mert nemcsak az evangéliumok vannak benne, hanem a Septuaginta jórésze is. Erdekes a következő nyilatkozat: »Darum ist es unrichtig, wenn man von einer Herabwürdigung, von einer Knechtschaft des Weibes im Oriente spricht. Ich habe auf dem Lande, wie in der Stadt, im Verkehr mit mohammedanischen Familien nur das Gegenteil beobachtet« (118). — Bír-es-Saba (= Beér Seba) újra felépül. 38 egemeletes ház már kész, 12 épülőfélben van. »Die Besitzer dieser Wohnungen und Magazine sind zumeist Israeliten aus Hebron. Ihr Hauptgeschäft fusst auf dem Getreide, welches die Beduinen den Händlern bringen, um dagegen Gebrauchs- und Schmuckgegenstände einzukaufen« (124). — »In den arabischen Städten ist es sogar Sitte, dass der Nachtwächter des Viertels im Ramadhân um 3 Uhr morgens an jede der Hausthüren klopft und mit lauter Stimme ruft, unter Nennung des Namens von dem Wirte: »Hassan denke an deinen Gott!« — worauf der Hausvater sich erhebt und seine Familiengenossen weckt zur Einnahme des kurzen Imbisses« (126). Ime a mohamedán szelichoth-költés! — Hebronban a legjobb szálló, hol Sch. is megszállt, izraelitáé. Sch. nagyon meg volt vele elégedve (130). — Sch. a pentateuchust lényegében Mózes művének tartja. Argumentumai egy részét az evangéliumokból veszi (192. V. ö. 196).

*

Castiglioni Vittorio, több év óta római rabbino maggiore, számos héber iratot bocsátott közre, melyek nevét a zsidó irodalomban ismeretessé tették. De kevesen tudják, hogy a triesti állami tanítóképzőn egy emberöltőn át a pedagógia

tanára volt és ezen tevékenysége közben olasz nyelven terjedelmes neveléstani munkákat írt, és hogy több zsidó irodalmi terméket németből olaszra fordított. Jelenleg nagy buzgalommal szenteli magát hitközsége gyakorlati ügyeinek és mint kiváló szónok a vallásos életre is ébresztőleg hat. E sokoldalú elfoglaltság mellett maradó kevés szabad időt a tudománynak és költészetnek szenteli. Az imént נתי הורג [betüinek számértéke 126] cz. alatt összegyűjtött verseit adta ki. (*Frankfurt-Krakó* 1906). 126 majdnem kizárólag alkalmi szonett tiszta bibliai héber nyelven. A 42. (a triesti zsinagóga 100 éves jubileumára), 105. (Herzl halálára), 106. (az olasz királynak a római új zsinagógában tett látogatása alkalmából), 107. (ugyanazon zsinagóga felavatására) olasz fordítással vannak ellátva. A 37. aram vers Luzzatto S. D. »Óhéb Gér« cz. művének a szerző által rendezett második kiadására. A 123. Weikert Tamás benedek-rendi tanárhoz van intézve, ki, sajnos, azóta elhunyt. A 111. az oroszoknak a japánok által szvenvedett veresége alkalmából költetett. Mint látjuk, Castiglioni alkalmi költő, ki örömet-buját egy-egy szonettbe önti. Valamennyit szelid érzés jellemzi és a költő kedves egyénisége ömlik el rajtuk. A verskötetet, melynek ára négy korona, a szerző sikerült arczképe díszíti.

*

Ginsburg Ch. D. 30 évi maszorai tanulmányok után 1894-ben kiadta az egész bibliát a maszóra és a régi nyomások alapján. Ezt a kiadást folyóiratunkban (XVI. 320—341, XVII. 30—37) behatóan bíraltuk, alapul vévén Ginsburg külön könyvben kiadott, 1000 lapot meghaladó bevezetését. Sok hibát találtunk, de az új bibliakiadásnak legnagyobb hibája mégis csak az volt, hogy sokba került. Ezen most a londoni bibliatársulat segített, amennyiben második kiadást rendezett és ez 6 márkáért kapható. A biblia czíme: עשרים (London 1905). A szöveget az alsó lapszálon masz. megjegyzések kísérik, melyek közé G. a fordításokból következtetett olvasatokat is felvett. Lényegében G. Jakob ben Chajim az 1524/5-ben Bombergnél megjelent rabbinikus biblia-szöveget nyújtja szép kiállítású vasos kötetben. Öröm kézbe venni.

*

Diets Alexander dr. juris 1897-ben kiadott egy »Frankfurter Bürgerbuch« és most tíz évi fáradságos kutatás után a következő diszmunkát boesátja közre: »Stammbuch der Frankfurter Juden. Geschichtliche Mitteilungen über die Frankfurter jüdischen Familien von 1349—1849 nebst einem Plane der Judengasse« (*Frankfurt am Main* 1907). Hasonló mű zsidókról még nem létezik. D. 625 frankfurti család genealógiáját állítja fel. Az ősnemesek sem igen tudnak régibb családfát felállítani, mint az Oppenheimok stb. A Rothschild-családot a XVI. századba lehet visszakisérni. A frankfurti zsidó patricziusok szintén sok viszontagságon mentek keresztül, de D. bizonyítása szerint a városi tanács mindig pártjukon állott. Szó van a zsidó tudósokról, rabbikról, orvosokról, vagyon- és adórol, nobilitálásokról s egyebekről. A mű fontos adalék a német zsidók történetéhez.

*

Maybaum Zsigmond, ki a jelenkor legkiválóbb zsinagógai szónokai közé tartozik, nagybecsű prédikáció-gyűjteményvel gazdagítja a homiletikai irodalmat az imént megjelent: »Predigten. Dritter Teil: Predigten und Schriffterklärungen« cz. kötettel (*Berlin* 1907). 24 szombati szónoklatot és írásmagyarázatot (Teczave-Selach szakaszokhoz), továbbá 14 alkalmi beszédet tartalmaz. Nemcsak az utóbbiak, hanem a hetiszakaszokra vonatkozók is kivétel nélkül tényleg megtartott beszédek és ép ezért Naszó, amely pünkösöd táján olvastatik, üresen maradt. Ezért az egyért is kár, mert Maybaum nemcsak szépen, hanem jól is beszél: nem orator, hanem tartalmas szónok. Nyelve egyszerű és világos, varázsereje a tartalomban rejlik és ugyanezért beszédei olvasva is hatásosak. Mekkora művészettel rejlik e nemes egyszerűségben. A nagy gondot, melylyel készítvék, csupán a szakember veszi észre és gyönyörködik nemcsak a sima formában, hanem a korszerű tartalomban is. Mert Maybaum mély gondolkodó, ki eszméit a szent iratokkal összefüggésbe hozni tudja. Az agáda mestere, ki az elődök mintájára a bibliát a kor szellemében és szükségletei szerint szólaltatja meg. Reméljük, hogy a nagytevékenységű, magyar származású férfiú egészségi állapota hamar helyreáll és újra elfoglalhatja a szószéket, melyen annyi dicsőséget szerzett a zsidó homiletikának. Az alkalmi

szónoklatok átmetszetet adnak a kortörténetből. Találó tartalmuk mellett a tapasztalt világ- és emberismerő finom tapintatáról tanuskodnak. Kívánatos, hogy a befejező negyedik rész hamar kövesse az előttünk fekvő kötetet.

Dr. Friedländer Salamon (Szatmárhegyen), ki »Chések Selómó« cz. tószifta kommentárt és Jebámóth palesztinai talmudtraktátusát (1905) tett közzé, az imént két eddig ismeretlen jerusalmi traktátussal lepte meg a szakköröket (Talmud jerusalmi, széder Kodásim, Chullin és Bekhóróth. Szinévár-alja 1907). Az örömpohárba, fájdalom, ürmecsepek vegyületnek, mert nagyon kalandos az az előadás, mely az új köteteket bevezeti. F. valósággal meszeszerűen hangzó históriát mond el arról, hogy mikép jutott az ismeretlen jerusalmi kézirat birtokába. A gyanú fel lévén keltve, belső kriteriumok szerint kell a szöveg valóságát megállapítani. Ilyenül első sorban a nyelvezet kínálkoznék, csak hogy a hanyag kiadás folytán ez is meg van nehezítve. Nem marad tehát más hátra, mint a tartalom. Ebből főképp azok a részletek jönnek tekintetbe, melyek máshol nem fordulnak elő. Aki azonban tudja, hogy az úgynevezett magasabb kritika milyen csalóka képeket varázsol a kutató szeme elé, nagy aggálylyal néz ezen »kritikai vizsgálódás« elé. Sajnálattunkra eddig csupán lapozhattunk az új kötetben és ebből csupán az érintett pontatlanságot konstatálhattuk. Ez a vizsgálódást is komplikálja, mert sohasem lehet tudni, vajjon nincs-e a szövegben sajtóhiba, nem is szólva a párhuzamos helyek egyetlen megjelölései által előálló nehézségekről. Kedvező előjelnek tekinthető az, hogy Schechter és Buber, e két kitünő hagyományismerő, a kézirat valóságában nem kételkedtek: az előbbi a newyorki szeminárium részére meg akarja vásárolni, az utóbbi, ki azóta elhunyt, F. munkatársa volt. Bacher, ki az előkerült traktátusokat (Zeitschr. f. Hebr. Bibliographie 1907. I.) két szempontból vizsgálta, végleges ítéletet nem alkotott magának. Adhuc sub iudice lis est.

Hartleben E. bécsi kiadó »Bibliothek der Sprachenkunde« cz. gyűjteményében az imént jelent meg: *Rosenberg J.*, »Phönikische Sprachlehre und Epigraphik«. (Ára 2 márká).

A könyvecske három részből áll. 1. Bevezetés (1—28), rövid tájékoztató a főniciai népről, országáról, történetéről, vallásáról stb. Elég ügyes kivonat. 2. Nyelvtan (29—95). Ez részben a modern nyelvtanok mintájára készült. 3. Feliratok és Chrestomathia (99—173). A gyűjtemény céljának megfelelően valamennyi rész a művelt közönséget tartja szem előtt. Kik héberül tudnak, könnyen használhatják ezt az új segédeszközt. Rosenberg készítette a szóbanforgó gyűjteménynek a héber, szamaritán és asszír nyelvtanokat. Miért nem bizza — a közönség bizalma szempontjából — a kiadócézég mind-egyiket egy-egy szakemberre?

Glau P. érdekes tárggyal foglalkozik »Die Vorlesung heiliger Schriften im Gottesdienste« cz. iratában (I. rész, Berlin 1907). Az első fejezet az időszámításunk idejéig a zsinagógában szokásos felolvasás ismertetésének van szentelve. Szerző nagyjában jól van tájékozva. Miután a három és három és fél évi czyklust és a peszach előtti négy szombatot megemlíttette, így folytatja: »Als später — erst nach dem Zeitalter Jesu — durch die Vermehrung der gottesdienstlichen Tage die Vorlesungen häufiger wurden, mussten die Abschnitte verkleinert werden« (8). Ez hibás állítás, mert a heti szakaszok sohasem lettek kisebbek, mint a 154 illetőleg 175 széder mutatja, a nyílt és zárt parásák pedig már az említett időpont előtt léteztek. A fenti idézetet megelőző nyilatkozat is a מִשְׁטָה és סֵפֶר összetévesztését vagyis azonosítását jelzi. G. azt állítja, hogy az apostolok nem voltak képesek a (héber) bibliát olvasni. »Wenn die Apostel Act. 4, 13, ἄνθρωποι ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται genannt werden, so können wir dieses Zeugnis wohl für richtig halten« (18). »Darum anzunehmen, dass alle Juden hebräisch lesen und das Alte Testament verstehen und deuten konnten, scheint mir unmöglich« (19). Folytatólag azt állítja, hogy az apostolok a zsinagógában épen felolvasott, vagy valamely már előttük ismeretes bibliai helyhez fűzték beszédeiket. Mi valószínűtlennek tartjuk, hogy tudásuk ily csekély lett volna. Palesztinában a bibliát mintegy a levegővel szívták be, különösen a vallásilag erősen érdeklődők. Az ἀγράμματοι arra is vonatkozik, aki nem volt írástudó, tehát mai nyelven talmudista, és arra is,

aki nem tudott írni, mely utóbbiak nagyobb számban voltak. A talmud azt mondja, hogy a tudósnak írni is kell tudni, ami annak a jele, hogy sok nem tudott.

A fődologra nézve, amely miatt e könyvet olvastuk, csalódtunk. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a hivatalosan megállapított tóraolvasáson kívül talán más, úgyszólván népies, felolvasási szokás is létezett és erre nézve az őskeresztyény szokásokban nyomok maradtak. Ezt nem találtuk. Az adatok majdnem teljesen hiányzanak. Nem volna érdektelen kutatni, hogy nincs-e az evangéliumi prédikációkban nyoma a hároméves ciklusnak? Ezt a bibliai idézetekből lehetne megállapítani, mert valószínű, hogy a felolvasott tóra- és prófétaszakaszokat idézték. Érdekes, hogy az összejöveteleket magánházakban (*κατ' οἴκων* vagy *κατ' οἴκους*) tartották Jeruzsálemben és máshol (22). A mai napig szokásos szombati »Mi sebérach« áldást kér azokra, kik »az imádkozás számára gyülekező helyeket adnak«. G. (39. l.) konstatálja, hogy a 2. század végéig a keresztény templomokban majdnem kizárólag az »Ó-Testamentom« volt a felolvasás tárgya.

*

Wünsche A., az ismert midrasfordító és termékeny író, a kis midrasokat kezdi fordítani ezen cím alatt: »Aus Israels Lehrhallen. Kleine Midraschim zur späteren legendarischen Literatur des Alten Testaments«. I. Band, 1. Heft, Leipzig 1907. W. a Jellinek által kiadott apróbb midrasokat fordítja és a címet ügylátszik a »Béth Hamidras« cz. gyűjtemény nevéből vette át. Ez nem volna baj, ha a »Lehrhalle« nem adna félreértésre alkalmat. Az olvasó azt hiszi, hogy tisztára az iskolából kikerült mondákkal van dolga, pedig javarésztének a nép és nem a »Lehrhalle« a költője. Népies, nem tudós legendák. W. a bibliai személyek kronológiai sorrendje szerint csoportosítja a legendákat, ami helyeslendő. Az átültetés bizonyára sikerülni fog, amennyiben az eredeti szövegek megbízhatók. Sajnos, rossz állapotban vannak.

*

Barth I., Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zum Semitischen cz. tanulmányok első részletét bocsátotta közre a berlini rabbiszeminárium ezidei Értesítőjében (Berlin 1907). Először a suffixum *en* és *in* elemét kutatja (1—10), pl. héber

אֵינִי. aram אֵינִי. Arra az eredményre jut, hogy ez az *n* nem az imperfectumhoz tartozik — többnyire a modus energicus maradványának tekintették — hanem a suffixumhoz. Nem az imperf. vége, hanem a suff. eleje. Megvan pl. a babyl. talmud nyelvében az אֵינִי ragban (pl. אֵינִי אֵינִי). 10—12 a syr impf. 3. szem. *n* ragjáról szól. Ez is megvan a talmud nyelvében. A 2. fejt. (13—18.) két kérdő praefixumról szól. Azt bizonyítja, hogy a héber אֵינִי hol? nem ered אֵינִי-ből. A másik kérdő praefixum אֵינִי. Ez a misna nyelvében sűrűn található és az aram nyelv hatása, pl. אֵינִי = אֵינִי + אֵינִי (17). B. idézhette volna ezt az alakot is אֵינִי = אֵינִי + אֵינִי + אֵינִי és ez az eredeti. A 3. fejezet címe: egy demonstratív *hai, 'ai* (10—26.) Ebben főképp talmudi szavak beszéltek meg. B. szerint (אֵינִי) אֵינִי így pontozandó אֵינִי אֵינִי pedig אֵינִי אֵינִי. Minthogy ezek a szavak a talmud minden lapján előfordulnak és sem két joddal nem írtnak, sem *ajdé*-nek és *ajdékh*-nek nem ejtettek, ez a feltevés bajosan lehet igaz. Van egy másik *ajdé*, t. i. אֵינִי (= אֵינִי) nem valószínű tehát, hogy nem differenciálták volna a két szót a kiejtésben. A 4. fejt. a nunatio és mimatiohoz szól, az 5. pedig polemia. B. az összes sémi nyelvekből veszi az anyagot és rengeteg apparátussal dolgozik.

*

Eppenstein S., a bibliaexegézis történetének szorgalmas munkása, József Kara északfrancia exegétáról méltatást írt a frankfurti »Jahrbuch« IV. kötetében, amely külön is megjelent (Zur Würdigung der Exegese Joseph Kara's, Frf. a. M. 1907). Kara Menáchem ben Chelbo testvéria és tanítványa, Rasi fiatalabb kortársa és földije, a pesat feltétlen híve volt és ugyanezért az utolsó félszázadban egész irodalom keletkezett róla. Valósággal ki kellett ásní és E. is felveti a kérdést, hogy miért merült feledésbe és azt sejtí, hogy azért, mert a hagyománynak ellenmondott (5 köv.). Valószínűbb az, hogy az 1305-iki kiűzés, melyet sok baj előzött meg, semmisítette meg a kultúrával összefüggő egyszerű exegetikai irodalmat (Chelbo, Kara, Sámuel ben Méir stb.) Rasi inkább megfelelt a későbbi korok igényeinek, korábban terjedt el, így már a 13. században sem volt helyi nagyság, már azért sem, mert talmudkommentárja világhírt szerzett neki. Ez okokból a francia irodalmat ért megsemmisítő csapás az ő kommentár

tárját nem sújtotta. A kára szó a talmudban sűrűn fordul elő, pl. Chanina נ"ך stb., és bibliafelolvasót és tanítót jelent. Helyesen értelmezték tehát a Kára nevet: »bibliaolvasó«. E. (7. l., 4. j.) azt az ellenvetést teszi, hogy a felolvasó »kóré«. Ez nem áll. Saját magyarázata szerint Kara »bibliatanító«. Ezt a jelentést קר"י קר"י kitételből vezeti le, mire szükség nincs, mert נ"ך is használtatik a talmudban a bibliatanítóról (Chaninaról l. Bacher, Agada d. pal. Amoräer I, 6). Megleپó eredményre jut E. a Kara és Rasi közötti viszony kutatásánál. Az eredmény: »dass mindestens ebenso, wie der jüngere Autor von dem älteren beeinflusst sein mag, in demselben Masse, wenn nicht erheblich mehr, Kara auf Raschi eingewirkt hat« (25). E. a méltatáson kívül kiadta Kara kommentárját a Birák könyvéhez. Szép irat, melylyel E. érdemeit szépen gyarapította.

*

Weir Thomas H. 1899-ben megjelent »A short history of the Hebrew Text of the Old Testament« cz. művét második kiadásban bocsátja közre. (London 1907.) Szerző a »Zeitschrift f. Hebr. Bibliographie« lapján megjelent bírálatunkat figyelembe vette és könyvét bibliográfiából és indexből álló függelékkel bővítette ki. A szépen kiállított könyv a legujabb felfedezéseket is figyelembe veszi és alkalmas bevezetés a héber bibliaszöveg történetébe.

*

Eschelbacher J. előadása: »Das Judentum im Urteile der modernen protestantischen Theologie« (Leipzig 1907.) 18 pontban világítja meg a modern német prot. teológusok ítéleteit az »Ó-Testamentom«-ról és a kereszténység keletkezésekor létező zsidóságról. Imponáló nyugalommal és az irodalom teljes ismeretével mutatja ki a kicsinylő nyilatkozatok forrását és a tényekkel való merő ellenkezését. A hatalmas tudósok és fényes írók állításai mint kártyavárak dőlnek össze az első lökése. Az »elfogulatlan tudomány« kritikájában öntudatlanul a régi előítéletektől vezéreltette magát. Röviden, világosan és megdönthetetlenül bizonyítja E., hogy a »kritikusok« két mértékkel mérnek és hogy az akkori zsidóságról mindenfelől összehordott vonásokból hamis képet festettek. A zsidóságot a rabbinikus irodalom ismerete nélkül ismertetik, ami

körülbelül olyan, mintha a hellenista világot a görög irodalom mellözésével néhány véletlenül megmaradt keleti ellenséges könyv alapján akarnák megérteni. A tekintély és a hatalom a keresztény tudósoké, de azért a multat megváltoztatni nem áll hatalmukban. Ezerötszáz esztendeig tartott, a míg a biblia szó szerinti értelméhez tértek meg, néhány száz év múlva majd arra is rájönnek, hogy az evangélium írói az egykoru zsidóságot az »ellenpárt« szemüvegén át nézték és róla részrehajlóan ítéleztek. Továbbá rájönnek majd arra is, hogy a rabbinikus irodalom ismerete nélkül a rabbinikus zsidóságot nem ismerhetik meg, sőt még arra is, hogy a rabbinikus irodalom nélkül a »farizeusok« ellenfeleit, az Uj-Testamentom íróit sem értik meg. Addig saját magukat ámitják és olvasóikat a történelmi igazsággal nem egyező módon informálják a multakról. Hogy is mondta Schmerling: mi várhatunk.

*

A vallásos kérdések iránt az érdeklődés a legszélesebb körökben egyre nő és a németek közt minden fokú és rendű gyűjtemények szolgálnak kielégítésére. Előtérben a történet áll, a lezárt mult, melyre vallásilag közömbösek — óriási többség az általános titkos szavazás alapján — is kíváncsiak. A német protestantizmus érdekeit szolgálják a »Religionsgeschichtliche Volksbücher« (Tübingen). Ezeket elsőrangú szakemberek írják a nép számára és mesésen olcsók. Zsidó szempontból is jó volna ilyen gyűjtemény, amely rendszeresen válogatná meg a tárgyait. Pl. a pápaságról »Das Papsttum« érdekesítő ismertetést ad Krüger G. giesseni professzor (4. sorozat, 3—4. füzet, 1907.), melyben a zsidók egyáltalában nem jönnek szóba. Pedig nagyon tanulságos volna ilyen teljes összeállítás. A pápák magatartása változó ugyan, de azért kitűnnék belőle, hogy a vad hajszát rendszerint elítélték. Jellemző a népekre, hogy a zsidók védelmére kiadott bullák mögött vesztegetést szimatoltak, a zsidók ellen irányulókat azonban természetesen találták: a szeretetben nem hittek. A zsidó történet számos jelenségét a pápák általános története világítja meg. A talmud megtiltása, sőt elégetése (XVI. század közepe) összeesik a nyomtatványok általános cenzurázásával. Ugyanabban az időben IV. Pál megtiltotta, hogy a bibliát bármely élő nyelvre lefordítsák. Ez a tilalom a XVII. század

elején megakadályozta Leó Modenát a bibliának olasz nyelvre való fordításában és ugyanezért héber-olasz bibliaszótárt nyomtatott ki, melynek címe »Jehuda exiliuma«. Ezt a címet Leó külön magyarázta: *Jehuda az exiliumban* (Ferrara, Firenze) készítette, de bizonyára a pesat szerint értendő: Juda góluszban van, le se fordíthatja bibliáját. A zsidó irodalom a legtöbb szempontból még egyáltalában nincs átkutatva, nem kell tehát kitaposott utakon járni.

*

Hatch-Redpath, kik a Septuagintához konkordanciát adtak ki, a pótkötetben az apokryphákat is felélelték. Azért még sem végzett felesleges munkát *Smend R.*, kinek két Sirach-művéről már hírt adtunk, midőn a következő »Index«-et adta ki: »Griechisch-Syrisch-Hebräischer Index zur Weisheit des Jesus Sirach« (*Berlin* 1907.) Eljárásáról a bevezetésben bőven nyilatkozik. Minthogy a héber eredeti nagyobb része ismét napfényre került, héber konkordancia is kellene.

*

Rasi (Salamon Jiczchaki) halálának 800 éves évfordulója szélesebb körök figyelmét is ráfordította a zsidó irodalom és — mondhatjuk — a zsidó népelet e kiváló alakjára. Számos népszerű előadás, közöttük Bacheré magyar és német nyelven, mutatta be alakját. Nem támasztotta fel, mert Rasi most is az egész zsidó irodalom legolvasottabb auktora, kinek írásaiban a szakkörök és a héber könyveket jámborságból olvasók egyaránt gyönyörködnek. Nincs rabbinikus szerző — talán más sem az egész világirodalomban — ki annyi supercommentáttal dicsekedhetnék, mint Rasi. A bibliográfiai felsorolása maga (az általunk ismertetett »Apirjon«) külön könyv. Fényes bizonyíték Rasi népszerűsége mellett, különösen ha meggondoljuk, hogy Rasi a világos stíl felülmulhatatlan mestere és maga is tisztán kommentátor, egyéb alkotásai a kommentárok mellett nem jövenek tekintetbe.

Az előadások közül kiválik a Berlineré, melyet más Rasira vonatkozó dolgozataival együtt már ismertettünk. Tulajdonképi új monográfia három jelent meg. Az első az Izr. Magyar Irodalmi Társulat megbízásából *Dr. Wellesz Gyula*

írta, melynek címe *Rasi* és melyet a nevezett Társulat bocsájtott köze és terjesztett el, évi illetményül adván azt tagjainak. Aránylag nem nagy terjedelme dacára nagy irodalmi apparátussal készült és a kitűzött célt jól szolgálja. Terjedelemlere felülmulja Liber francia és angol nyelven közrebocsájtott Rasi-életrajza, melyet, sajnos, eddig nem láttunk. Minthogy fiatal szerzője törekvő ember, műve bizonyára szintén jól szolgálja a kitűzött célt.

A monda Rasi Worms városával benső kapcsolatba hozza, Wormsban van is egy »Rasi-kápolna.« Érthető tehát, hogy a wormsi zsidó község a nagy alkalmat külön kívánta megünnepelni és pályadíjat tűzött ki a nagy kommentátor népszerű biográfiájára. A pályakérdés sikerrel járt, úgy hogy a bírálók kettőt tüntettek ki és mindkettőnek nyomását javasolták, ami meg is történt. A 36+33 lapos irat címe: »Raschis Leben und Wirken. Zwei Preisschriften« (*Worms*, 1907). A két szerző *Beermann dr.* és *Doctor dr.*, kik egymás dolgozatát kölcsönösen kiegészítik. A munka tisztán a nagyközönséget tartja szem előtt. Tekintettel vannak arra is, hogy Rasi mikép értékesíthető a modern zsidók közt, kik héberül már nem olvasnak. E fejtegetések bevezetésében találjuk a következő mondatot: »Die einfachen nicht sonderlich gelehrten Juden nicht nur in Russland und Ungarn, sondern auch in wahrhaft jüdisch gesinnten Kreisen anderer Länder lesen noch immer allwöchentlich die Sidra mit Raschis Kommentar« (35). Megérdemeljük-e ezt a megtiszteltetést?

*

A »vallástörténet« módszere a bibliából mindent kiolvas, csak azt nem, ami benne van. Ezt az évek folyamán több idevágó mű ismertetésénél volt alkalmunk konstatálni. Ezek a merész konstrukciók, melyek előre megállapított sémára huzzák rá az izraelita vallást, távolról sem elégitik ki az újabbban találóan elnevezett panbabylonistákat. Azt a pár hajszálat, melyet a vallástörténészek kegyesen meghagynak, bravurral tépik ki az ékiratok kibetűzöl. Ezek nevében *Winkler H.*, kinek képzelőbetelege sasszárnyakon lebeg, mint akár a nyugodni tért asszír lovasok, külön iratban száll pörbe *Marti*: »Die Religion des Alten Testaments unter den Religionen

des Vorderen Oriens* (*Tübingen* 1906) cz. művel iratában »Religionsgeschichtler und geschichtlicher Orient« (*Leipzig*, 1906). Winkler körülbelül annyit hagy meg a Marti művéből, mint ez a bibliából. Nem ismertetjük W. állításait, csak kőstólól idézzük a következő velős helyet: »Unsere Auffassung besagt das Gegenteil: Die Jahverreligion ist von Anfang an als Sekte des Oriens entstanden, sie hat in Juda Versuche gemacht, sich zur Staatsreligion zu machen, aber diese Versuche sind gescheitert. Die Jahverreligion ist nicht jüdisch, nicht Israel und nicht das Judentum hat sie hervorgebracht, sondern sie das Judentum. Die Jahverreligion hat von Anfang an im orientalischen Völkerleben mitten inne gestanden . . . und als sie in Jerusalem gescheitert war und ein paar Tausend ihrer Bekenner . . . in das Exil gebracht wurden, da fanden sie in Babylonien den Rückhalt . . . einer grossen Sekte, welche das Jahvetum damals bereits darstellte« (48). Ezt az állítást nem az ékiratokra, hanem Tobit könyvére alapítja, melyet ez alkalommal díjmentesen »történelmi regény«-nyé léptet elé, helyesebben »történelmi regények maradványá«-vá. Ha nem olvasható ki Tobitból, akkor az elveszett regényekben állott. A láрма, melyet az új iskola csap, emlékeztet a Graf-Wellhausen-féle iskola terrorizmusára és ugyanezért győzelemre van kilátása, mert a modern világban mindig annak van igaza, ki jobban kiabál. De aztán jönnek nagyobb kiabálók és a dicsőségnek vége.

*

Mommert C. terjedelmes művéből három kötetet már ismertettünk, csakhamar a negyedik is követte őket: Die Topographie des alten Jerusalem. Vierter Teil (*Lpzg*, 1907). Ennek a kötetnek a tartalma: Nehemiás által épített fal; a syrek akrája; a baris Antonia; nagy Herodes királyi palotája; az Agrippa-fal és Jeruzsálem régi sírhelyei. A módszer a régi: az olló és a bőbeszédűség. Meglepő az új kötetben, hogy a tudósokat felekezet szerint osztályozza: der Professor der Protestantischen Theologie s hasonló. A gúnyos hang annál kellemetlenebb, mert Mommert a száját se tudta volna kinyitni, ha a »protestans« teológusok nem dolgoztak volna. Ollója nem is ismer felekezeti különbséget, sőt előszeretettel *vágja* az akatholikusokat. Rendesen a későbbi kötetek jobbak

lesznek, Mommertnál rosszabodtak. Nem csoda, mert egy helyen azt is mondja, hogy ahol barátok nem dolgoztak, ott a szentföldről való tudás elveszett. A tudomány az előítéleteket nem bírja el és azonnal megboszulja magát: a *tudományos* mű nem sikerül. Az igazság kemény istennő, csak nagy szeretettel lehet közelségébe jutni. M. pedig műve kidolgozása közben vérvádiratokat produkált; elvesztette az igazság iránti érzéket. A »Topographie« utolsó fejezetei már ijesztő mértékben mutatják a pártíró, ami az előadásra is kihat. Mohón nyultunk az utolsó rész után: a régi sírok. Zavaros, az író esze a felekezeteken járt.

*

Krüger P. »Philo und Josephus als Apologeten des Judentums« (*Leipzig*, 1906) 82 lapos irat röviden, de azért alaposan ismerteti a két nevezett zsidó író apológiáját. Négy fejezetben tárgyalja a zsidók ellen emelt vádak, szólván a zsidó istenfogalom, az erkölcs, a történet és a pogányok hangulatáról. Ezen első szakaszt követi egy másik, melyben az említett pontokról Philo és Josephus nézetei adatnak elő. Mindkettő nemcsak a külső formában, hanem a lényegben is koncessziókat tett a görög-római pogányvilág felfogásának. Josephus iratai mégis tisztábban tükröztetik az igaz zsidó gondolkozást, mint a Philóéi. A gyakorlatban a circumcisio, a szombat és az étkezési törvények mindkettő szerint megtartandó. Érzésben Philo is igaz zsidó maradt, habár eszméi a görög filozófiától telítvék. Végül K. odakonkludál, hogy a kereszténységet nem a diaspora zsidósága teremtette meg, mert a kereszténység eszméi ennek a zsidóságnak eszméivel nem egyeznek. K. elfelejti, hogy a vallások hódítása nem eszméitől függ, hanem sok külső-belső körülménytől.

SÓVÁRGÁS.

— Héberből. —

Ha látod olykor, elborult az arczom,
S szemembe bánatterhes köny todul,
Ha látod, fejem szomorún lehajtom,
És ülök, búsan, mélán, szóttlanul.

Ne fürkészd, kérlek, oh ne kérdezd édes,
Mért lettem hirtelen bús, csüggeteg?
Vedd hárfád és zengd el gyorsan nekem
A dalt, a dalt, melyet úgy szeretek . . .

A dalt, mely tele kétséggel, keservvel,
Mely őrzöng, tombol vadul, féktelen,
Mint anya, ki egyetlen gyermekét
Siratja komor, gyászos éjjelen . . .

A dalt, mely lelkek mélységébe száll le,
S izekre tépi a vérző szívet,
S mégis oly édes, mint pacsirta-ének,
Mit szertehord a csendes szürkület.

A dalt, melyből szent, ősi bú zokog fel
S a száműzöttek bánata sajog,
Kik sírva ültek Babylon vizénél
S Cionba szállt sóvárgó sóhajok . . .

Zengd el a dalt, oh zengd bűvös erővel,
Áradjon égi hangja szerteszét!
Oh pengesd hárfád csodás húrjain
A dalt! . . . A fájdalom vad énekét! . . .

Hogy forr szívem! hogy ég, lobog a lelkem!
Bent mintha dúlna tüzes fergeteg . . .
. . . Babylon foglya vagyok én is itten
S Cion után sóvárgok, epedek . . .

PATAI JÓZSEF.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ FORRADALOM ÉS A ZSIDÓK.

A дума újra felozlattatván »forradalmi« magatartása miatt, alkalmoszerű, hogy az orosz zsidókról megemlékezzünk. Ez már azért is alkalmoszerű, mert az új választási törvény szerint állítólag megfosztatnának választói joguktól. Kérdés már most, hogy volt-e a zsidóknak részük az orosz alkotmány megszerzésében, melyből most kizáratnának? Tény az, hogy a forradalom csikarta ki az alkotmányt, ebben a forradalomban a zsidók is bent voltak. Hogy kerültek belé? A zsidók voltak azok, kik Oroszországban legtöbbet szenvedtek. A letelepedési helyeken összepréselve munkaképességük kifejtésében minden oldalról akadályozva lettek. Mint idegen faj, mint kereskedő nép a földbirtokosok és parasztok között sokat kellett és kell még ma is szenvedniök. Természetükből kifolyólag a fontolga-táshoz és okoskodáshoz szokva, a zsidók Oroszországban arra lettek praedestinálva, hogy vezérszerepet játsszanak az orosz nép megifjodásában. Egy-két évtizeddel ezelőtt még nem volt senkijök, akire támaszkodhattak volna. A nemesek az egyházzal és a burokratákkal tartottak, a parasztok ostobák voltak, nem értették meg, ami velük avagy értük történt. Elenyésző kisebbségben lévén az ellenséges nemzetiségek és különböző társadalmi osztályok között, gondolkodhattak azon, hogy szabadságuk érdekében valami állandó vállalkozásba fogjanak. Az óriási burokratia megvihatatlan várnak látszott homlok-zatán »Noli me tangere« felirattal. És hirtelen mily változás! A nyolczvanas években, amely időbe az első pogromok esnek, szocziális szellemű munkás-egyesületek keletkeztek és pedig

nem a falvakban, ahol 80 millió paraszt a legborzalmasabb szegénységben sínylődött, hanem a városokban a gyári munkások között s leginkább ott, ahol a zsidók nagy számmal laktak és a proletárság tekintélyes részét képezik. A változás könnyen érthető. A pogromok következtében a zsidó munkások egy részének külföldön, különösen Németországban és Svájcban kellett alkalmazást keresni. Ott, az akadémiai theoretikus szociálistizmus hazájában friss levegőt szívtak és nyugodtabb időkben új eszmékkel meggazdagodva tértek vissza szülőhelyeikre. Azonnal munkához láttak. A nyolcvanas évek elején megalakult a »Szövetség«, amely nem zárkózott ugyan el a zsidóság elől, ellenben erősen kitartott a nemzetközi szociálistizmus programja mellett. Sőt tovább mentek. Hogy zsidó nemzeti ség miatt az általános nemzsidó proletarizmus részéről ferde szemmel ne tekintessenek, a szövetség tagjai sokkal radikálisabbaknak, sokkal revolúciósabbaknak bizonyultak a többiekénél. Ezen évek nem kis számú politikai merényletei kizárólag a »Szövetség« tagjai részéről eszközöltettek. A kilencvenes években egy más körülmény járult az elmondottakhoz. Megjelent a rendelet, hogy a zsidóknak csak 10 százalékba látogathatja a középiskolákat s csak 2 százalékba a felsőbb iskolákat. Ennek következtében a zsidó diákok legnagyobb része kénytelen volt a külföldi egyetemeken folytatni tanulmányait. Kínos érzelmekkel mentek Genfbe, Luzernba, Zürichbe és Bernbe, ahol orosz-zsidó diák-telepek alakultak. Mindinkább erősebbé lett abbéli vágyuk, hogy elnyomott hazájuk érdekében valamit tegyenek; szervezkedtek s nagy tömeg szociális röpiratot csempésztek Oroszországba. Anyanyelvükön szerkesztett lapjaik telve tüzzel-vérrel. Majd hazajönnek. A teoriák országából a szomorú valóságok honába. Mindenüvé elküldték úttörőiket. Ahol csak megjelentek, szervezték a tömegeket beléjük lehelve a forradalom szellemét. Hasznossági okokat nem ismertek el. Nézeteik gyakran a legmesszebbmenő következményeket vonták maguk után. Túlbugzalmukban nem volt idejük annak megfontolására, vajjon elméletük a gyakorlatba átvive megfelel-e az orosz népjellemnek vagy sem. A harc mezején nem tudtak egyesülni, mert túlságosan theoretikusak voltak. Sehol a világon nem látunk annyiféle pártárnyalatot, mint Oroszországban. És ezek a pártok, melyekkel később a

választási küzdelmekben oly gyakran találkozunk, többnyire zsidó, félzsidó vagy zsidók által szaturált pártok. Így két párt vagy nagyobbára zsidó párt, vagy részlegesen az. Ezeknél erélyesebben dolgoznak a Trudovnik-ok, a republikánus áramlat szociálistái, egy a zsidók elől őrzött párt. Két heves pártban, amelyek félelmetes hirre tettek szert, a zsidók a vezetők. Az »Iskra«-ban, amely az összes pártok feje, zsidók aránytalanul nagy számmal vannak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt a revolúciós zsidó elemet elsősorban az ifjúság alkotja. Az idősebb zsidók és a férfikorban levők a bourgeoishoz tartoznak. Ezelőtt gyakran tiltakoztak az ellen, ha a zsidó ifjúsággal azonosították őket. Ma már azt látják, hogy lojális viselkedésükkel nem jutottak messze. Az öregek és ifjak ennél fogva előbb-utóbb meg fogják egymást érteni.

Budapest.

SCHÄCHTER MÓZES.

KÜTFÖK.

303. sz.

ELMÚLT SZÁZADOKBÓL.

(Második fele.)

IV.

Bécs, 1718 április 6. Az udvari kamara megkérdi a pozsonyi kamarát Schlesinger Farkas folyamodványára, hogy mik Magyarország a határozatok a zsidók türetésére vonatkozólag.

Illustrissini, Spectabiles ac Magnifici, Generosique Domini, Amici Nobis honorandi Salute Servitiórumque nosterorum praemissa promptitudine.

Postquam diversi Judaei (prout unius nimirum Wolffgangi Schlesinger Memoriale perhibet) suppliciter instant, ut Sub Protectione Camerali, tam Budae, quam alijs pluribus in Civitatibus, ac Locis, per Regnum Hungariae commorari, atque stabilius habitare ipsis concedatur; Hinc necessarium videbatur, ab Inclyta Regia Camera, et Simul Domino Directore Causarum Regalium praeviam habere informationem, quid hoc in passu circa tolerantiam huius Gentis fieri haecenus solitum? Quibusnam in Locis constanter permittebantur? item ubi nunc actu degunt et quantum Regio Aerario sub hoc tolerantiae titulo praestant? et quae praeterea eorundem obligationes? Cuius rei investigandae occasionem, et ansam dedib, quod Magistratus, et Civitatenses Budenses contra stabiliendum Hebraetorum Domicilium lamententur, Domino Commendante Loci contra primordictum Magistratum Se se opponente; et pariter Civitas Szegedinensis illos admittere recuset; adeoque quid noviter hoc in negotio statutum, quid ab antiquo usitatum, Caesareae huic Camerae notificare, placebit, specificando annum tolerantiae pensum. In reliquo easdem diu Salvas et Incolumes ad vota sua vivere cupimus. Dabantur, Vienna die 6ta Aprilis 1718.

N. N. Sacrae Caes. Regiaeque Mattis Praeses, Vice Praeses, Caeterique Camerae Aulicae Consiliarij.

Külsöleg:

Instantia Judaei Slesinger Budensis quo idem sub Protectione Camerali tam Budae quam alijs per Regnum Hungariae Civitatibus libere habitare possit supplicans pro Informatione.

Országos Levéltár, Benignae resolutiones, 1718, április 6.

V.

Buda, 1718. A budai kiváltságolt zsidók folyamodványára az udvari kamarához, hogy erősítse meg régi kiváltságaikat.

Hoch Löbl., Kayl. Hoff Cammer.

Gnädig undt Hoch Gebietende Herren Herren.

Ewer Excell. und gnaden geruhen Auf diesen Duplicat des mehrern gnädig zu erschen, was massen, wür Sämtlichen Von alten Zeithen hero Privilegirte offerische Juden, umb Confirmirung unsers schutzen, und privilegien zu Ofen, schon vor Einen Monath angehalten, und Solch unserer instanz dem Vernehms nach, an die Hungarische Cammer, umb Bericht gegangen Seye, von welcher, weillen zu Dato weder der Abgeforderte Bericht, noch die Ein gerichte instanz, nicht ans Taglicht kommet, wür Sammentlichen-Alt, Privilegirte Juden, Aber unsere So wohl Kayl. als Bey den Statt Ofen gebrauchige gaben Alstehts acurat gereicht, und Ferners zu reichen unss nicht weigern, dannhero In unseren Billichen Begehren, Erhört zu werden, und in der Sache Fortfahren zu können.

Geruhen Ewer Excell. und gnaden den schon vor graumbe Zeit abgefordernten Hungarischen Cammer Bericht nochmahlen Alles Ernstes Ehistens zu Erstaten gnädig An zu befehlen, vor welche hohe Gnadt unss Bihstens obligirter unterthänig gehorsambst Empfehlen Ewer Excell. und gnaden Unterthänig gehorsambt.

N. N. Die gesambten Privilegirte Offerische Juden.

Külsöleg:

An Eine Hoch Löbl. Kay. Hoff Cammer Ferner unterthäniges Bitten Von der gesambten Privilegirten Juden in Ofen Pro gnädige nochmalige Abforderung des Cammer Bericht, wie Innerlich.

Inclytae Camerae Regiae Hungaricae, haec ex Superabundanti porrecta humillima Supplicatio ideo rursus amice communicatur, ut Informationem, votum item, ac Opinionem, Caesareo Regiae Camerae Aulicae perscribere velit; ne intus denotati Supplicantes querulandi ansam habeant. Ex Consilio Camerae Aulicae Vienna 27 Junij 1718.

Georgius Száraz m. p.

Országos Levéltár, Benignae resolutiones, 1718 junius 27.

VI.

Bécs 1719 április 27. A cancellária az udvari kamara figyelmébe ajánlja a budai tanács folyamodványát, melyben a zsidók ellen panaszkodik.

Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis Excelsae Camerae Aulicae hisce per quam Officiose insinuandum; Idemque ex praesentibus annexis Liberae ac Regiae Civitatis Budensis demissi Memorialis, ejusdemque accessoriorum genuinis paribus uberius informari, qualiter nam Ejusdem Civitatis Budensis Magistratus, Ipsam Communitatem Civilem ex praejudiciosa Judaeorum Copiosiori numero, eo confluentium, et sub protectione Militari, atque Camerali existentium, toleratione, et a Jurisdictione Civili facta exemptione, contra tenorem, et mentem benignorum Privilegiorum Caesareo Regiorum memoratae Civitati clementer impertitorum, summopere laesam et aggravatam esse querulose repraesentes, ac insimul pro dictae Civitatis penes sua Jura, et Privilegia fienda manutatione eumque in finem necessariorum erga Dnum Cameralem Inspectorem de Zennegh emanandorum ordinum Expeditione per quam humillime supplicet; Quia vero suprafatae Civitatis Privilegia a gloriosae memoriae Imperatore, et Rege Leopoldo in Anno 1703 obtenta per expressum innuerent Judaeorum in eandem Civitatem admissionem, vel non admissionem in arbitrio Civitatis positam, eosdemque non alterius, quin ipsius Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem assumere fore: Benigna vero in Anno 1711 expedita Augustissimae Imperatricis Viduae Eleonorae, eotum Rectricis Resolutio Universas Ordinationes in favorem Judaeorum Budae commorantium emanatas unice de annonarijs Caesareis, seu Liferantibus intelligendas esse declararet. Idcirco praefatorum Supplicantium Legitimam Instantiam pro desiderato obtinendo effectu, adeoque plibatae Civitatis penes praecata Jura, et Privilegia manutatione, eatenusque ad Dnum Cameralem Inspectorem de Zennegh expediendis ordinibus ptilutatae Camerae Aulicae Cancellaria haec Regio-Hungarica aequae Aulicae impense recommendat, simul etiam exhibenda quaevis grati officij studia prompta et parata permanet. Ex Consilio Cancellariae Regio-Hungaricae Aulicae, Vienna die 27 Aprilis Anno 1719.

Josephus Koller m. p.

Országos Levéltár, Ben. Res. 1719 június 15.

VII.

Nagy-Szombat, 1713 december 30. Keresztély Ágost herceg-prímás megengedi, hogy a budai zsidók istentiszteletüket magán-házban láрма nélkül végezzék.

Nos Dei gratia Christianus Augustus S. R. Ecclesiae Presbyter Cardinalis, Nationis germanicae Protector, Archi Eppus Strigoniensis. Quandoquidem in Regia Liberaque Civitate Budensi a Sma Caesareo-Regia Matte collatis clementissimis Privilegijs expresse contineri nobis pro certo relatum sit, quatenus in eandem Regiam Liberamque Civitatem nemo nisi orthodoxae fidei Catholicae pro Cive, vel Incola suscipiatur, vel admittatur. Eapropter nos quibus pro Supremo in hoc Inlyto Hungariae Regno Pastoralis officio id potissimum incumbit, ut ea, quae in favorem Orthodoxae Religionis Catholicae Clementissime hic disposita, et ordinata sunt, inviolabiliter observentur, et perseverent, memoratae Liberae Regiaeque Civitatis Senatum, et Cives, hisce non solum paterne in Domino adhortamur, et monemus, quatenus suprafatorum clementissimorum Caesareo-Regiorum privilegiorum tenori laudabiliter ulterius inhaerentes, nullum cujuscunque Religionis Asseclam intra Gremium, seu mancipium suum nullis unquam Temporibus admittant, verum etiam Siquidem certa relatione didicerimus, qualiter Judaei Budae habitantes novam inibi unquam admissam Synagogam sibi extruere tentarent, Tenore praesentium Autoritate nostra ordinaria id non solum conformiter Sacris Canonibus fieri omnino prohibemus, sed et tametsi Senatus Budensis quocunque sub praetextu id ipsum admittere, et in erectionem Synagogae alicujus Judaicae consentire vellet; Nos contra omni meliori modo protestamur et Contradicamur, idque unum saltem connivere nos posse declaramus, ut habitantes Budae Judaei privato in Cubiculo instar Vienna habitantium absque ullo clamore, vel strepitu in platea foris audiendo, devotionem suam, vel preces in silentio peragere possint. Datum Tyrnaviae in Residentia nra Archiepiscopali Die 30 10-bris Anno 1713.

Cardinalis de Saxonia Archi Eppus Strigoniensis.

Ad mandatum atefatae Serenissimae Suae Eminentiae
Franciscus Göze,
Consit. et Notarius apostolicus.

Országos Levéltár, Ben. Res., 1719 június 15.

XI. A budai zsidók össze-

Tabella continens Specificationem Universorum Judaeorum, cum ac Metropolitana Civitate Budensi existentium, et commorantur quam ad Sustentandam vitam profitentur, nec non Dominorum quorum Bonis et Fundis tolerantur, Locorum item Mansionis

Nomina Judaeorum et Viduorum	Uxores	Maiores Proles	Minores Proles	Praeceptor	Famulus	Ancilla	Habet				Dominus illius Haereditarius in, vel extra Hungariam est
							Summa Caputum	Equus	Bovae	Vaccas	
Joseph Simon	1	4				2	8				In Polonia Princeps Soria
Jacob Berl	1	2		1			5				Hic natus
Gabriel David	1	1	1				4				In Hungaria Comes Zichy
Aaron Pollak	1	3		1			6				In Polonia, nomen Dni ipsius ignorat.
Jacob Meyer	1	1					3				In Imperio, in Citta Wormacia
Marcus Volff	1	3					5				In Imperio, Marchio Landsburg
Isaac Nicolspurger	1	2					4				In Moravia Princeps Dietrichstein
Philipp Moyses	1	2		1			5				In Moravia Comes Kaunicz
Simon Götzl	1	4	1	2			9				In Imperio Liber Baro a Gluth
David Löbel	1	1		1			4				In Moravia Princeps Walter
Abraham Michel	1	3					5				Jaurinensis
Moyes Isaac	1	4		1			7				In Moravia Princeps Liechtenstein
Hertz Seeligmann	1	5		2			9				In Imperio Elector Moguntiae
Isaac Politzer	1	2					4				In Moravia Princeps Walter
David Per Bachrach	1						2				Hic natus
Joachim Simon Pollak	1	1	1				4				In Polonia Wayvoda Rosanka

írása 1785 november 12.

Uxoribus, Viduis, Prolibus, et Servilibus Personis in Libera hacce Regia, tium, cum Specifica etiam Jumentorum quae habent, Conditione, Suorum Terrestrium, Haereditariorum, et aliorum Interimalium, in suae atque annuarum Datarum, ad quas obligantur, Connotatione.

De praesenti est in Curia, aut Fundo, vel sub Jurisdictione aut Protectione	Annue solvit						Conditione est, seu exercet Questum aut officium etc.
	In parata	In Nactu-rallibus	Quae in pretio efficerent	In parata	In Nactu-rallibus	Quae in pretio efficerent	
Haereditario Domino				Alteri Domino sub cujus actuali Protectione aut in cujus Fundo, et Curia est			
In Fundo Cittis, sub Protectione vero praesentive Camerali)	-	-	-	-	-	-	Habet officinam apertam, cum suis 4 Filijs, qua Natlianus haereditibus, in ea exercet quaestum, Panno, Tela, ligulis, et vestibus in damnum et praedudium hujatum Mercatorum Civilium.
In Fundo et Jurisdictione Cittis)	-	-	-	-	-	-	Est Mercator in dorso Telam, ligulas et vestes antiquas circumferens.
**	-	-	-	-	-	-	Est Vesillo, quaestum exercet nullum.
**	-	-	-	-	-	-	Exercet quaestum Tela, ligulis et abenis antiquis instrumentis, et ad manus venientibus, uti Judaeorum mos est.
In Fundo Cittis, sub Protectione vero praesentive Militari)	-	-	-	-	-	-	Mercator eodem modo.
***	-	-	-	-	-	-	Ejusdem Mercantiae.
***	-	-	-	-	-	-	Paris quaesturae Exercitator.
**	10	-	-	-	-	-	Hic nullum exercet quaestum, Sed ex Moravia in Hungariam ad varias Cittes, oppida et pagos vehit suas Mercantias nempe Pannum, Telam, fimbrias, et ligulas, materias etiam Scriptas, Caesaris Regiminibus Stramentitias, lecticaria, et reliquas indigentias subministrat.
*	-	-	-	-	-	-	Haeres Natlianus, habet officinam apertam, cum suo parente praenuncupato Joseph Simon, qua socius.
**	-	-	-	-	-	-	Ludi Magister.
***	3	-	-	-	-	-	Pascit oves Dni Promberger in Terreno Fagi Bial, quaestum hic exercet nullum.
*	3	-	-	-	-	-	Exercet quaestum, Tela, ligulis et vestibus antiquis etc.
*	6	-	-	-	-	-	Lanio, seu vulgo Schachter.
*	-	-	-	-	-	-	Habet officinam apertam, Panno, Tela, ligulis, et villoris pretii Mercibus refertam in damnum et praedudium hujatum Mercatorum Civilium
**	-	-	-	-	-	-	Mercator antiquis vestibus.

Nomina Judaeorum et Viduarum	Uxores	Majores Proles	Minores Proles	Praeceptor	Famulus	Ancilla	Summa Capitum	Habet				Dominus illius Haereditarius in, vel extra Hungariam est
								Equos	Boves	Vacas	Vitulos	
Salomon Schlesinger	1	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	Comaroniensis
Natl Hirschl	1	1	—	—	—	—	1	4	—	—	—	Hic natus
Hirschl Isaac	1	3	1	—	—	—	—	6	—	—	—	In Hungaria Comes Palfy
Soul Hirschl	1	2	4	1	—	—	—	9	—	—	—	Viennensis
Berl Prager	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	In Polonia Dni nomen ignorat.
Samuel Schlesinger	1	—	—	—	—	—	2	4	—	—	—	In Hungaria Comes Eszterhazy
Abraham Löbl	1	—	2	—	—	—	—	4	—	—	—	In Moravia Comes Dietrichstein
Löbl Joseph	1	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	Hic natus
Jacob Pollak	1	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	In Polonia, Dnum Haereditarium nominare non scit
Marcus Löbl	1	—	2	—	—	—	—	4	—	—	—	In Polonia, nomen illius Dni ignorat.
Joachim Bürgl	1	1	1	—	—	—	—	4	—	—	—	In Imperio Franco-furti
David Ulmer	1	—	3	—	—	—	—	6	—	—	—	In Svevia, Dnum ignorat.
Joachim Schlesinger	1	—	1	—	—	—	—	4	—	—	—	Hic natus
Jacob Joseph	1	—	3	—	—	—	—	5	—	—	—	Hic natus
Jacob Hirschl	1	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	Hic natus
Moyes Gorff	1	—	7	—	—	—	—	9	—	—	—	In Imperio Franco-furti
	32	31	11	60	3	1	18	156				

Budaë Die 12-ma Novembris Anno Domini 1735.

De praesenti est in Curia, aut Fundo, vel sub Jurisdictione aut Protectione	Annue solvit						Conditione est, seu exercet Questum aut opificium etc.
	In parata	In Naturibus	Quae in pretio efficerent	In parata	In Naturibus	Quae in pretio efficerent	
	—	—	—	—	—	—	Servus fornicis, sui Parentis Samuelis Schlesinger, Panno, Tela, fimbrys, ligulis, et vestibus antiquis referti.
	—	—	—	—	—	—	Natlianus Haeres habet officinam apertam cum suo parente Josepho Simon, in Societate.
	—	—	—	—	—	—	Habet fornicem apertum, quem autem actu filius ipsique Jacob Hirschl possidet, varys vilis pretii mercibus repletum, contradicentibus tamen hujatibus Mercatoribus.
	—	—	—	—	—	—	Depauperatus, nullam habet questuram. Mendicus.
	—	—	—	—	—	—	Habet fornicem apertum Panno, Tela, fimbrys, ligulis et vestibus antiquis refertum, reclamantibus hujatibus Mercatoribus Civilibus.
In Fundo et Jurisdictione Cittis sub Protectione praetensive Camerali et Militari	1	—	—	—	—	—	Rabbiner.
	—	—	—	—	—	—	Habet fornicem apertum cum suo parente praedicto Josepho Simon, in Societate, qua haeres Natlianus.
	—	—	—	—	—	—	Coquus.
	—	—	—	—	—	—	Lanio, seu vulgo Schächter.
	—	—	—	—	—	—	Fornicem habet apertum, antiquo ferro et vestibus antiquis repletum.
	—	—	—	—	—	—	Exercet questuram Tela, vestibus antiquis, et ligulis.
	—	—	—	—	—	—	Servus Fornicis sui Parentis praedicti Samueli Schlesinger, Panno, Tela, fimbrys, ligulis, et vestibus antiquis replet.
	—	—	—	—	—	—	Haeres Natlianus, habet fornicem apertum cum suo praenominato parente Josepho Simon, in Societate.
	—	—	—	—	—	—	Habet fornicem apertum Parentis nempe sui praefati Hirschl Isaac varys vilis pretii mercibus repletum, atamen in ruinam et praedictum hujatum questorum Civiliu.
	—	—	—	—	—	—	Scriba haebraicus, et praeterea exercet questum vestibus antiquis.

1) Jelölése: *

2) > **

3) > ***

VIII.

Buda, 1720 febr. 19. A budai tanács folyamodványa az udvari kamarához, hogy valamennyi zsidó, még a három kamarai is, városi jurisdicció alá kerüljön.

Excelsa Cancellaria Hungarica Regio-Aulica, Domini Domini nobis Gratosissimi.

Dum non ita pridem inaudivissemus per Excelsam Caesareo-Regium Aulicam Cameram rescriptum fuisse Ejdem Excelsae Hungaricae Regiae Aulicae Cancellariae; Qualiter Dnus de Zenneg nullos judaeos praeter tres familias Nattianam, Bacherianam, et Hirschlianam potegat, atque ut contra reliquos judaeos Excelsa Cancellaria nobis assistere dignaretur, in uno eatenus humillimas agimus Gratas, sed quod has ipsas tres familias pati debeamus, easque Dnus de Zenneg Cameraliter protegere velit, non capimus. Esto enim dicatur, has familias jam in Annis 95 et 97 praeteriti Saeculi ad Cameralem Protectionem esse assumptas, attamen hoc ipsum nobis nostrisque Privilegijs praedjudicare nequid, quia pro tunc ipsa Civitas ab Excelsa Camera dependisset, et sine Privilegijs exstisset, ita dissimulare debuit, quod alias noluisset. Ad haec licet in protectionem sumptae fuissent, hoc Privilegium non Constituit, quia alias Expeditio ista ab Excelsa Cancellaria de Stylo Regni Levári et extrahi debuisset. Quod vero sicut haud factum esset, ita haec Protectio, Privilegium dici vix posset, ut per consequens Budensis Civitatis Privilegia, vi quorum solius Civitatis est, judaeos admittere, vel non admittere, praevalere debeant. Et ponamus etiam quod ista Cameralis Protectio vim et naturam Privilegijs habeat, adhuc tamen nostra Civitatis contra judaeos stabunt, quia, ob insertum Postliminij jus, quod plenissimum esse soleret, revocatum eo ipso censetur, quid quid contrariaret, maxime quia Budensis Civitas ad normam aliarum Liberarum Civitatum ex ipsis Benignissimorum Privilegiorum Verbis tractanda veniret, et hae nullos alios judaeos quam quos ipsae vellint, paterentur. Dein si etiam ad ipsas Protectionatas de Annis 95 et 97 deveniamus eas inspiciendo, vix erit, quod se ad foemineum Sexum, et in infinitum extendant. Si itaque de harum familiarum Sexu virili nullus exstat, et de his Solis alias ad sensum juris Privilegia judaeorum intelligerentur, quia Soli viri, latentibus mulieribus Lifferantjs Suis V: 9: Publico Servirent, et Sic cessante in foemini privilegij ratione, in ipsis etiam ipsum privilegium cessaret, extensioque vix admittenda esset, quia judaeorum privilegia utpote Civitatis jurbus favorabilibus privilegys

praedjudicantia strictae interpretationis, et consequenter restringenda venirent, quomodo aliqua Cameralis Protectio pro ipsis stat, vigore ejus ex incumbentia officij Dnus de Zenneg eorum causam ageret? Ad haec dignetur Excelsa Cancellaria adjacentem genuinam Clementissimae Caesareo-Regiae determinationis copiam Sibi cordi summere. Et ecce! Legitur inibi privilegia pro judaeis antea emanata, Solum ad Lifferantes intelligi debere, ex quo antea allegatum fundamentum, quod nempe judaica privilegia ad Solum Masculinum Sexum Se extendant edocemus, quia ut dictum et notorium est, judaicae mulieres non negotientur. Legitur inibi ulterius: non obstantibus quibusvis mandatis et ordinibus in judaeorum favorem hactenus expeditis et nos inde legaliter inferimus, ergo contra judaeos praevaleant Privilegia Civitatis, quia judaica non obstant, ergo penes nos stat eos pati, vel non pati. Solvant Inelytae Camerali Inspectioni Budensi tributum quamdiu eos Budae patimur, aut illi sint in Regno, nostra non refert. Insuper Legitur in hac Caesareo-Regia resolutione, ut judaeos mox sine ulteriori dilatione jurisdictioni Civitatis Excelsa Camera extradat, Si ergo extradidit, quo modo potegat, ubi protectio Civitatis jurisdictionem, vi ejus judaeos patitur, vel eycit, Laedere videtur, et non sit qui potegat quia est nostrae jurisdictioni extradatus? Si judaei telonium Solvendo caetera aerario Regio, quid inferunt, quis scit, quotius ac etiam Circumveniant occulte invehendo. Et quid alias hoc ipsum erit, Si propterea jura et Civitatis privilegia pati deberent? quod tandem tributum annuum concerneret, ad quem se tres familiae obligarunt, Si qui ante Privilegia Civitatis convenerunt, pridem essent mortui post Privilegia vero in praedjudicium Civitatis vix conveniri posset, quia alias omnes ita Convenirent ut Privilegia Civitatis eludant, nobis non obstat quid quid olim conventum fuerit, quia mors omnia sustulit. Et si dicatur judaeos in medium nostri Contribuere, parum nos inde vidimus, quia judaeis sunt refractarij contribuereque recusant, imo hactenus per Dnum de Zenneg contra nos manentis sunt.

Quibus itaque Sic declaratis, Si Civitatis Privilegia obtinent, stant, et valent, judaei vero pro Se nihil Solidi offerre possent, prouti jam pridem omnia refutavimus, pro eo Excelsae Cancellariae qua Privilegiorum Regiorum Speciali manutentrici humillime Supplicamus, quatenus nos juraque nostra ad usum etiam aliarum Literarum Civitatum apud Excelsam Cameram contra omnes judaeos, et tres quoque istas familias Gratiore protegere et conservare dignaretur. Quam Gratiam praestolaturi in humillimo respectu manemus.

Ejusdem Excelsae Cancellariae Hungaricae Regio Aulicae
Humillimi Servitores, Budae die 19 february 720.

N. N. Consul, Judex, Caeterique Senatores
Liberae Regiaeque Metropolitanae Civitatis Budensis.

Országos Levéltár, Cancelláriai folyamóványok, 1720. márczius 12.

IX.

Buda, 1720 okt. 17. A budai zsidók egy polgárral értesítik Schlessinger Farkast, hogy a tanács ünnepnapjukon kiüszött néhány kiváltságos zsidót, Schlessinger sürgösen orvosoltassa a király által sérelmeiket.

A level borítékán:

Herrn Herrn Wolff schlessinger Kayl. hoffjud,
gehét ab Ofen den 17-ten Oktober umb 9 Uhr nach mitag
per Eigen staffet a Wienn.

Hoch geehrter Herr Schlessinger.

Weillen anheünte unsere Fejertäg, als muss daher
Klagend in der grössten Trübseelig Keith durch einen
Christen berichten lassen, wass gestalten der alhiessiger statt
Magistrat durch einen Statt Wachtmeister und 4 Nacht-
wächtern mit allen ussern Haab und gutern schwangern
Frauen kleinen kindern und kranken Miserablen Leüthen
welche mir Beÿ unsserer fejertag beherbergt ohne die
geringste ursach und geringste erbarmung hienaus auff die
gassen werffen lassen, und Einen Jeden Burger Beÿ 150 fl.
Straff verboten keinen Juden unter des Tagel zu nehmen,
welches schohn zehn Parteyen wieder fahren, worunter der
Samuel Schlessinger und Moÿsses Israel Schlessinger Begrif-
fen, und ohngeachtet Beÿde Schlessinger sich Berueffen, dass
sie nehmlichen so lang zu bleiben als andere gedult werden,
darauff der Statt Magistrat geandwortet sie wolten gabr
kein Jud dulten, worauft wir Schlessinger wieder antworten
lassen, Es werdet doch die Juden welche unter der Camer
stehen, als Joseph Simon Joel Hirschl noch 2 oder 3 andero
gedultet werden, darauf der Herr Burgermeister aber mahlen
geantwordet sie haben heunt angefangen man könte alles
nicht auff ein mahl thun, und also wir vorgemeldet Beÿde
Schlessinger mit noch andern Acht Parteyen auss den Hauss
geworffen und den Mayer Sabel Leidesdorff auch solches
angedreüet, was also Morgen geschehen werd kann man
nicht wissen, unterdessen müssen mir mit weib und kindern
unsrer Fejertag auf der Freÿen gassen halten, fallend also
ein regenweter ein wehre alles dass unsserige verdorben,
ohne dass uss gestohlen werd, und kann daher alles wohl

besser als man schreiben Vor abnehmen, wie mann mit uns
beÿ so Beschaffen sachen, umbgehet, dahers Bitten mir die
ganze gemein unterthänigst und um gottes willen, daher wolle
doch keinen Fleiss spahren, und Einen Befehl von Hoch-
löblichen-Kayl.-Hoff Kriegss Rath heraus zu bringen dan die
Statt auff die Cammer und der Canzley nichts gibt, damit
der hiessige Comedant so lang uns schutzen und unsere
Wohnung ohn gehindert zu lassen, biss unsere sach von
Ihre Maÿ. aus gemacht, wir bitten noch mahl um gottes
willen hiermit wegen keinen fleiss zu spahren, und solte dass
Decret oder Befehl nicht mit der Post können geschickt
werden, so Beschehe daher Es nur wiederum durch Eine
Staffeta hierunter schicken, dass Es also wahr dass hienaus
geworffen zeigen diesse beÿ kommende Attestation.

Der Moÿses Schlessinger welcher mit sein Frau und
kleine Kinder auch hienaus geworffen bitet absonderlich
unterthänig dieses sich recomendirt sein zu lassen, womit
uss unterthänigst Empfehlen mit verbleiben unsers hoch
geehrten H. dienst williger.

Ofen den 17 Oktober 720.

Die gesambte Judenschaft in Ofen.

Országos Levéltár, Cancelláriai fogalmazványok 1720 okt. 28.

X.

Buda, 1720 okt. 17. Bizonyítvány arról, hogy néhány kiváltságolt zsidót a tanács kivert lakásából.

Dass Beÿ gegenwörtigen Taag, durch allhiesige Statts
Bediente Beschehener Austreibung deren in diesser Revier
befündlichen und in denen Bürgerlichen Häussern wohnen-
den Juden unndt hinauswerfung droselben Mobilien, auch
eben dessgleichen gewald dem Samuel Schlessinger, als sonst
von Ihro Kayl. Maÿst. selbst allergnädigst privilegirten Juden
widerfahren. Solchess thun wür hiemit auff verlangen undt
der lieben Wahrheit zur Steiter, Attestiren krafft gegenwär-
tiger förtigung. Actum Ofen den 17 Oktober 720.

Országos Levéltár, Cancelláriai fogalmazványok, 1720. okt. 28.

XII.

*Pest, 1796 május 8. A pesti zsidók Boskowitz Farkasra biz-
zák a rabbisági teendőik végzését.*

Heuth nachgesetzten Datum haben wir Endesgefertigten
sich fest geschlossen zum folgenden: Némlich weilen zur
unseren Seremonial Versorgung, Koscher und Unkoscher
und dero gleichen Sermunial gebrauchen einen rechtschaf-

fenen gelehrnten Mann, in unser Talmudische Lehr brauchen, denn nach Altöfen bei Vorfal selbes gebrauch, zu schücken danoch erstlich Verursacht ist, uns Viele Umkösten derbotten, Brucken geld, zweitens: giebt ist auch Viele Zeiten, wo durch Boten nicht verrichtet werden kann, nehmlich wann gleich selbe stund gebraucht werdet, oder Sabut auch andere feüere tägen, item Winters Zeit wo kein Brücken in Wasser ist, und mehres dergleichen, und dessen haben wir es für unsere Sparsamkeit, und grössten Nutzen befunden, auch geschlossen, den alhier befindlichen gerechten, und promovirten gelehrnten Mann, Wolf S. Lewitter Boskowitz, gewäner Rabiner in Asztad in Hungarn, auch in Prosnitz in Mähren alles unserer Sermumial Versteher und Versorger zu sein. Von nach gescheheten Data bis Endes Zwey Jahren und ihm da von wochentlich zwey Gulden, schreibe 2 f. zu zahlen, zur festsetzung haben wie ist Eigenhändig unterschrieben. Pest den 8-ten Maÿ 1796.

Következik 39 aláírás.

Pest város levéltára, Relationes, fasc. 32. no. 2875.

XIII.

Pest, 1799 julius 11. A pesti hitközség kinyilatkoztatja, hogy Wahrmann a rabbija, tehát nincs értelme, hogy Münz óbudai rabbi a pesti vásárokon rabbisági teendőket végezzon Pesten.

Löblicher Stadt Magistrat!

Auf der durch tit. Herrn Major v. Hilf Magistrats Rath an uns in betref des Altöfner Rabiners gestellte Antrage, haben Endesgefertigte hiesig tollerirte Juden sich gehorsamst zu äussern:

Das wir seit einigen Jahren einen Rechtsgelehrten zur Unterstützung unserer Religion hatten, welcher aber von hier entfernt wurde, da aber uns ein Rechtsgelehrter unentbehrlich war, so haben einen von Bodrog-Keresztur aus der Zempliner Geschpansschaft verschrieben, welcher als ein Landes Kind geböhren, und erzohen in Altöfen sowohl in gedachten Keresztur, als anderen Orten, als Rabiner vorstanden ist, auch selben bereits aufgenommen und sind mit Ihme höchst zufrieden.

Daher können wir uns nicht entsinnen, welchen Nutzen wir von dem Rabiner aus Altöfen hätten, und zu was wir selben sowohl in als ausser Marktzeit brauchen können, da ein Rechtsgelehrter zur Unterstützung der Religion hinlänglich ist, und in Process Sachen wir dem Löbl. Magistrat unterwerfen sind, auch vernöög hohen Statthalterey Befehl

Kein Rabiner sich der Gemeinde anderer Ortschaften, ohne der Gemeinde Einwilligung aufdringen könne, alls welcher Ursache Selber¹⁾ auch schon einmahl von seinem Gesuch Maglster abgewiesen wurde, diese nach bitten wir selben von seinem Gesuche abzuweisen. Pest den 11 July 1799. Jakob Stettner, Marcus Offenheimer, Salamon Mandl, Baruch Abelsberg, Jacob Schönstein, Salamon Bauer, Marcus Sachsl, Moÿses Löw Liebner, Moÿses Kohn, Hermann Levi, Majer Veller, und Jacob Tettinger.

Pest város levéltára, Relationes, fasc. 32. no. 2875.

XIV.

Pest, 1808 julius 26. A pesti zsidók kérik, hogy temetőjüket megvásárolhassák.

Löblicher Stadtmagistrat der Königlichen Freystadt Pest!

Als unter die weise Regierung Kay. Joseph des 2-ten die Juden in der Königl. Freÿstadt Pest aufgenommen worden, in so lang nur einzelne Familien da wohnten liesen sie ihre Todten nach Alt-Ofen führen, und begraben; als aber die Zahl derselben zu nahm, die Todtenfälle öfterer ereigneten, wurden die Grund Oberkeiten aufmerksam, und wurde die Transportirung der Todten von Pest nach Alt-Ofen eingestellt, so dann sahen sich die Pester Juden gezwungen den Löbl. Stadt Magistrat zu bitten, um einen Begräbniss-Ort, welcher ihnen im Jahr 1794 ausser dem Weitzner Schranken angewiesen wurde.

Die geringe Zahl der Judenfamilien, die damahl hier wohnten wußt nicht, wie viel es in der Religion daran liege, zum Begräbniss-ort einen eigenen Grund zu haben, begnügten sich mit dem von Löbl. Stadt Magistrat unentgeltlich aus gewiesenen Platze.

Als aber nach der Zeit die Rabiner und Gelehrten aus dieser Nation die Einwendung wider den Uneigenthümlichen Begräbnissort machten, kein Hofnung aber da war einen eigenthümlichen in so lang der bestehende existire zu bewirken, hat man nur für die Religion auch nur einstweilen etwas zu thun auf Einrathen der Rabiner im Jahr 1804 dem Löbl. Stadtmagistrat die Proposition gemacht eine jährliche Abgabe von diesem Grunde nicht nur für die Zukunft sondern auch für die vergangene Zeit, von der Stunde, als dieser den Juden zum Begräbniss ort eingeräumt wurde abzunehmen, welche von Löbl. Stadt Mag. genädigst verwilliget, und auch der freywillig Offerirte Zins abgenommen wurde.

Da nun aber durch Tit. Herrn Senator And. v. Tirnberger in Namen des Löbl. Stadtmagistrats unss bekannt gemacht wurde, dass der bisherige Platz den Juden abgenommen, und ein anderer angewiesen werden solle, so bitten wir aller unterthänigst unss zum einen Begräbniss ort, entweder einen städtischen von der Stadt entlegenen Gründe um den Schätzungs Preise perennalisch zu überlassen, oder von einem privat Eigenthümer einen solchen Grund kaufen zu dürfen allergnädigst zu gestatten aus folgenden Gründen.

1-tens In der heiligen Schrift 1. B. M. 23. C. 11. W. als dem Erzvater Aberham von Ephron Grundherrn von Heth das Feld zu beerdigung seiner Ehegattin Sara unentgeltlich verstattet wurde, erwiedert Aberham W. 13. nim das Silber für das Feld von mir an, so dann will ich meinen Todten daselbst begraben.

In Talmud Tractat Bababatra fol. 112. als untersucht wird, auf was Art der Begrebniss ort, wo der Prophet Pinchas begraben zum Eigenthum angeworben wurde, sagte der Talmud in Verwunderungs-Thon »wenn der Grund dem Pinchas nicht eigenthümlich geworden wäre, wie würde so ein heiliger Mann auf einem Uneigenthümlichen Grunde begraben seyn!«

Dieses beweiset hinlänglich dass vermöge jüdischer Gesezen zum Begräbniss ein Eigenthümlicher Grund erheische.

2-tens die heilsamen allerhöchste Resolutionen gebiethen die Todten nicht ehender als 2 Tage nach ihren verscheiden zu beerdigen: das jüdische Gesez lauth Sulchan Aruch C. 394. N. 3. gebiethet sogar mit der gänzlichen Beerdigung 3 Tage nach dem hinscheiden zu warten, dieses muste vermög angegebenen Grund spätherer Rabiner nur desswegen unterbleiben, weiln die Nation jezt in dem traurigen Stande gesezt, dass die meisten so arm sind, dass sich engen wohnungen mehrere Partheÿen zusammen drängen müssen, wo leicht bey längere Aufenthalt eines Cadavers, und besonders in Sommerszeiten ansteckende Krankheiten entstehen konnten, um dieses Übel zu evitiren ist man von dem heilsamen Gebrauche, und alten herkomen abgegangen.

Wenn aber den Juden in Pest ein Eigener Grund zu gelassen würde, wolten sie dort eine Todten Kammer erbauen lassen, wo die Todten ohne Gefahr 2. bis 3. Tage vor ihrer Beerdigung liegen konnten, und würde sodann, so wohl, den allerhöchsten Verordnungen unseres allergnädigsten Monarchen, als der Vorschrift unserer alten Rabiner ohne gefahr, und beschwehrlichket genüge geleistet werden können.

¹⁾ T. i. Münz Mózes.

Da nun einestheils gewiss ist, dass der Anwerbung städtischer Gründe das Bürgerrecht nicht anklebend seÿe, in deme mehrere 100 Kristen in Pest Häuser besizen ohne Bürger zu seÿn, anderen Theils aber die Judenschaft zu reversiren ein auf diesem Grunde bürgerliche Rechte ausüben zu wollen sich anheischig mache, und endlich selbst in Wienn unseres allergnädigsten Monarchen Residenz Stadt die Juden den Grund ihres Gottesakers eigenthümlich besitzen, welches Supplicanten zu erweisen sich anheischig machen,¹⁾ glaubet die Judenschaft in Pest sich mit der Hofnung trösten zu können, dass der Löbl. Stadtmagistrat ihre gerechte Bitte allergnädigst gewähren werde. Pest den 26-ten Juli 808.

Unterthänigste Vasalen: Naphtali Rosenthal,²⁾ Elkan Pinkas, Jacob B. Schönstein, Selke Ables, Markus Sachsels, Abraham Koppel, Adam Mauthner.

Pest város levéltára, Relations, fasc. 25. no. 2046.

Keszthely.

Közli: BÜCHLER SÁNDOR.

¹⁾ Ide csatolt mellékleten, melyet Bécsből kaptak a pesti zsidók.

²⁾ Éliás Rosenthal ben Náftáli.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: A zsidók egyetemes története 6 kötetben. Graetz nagy műve alapján és különböző tekintettel a magyar zsidók történetére szerkesztette *Szabolesi Miksa*, 2. kötet, Budapest 1907. Phönix Irodalmi Résztvénytársaság. Ára 16 korona. — *Dr. Silberfeld J.*, A nyiregyházi Chevra Kadisa Története (185—1906), *Nyiregyháza* 1907. — *Dr. Goldberger J.*, Emléklapok Knopfler Sándor 45 éves tanítói jubileumáról, *Sátoraljayhely* 1907. — *Finfer P.* מסורת התנ"ך הלכות פשוטות ופסוקות ופסוקות קאפישן *Vilna* 1906. — *Dr. Koenigsberger B.*, Sifré Suta ... zum ersten Male nach dem handschriftlichen Midrasch ha-gadol, Jalkut-Simeoni u. a. ges. und mit Anm. versehen, nebst einer ausführlichen Einleitung herausgegeben. II. Lieferung, *Pleschen* 1907. — *Castiglioni V.*, Nizmé Hazáhab, *Frankfurt—Krakó* 1906. (Latin cím: *Chortalia Aurea CXXVI. carminibus aureis contexta.*) — *Maybaum S.*, Predigten. Dritter Teil: Predigten und Schrifteklärungen, *Berlin* 1907. — *Rosenberg J.*, Phönixische Sprache und Epigraphik, *Wien u. Leipzig* [1907]. Ára 2 márka. — *Weir Th. H.* A short history of the Hebrew Text of the Old Testament, 2. kiadás, *London* 1907. — *Eschelbacher J.*, das Judentum im Urteile der modernen protestantischen Theologie. Ein erweiterter Vortrag, *Leipzig* 1907. (Schriften herausg. von d. Gesellschaft zur Förderung d. Wiss. d. Judentums.) — I. Bericht des »Bezalel« Verein zur Verbreitung von Kunstgewerbe und Hausindustrie in Palästina und den Nachbarländern, *Berlin* Dezember 1906. — *Barth J.*, Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zum Semitischen, *Berlin* 1907. (a berlini rabbiszeminárium 1905/6. Értesítőjében). — *Kérészy Z.*, Reczepció, Paritás és Főrendiházi Képviselő, *Budapest* 1907. Ára 1 korona 50 fillér. — *Eppensteim S.*, Zur Würdigung der Exegese Joseph Kara's, *Frankfurt a. M.* 1907. — *Magyar-Zsidó könyvtár: X. Feleki S.*, Idegen Költőkből. XI. *dr. Bernstein B.*, 1848 és a magyar zsidók. XII. *Hajdu M.*, Képek és rajzok. *Hajós M.* Ghetto

képek. (Minden szám ára 30 fillér. Szerk. *Fatai J.*, kiadja *Schlesniger J.* könyvkereskedő Budapest).

Bevándorlás Palesztinába. Oroszországból 1905-ben 1229, 1906-ban 3427 zsidó vándorolt ki a szentföldre. A kivándorlók összes vagyona kerekén 2,584.000 rubelt tett ki, fejenként 750 rubelt. Ennyi kivándorlóról tud az odesszai e célzt szolgáló bizottság.

Zsidó községek Magyarországon. 1905-ben 2371 zsidó község volt, 581 anya- és 1790 fiókközség. A 412 rabbi közül orthodox községekben 238 működött. Szükséges volna a különböző szervezetekhez tartozó lélekszám kimutatása.

Bezalel. Ez a jeruzsálemi ipariskola, melyet folyóiratunkban dr. Grünhut Lázár külön cikkben ismertetett, most adta ki első Értesítőjét, melyből a következő adatokat vezetjük ki. Az eszme *Schatz B.* tanáré, ki az iskolát vezeti is. Az egylet székhelye Berlin. Fenntartói: Hilfsverein, Zionist. Aktionskomitee, Ésra (berlini egylet) és magánosok. Schottländer P. dr. (Boroszló) egymaga 2000 márkát adott és 700-at gyűjtött. Az első év bevétele kerek összegben 20.000 márka, kiadása 17.000. A Bezalel a házipart is emelni fogja és ezáltal a telepeseeknek lehetővé teszi, hogy a téli hónapokban dolgozzanak. A czion. Kolonialbank külön házat épít az iskolának, melyben több tanító működik. A jelentkezés-óriási méreteket öltött. Hazánkban is elkelne egy tucat Bezalel.

Adler Illés dr. óbudai főrabbi f. év május hó 12-én a pesti izraelita hitközség rabbijává választott. Ó-Budán 11 évig működött.

Kohn Sámuel dr. pesti főrabbi királyi tanácsosi czímmel lett kitüntetve.

A londoni Jews' College. Az angol zsidóság rabbiszemináriuma nagy változások előtt áll. Mint annak idején hírül adtuk, *dr. Büchler Adolf*, a magyar rabbiképző neveltje és a bécsi *isr. theol. Lehranstalt* tanára, igazgatóhelyettesnek lett meghíva. Folyó év április havában *dr. Friedländer* agkorára való tekintettel — 74 éves — nyugalmába vonult és helyette *dr. Büchler* lett a »principal«. Ez alkalomból az intézetet gyökeresen reformálják. Rámattak arra, hogy az iskola növendékei a rabbiságnak hátat fordítanak: ügyvédek, orvosok, mérnökök, építészek s egyebek lesznek. Kiképzésük nagy összegekbe kerül és rabbikban nagy hiány mutatkozik. A vezetőség a közvéleménnyel egybehangzóan az előkészítő tanfolyam megszüntetésének eszméjével foglalkozik. Ezáltal a költségek redukálódnak és elegendő anyagi eszközök maradnak a tulajdonképeni rabbiképző szükségleteire: a rabbijelöltek ellátására és a könyvtár korszerű dotálására és egyebekre. Mindezek bőven olvashatók a

»Jewish Chronicle« f. évi április 26-iki számának 8. és 18—20. lapjain. Ugyanott olvassuk, hogy az elnök és az angol birodalmi főrabbi a londoni községtől tizenkétezer forint évi járulékot kíván, miután az utolsó évben adományok útján befolyt negyedmillió forint nem növelte elég magasra az alapot és az évi járulékok — magánosok adják — nem elégségesek. A főrabbi elismerte az intézet reformálásának szükségességét, de a felhangzott kritikát, mint időszertütlent, a legkeményebben visszautasította.

Keppich Lipót, az izr. kórház elnöke, április elején 76 éves korában meghalt. Kiváló kötelességtudás jellemezte sokféle köztevékenységében.

Alapítvány az országos rabbiképző-intézet felállítandó internátusa számára *Bauer Zsigmond* (szül. Németlőn, Vas megyében), Bernstein Béla dr. szombathelyi főrabbi buzdítására a nevezett célra 500 koronás alapítványt tett. Addig, míg az internátus létre nem jön, a kamatok a tőkéhez csatolandók. A nemes emberbarát és lelkes zsidó szép példát adott, úgyszintén a szombathelyi főrabbi. Vajha sokan követnék, hogy minél előbb testet ölthetne ez az égetően szükséges és a magyar Izraél becsületbeli kötelességét képező áldásos intézmény.

Szeretetház. A pesti Chevra Kadisa a gyógyíthatatlan betegek számára 600,000 korona költséggel szeretetházat épít. Tervbe vétetett egy Menedékház építése is, melyhez az előmunkálatok megtétettek és melyre már tekintélyes adományok is befolytak. A Szeretetházban a betegápoló nővérek intézete is helyet kap, úgy hogy egyidejűleg ez az új intézmény is meg fog honosítani.

TÁRSADALOM.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Sok viszontagság és hosszú vajudás után június hó utolsó napjaiban megalakult az országos rabbi egyesület, amely *dr. Schnitzer Ármin* komáromi rabbit elnökké, *dr. Neumann Ede* nagykanizsai és *dr. Fischer Gyula* pesti rabbit alelnökké, *dr. Venetianer Lajos* újpesti és *dr. Löwy Ferencz* marosvásárhelyi rabbit jegyzővé, *dr. Edelstein Bertalan* budai rabbit pénztárossá és *dr. Hevesi Simon* pesti rabbit ellenőrré választotta. A gyűlés lefolyásáról és határozatairól jelen számunkban hivatalos jelentést közlünk, ugyanezért e helyen csupán üdvözljük az egyesületet és azt kívánjuk, hogy a reá váró nagy feladatokat felekezetiünk és a rabbikar javára sikeresen teljesítse. A komoly munkát, melyet immár méltóan megkezdett, minden bizonynyal e téren is megfelelő eredmény fogja jutalmazni.

*

Már említettük, hogy az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara és vezérlő bizottsága a nevezett intézeten üresedésbe jövő egyik tanszékre egyhangúlag *dr. Guttmann Mihály* csongrádi rabbit, jeles munkatársunkat szemelte ki. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanszékre pályázatot hirdetett és szeptember hó 20-án Guttmann Mihályt, mint az összes tényezők által egyhangúlag ajánlott pályázót, ki is nevezte. Midőn e hírt regisztráljuk, újból örömmünknek adunk kifejezést a fölött, hogy az intézet egyik neveltje e felelős, de egyszersmind díszes állásba jutott és az új kartársat, volt tanítványunkat, szívből üdvözljük. Növekedjék ifju ereje leendő tanítványai és általuk egész felekezetiünk üdvére. A tanári kar szeptember hó 2-án tartott ala-

kuló ülésén elnöknek *dr. Bacher Vilmost* választotta meg, ki az intézetnek alapítása, tehát 30 év óta tanára és tudományos munkásságával világhírre tett szert. Az új elnök a reá eső választást elfogadva és megköszönve, első sorban elődje *Bloch Mózes* elnök érdemeit méltatta meleg szavakban és azt indítványozta, hogy a tanári kar a volt elnök érdemeit jegyzőkönyvbe iktassa és hogy testületileg tisztelegjen a szeptember 1-én nyugalomba vonult elnöknel. A tanári kar e javaslatok értelmében még aznap tisztelgett *Bloch Mózes* tanárnál, ki előtt *Bacher Vilmos* elnök tolmácsolta a tanárok érzelmeit és egyúttal a hozott határozatokról szóló jegyzőkönyvi kivonatot nyújtotta át. *Bloch Mózes* volt elnök láthatólag mélyen meghatva, a megtisztelés megköszönése után arról biztosította a tanárokat, hogy az intézetet jövőben is szeretettel fogja támogatni és egy talmudi hely kapcsán a kölesönös szeretetet, testvériséget és kollegialitást fejtegette volt kartársai előtt. Úgy halljuk, hogy az intézet növendékei alkalmas időben külön fognak búcsúzni tanárunktól, mire eddig alkalmuk nem volt.

*

Két év előtt, 1905 július havában, héber írók és a héber irodalom barátai összeálltak a célból, hogy »Szinai« név alatt a héber irodalmat pártoló egyesületet alkossanak. Az orosz események a terv megvalósítását megakadályozták, de azért az ideiglenes bizottság csendben tovább dolgozott és az egyesület a nyáron megalakult. *Hurwitz S.* 10,000 márkát ajándékozott és mások részben befizetett, részben ígért adományokkal támogatták az egyesületet, melynek székhelye Berlin. Első tette egy héber folyóirat kiadása, mely »Ha a tid« címmel negyedévenként 15—15 ív terjedelemben fog megjelenni. A zsidó tudomány és a zsidó nép fontos problémáit fogja tárgyalni a szépirodalom kizárásával és Berlinben fog kiadásra kerülni. Az egyesület és orgánuma mögött többnyire orosz héber írók és érdeklődők állanak, újabb bizonyosságul annak, hogy a »zsidó« milyen materialista. Melyik nép áhítozik pogromok között tudományra?

*

A nyár derekán Hágában tartották meg a cionisták VIII. kongresszusukat és a németalföldi kormány magasrangú

zsidó tisztviselője üdvözölte a zsidó községek nevében a kongresszust, ki beszédjében saját álláspontjának hangsúlyozása mellett elismerte, hogy a zsidók nagy bajait orvosolni kell. Az egyidejűleg ugyancsak a holland székvárosban ülésező békekonferencia azonban nem reagált a zsidók természetes panaszaire. A cionisták, mint máskor is, két táborra oszoltak, míg végre az egyik párt győzött. Fájdalommal kell konstatálni, hogy mindegy, melyik párt győz, mert a cionista határozatok a lényegre nézve csupán akadémiai értékűek. Az orosz és román zsidók rettenetes bajai — a mézszárlások most is folynak, hol itt, hol ott — nem szüntethetők meg semmiféle határozatokkal, melyek mögött szuronyok nincsenek. Ebben a kulturvilágban csak a nyers hatalom dönt, ez pedig nem mozdul meg zsidókért. Hogy az írónia se hiányozzék, az orosz kormány megtiltotta a cionizmust, amely gyűlölet keltésére alkalmas. A pogrom szeretet. Ennek hatása alatt a kivándorlások egyre nő és most már félelmetes méreteket öltött. Nem egyesek, hanem tömegek kelnek vándorútra és jórészüik már Dél-Amerikába tart, hol egész kolóniák keletkeznek. Nincs emberfia, ki e súlyos helyzet végső alakulását előre láthatná. Ily rémes és huzamos üldözést a zsidók kétezeréves történetében is keresni kell. Mikor virad már?

*

Az üldözött zsidó kérdését a cionizmusnál gyakorlatiasabban az ICA, a báró Hirsch által alapított telepítő társaság iparkodik megoldani. A közgyűlés július 7-én Párisban tartatott meg Nareisse Leven elnöklete alatt, kinek megnyitó beszédjéből néhány részletet idézünk. Az Egyesült-Államokba 1906-ban 186.089 zsidó vándorolt be. A Newyork városába való immigráció emelkedését a következő számok mutatják. 1901: 38.565; 1902: 57.641; 1903: 63.560; 1904: 104.870; 1905: 88.533; 1906: 156.940. Canada 9000, Argentína 13.500 bevándorlót vett fel a múlt évben. Az ICA vezetése alatt működő newyorki *Removal Office* 1901 óta kerekén 30.000 embert vezetett ki Newyorkból az ország belső városaiba. Az argentiniai kolóniák szépen fejlődnek, anyagilag teljesen megerősödtek; a paleszt. kolóniák, melyeket Rothschild adott át az ICA-nak, most már saját igazgatásuk alatt álla-

nak. Oroszországban és Galicziában az ICA számos kölcsön-pénztárt létesített, melyek fényesen beváltak. Romániában és Oroszországban majdnem 100 elemi és egyéb iskolának az ICA a fentartója. De mindez csak egy balzsamcsepp az üldözöttek tengernyi nyomorában.

*

A nyári csendet a világ összes tőzsdéinek bomlása verte fel, amint a napi sajtó vezércikkeiben olvastuk. Ugyanonnán arról értesültünk, hogy az egész felfordulást az amerikai milliárdosok csinálták, kik az egész világ pénzét magukhoz akarják ragadni. Hogy ezt mikép akarták eszközölni, nem értettük; azt se tudjuk, hogy ez az állítás igaz-e, nem igaz-e? De azt tudjuk, hogy Rockefeller és a többi név között sem Kohn, sem Levi nem fordul elő. De mi nemcsak ezt tudjuk, hanem azt is, hogy világrabló pénzügyi hadjárat fővezérei között zsidó sohasem fog szerepelni. A hatalom mértéktelen és kiméletlen kihasználása, mint pl. valamely győzelmes hadvezér, nem fér össze a zsidó vérrrel. A Fuggerek nem voltak nagyobb financerk mint pl. a Rothschildok, de százszor annyi hatalmuk volt. Az önéretük pedig határt nem ismert: az egyik V. Károly császárt is meglecczkéztette levelében. Ezeknek nyomdokaiba lépnek most Amerika aranyesászárjai és úgy olvastuk, hogy az Egyesült-Államok elnöke maga állt a koronázatlan dollárfejedelmek ellen indított mozgalom élére. Talán győzni fog a háta mögött marsirozó 80 millió hívével, talán nem. Ez bennünket ezen a helyen nem foglalkoztat. Csupán azt konstatáljuk, hogy a mindenható Krózsusok úgy cselekedtek, mint ahogy a hazug antisemita frók a zsidó pénzembereket festették. Más szóval az antisemita frók tulajdonképp csak azt árulták el, hogy mikép járnának ők el, ha ők dirigálhatnák a pénzvilágot. Nem értünk a tőzsdéhez és nem is akarjuk matadorjait védeni, de azt tudjuk, hogy a közkeletű állítások jellemzőbbek azokra, kik mondják, mint azokra, akikről mondják. Ezt nyilvánvalóvá tette az amerikai eset. Amerika talán még megirigyli a vén Európát zsidó pénzembereiért.

AZ ORSZÁGOS RABBI-EGYESÜLET ALAKULÓ ÜLÉSE.

Jegyzőkönyv

az Országos Rabbi-Egyesület 1907. év június 26-án Budapesten, a pesti Chevra Kadisa disztermében tartott első rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: dr. Schnitzer Ármin elnök (Komárom), dr. Bárány József (Kecskemét), dr. Blumgrund Naftáli (Abony), Breuer Soma (Nagy-Káta), dr. Edelstein Bertalan (Buda), dr. Feldmann József (Czegléd), dr. Fischer Gyula (Budapest), dr. Frisch Ármin (Budapest), Handler Márk (Tata), dr. Hevesi Simon (Budapest), Hirtenstein Adolf (Zala Szt. Grót), dr. Klein Dezső (Siklós), dr. Klein József (Kassa), dr. Kiss Arnold (Buda), Kohn Mihály (Monor), Krausz Mór (Komárom), dr. Leipniker Márk (Budapest), dr. Lenke Manó (Lugos), Liebermann Manó (Kispest), dr. Löwy Ferencz (Maros-Vásárhely), dr. Mandl Ármin (Szigetvár), dr. Neumann Ede (Nagykanizsa), Reichard Márk (Körmöczbánya), dr. Rosenthal Tóbiás (Bonyhád), dr. Rosenstein Mór (Nagykikinda), dr. Scheiber Lajos (Budapest), dr. Schönwald Károly (Tapolca), dr. Schwarcz Mór (Győr), dr. Schweiger Lázár (Eger), dr. Steiner Jakab (Székesfehérvár), dr. Venetianer Lajos (Ujpest), dr. Weisz Izsák (Esztergom), Weisz Izsák (Kajászó Szt. Péter), dr. Weizkopf Arthur (Rozsnyó) és dr. Wilhelm Joákim (Budapest).

Távolmaradásukat kimentették: dr. Bernstein Béla (Szombathely), Büchler Pinkász (Moór), dr. Büchler Sándor (Keszthely), Ehrlich Miksa (Körmend), Ehrlich Mór (Rohoncz), dr. Eisler Mátyás (Kolozsvár), Feldmann Mózes (Budapest), dr. Fischer Mihály (Zombor), dr. Flesch Ármin (Mohács), dr. Herzog Manó (Kaposvár), dr. Herschkovits Mózes (Somogy-Szill), dr. Kelemen Adolf (Fogarás), dr. Kohn Sámuel (Budapest), dr. Klein Mór (Nagy-Becskerek), Lebovics József (Baranya-Mágocs), dr. Löw Immanuel (Szeged) és dr. Löwinger Adolf (Szeged).

Elnök, dr. Schnitzer Ármin üdvözlőlvén a megjelenteket, a következő beszéddel nyitja meg a közgyűlés tanácskozását:
 »A Dunántuli Rabbi-Egyesületnek 1903. évi augusztus 19-én

tartott közgyűlésében a jelen volt rabbik egyhangulag egy országos rabbi-egyesület létesítését határozták el. E gyűlésen dr. Neumann Ede lelkes tagtársunk elénk is terjesztette az alakítandó egyesület tervezetét, melyet alapos tárgyalás után el is fogadtunk. Az e célra kiküldött bizottság által szerkesztett és szövegezett alapszabályokat megbízatásomhoz híven még 1904. május havában Komárom város törvényhatósága útján a m. kir. belügyminiszterium elé terjesztettem. Az alapszabályokat kétszer küldötte vissza a miniszterium, mely több pontot kifogásolt, de főképpen világos értelmezését kívánta annak, hogy mit értünk »képesített rabbi« alatt, de midőn megadtam ennek magyarázatát, újra visszaküldte az alapszabályokat arval az utasítással, hogy a magyarázat szövegét egy erre a célra egybehívandó közgyűlésnek határozatképen ki kell mondania és az ilyen értelemben módosított alapszabályokat újra felterjesznie.

E célból 1906. február 14-ére hívtam egybe a rendkívüli közgyűlést s végre hosszu vajudas után 1906. június hó 22-én jóváhagyó záradékkal látta el alapszabályainkat a nagyméltóságú miniszterium. De kezeimhez csak jóval később jutottak el. Csak a hivatalos közlönyből értesültem az alapszabályok megerősítéséről, de a kézbesítésre hiába vártam, minthogy nem hozzám, sem Komárom városához, hanem Budapest székesfőváros törvényhatóságához küldötte azokat a miniszterium. A miniszteri előadó ugyanis, az alapszabályokból látván azt, hogy az egyesület székhelye Budapest, nem a felterjesztő Komárom városnak, hanem Budapest törvényhatóságához rendelte kézbesítés végett, a főváros pedig — Országos Rabbi-Egyletről lévén szó — az Országos Rabbiképző-Intézetnél akarta kézbesíteni, ahol azonban a kézbesítés idején, augusztus hónapban, nem találtak otthon senkit, minek következtében az alapszabályok, mint valami gazdátlan jószág, a székesfővárosi levéltárba kerültek, ahol talán még most is el volnának temetve, ha egy általam felkért ügyvéd szorgos kutatással rájuk nem akad s meg nem menti a végleges elkallódástól.

Mindezt a magam igazolására tartottam szükségesnek az igen tisztelt közgyűléssel közölni; nem rajtam mult, hogy csak ma üdvözölhetem Önöket, tisztelt tagtársaim, kik kész-

ségesen követve a meghívást, eljöttek, hogy erejükkel közreműködjenek azon szent célok elérésére, miket egyesületünk kitűzött.

Ezen célok az alapszabályokban kimerítően körül vannak írva és magukban foglalják az egyesülés megokolását is, ha erre egyáltalán szükség volna.

Hiszen a társadalom minden osztályánál tapasztaljuk a csoportosítás, a szövetezés hatását; amit az egyesnek gyenge ereje létrehozni nem tud, וכל אשר יעשה ילום, ez sikerül az egyesített törekvésnek.

Szövetségünk azonban abban különbözik más hasonnemű egyesülettől, hogy ez nem úgy mint amazok, a saját érdekeinek megóvását és védelmezését tüzi ki céljául, hanem kizárólag a közügyet, a hitfelekezet érdekeit, a vallásos szellem ápolását, a templomi áhitat emelését, de főképen az ifjúság sikeres hitoktatását és vallásos neveltetésének előmozdítását.

E nemes célok elérésének két fontos akadály áll útjában. Az egyik a rabbi-kar egy részének sajnálatos közömbössége s tartózkodása, melynek okait nem akarom kutatni, az összetartás és a karszellel hiánya; a másik akadály pedig a hitközségek azon bizalmatlansága és gyanakodásai, melylyel a rabbik minden szabadabb s önálló mozgalmát kísérik.

El nem titkolhatjuk, hogy hitközségeinkben a zsidó papi hierarkia réme kísért s hogy kínos óvatossággal vigyáznak, hogy a rabbi át ne lépje a különben is szűkre hagyott hatáskörét. De hogy mily indokolatlan ezen aggály, mutatja az, hogy a Dunántuli Rabbi-Egyesület öt közgyűlésén egyetlen egy indítvány sem tétetett, egyetlen határozat sem hozatott, mely a mi saját érdekeink előmozdítását s védelmét vette volna célba. Mindig és kizárólag csak a közjó, vallásos s hitfelekezetünk szent ügye foglalkoztat bennünket.

Az említett két akadály daczára sem volt meddő eddigi munkálkodásunk.

Kezdeményeztük és előkészítettük a hitoktatás egyetemes tantervét és az Országos Izr. Központi Iroda felvette a fonalat és sikerrel véghez vitte.

Kezdeményeztük a rabbik, hitközségi hivatalnokok és alkalmazottak nyugdíjintézményének létesítését és a Központi

Iroda a múlt évi nagyszabású jelentésben a jövő legfontosabb teendői közt sorolta fel a nyugdíjkérdés megoldását is.

Reméljük, hogy a Központi Iroda, a magyar zsidóság tekintélyes részének ezen egyedül hivatott és hivatását egész odaadással teljesítő közege rokonszenvenvel és jóakarattal fogja kísélni működésünket s támogatja majd törekvéseinket.

Tisztelt közgyűlés! Mielőtt jelentésemet befejezném, helyénvalónak tartom, hogy említést tegyek a hazai rabbi-kart érdeklő azon eseményekről, melyek az utolsó rendes közgyűlés óta történtek.

Ezen események részint szomorúak, részint örvendetesek. Az előbbiekhöz tartozik azon nagy, pótolhatatlan veszteség, melyet két évvel ezelőtt nemcsak a pesti izraelita hitközség, hanem az egész zsidóság szenvedett dr. Kayserling Mayer elhunytá által. Félőlegesnek tartom, hogy a megdicsőültnek nagyságát és érdemeit, jellemének tisztaságát és nemességét, bámulatos szerénységét és emberszeretetét, sokoldalú nagy tudását és dús irodalmi tevékenységét ebben a körben méltányoljam, hiszen ismertük, szerettük és nagyrabecsültük őt mindannyian; de jelezni akarom a köteléket, mely a megdicsőültet egyesületünkhöz fűzte s amit legszebben fejeznek ki azok a szavak, melyekkel a megdicsőültnek tiszteletreméltó özvegye arra a részvétíratra válaszolt, melyet a gyászoló családhoz az Országos Rabbi-Egyesület nevében intéztem. E szavak a következők: »Azok a célok, melyeknek a megdicsőült életét szentelte, erős kötelékkel fűzték azokhoz a férfiakhoz, akik ugyanazon ideálokért lelkesednek, amelyek az ő szívét hevítették és szent örömmel köszöntötte a Főtisztelendőségéd vezetése alatt álló egyesületet és meleg érdeklődéssel viseltetett nemes törekvései iránt.« A megdicsőült elenyészhetetlen emléke élni fog közöttünk mindenha!

Szomorú kötelességemnek tartom továbbá megemlíteni Pollák Eleázár rabbinak elhunytát. A megboldogult a pesti rabbiságnak volt kiváló, nagyérdemű tagja s az ő emléke is maradandó lesz körünkben.

Nem mulaszthatom még el egy nagy, érdemdu férfiú elhalálzásáról említést tenni, kit a Mindenható néhány hónap előtt szólított magához. Világhírű, dicső ősök méltó sarja volt Schreiber Szimcha Bunem, ki nagynevű talmudtudós s több

ezer tanítvány fáradhatatlan mestere vala. Önök, tisztelt karsársaim, kik a tudományosságot és érdemet méltányolják, a megdicsőültnek emlékét is kegyelettel fogják megőrizni.

Örvendetes eseményül üdvözöljük azon kitüntetését, melylyel Ő Felsege megjutalmazni kegyeskedett dr. Klein Mórnak a rabbi-kar e kiváló tagjának negyven évi áldásos működését.

S végül igaz örömmel vettük a hírt, hogy felséges királyunk a már régesrégén és nagyon is megérdemelt kitüntetésben részesíteni kegyeskedett dr. Kohn Sámuel főrabbit, kinek szívből kívánjuk, hogy a magas kitüntetés fényében még soká álljon és szolgáljon vallásunk szent oltára mellett s áraszsa el papi áldásával nemcsak hitközségét, de az egész hazai zsidóságot is.

És midőn fohászok fordulok Istenhez, hogy tanácskozásunkra áldást, önzetlen törekvéseinknek sikeres eredményt adjon, az Országos Rabbi-Egyesület ezen első rendes közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

2. Miután még Elnök a jegyzőkönyv vezetésére dr. Kis Arnold és dr. Löwy Ferenczet, mint a Dunántúli Rabbi-Egyesület jegyzőit felkérte, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig dr. Feldmann Józsefet és Kohn Mihályt hozta javaslatba,

A közgyűlés nagy tetszéssel adott kifejezést Elnök megnyitó beszéde felett, elfogadta előterjesztéseit és köszönetet mondott Elnöknek s az ideiglenes tisztikarnak eddigi működéséért.

3. Elnök — tisztársai nevében is — megköszönvén a közgyűlés figyelmességét, a napirend értelmében elrendeli az új tisztikar megválasztását, melynek foganatosítására a közgyűlés közfelkiáltással választotta meg Handler Márkot a választási- és szavazatszedő-bizottság elnökének, dr. Rosenthal Tóbiást és dr. Weisz Izsákot pedig bizottsági tagoknak.

4. Handler Márk választási elnök elfoglalja az elnöki széket s a választási-bizottsággal együtt elrendeli a titkos szavazást, melynek eredménye a következő:

Elnök: dr. Schnitzer Ármin. Alelnökök: 1. dr. Neumann Ede. 2. dr. Fischer Gyula. Jegyzők: 1. dr. Venetianer Lajos. 2. dr. Löwy Ferencz. Pénztárnok: dr. Edelstein

Bertalan. Ellenőr: dr. Hevesi Simon. Választmányi tagok: dr. Bacher Vilmos, dr. Bárány József, dr. Blau Lajos, dr. Bernstein Béla, dr. Feldmann József, dr. Guttmann Mihály, Handler Márk, dr. Herzog Manó, dr. Kecskeméti Lipót, Kohn Mihály, dr. Kis Arnold, dr. Klein József, dr. Klein Mór, dr. Löw Immanuel, dr. Perls Ármin, dr. Rosenthal Tóbiás, dr. Rosenstein Mór, dr. Schwarz Mór és dr. Weisz Izsák.

Vallásügyi-bizottság tagjai: Feldmann Mózes, Breuer Soma, dr. Rosenthal Tóbiás, dr. Guttmann Mihály, dr. Klein Mór, Kohn Mihály, Büchler Pinkász, dr. Fischer Mihály, dr. Steinherz Jakab és Schwarz I. (Csáktornya).

Tanügyi-bizottság tagjai: dr. Eisler Mátyás, dr. Fényes Mór, Lebovits József, dr. Rappaport Béla, dr. Scheiber Lajos, dr. Frisch Ármin, dr. Horvát Dező, dr. Mandel Ármin, dr. Schwarz Mór és dr. Vajda Béla.

Nyugdíjügyi-bizottság tagjai: dr. Adler Vilmos, dr. Büchler Sándor, dr. Edelstein Bertalan, dr. Heves Kornél, dr. Kriehaber Béla, Kohn E. H., dr. Lenke Manó, dr. Rudolfer Antal és Hirtenstein Adolf.

5. A választás eredményének kihirdetése után az új tisztikar helyét elfoglalván, elnök az egész tisztikar nevében megköszöni a bizalmat s igéri, hogy mindannyian legjobb tudásukkal s buzgó igyekvésükkel törekednek majd az egyesület felvirágoztatásán munkálkodni; egyben indítványozza, hogy a közgyűlés köszönetet szavazzon a választó-bizottságnak, mely ügyesen s tapintatosan végezte munkáját.

Az indítványt a közgyűlés helyeslőleg elfogadta.

6. Elnök, hivatkozással azon érdemekre, miket dr. Kohn Sámuel pesti főrabbi, negyven éven át folytatott áldásos munkásságával szerzett a felekezet és tudomány terén, valamint azon érdemekre, miket Bloch Mózes, az orsz. rabbiképző-intézet nyugalomba vonuló elnöke, szerzett harmincz évi működésével a magyar rabbiképzés körül, indítványozza hogy Bloch Mózes és dr. Kohn Sámuel az egyesület díszelnökeivé választassanak meg.

A közgyűlés egyhangú lelkesedéssel elfogadta elnök indítványát.

7. Az alapszabályok értelmében elnök előterjeszti, hogy

a közgyűlésnek kell megállapítania a következő három évre a tagdíjilletményt.

A közgyűlés 4 (négy) korona évi tagdíjat állapít meg. 8. Az elnöki széklet dr. Neumann Ede alelnök foglaltván el, dr. Schnitzer Ármin megtartja előadását »Rituális kérdések« czímen, melynek keretében bemutatja az Országos Irodához küldött saját felterjesztését, az Országos Irodától nyert választát, valamint dr. Klein Mór, dr. Rosenthal Tóbiás és Weisz Izsák beérkezett indítványát. Elnök felterjesztése a következő:

»Van szerencsém a városunkban előfordult oly esetről értesíteni, melynek elvi oldala a hazai zsidóság fontos érdekeit érinti. Négy hónappal ezelőtt egy helybeli izr. férfiú református nővel vegyes házasságra lépett, mely alkalommal mindkét fél abban állapodott meg, s az anyakönyvvezető előtt ki is jelentette, hogy a házasságból származó gyermekek az atya vallását fogják követni, ami jegyzőkönyvbe is vétetett. Két hónap után e nő fiúgyermeket szült, ki hatnapos korában meghalt. Az atya követelte, hogy fia a zsidó rítus szerint temetőnkben temetessék el; én pedig hivatkozva vallásunk törvényeire, melyek szerint a gyermek az anya felekezetéhez tartozik, s minthogy e fiú vallásunk kötelékébe nem vétetett fel, azaz nem metéltetett körül s rituális fürdőzésben nem részesült, a ref. egyházhoz utasítottam, mely azonban azon körülménynél fogva, hogy az állami törvény szerint a gyermek zsidó vallású, nem akarta eltemettetni. Végre a rendőrkapitányság utasította a Chevra Kadisát, hogy temesse el, mely felszólításnak eleget tettünk, de fenntartva elvi álláspontunkat, intézkedtem, hogy a Chevra Kadisa az illetőtől ne fogadja el a temetési illetéket. Hogy e keresztény gyermek, kit más dísz felekezet nem akart eltemetni, a zsidó temetőben találta rövid léte után örök nyugalomát, és nem olyan lényeges, ámbár rideg kézzel nyúl bele a mi felekezeti életünkbe és megsérti a vallási közérzelmet; sokkal fontosabb azon elvi kérdés, vajjon kényszeríthet-e az állami hatalom valamely felekezetet arra, hogy kötelékéhez tartozónak tekintsen olyan egyént, ki azon felekezet hittörvényei szerint nem tartozik oda, mert a felvétel kellékei hiányoznak; vajjon a felekezetéhez való tartozás felett nem maga a felekezet saját szabványai szerint,

hanem egy férfi és egy nő közös megállapodása dönt-e? Tegyük fel, hogy az említett fiú nem halt volna meg és szülei vonakodnának azt a körülméltetés és a vallásszabta rituális firdóztetésnek alávetni; ennek folytán hittörvényeink szerint föltétlenül kereszténynek kell őt tekintenünk, s mégis, e két ember kénye-kedve következtében kénytelen volna a hitközség e gyermeket zsidónak tartani, hitoktatásban részesíteni, az atya követelésére mint Barmiczvót a Thórához hívni, később a községi tagok sorába felvenni s végül zsidó rítus szerint eltemetni. Az egyházpolitikai tövényjavaslatok benyújtása és e tövények életbeléptetése alkalmával többször fennen hirdette a kormány, hogy e tövények lelkiismereti kényszer nem involválnak és a vallást nem érintik; de van-e nagyobb lelkiismereti kényszer annál, ha a felekezet hatásköréből kivonják azt a jogot, hogy maga határozza meg, hogy ki tartozhatik hozzá s ha e jogot egy részben más-felekezetű házaspárra ruházzák át? Tisztelettel kérek felvilágosítást e nézetem szerint fontos elvi kérdésben, mert az említett esetnek folytatása is következik.

Ezen felterjesztésre az Országos Iroda a következő választ adta: »Az egyházpolitikai tövények által rendezett ügyekben az állam más álláspontot nem foglalhat el, mint aminőt a tövények megállapítanak. Így például a keresztény vallás a megkeresztelés tényével a kereszteltet a saját felekezetéhez tartozónak tekinti, holott az állam ezt csak akkor teszi, ha az áttért a tövényben előirt formásokat betartotta. Maga a keresztlevél felmutatása tehát azt az egyént, aki az izr. hitközségnek adozó tagja, még nem menti fel a hitközségi teherviselése alól: köteles az illető kultuszadót fizetni mindaddig, míg a tövényes formásoknak eleget nem tett, jelesül saját hitközségének rabbija előtt áttérési szándékát ki nem nyilatkoztatta. Szintügy zsidónak tekinti az állam azt a zsidónak született gyermeket, aki már 7 éves elmúlt, de 18. életévét még be nem töltötte volt, amikor meg lett keresztelve. A tövény szerint tehát kifogás nem tehető az ellen, hogy az említett ügyben a hatóság a meghalt gyermeket zsidónak tekintette, és annak a Chevra Kadisa által való eltemettetését kívánta. De ily kényszer csak a holtak eltemetésénél fordulhat elő, mert a hatóság a

holtat eltakarítatlanul nem hagyhatja. Egyébként azonban az állam távol tartja magát minden kényszerőtől s így nem kell tartani attól, hogy az állam egy élő ember javára olyasmit követel majd felekezetünktől, ami a vallástörvényeinkkel ellenkezik. Az Iroda ezen leiratával szemben kérdi előadó: vajjon lehetséges-e, hogy a felekezethez való tartozás fölött nem maga a felekezet, hanem egy férfi s egy nő közös megállapodása döntsön? Nem áll az, hogy ily kényszer csak temetkezéseknél fordulhat elő; mert pl. a komáromi hitközség alapszabályai szerint minden tag jogához tartozik, hogy fiát a 13. év fordulónapján a tórához felhivassa, tehát joggal követelheti, hogy az állam által zsidónak deklarált, de tényleg nem zsidó vallású fiát a tórához hívják fel, hiszen a fiú az állami anyakönyv szerint zsidó. Ez a fiú, ha felnő s a hitközség tagjai sorába lép, cselekvő s szenvedő joggal bír, stb. s mindabból kizárni nem lehet. De kell-e mindazon súlyos következményeket felsorolni, melyeket ilyen »hivatalos zsidó« becsempészése maga után von? Ha pl. egy nem zsidó nőtől született gyermek leány és nem vétetett fel vallástörvény szabta módon a zsidóság kötelékébe, de az állami tövény alapján zsidó vallású, úgy vallásunk szerint ezen leány minden leszármazottja a legkésőbbi nemzedékig is nem zsidó, holott az állami tövény zsidónak tekinti. A származható bonyodalmak oly kérdés elé állítanak bennünket, hogy azt immár megfontolás tárgyává kell tenniük a hazai zsidóság intéző köreinek.

Evvel kapcsolatban elnök előterjeszti dr. Klein Mór indítványát, mely szerint »a rabbi-egyesület közgyűlése foglaljon állást a zsidó-keresztény házaselekkel, az Ábrahám szövetségébe be nem avatott fiúgyermekkel, különösen pedig azok szülőivel szemben, kik ily fiaik számára a templomban nyilvános Barmiczvó ünnepélyt kierőszakolni törekszenek s végre oly öngyilkossági esetekre vonatkozólag, ahol az öngyilkos szántszándékos, minden kétséget kizáró elhatározását döntő bizonyítékok igazolják. Mondja ki a közgyűlés, mint-hogy ezen viszás helyzeteken csak egyöntetű eljárás segíthet, hogy az ilyenek temetésével rabbi, hitszónok és egyéb templomi szolgálatot végző alkalmazott, közre nem működik s hogy körülméltetlenek Barmiczvó ünnepélye a templomban meg nem engedhető«.

Folytatólag bemutatja elnök dr. Rosenthal Tóbiás indítványát, mely reámutatva »a házasságkötések körül tapasztalható zilált helyzetre, amennyiben anyakönyvvezetési joggal felruházott kisebb községekben minden képzés nélkül szükkülő metszők végeznek rabbifunkciókat, indítványozza, hogy a rabbi-egyesület sürgős lépéseket tegyen a magas kormánytól iránt, hogy esketési funkció csakis teljesen képzett rabbi által végeztessek«.

Miután elnök még Weisz Izsák, kajászószentpéteri rabbi indítványát terjesztette elő, mely szerint a közgyűlés foglaljon határozottan állást az orgonajáték és a női énekkarok istentiszteleteknél való közreműködése ellen, elnök az egyes felmerült kérdések feletti beható tárgyalásra szólítja fel a közgyűlést, mely többek hozzászólása után elfogadta dr. Hevesi Simon indítványát,

s kimondta, hogy az összes beterjesztett vallásügyi kérdések a vallásügyi bizottsághoz utasíthatnak, mely azokat feljoga dolgozni s javaslattétellel a tagoknak öt hónapon meg fogja küldeni. Egyben kimondta a közgyűlés, hogy úgy a vallásügyi bizottság, mint a többi bizottság is, szükség esetén tetszés szerinti számban kiegészítheti magát, de szavazati joggal csak a közgyűlés által megválasztott bizottsági tagok bírnak.

9. Az elnöki tisztelet dr. Fischer Gyula alelnök veszi át s dr. Neumann Ede megtartja napirendre tűzött előadását »az izraelita egyetemes hitoktatás« czímen. Előadó behatóan ismertette a hazai hitoktatást a múltban s világos képét nyújtotta azon fokozatos törekvéseknek, melyek a zsidó hitoktatást egyöntetűvé óhajtotta tenni az egész országban. A nagy tetszéssel fogadott szabad előadás kapcsán indítványt terjeszt elő, melyet élénk vita után egyhangúlag magáévá tett a közgyűlés, mely kimondta:

1. A rabbi-egyesület a vallásoktatás egységes szervezését a magyar zsidóság nagyfentosságú érdekének és feladatának nyilvánítja, amelytől a vallásos állapotok lényeges javulását várja és amelynek előmozdítását kötelességének ismeri.

2. A rabbi-egyesület az Egyetemes Tantervet általánosságában és részleteiben a magáévá teszi, az országban való meghonosítását nemcsak czélszerűnek és üdvösnek, hanem multhatatlanul szükségesnek tartja.

3. Erkölcsi súlyával oda fog hatni, hogy a hazai hitközségek irányadóul tekintsek, hogy a vallásoktatás összes fokain hozzá alkalmazkodjanak, különösen pedig, hogy a felekezeti iskolák mind a tananyagra, mind a hitoktatásra fordítandó időre vonatkozó rendelkezéseit szigorúan — a lehetőséghez képest — kövessék.

4. Az Egyetemes Tanterv ügyét állandóan figyelemmel fogja kísérni és tagjainak alkalmat fog nyújtani, hogy arra vonatkozó tapasztalataikat kellő módon közöljék. Ezen az úton is szolgálni kívánja a vallásoktatás ügyét.

5. Köszönetet és elismerést szavaz az Országos Irodának, mely az Egyetemes Tanterv kidolgozását megindította, az Országos Közalapnak, mely létesítését áldozatkészségével előmozdította; valamint dr. Munkácsi Bernátnak a Tanterv-Szerkesztő Bizottság előadójának és a Tanterv nagybuzgóságú szerkesztőjének, akinek a kiváló mű sikeres megalkotásában legnagyobb része volt.

6. Ezen határozatok valamennyi hazai hitközséggel közlendők.

10. Napirend értelmében dr. Löwy Ferencz tartja meg előadását az »Országos Izraelita Nyugdíjintézet«-ről. Előadó történeti visszapillantást nyújt a Nyugdíjintézet tervének keletkezésére, mely a Dunántúli Rabbi-Egyesületnek 1900. évben Szegzárdon tartott közgyűléséből indult ki, mely terv szilárdabb alakot öltött az 1903-ban Budán megtartott közgyűlésen, hol több hitközségi elnök is érdeklődéssel vett részt a tanácskozáson, majd alapszabálytervezetről is gondoskodott a Dunántúli Rabbi-Egyesület, de mindeddig nem valósulhatott meg az eszme, minthogy sem a nyugdíjra szoruló tisztviselők, sem a hitközségek körében nem volt meg a kellő érdeklődés. Vegye most e fontos ügyet kezébe az Országos Rabbi-Egyesület s vigye dülőre ezen égető kérdést.

Hosszas vita után kimondta a közgyűlés, hogy az ügyet a nyugdíjbizottsághoz teszi át, mely öt hónapon belül jelentést fog tenni az elnökséghez, egyszersmind elrendelt szavazás után nagy szótöbbséggel kimondta a közgyűlés azon elvi döntést, hogy az Országos Izr. Nyugdíjintézetet az összes hitközségi alkalmazottak részére tartja felállítandónak.

11. A napirend kimerítettén, elnök köszönettel emlék-

szik meg a pesti Chevra Kadisáról, mely tanácstermét a mai közgyűlésre készséggel átengedte, és örömmel tekint vissza a mai gyűlésre, az elhangzott előadásokra, a magas színvonalú s tárgyilagossá vitákra, a gyűlés méltóságteljes lefolyására, s mielőtt bezárná a gyűlést, a kartársi szeretet ápolására kéri a tagokat.

A közgyűlés a pesti Chevra Kadisának köszönetet szavaz, melyet az elnökség kellő módon fog kifejezni. Úgy-szintén köszönetet szavaz az előadóknak tartalmas és tanulmányos előadásukért, s végül dr. Scheiber Lajos indítványára külön köszönettel adóz az elnök iránt a gyűlés fáradhatatlan és tapintatos vezetéseért,

12. Több tárgy nem lévén, elnök Isten áldását kérve az Országos Rabbi-Egyesületre s annak tagjaira, a gyűlést bezárja.

Kelt m. f.

DR. VENETIANER LAJOS
jegyző.

KOHN MIHÁLY
jegyzőkönyvHITELESÍTŐ.

DR. SCHNITZER ÁRMİN
elnök.

DR. FELDMANN JÓZSEF
jegyzőkönyvHITELESÍTŐ.

TUDOMÁNY.

A GESTA ROMANORUM ZSIDÓ VONATKOZÁSAI.

»Gesta Romanorum« cím alatt több gyűjtemény volt a középkorban forgalomban, melyek elbeszéléseket tartalmaztak és céljuk a keresztény vallás erősítése volt. Ezekből kialakult a mai napig ismeretes »Gesta Romanorum«, amely ugyan több recenziót mutat, de lényegében egy mű. Mulattató és hasznos olvasmány kívánt lenni papok és laikusok számára. Nagy jelentősége abban áll, hogy a középkor monda- és mesegyűjteménye és ezeknek forrása. Szerzője nem ismeretes — Warton szerint Petrus Berchorius, Grässe szerint (II. 291. kövv.) Helinandus (mh. 1227) — és keletkezési kora sem állapítható meg. A mi Gestánk maga többször hivatkozik az »A rómaiak viselt dolgaira« cz. műre, miből önként folyik, hogy régibb gyűjtemény, illetve gyűjtemények is léteztek. Hogy ez a mese- és mondakönyv a középkor végén még mily népszerű volt, mutatja az a tény, hogy 1472-től 1521-ig 36 kiadást ért. A reformáció szorította ki, az új prédikátorok csupán a bibliából vett idézeteket tartván megengedhetőnek. A népszerűtlenítés folyamatát a következő számadatok tüntetik fel: 1472—1500. 24 kiadás, 1501—1521. 12 kiadás, 1539—1558. 3 kiadás. Ezután nem nyomtatták többé és a példányok nagyon ritkáká váltak, tehát irtották őket. A mesék és mondák történelmi kutatása a figyelmet újra ráirányította és a nép könyve, mint a tudós kutatás könyve támadt fel 1842-ben, midőn *Keller Adolf* az eredetit kiadta *Gesta Romanorum*, Stuttgart (1842) és *Grässe J. G.*

Th. ugyanabban az évben németre fordította. Ez a fordítás az eredeti kiadásból újra lenyomatott ezen czímmel: *Gesta Romanorum* das älteste Mährchen- und Legendenbuch des christlichen Mittelalters stb. 3. Ausgabe, Leipzig 1905. és ebből a fordításból merítjük a következő adatokat.

Feltűnő, hogy a gyűjtemény moralizáló czéljához képest mily kevés benne a bibliából merített anyag.¹⁾ Ez csakúgy érthető, hogy az összeállító elsősorban a barátokra lévő tekintettel, ezt fölöslegesnek, vagy pedig a bibliát a kor szellemében a dogmában kimerítettnek tartotta. Hiszen a középkor sok századában a laikusoknak a biblia — úgy az ó- mint az újtestamentum — meg volt tiltva. Ez a körülmény magyarázza meg azt a tényt, hogy az *Eszter* könyve mint valami ismeretlen elbeszélés szerepel (177. szám, II. köt., 123. s. köv. lap). Az elbeszélő ezen a helyen a zsidó szót csupán egyszer említi és az üldözöttekkel rokonszenvez. Vajjon csak a Háman korabeliakkal, vagy pedig kortársaival is, nem dönthető el. Még egyszer előkerül a zsidó, de csak mellékesen. A 154. számban (II. 65) Gervasiusból idéztetik az, hogy »Edessa városában az ott levő Krisztus kép miatt eretnek nem élhet, sem pogány, sem bálványimádó vagy zsidó«.

Mindenesetre figyelemreméltó tény, hogy a »Gesta« a zsidókról nem beszél. A mit fel fogunk hozni, az a régi (ókori) zsidókra és nem a kortársakra vonatkozik. Ebből a hallgatásból arra kell következtetni, hogy az elbeszélések összeállítója a zsidógyűlölet klasszikus kora előtt, tehát a korai középkorban élt. Képzhető-e, hogy 12. vagy 13. századbeli klerikus a zsidókról hallgatott volna? Tényleg nem hallgattak az említett korok dominkánusai, kik egyebet sem tettek, mint térítették, azaz a zsidók ellen prédikáltak.

Jellemző az is, hogy az úrsorások nem zsidók, hanem gazdag és tisztelt emberek. »Péter beszélgetése Jézus Krisztus urunkkal« cz. könyvből öt bolond ember említetik. A harmadik tüzes kemenczén feküdt, de nem elégedett meg ezzel a tüzzel, hanem a kemenczéből kipattanó szikrák után kapkodott, hogy ezeket elnyelje. »Ezek azok, kik gazdagságra és

¹⁾ A czethal elnyeli a királyi szüzet (II. 250.), emlékeztet Jóna históriájára, de a szűz a czethalat belől megsebesíti és így menekül.

tiszteletre mindenkit felülmulnak, de ezzel meg nem elégednek, hanem a szegényeket kifosztják és uzsora által kipurcolják« (164. II. 83). Képzhető-e, hogy a 12. század után az uzsoránál a zsidóról nem esett volna szó? A zsidó pontot a szerzés korának bűvárai nem vették figyelembe, pedig nézetünk szerint ez igen fontos momentum.

A részletek, melyekre most áttérünk, a fentiek szerint csak annyiban zsidó vonatkozásúak, amennyiben bibliai vagy talmudi reminiscenziákat keltenek vagy pedig egyébkép zsidó szempontból érdeklődésre tarthatnak számot. És most sorba megyünk. Az első számjegy az elbeszélések számát, a második a kötetet, a harmadik a lapszámot jelzi.

44 (I. 66). Róma városa közepén bizonyos helyen megnyílt a föld és alulról tátongó űr támadt. A megkérdezett istenek azt felelték, hogy a nyílás mindaddig nem fog bezárulni, míg valaki nem ugrik önként bele. Ez emlékeztet a Korach históriára. A folytatás — Marcus Aruelius azon feltétel mellett vállalkozott, hogy egy évig engedik azt tenni, amit akar, mire a rómaiak vagyonával és asszonyaival visszaélt — természetesen már nem vall bibliai gondolkodásra.

58 (I. 86). Asmodeus király elrendelte, hogy bármely gonosztevő megmentheti életét és vagyonát, ha oly három igazságot mond, melyeket mindenki ellenmondás nélkül igaznak ismer el. 59 (I. 87—96), melyet rövidség okáért nem idézünk, emlékeztet Asmedai és bölcs Salamon történetére, amely a talmudban (Gittin 68a és b) olvasható.

80 (I. 137 és 141). Egy remete látta, hogy az úr pásztort megölte és erre azt mondta: Úr Isten, minthogy ezt az igazságtalanságot tűröd, visszatérek az emberek közé. Az úton egy angyal csatlakozik hozzá, ki a városba elkíséri. Erre mindketten a városba mennek. Midőn odaértek, egy katonát arra kértek, hogy az Istenért adjon nekik szállást. A katona barátságosan fogadta és nagy tisztelettel alázatos-sággal fényesen elátta őket mindennel. A katona egyetlen fia, kit gyöngéden szeretett, a bölcsőben feküdt. Miután megvacsoráztak, kinyitották a hálószobát és az angyal és a remete számára az ágyat a legtisztességesebben megvetették. Az angyal

pedig éjjel táján felkelt és megfojtotta a gyermeket. A remete megütközött az igazságtalanságon, de nem mert szólani. Még két hasonló eset tanúja volt és még mindig nem szólt. Másnap bekopogtatnak egy gazdag embernél, de az elutasította őket. Végre hajlandó volt nekik a disznóiban éjjeli szállást adni. Az angyal ezt is elfogadta és reggel a gazdagnak adta ajándékba azt a drága arany serleget, melyet az őket szívesen fogadó szegénytől, kinek egyetlen kincse volt, egy előző alkalommal ellopott volt. A remete már most egészen megbizonyosodott, hogy útítársa nem jó angyal, hanem ördög és ajánlotta magát. Az angyal erre megszólal és igazolja összes tetteit, melyek közül bennünket a következők érdekelnék. A pástor megölését az Isten azért engedte meg, mert bűnös volt és halálával megmenekült az örök haláltól. A katona fiát azért fojtotta meg, mert mióta ez a fiu született, az azelőtt bőkezűen adakozó apa takarékos lett, most azonban ismét »jó keresztény« lett. A rosszlelkű gazdagnak azért ajándékozta az arany serleget, hogy csekély jósága teljesen meg legyen jutalmazva és a túlvilágon a »pokolban trónoljon. Tégy tehát jövőre zablát a szádra, hogy az Istent ne gáncsold, mert ő mindent tud«. Az elbeszélés célja az, hogy az Isten igazságát az emberi ész előtt feltűnő igazságtalanságoknál is igazolja.

Ezt a tendenciát követi egy rabbinikus elbeszélés is, amely így hangzik:

Józsua ben Lévi Illés prófétát kísérte. Mentek mendégáltak, míg egy szegény emberhez érkeztek, kinek nem volt egyebe, mint egy tehene. Az ember és felesége a kapuban ült és nagy örömmel fogadták a jövevényeket, legszebb helyükre szállásolták és minden jóval ellátták őket. Másnap reggel Illés próféta imájával megölte a tehenet. Ezután egész nap jártak és este egy gazdag ember portájához értek. Nem törődött velük, nem adott nekik ételt-italt, csak szállást. Másnap reggel Illés imájával megerősítette a bedőlőfélben levő falat. Harmadnapra nagy zsinagógához értek, melyben az emberek arany- és ezüstszékeken ültek. Az egyik felvetette a kérdést, ki fog ezeknek a szegényeknek enni-inni adni? Erre egy másik azt felelte: elég az a kenyér, víz és só, amit magukkal hoztak. Nem adtak nekik semmit és hagyták őket ülni reggelig. Indu-

lászor Illés megáldotta őket: legyenek mindnyájan vezérek. Ellenben a városbelieknek, kikhez ezután érkeztek és akik nagy örömmel fogadták őket, I. azt kívánta, hogy csak egy vezérük legyen. Józsua nem állhatta tovább és az előre kötött paktum ellenére követelte a magyarázatot. I. megadta: A szegény ember feleségének kellett volna meghalni, megváltottam életét a tehénrel. A bedőlő falban kincs volt elrejtve, elvontam a fősvény gazdagtól a fal megszilárdítása által. Sok vezér veszedelmes, egy vezér üdvös. Józsua meglepődik ezzel a theodiceával. (Béth Hamidras V. 133—135; VI. 131—132. V. ö. Zunz, GV. 130, d; Bacher, Agada d. pal. Amoräer I. 194; Levi, REL. VIII. 67).

A 150. szám (II. 12) így hangzik:

»Plinius azt beszéli, hogy volt egy ország, melyben sem harmat, sem eső nem esett; ennek következtében nagy szárazság és vízhiány támadt, mivelhogy ott csupán egy kút volt, melyben nagy mélységre volt a víz. Mikor az emberek vizet akartak, mindenféle muzsikussal, amilyenekkel csak bírtak, a kút elé vonultak és körüljárták, édes melódiákat játszva. Midőn ennek vége volt, a víz felszállt a kút szájáig és bőséggben folyt le. Így kaptak az emberek vizet és azután elvonultak«.

Az elbeszélés nincs ugyan meg Pliniusnál, de ide vonható Historia Naturalis II. 103 és XXXI. 2. De már Plinius előtt ezer évvel ismeretes volt. Mózes IV., 21., 17 ugyanis ezt olvassuk: »Akkor énekelte Izráel ezt az éneket: »Szállj fel kút, énekeljetek neki«. És felszállt, mert ez a kút az, melyről az Örökkévaló Mózesnek mondta: gyűjtsd össze a népet, hadd adok nekik vizet« (u. o. 16. vers). Kérdés már most, vajjon nem keletkezett-e a monda a bibliai versből?

159 (II. 71). Nőé a vad szőlőtövet találta, de keserű volt. Ugyanezért négy állat — oroslán, bárány, disznó és majom — vérét vette és földdel keverve trágyafélt készített belőle, melyet a szőlő gyökereire tett. Ettől édes lett és Nőé lerészegedett a szőlő borától. A bor ezen eredeténél fogva az embert oroslánná, báránynná, disznóvá és majommá teszi. A Gesta ezt Josephus, »A természetes dolgok okairól«

cz. munkájából idézi, de Josephusnál nem található. Warton szerint (II. 275) Fabricius, Codex Pseudepigr. Vet. Test. I. 275. található zsidó hagyományból ered. Vajjon nincs-e nyoma a Josipponban vagy Hegesippusnál?

Röviden megemlítjük, hogy a Shylok-monda forrása a Lucio császárról való elbeszélés (II. 154—158) és hogy a Salamon-féle Sámirmonda (l. cikkünket Jew. Encyclopedia XI. 229. köv.) II. 223. lap *Tumare* név alatt fordul elő, melyhez még a 239. lapon található elbeszélés is tartozik.

A függelék 23. elbeszélésének (II. 212) czime: »Von St. Daniel, der eine Säule sah« és nem más, mint a Nebukadneczár álma az agyaglábú koloszsuzsról. Ámbár egészen Dániel. 2., 32—34. verseiből vétetett át, Grässe II. 282. mégis csak azt mondja: »völlig mystisch«, azaz nem ismeri a forrást.

A függelék 24. elbeszélése a Scholastika cz. könyvből a következőt idézi: »Jeruzsálemben egy oszlop állt, amely harangételből öntetett, az oszlopon Urunk képe állt, és a kép ruháján »war unten nach jüdischer Sitte ein Saum . . . Wer aber das Bild berührte, auch nur unten am Saume, und siech war . . . der gesunde im Augenblick«. Mi ez a »Saum«? Kétségtelenül a rojtok (ציצית cf. Mózes IV. 15., 38—40.) voltak rajta.

A »Gesta« általános jellemzése nem tartozik feladatunk körébe, de azért nem érdektelen annak konstatálása, hogy erkölcsi romlottságot tükröztet. Házasságtörés, a feleség odakínálása (151), vérfertőzés (153) rendes jelenségek. A barbár szellem abban is mutatkozik, hogy minden büntetés: halál. De vannak igen találó mondásai, pl. 146. (II. 10.): »Kicsibe rabló, nagyban császár«. A magyar közmondás: »Mondd meg az igazat és betörök a fejed« a Gesta 57. számából (I. 84.) ered.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ADALÉKOK

A WAHRMANN-, SZÓFER- (SCHREIBER-) GORLICEI WEISS- ÉS FISCHMANN-CSALÁDOK SZÁRMAZÁSI ADATAIBÓL; A CSALÁDOK KIVÁLÓBBJAINAK ÉLETRAJZAIHOZ IS.

Wahrmann Mór 1892 november 26-án, testvéröccsének *Sándornak* (אברהם) 1899 márczius 11-én és öccsüknek *Józsefnek* 1902 május 7-én bekövetkezett elhunytuk, különösen pedig *Sándor* 1893 márczius 13-án kelt végrendeletének kihirdetése óta és periodicus végrehajtásakor, többször kellett felvilágosítást nyújtanom az iránt, vajjon azon rokonságnak, atyafiságnak, melyet egyik vagy másik valamely alapítványra pályázó illetve egyik vagy másik valami segélyt vagy alamizsnát kérő mint a maga és fennevezettek közt fennállót emleget, bizonyítgat és érvényesíteni óhajt, van-e alapja és ha van, melyik az. Az efféle felvilágosításokat tőlem néhol az alapítványokat kezelőknek valamelyik küldöttje, gyakrabban az örökösök kérték tőlem, sokszor a pályázók és illetve segélyt kérők reám mint az atyafiság egyik seniorára történt hivatkozásuk folytán is. Minthogy pedig bárkinek, aki fennevezettek vérokonának állítja magát, kell hogy vagy azok apjának, a 64 éves korában 1859 június 4-én elhunyt *Wahrmann Mayer Wolfnak*, vagy azok anyjának az 1857 márczius 12-én 46 éves korában elhunyt *Weiss Reginának* felmenő, lemenő vagy oldalági rokona legyen, annál fogva ezeknek szüleit és testvéreiket valamint ezen utóbbiaknak gyermekeit, imhol unokáikat és néhol dédunokáikat összeírtam egy oly kimutatás czéljából, mely egy a folytonos nyilván-tartás segédeszköze gyanánt szolgáló törzskönyv esetleges létesítésekor valamelyes értékkel bíró anyag gyanánt, addig is pedig surrogatumnaként használtathatnék. E czélt elérhetném úgy is, ha a kérdéses kimutatást elkészítvén, egyszersmindenkorra további kezelés végett, eljuttatnám a pesti izraelita hitközséghez és talán az örökösök, kik közt mint olyannak nem is volt nincs is helyem, seniorához; e czélból nem

kellene kérnem a M.-Zs. Sz. publicitását, melyet azért is bátorkodom igénybe venni, mert a fáradságos munka végeztekor az elhunytakkal rokon illetve sógor anyyi és pedig néhány nagy rabbi neve került lajstromba, hogy származási és illetve némely életrajzi adataiknak a M.-Zs. Sz. hasábjaiiban való közlésével némi adalékot vélek nyújtani az illetők ismertetéséhez illetve esetleg hitközségeik monografiájához, amiért is egyik másiknak oly leszármazottjairól tesztek említést, kik különben nem rokonai a fennemlített három Wahrmann testvérnek, ami egyébiránt magából a lajstromból kiviláglik majd. Kezdem pedig Wahrmann Mayer Wolf apjával, a pesti izraelita hitközséget legelső sorban érdeklő Wahrmann Izraellel és leszármazottjaival.

Wahrmann Izrael יהוי

Reich Ignác, 1859-ben megjelent Beth-El című életrajzgyűjteménye II. kötete 39—43 lapjai vajmi keveset közölnek róla és nem igen megbízható. A XVIII-ik század utolsó lustrumában megalakult pesti izraelita hitközségnek Bodrogkeresztúrból ide 1796-ban meghívott első rabbija idézett Beth-El szerint 1755-ben született Óbudán és 1826 június 24-én vagyis 5586. évi sziván 19-én szombatn halt meg 71 éves korában. Maga W. I. a pesti izr. hitközség irattárában őrzött 1825. évi conscriptionalis lajstromokban akkor 65 évesnek vallja magát. Szab. kir. Pest város a mult XIX. század első felében megjelent monografiáinak csaknem mindnyája W. I. érdeméül rója fel az 1814 november 5-én megnyílt pesti izraelita hitközségi elemi iskola létesítését. Schams Ferenc az ő 1821-ben kelt Vollständige Beschreibung der k. Freistadt Pesth-je 272-ik lapján ugyanazon fejezetben, hol Kisfaludy Károlyt, Döbrentey Gábort, Virágh Benedeket, Albachot stb. stb. említi négy évvel a Magyar Tudományos Akadémia alapítása előtt mint magántudósokat, ott őt (Vahrmann Izrael . . . Rethorik, deutsch) sem felejtí ki a díszes lajstromból, melyben még a következő tíz zsidó »magántudós« nevé közli: Brill Israel, Feuchtmann Simon, Hoffmann Mór, Kornfeld Mór, Kunitzer Mózes, Levinger Isaak, Mayer Isaak, Rattenbauer, Rosenthal Mór és Saphir Mór.

Azt, hogy a M.-Zs. Sz. 1907. évi 272-ik lapján említett Mattersdorf Mayer W. I. fivére volt, annyival is inkább elfogadhatni, minthogy nem is oly ritkák, de gyakoriak azon esetek, melyekben a II-ik József uralkodása alatt az ő 1787 július 13-án kelt udvari rendelete végrehajtásakor külön más községekben conscribált testvérek, külön más vezetéknevet vettek fel, illetve kaptak; ugyancsak gyakoriságuk folytán nem említek semmi congruens példát. Ad vocem Mattersdorf még csak ennyit: Minthogy én apámnak nőtestvére Weiss Regina révén csakis a Wahrmann Mayer Wolftól származó Wahrmanok rokona vagyok, annál fogva a M.-Zs. Sz. folyó 1907. évi 47-ik lapján nekem kegyesen adományozott Mattersdorfert, illetve Mattersdorf Mayert ősem gyanánt nem fogadhatom el. W. I. családjából első helyen álljon fia

Dr. Wahrmann Dávid József nagyváradai rabbi.

A fennidézett 1825-iki conscriptio szerint 32 éves volt és akkor apja házában tartózkodott. Mintbogy a most 79 éves, tehát 1828-ban született leánya Regina az ő negyedik gyermeke volt, őt 1825-ben már családostnak és atyjánál csak látogató vendégkép tartózkodónak kell vélnem akkori 32 événél fogva is. Mikor apja meghalt, akkor ő már Galicziában lakott Wisnicé-ben, a bochniai kerületben az 1846-ban Austriába kebelezett krakkói köztársaság határában. A pesti izraelita hitközség rövid sedisvacantia után meghívta őt apja utódjául; ő azonban annyiszor kért és kapott megfontolási időt és illetve halasztást, míg a sok huzavonát meguntta pesti hitközség meghívta Prossnitz morvaországi község rabbiját a Krumauban 1794 márczius 11-én született Schwab Löw-öt, ki meghalt 1857 ápril 3-án pénteken. Idők multával és Rosenfeld Mayer nagyváradai rabbi elhunytá után 1840 decz. 13-án a nagyváradai izr. hitközség rabbiszékével megkínálta dr. W. D. Józsefet és szónoklat tartására hívta meg, mit megkínált visszautasítván és a hitközség is e fel-tételtől eltérvén, végre az 1842 márczius 30-án mai 1680 koronányi évi fizetéssel dotált nagyváradai rabbiszéket, melyhez akkor Debreczen is tartozott, elfoglalta.

Működésének egyik extravagansabb momentuma István

főherceg, Magyarország utolsó nádorának 1847-iki országos körutazásához fűződik. A francisciai korszak német Pestjéről a Mazurok vidékére elszármazott 54 éves rabbi, magyarul nem tudván, de ezen alkalommal a német szót sem tartván helyén valónak, csöbörből vödörbe gurul és a római kath. egyház nyelvén, csakhogy csodálatos classicitással, latin beszéddel üdvözli a nádort. A nagyvárad-i izraelita fiatalság e beszédét értékes billikkommal honorálta; én azonban efféle rendkívüliségekre Szent Ágostonnak, a doctor ecclesienek mondását idézem: *Sunt grandes passus sed extra viam.* Efféle és egyéb allurejeiért vele és egymásközt is meghasonlottak; a pártján levőket »Wármianer«-eknek, elleneit pedig »Korchianer«-eknek nevezgették. Meghalt pénteken 1852 február 27-én 5612 adar 7-én 59 éves korában. Két Hiller vezetéknevű nőtestvére volt consecutive felesége. 1. *Mindel*, kitől származnak: *Szócher* nagyvárad-i lisztkereskedő (meghalt). *Hillel* vagy *Heinrich* orvostudor és *Ábrahám* nőtelenül haltak meg. *Julius* szintén orvostudor, kit minthogy circa husz év előtt itthon mint orosz császári törzsorvos tett látogatást — apja vallásától elszakadtnak vélelmezhetni. A folyó 1907 év nyarán bécsi és budapesti lapokban többször tétetett említés egy Wienben titokzatos módon elhalt Wahrmann nevű orvosnak egy 95.000 koronás hagyatékáról. Ezen hagyatékot a hernalsi K. K. Bezirksgericht tárgyalja; elhunytak neve *Julius Lipót*; a másik nevét keresztelésekor kaphatta. *Regina* Fischmann Simon néhai kecskeméti rabbi özvegye él még 1907. 2. *Lea*, kitől származnak: *Salamon* meghalt 1906 május 7-én, felesége neve Tenner Josefín. *Gitel* Amerikába ándorolt Kurzmanndi nevű péknek ma is nyomorgó hátrahagyottja, kinek egyetlen leányát Linát nőül vette Leának az ő harmadik férjétől néhai Klein Sámueltól Balassagyarmaton származott fia Klein Adolf. Jidl = Jakab jogtudor, a 70-es években aradi, a 80-asokban csakovai, oszt' sarajevo-i ügyvéd, az 1896. évi millenáris kiállítás mint breskai, később mint dolnituzlai marha- és terménykereskedő szerepel. Meghalt 1906 tavaszán Abbaziában. Felesége W. Israel dédunokája volt, egy Kronberger leány Aradról. — *Johanna*. Ez volt W. D. J. egyetlen gyermeke, mely nem Galicziában de Nagyváradon született. Sógorának Fischmann Simon kecske-

méti rabbinak házából 1862-ben nőül vitte Bajára Stern Sándor, akkor lisztkereskedő, ma a pesti Chevra Kadisa kegdyíjas temetkezője. Meghalt 1887 júniusban.

Wahrmann Mayer Wolf

a Gorliceben született Weiss Reginát = Rivét, Reb Iczig Gorlicz és Rajze Krieger leányát, nőül vétén, rectius kapván, nemsokára apósának társából annak utódja lett a most lebontás alá fogott VI. Váczi-körúti 1. számú házban létezett vászon-zsák-, és csinvat kereskedésben, melyből a pesti és wieni Wahrmann és fia, illetve und Sohn czég fejlődött tekintélyes banküzletté. Gyermekei mind ezen házban születtek, következő sorrendben: *Amália* néhai Pollák Bernát pozsonyi származású bécsi nagyvállalkozónak, ki neve elé agg korában befejezett élte végéig a »junior« jelzöt írta és iratta, özvegye elhunyt Wienben 1905 október 16-án. Fink Emil, kinek felesége, Bendix Amélie, vallásunk híve maradt szemben öcscsével dr. Victor-ral és testvérhúgával *Bayer Elisével*, kik elszakadtak tőlünk. Ez utóbbi életének a bécsi ujságok törvényszéki rovatából meg tudott episdóját itt fel- említsre méltónak tartom. Elise a férjével egy katonatiszttel folyt válópörének szóbeli tárgyalása alkalmával minden sérelmét refrainszerűleg e szavakkal fejezte be: »ez velem mint zsidó asszonynyal meg nem történhetett volna — ezt rajtam zsidó férj el nem követte volna«. Elnöklő bíró, ki a családi élet illeténi bár negatív panegyrismusát megsokalta, rászól Elisere és azt kérdezi tőle, mért lépett ki oly vallás kötelékéből, melynek házassági és családi élete oly példásak, mire Elise resolute válaszolt is e szavakkal: »Sajnos, mert fogalmam sem volt az óriási különbségről.«

Móricz,

született 1831 február 28-án, házasságra lépett 1861 márczius 19-én Gold Lujzával, tatai Gold Zsigmond szellemdús testvérhúgával, ki meghalt 1865 ápril 28-án. W. Mórnak még eddig nincs és aligha valamikor lesz rendszeres életrajza. Mikor 1892-ben meghalt, még praesente cadavere és Vadász Ede jelenlétében is dr. Fekete József lett megbízva a főörökös nevében annak akkori férjétől ily életrajznak, ad normam

Könyi Manó Deák-ja, Lederer Arthur Andrassy-ja megírásával, illetve szerkesztésével. E máig még mindig eredménytelen megbízásnak az a következménye, hogy más, esetleg hivatottabb írókat sikerült elhessegetni ezen témától. Arczképei alá W. Mór gyakran írogatta következő devisejét: *Mihi res, non me rebus submittere conor.* Leánya Rebeka = Regina = Rifke = Rive = Rimka oszt' Renée született 1862 január 18-án. A vele 1883 február 15-én egybekelt első férjétől dr. megyeri Krausz Izidortól 12 évnél tovább tartott házasság után elválván, az 1895 február 28-án született leányát Amália Lujzát (Málke Genendl) magával vitte a keresztvíz alá. Ezen ténykedésére az ő egykori sógora, néhai megyeri Krausz Lajos az ő mintaszerű végrendeletében elég érthetően meg is adta már a méltó választ. Második férjének Beretvás Endre cs. és kir. kamarás és főrendiházi tagnak 1902 október 21-én bekövetkezett halála után ismét férjhez ment fáji Fáy Bélához, aki szintén kamarás, akitől őt a pestvidéki törvényszék 1907. szeptemberben a férj hibáztatásával jogérvényesen elválasztotta. W. M. fiai *Ernő* és *Richard* apjuk halála után csakhamar katholizáltak — Fáyné kálvinista — Ernő 1906 május 30-án Párisban öngyilkos lett.

Zsigmond (זיגמוןד)

született 1836 november 13-án és 1873 december 18-án Raab Emmával, egy cs. és kir. könyvtáros keresztény leányával, házasságra lépett, élve a facultatív polgári házasság expedien-sével. Med. Dr. W. Zs. a bécsi alliance israelite alelnökének ezen házasságból eredő két leánya és pedig Emmy és Dr. Wahrmann Paula, a wieni nyilvános leánygymnasiumon a classica philologia nyilvános rendes tanára, kiváló romanista Mommsen iskolájából, anyjuk vallását követik.

Rosa

Az 1901 november 24-én, két évtizeden keresztül szenvedett súlyos betegség után, a halál önkénteseként elhunyt ezen fenkölt szellemű és aranyos jószívű Wahrmann leány 1874 július 25-én lett özvegye Goldstein Rudolfnak, a Goldstein H. és fiai egykori szörmeárú nagykereskedő cégében a fiak legifjabbikának, kivel 1857 november 4-én lépett házasságra. Leányaik egyikét Rezsint 1881 december 20-án

vezette oltárhoz Radó Vilmos immár nyugdíjas állami tanítónő-képezdei igazgató, a másikat pedig az európai hírv zongoraművésznőt Vilmát, dr. Adler Mihály, a Magyar Jelzálog Hitelbank cégvezető ügyésze 1889 május 14-én. Fianak a pár nappal orvostudorrá avatása előtt 1886 tavaszán a halálba ment Gerő Ernőnek halálát anyja Róza soha sem tudta meg. *Sándornak*, ki 1838 július 3-án született, és *Józsefnek*, ki 1842 augusztus 17-én született elhunytát a bevezetésben már kelteztem.

Wahrmann Juda

az 1868 nov. 14-én elhunyt pesti rabbinatusi ülnök és 1874 január 20-án elhunyt nejeének szül. Stuzker Serafine egyetlen gyermekük *Rosa* özvegy Jellinek Adolfné, VI. Podmaniczky-u. 31. sz. Serafine testvérhugát Hochmuth Ábrahám kulai aztán veszprémi rabbi már akkor vévén feleségül, amikor még a miskolczi »nemzeti iskola« igazgatója volt, ez által W. Juda vőtársa lett.

Wahrmann Jecheszkel-Ede

meghalt 1870 február 19-én 74 éves korában. Felesége Mandel Katalin dr. Mandel Pál többször megválasztott országos képviselő apjának nőtestvére meghalt 1862 augusztus 14-én. Gyermekük: *Fanny* meghalt 1895 márczius 8-án férje Blau M. Ármin, a Goldberger Sámuel F. és fia cég érdemes pénztárosa sirba követte 1901 február 16-án. *Zsigmond* meghalt 1872-ben. Az 1907 február 13-án 67 éves korában elhunyt nejeének, Amáliának, Rothmüller Dávidnének tőle származó gyermekei Mór, József, Klementina, Regina és Gizella. *Elise* meghalt. *Lipót* meghalt 1899 október 14-én. Özvegyének Birman Máriaának első férje Bleuer Ármin is unokája volt Wahrmann Izraelnek, amiért is mindkét férjétől származó gyermekei W. I. dedunokái. *Rosa* Kisfalvi Jakabné meghalt. Dr. Wahrmann *Simon* orvos, kinek felesége König Regina és egyetlen gyermekük Ede bankhivatalnok. *Sámuel* és *Móritz* régen meghaltak.

Wahrmann Ábrahám Salamon

az 1893 november 6-án, 84 éves korában elhunyt híres óbudai kántor és az 1905 december 4-én elhunyt feleségének Goldstein Johannának egyetlen fiuk Izrael.

Áttérek elvégre W. I. leányaira. A fennemlített conscriptio alkalmával még csak ketten voltak itthon apjuk háznál, az akkor 20 évesnek beírt *Éva* és *Eszter*, aki utóbbiról sikerült megtudnom, hogy első férjét Hollaendernek, a másodikat Schönfeldnek hitták. Ez utóbbi a Rákóczi-úton levő »Fejér ló« szálloda második emeletéről az 50-es évek valamelyikében lezuhanván, szörnyet halt, leánya Ernesztine, az I. Mikó-u. 2. számú háznak, melyben lakik, tulajdonosa, özvegye néhai Bleuer Ignácznak, saját cousinjának, a »Fonciére« volt főtisztviselőjének, 1848-as honvédtisztnek és külföldi írók fordítójának, akinek egy fitestvére a Dorottya-utcában órás volt és pedig jó sokáig a »Nemzeti Színház« órása is. Egyetlen élő gyermekük, Andorine, énekesnő, nem egyszer hallatta jeles éneklését Wahrmann-requiemeken is. Bleuer Ignác egy ideig Wahrmann Mór jótékonyági tanácsadója és végrehajtója is volt és pedig a fennevezett Hollaender fiának, Sámuelnek, W. Mór czéggvezető cousinjának halála után. H-nek egy másik fia, Antal, a »Pester Flinzerl« nom de guerre alatt szerepelt régi német Pest brettlijein, egy H. leánynak, dr. W. Yidl Jakob ügyvéd anyósának férjét Aradon Kronbergernek hitták.

Volt W. Izraelnek még három leánya: a Nagykállóra férjhez ment *Bleuerné*, kinek fiairól fenn megemlékeztem már; az Eperjesre férjhez ment *Zeislerné* és az Aradra nőül vett *Hirschlné*. Ezekre vonatkozó közelebbi adatok felett ma még nem rendelkezem.

Weiss Izsák

הרב המופלג הנביר המפורסם רחום ומוקיר רבנו צדוק נשנב מה' יצחק ווייס זצ"ל

A mult XIX. század első éveiben Gálszécsről Galiczia Jaslói kerületébe Gorlice városkába költözködik fennevezett nagyapám, ahol őt mint Gálszécsről bevándorlottat — így közölte Wahrmann Mórral és velem dr. Weissburg Gyula, akkor még pesti segédrabbi — Reb Iczig Csecsevicz-nek nevezik, de nem sokáig. A pesti vásárookra szállított vásznaival és a szövőipar egyéb czikkeivel űzött kereskedelme csakhamar oly arányokat ölt, hogy a VI., Váczi-körút 1. számú házban raktárakat bérel és boltot nyit. Itt Pesten meg Reb Iczig Gorlice néven említi a zsidóság, az ő galicziai lakhelye után,

ahol valamennyi gyermeke születik feleségétől Krieger Rajzétól. Pesti üzletét, melynek spiritus rectora leánya Rive, majd korai ifjúságában unokája Wahrmann Mór, factotuma pedig Waldmann Lipót, a Fővárosi Orpheum igazgatójának, Waldmann Imrének nagyapja, vejének Mayer Wolfnak átengedvén öreg napjaiban, csakis a drága kövekkel való kereskedést folytatja még.

A mi nálunk zsidóknál gyakori eset, az W. I. vagyoni állapotának megbecsülése körül is előfordult. A rabbik, a lámdánok és bocherek bőkezű maecenását gazdagabbnak tartották, mint minőnek bizonyult halála után, amikor vagyonából özvegye hét fia és hét leánya osztozkodtak. Veje Szófer A. S. W., a pozsonyi rabbi, egy alkalommal עשיר דמיתה-nak mondta apósát. Megkérdezettvén mit ért ez alatt, azt felelte, hogy olyan gazdagot, aki bőséges pénzben és egyéb javakban dúslakodik, ami nem soknak adatott a sorstól. Van ám — úgymond — עשיר ריבנו is, ilyen mindenki lehet השמה בהלך (Aboth IV. 1.), kisebb, akár semmi vagyonnal is ez utóbbi az előbbiét felülmúló jólétnek örvendhet.

Istenfőljamborságának 1841. évi április hó 6-án 5601 peszach második napján nyújtotta ötletes tanuságát; ezen nap előtt pár héttel ő, ki öregségére megvakult, szemorvosi műtétet végeztetett magán; a hályog eltávolítottván, orvosai neki a sötétített szoba elhagyását még márczius havában megengedték; de ő ez engedélyvel nem élt, ott maradt sötétített szobájában a 201-ik מחר נהל momentuosus szerdjáig ápril. 6-ikáig, hogy szeme visszanyert világát legelőször a קדוש ההמה áldásmondásaival hálálja meg Istenének, a nap, a világosság, a világ mindenható teremtőjének. A mult XIX. században 1813-ban, 1841-ben, 1869-ben és 1897 ápril. 7-én (mindig szerdán, a teremtés negyedik napján) ismétlődött ezen csillagászati momentum, melyről a »Pesti Hirlap« 1897 évi 97-ik számának 8-ik oldalán »Zsidó dolgok« czím alatt olvashatni egyet-mást; 1925-ben lesz a 204-ik. Nemsokára meghalt ő is, őt túlélte felesége is.

Nagyapám és nagyanyám elhalálzásuk keltjét puhatolva egyetlen még élő leányuktól, Hirsch Esztertől, Novitargból, csakis elhalálzásuk évfordulóját »jörzeit«-jukat, apját, mely adar 27-ikére esik és anyját, mely tévész 17-ikére esik,

tudhattam meg. Hogy melyik éve — hány éve, azt ő maga sem tudja már. Szegény feje! Eszter עֵשֶׁר kivételével mind meghalt gyermekeiket zsidó neveiken sorolom fel a M. Zs. Sz. phonetographiájával. *Majse* (Tarnow). — *Bórech* (Gorlice), akinek gyermekei közül ismertem Better Amáliát, Nagysároson, József-t és Adolf-ot Wienben, Eljóküm-öt Borosjenön és a budapesti IV. ker. reáltanodába járt Jakabot Csernowitz-ben. — *Mordche* (geometer). — *Eljóküm* (Zboró), akinek fiától Mózes-től a zborói rabbitól folyó 1907 évi február 2-án kelt néhány adat áll rendelkezésemre. Nagypánk »csecevecz« jelzőjét ezen cousinom tagadja. A folyó 1907. évben Gleichenbergből Budapestre intézett egy levelében Weiss Jacob kurimai (Sáros) rabbi, Eljóküm unokájának mutatja be magát, mit ezennel regisztrálok. *Jaszele*, Lembergben volt tekintélyes szállítási és bizományos üzlete. Felesége családi neve Bardach. Fiát, Dr. Weiss Mór, csernowitzi ügyvédet és leányát, Henriettét is ismertetem; azt is tudom, hogy egyik vejét Rapoport-nak, a másikat Póráz-nak hitták, de nem tudom azt, vajjon ezen unokaném R.-né-e vagy P.-né. *Wolf* 1840—42-ben apja miskolczyi fiókjának társtulajdonosa.

Feleségétől, Fannytól, Fischmann E. Mózes és Berger Hanna leányától, per procuracionem vált el fiuknak Vadász Edének, ezen adalékok szerzőjének, Miskolczon 1842. évi szeptember 5-én hétfőn י"ב באב ה'ת"כ bekövetkezett születése előtt. Meghalt 1882 május 27-én szombaton. Vadász Ede felesége, Baumgarten Eszter, született Balassagyarmaton 1856 július 2-án, fiuk iurdr. V. Imre szül. 1879 ápril. 23-án és fiuk V. Ernő, a k. k. priv. Allgemeine Verkehrsbank Wien fiókjainak főnöke, született 1881. év április hó 4-ikén. Mind a kettő Budapesten. *Lévi*. — *Chave Léé* 15 éves korában 1833 augusztusban Komáromban tartotta esküvőjét Szófer Mózes, pozsonyi rabbi 18 éves fiával, Ábrahám Sámuel Wolffal. Meghalt 21 évig tartott özvegységében, 74 éves korában 1892. év január 24-ikén. Néhány exaltado avval gyanúsították és rágalmazták, miszerint atyafilátogatások alkalmával Pesten megszegve apósa végrendeleti tilalmát, »sátlit« visel; hát ez nem igaz! Igaz azonban, hogy regényeket olvasgatót és ezáltal sógorának, Szófer Simon krakkói rabbinak, a »התם סוֹסֵר« végrendelete egy másik pontjára vonatkozó magya-

rázata folytán azon végrendelet ellen mégis vétett. Ezen végrendelet egy pontja ugyanis így szól: כִּסְפֵי רַבִּי אֵל תִּשְׁלַח יָד בְּכִסְפֵי רַבִּי מֹשֶׁה דֵּסְסָו: ne nyúljatok rabbi Mose Dessau vagyis Mendelssohn Mózes irataihoz, mely magyarázat mellett — azt hiszem — a jádnak a rmád-dal való rímélése is szól; Sz. Simon azonban, a nem quadratbetűkkel írott rés és chesz könnyen összetéveszthető hasonlóságuknál fogva, a rmád rés betűjét chesz-nek olvasta, a rmád-ból imígyen רַבִּי lett és ezáltal a mondat értelme is módosult következővé: regény könyvekhez ne nyúljatok.

Rivé-ről, Wahrmann Mayer Wolf feleségéről, a szépségéről és energiájáról is híres ezen prototyp »méchje-veib«-ről, itt csak ennyit. Valahányszor Amália leánya a francia nyelvmester jövelete alkalmával W. Möriczka játszótársait, a kis Falk Miksát és a pesti kereskedelmi akadémia nagynevű igazgatójaként meghalt kis Levin Jakabot testvérétől elzavargatta, ő mindig ott marasztalgatta őket e szavakkal: »jól viselik majd magukat és ők is tanulnak«. Halálát szívburokvizeny okozta; két és negyedével utána meghalt férjeét is. Úgy hallottam, hogy ezen betegséget házastársak gyakran acquirálják egymástól. — *Szöre*, férjezett Korngold (Niepolomice, Podgorce mellett). — *Büne*, férjezett Ortner. Fia Ortner Sámuel volt, rőfűskereskedő és többszörös háztulajdonos, 80 éves korában, folyó 1907. év márczius 14-ikén követte sírba feleségét, Neuer Zsófiát. Fiatalkori zsgoriságát öregségében hatványos jótékonyssággal expiálta. Most meg visszaéltek bőkezűségével. Egy ízben több jeltelen sírhoz emelendő sírkőre kéregették segélyét; kaptak tőle másfélezer koronát, — a sírok máig is jeltelenek. Egyetlen fiát, Rezsőt nem ismerem; számos leányai közül csak a Nord & Czerkovitz-czégben Nord Mór barátom feleségét. — *Séndeke* Stieglitz. — *Fradele* Osterjung. — *Eszter* Hirsch. Azt hiszem, hogy a volt magyarláposi rabbi Reb Jajkel-nek az özvegye.

Weiss nagyapám családjához még csak a következőket fűzöm. A mult század közepén Miskolczon egy Weiss Eljóküm (Álküm) nevű szabóhoz, apám cousinjához küldöttek, járogattam. Leánya Hani elszegényedett.

Ugyancsak atyafiságot folytatott velem Miskolczon a »Pest városához« címzett szálloda tulajdonosa, néhai Fejér

József, aki anyjának csak zsidó nevét tudom, Slajme Bórechtén. Fiai egyike, Fejér József numismatikus. — Él-e még Römer Mihály, egy nagyszámú és jómódú család tisztos feje? Nagyon régen láttam a Wahrmannoktól atyafinak elismert ezen zsákost, az eszlári Römer testvérbátyját. Ma se mernék rá fogadni, csakugyan Krieger volt-e Rajze nagyanyánk vezetékneve, amint azt Weiss Mózes zborói rabbi vitatja és nem-e Römer, ami mellett a Römerekkel való atyafiságunk szól.

Még csak ennyit! Haragom nehéz elfojtásával már eddig is kénytelen voltam nem ignorálhatni egyik-másik mesümed-ünket; szívem meg-megújuló fájdalomát leküzdve, egyik-másiknak halálát önkéntesnek jelezni. Hát kérem szépen, ami az öngyilkosságok általam történt megemléstés és el nem hallgatását illeti, csak néhány névre utalással válaszolok: Quetelet, Krafft-Ebing, Lombroso, Laufenauer, Wagner von Jauregg etc. *ודי לחיבתא ברייתא*.

Ami pedig a hitehagyottak elnevezését illeti, higgyék el kérem, sem a bennmaradtakat nem akartam evvel bosszantani, sem őket csúffá tenni, ezt elvégezték már ők maguk.

Venio nunc ad fortissimum:

Szófer Mose.

A *התם סופר*, az orthodoxiának ezen hatalmas és jelszóvá szellemült vezéralakja, született apjának Sámuelnek, ennek feleségétől Rézltől, Frankfurt am Mainban 5523 tisri 7-én, pénteken. Tanítóját, Adler Náthánt elkiséri Boskowitzba, Morvaországba. Szemnitzben házasságra lép a prossnitz Jerwitz Móse leányával, aki meghalt 5572-ben. Ettől nem születtek gyermekei. Miután Strassnitzban és ezután Nagymártonban rabbinskodott és több nagy és hírneves zsidó község meghívása folytán azok rabbinusi székei közt válogathatott, 5567 lech-lechó hetének keddjén, 1806 okt. 21-én elfoglalta a pozsonyi rabbi-széket, melyet 33 évig töltött be, 5600 tisri 25-én (csütörtökön, 1839 október 3-án) bekövetkezett haláláig.

A 119-ik zsolnárnak, vagy ahogy az evangélikusok nevezik, az arany abc-nek 18-ik versében foglalt *והבשר נלמא* szavak elseje adja a 33 évnek, másodikika pedig az 567-ikinek a betűértékét. Sz. M. második felesége, akivel Kismartonban

esküdött meg, Szórl volt, a Kismartonban 5522 márcusván 11-én született és 5598 tisri 13-án (1837 október 12-én, csütörtökön) elhunyt poseni rabbi, Eger Akibának második leánya, annak első feleségétől Glikchétől. Sz. M. harmadik felesége volt az 5592 veadar 18-án 1832 márcz. 20-án elhunyt óbudai rabbi Heller Hirsch özvegye, kit 5595-ben vett nőül. Élete főművének, a halacha nélkülözhetetlen kincsesházának, a czíme, a *התם סופר* az ő személye nevévé idomult.

Gyermekei Sz. M.-nek csakis második feleségétől, a 42 éves korában elhunyt Szórl-tól születtek és pedig 4 fiú és 7 leány. Fiai:

Ábrahám Sámuel Wolf, született 5575 adar elsején, (szombaton, 1815 febr. 11-én), meghalt 5632 tévész 19-én (szombaton, 1871 decz. 30-án). Róla és családjáról lentebb külön kimutatás számol be.

Simon nagymártoni oszt krakkói rabbi, volt osztrák Reichsrath-képviselő, szül. 1821-ben, meghalt 1883 február 23-án, pénteken. — 1865 tavaszán Wienből Pozsonyba a Dunán lerándulójában a gőzhajó Hainburg közelében zátonyra jutott. Ekkor távsürgőnyileg kért élelmiszereket, főképen italokat vittek ki neki a »Drau« bordjára. Órák hosszáig folyt parlamentirozással nagynehezen lehetett rábírní őt, hogy azt csónakbaátszállással hagyja el; kál vohajmerrel indokolta csökönnyös vonakodását: »csak nem bízom magamat ezen kis teknőre, mikor ezen nagy alkotványon is baj érhetett«. Pápán lakó fia, Akiba ekkor útítársa volt. — Még a Schottenthor közelében fennállott ideiglenes »Reichstagsgebäude«-ben a Taafe korszakban egy fontos ügy tárgyalása alkalmával, az ülés öreg estéig is elnyúlhatónak ígérkezett, Sz. Simon az esti szürkületnek a *יין נטחה* véghatárának beálltakor távozni készült. Pártjának minden egyes szavazatra égető szüksége lévén, egy Whipper a szökevénynek útjába állott és őt a pártfegyelemre hivatkozással marasztalgatta és Szófernek, ki az elodázhatlan Gottesdienst-tel is mentegetődzött, e német közmondással — Herrendienst geht vor Gottesdienst — válaszolt; Reb Sime Króke — így is hítták — nem maradt adós a szellemes riposttal, mely így hangzott: Wie ich glaube, haben wir Abgeordnete nicht Herren, sondern dem Volke zu dienen. A párbeszéd Sz. S., a kolomeai képviselő azon koncessziójával

ért véget, mely szerint marad, ha jó negyedórán belül kilencz 13 évnél idősebb zsidót kerítenek neki és az így létesült minjáznak a parlament valamelyik termét felőrára rendelkezésére bocsátják. A paktum létrejött, a Whipper kocsijába vetette magát és csakhamar még két megtelt fiakertől kivette diadalmasan visszatért. A közel Salzgries-en toborzotta a minjant ... .. a fekete herceg Liechtenstein Alajos.

József Nagysúron, Pozsony mellett gazdálkodott és 1881-ben 63 éves korában meghalt.

Iezig Léb gyermekkorában hunyt el.

Hindl Ehrenfeld David Hirschné, néhai E. Sámuel הרב דוד nagymártoni, néhai E. Saul szikszói és néhai E. Jesája sárospataki, valamint E. Simon nagymihályi rabbiknak és Akibának reb Májrem Trebitsch fakereskedő vejének anyjuk.

Gill, előbb Kornitzerné, majd oszt' Spitzer Salamonnak, a nagy »Schiffschül» rabbijának a felesége.

Jitl Geigerné (Eperjes).

Szimche Lehmanné (Pozsony) él még עמיש

Recha Friedmanné (Nagytapolcsány).

Rézl és *Eszter* lánykorukban haltak meg.

Szófer Ábrahám Sámuel Wolf a הרב אברהם.

Apjának a pozsonyi rabbiszékben és jesiba élén utódjáról, kinek mint nagybátyámnak házában 1864-ben és 65-ben mindennapos, tőle jó szemmel látott vendég voltam, ezen folyóiratban is, de bővebben dr. Weissburg Gyula »Jövő» című hetilapjának 1898. évi január 14-én kelt 2-ik számában, ott és akkor még mint Anonymus közöltem különfeléket.

Mielőtt jelen közleményeim szerkesztéséhez hozzáfogtam, a már meglevő jegyzeteim ellenőrzése szempontjából is, gyermekei legifjabbikának, kedves cousinomnak, Salamonnak Beregszászon megjelent, Munkácsón 1893-ban Blayer & Kohn betűivel 68 nyolczadrét lapra nyomtatott הוש המשולש című Eger Akiba és a két Nagy Szófer életrajzait tartalmazó füzetét olvasva, arról győződtem meg, hogy újabbat, lényegest, az általa közlöttekhez nem toldhatnék már. Nem hallgathatok el azonban egy érdekes, még sehol sem olvasott epizódot, melyet Bad-Hallban 1875-ben közölt koromlai Schey Károlylyal és

velem a budapesti juniusi árvizkárosultak javára, tiszta ezer forintot eredményező, általam, akkor fővárosi tanácsjegyzőtől rendezett tánczestély alkalmával a vállalat védnöke, Rohan Viktor herceg, vezérőrnagy. A Kszáv Szófer 1852-ben egy nagyobb küldöttség élén köszönte meg a fiatal császárnak azon legkegyelmesebb döntését, mely véget vetett azon tilalomnak, mely szerint itt a palesztinai hitsorsosok részére segélyadományokat gyűjteni, a segélypénzeket oda kiszállítani nem szabadott. Alig zárult be a kegyesen fogadott és elbocsájtott küldöttség mögött a burg fogadóterme és a küldöttség egy tagja meglepedkezve helyzetéről elkiabálja magát: »Unser malchüs ... .. e chosiv ... .. hündert jör zal er lén«, a küldöttség tagjait magával ragadván — exempla trahunt — ezek harsány Ómén-nel felelnek. Az etiquette-ellenes zaj az antichambreből a császár termébe is hallatszik, onnan egy szárnységéd kijön és a küldöttség halálra sápadtan reszkető tagjait kérdőre vonván, bocsánatot kérő magyarzatokról jelentést tesz a felségnek, aki »das walte Gott ... .. ich danke ... .. man lasse sie unbehelligt« szavakkal vet véget az ijedelmes helyzetnek.

Élete utolsó évében 1871-ben, ekkor öcsésével, Simonnal együtt Marienbadban keresett gyógyulást, enyhülést. Mikor vége közeledtének érzülete fogta el, arra kérte érte imádkozó környezetét, hogy a szokásos szoltárokat úgy mint apja is rendelte, az 57—59, és a 75-ikkel toldják meg. Mindanegy zoltár két kezdő szava אל ה' שיהיה. Apja székében 33 évig ült גל עיני ואביסה Szombaton 5633 יש טבת 1871 december 30-án szállt el nemes lelke az ő szép testéből. Szabadjon nekem is jellemezni őt ... .. csak három szóval: Uri ember volt. — Feleségéről fenn Weiss-éknál szó volt már.

Gyermekeik: *Szórl*, Strasser Jakob Léb felesége (Pozsony). Ezek fiai: Jonathan, az országos aut. ortodox iroda főlevelezője, Akiba tokaji és Salamon debreczeni rabbik, Ignác nagyváradai konzervgyáros; Rajze nevű lányuknak férje pedig Schlesinger Akiba, a legendariai Rodis fia és a Schlesinger József budapesti és wieni zsidókönyvkiadó czég társtaga. *Róchl*, Deutschné, meghalt 1906-ban Hagymásláposon.

Akiba Miaván és *Majse* Vámosudvarhelyen, Kisküküllő-megyében gazdálkodnak.

Rabbi שמחה בונם Szófer Bernát.

A harmadik egymásutáni Szófer a pozsonyi rabbiszékben és jesiba élén, apja ezen örökébe apósa reb Perecz Neumann wieni selyemárúkereskedéséből lépett. Erős meggyőződéssem, hogy szerénységéből eredő azon tépelődése, nem fog-e majd esorbulni alatta két nagy elődjének örökhagyományá, nem fog-e majd elhomályosulni intézményeik fénye, megőrölte őt és búskomorrá változtatta ifjusága vidám temperamentumát. Hozzájárult a baj fokozásához a magyar zsidóság keblében az ő rabbinussága kezdetekor hevesebben dülő felekezeti viszály, melyben neki, a béküelény természetűnek invita minerva kellett vállalni a »Rufes im Streite« szerepét, mely tényleg másoké volt; ő csak a czéggér; fényes szelleme csodálatosan sokáig tartott ellenállás után, idősb fiának, pár év előtt beállott halála folytán is elhomályosult; Izrael egyik Pharusa összeroppant. Meghalt 5667 kiszlev 15-én, 1906 deczember 2-án Frankfurt am Mainban. Én, aki benne nemcsak egyik legelőkelőbb cousinomnak, de ifjúkori barátomnak elhunytát gyászolom, róla gyászéve letelte előtt többet most nem írok.

Feleségével, fennevezett Neumann leányával, 1865 tavaszutóján kelt egybe Wien melletti Badenben, szomorú auspiciumokkal. Nehogy a költséges lakodalmat el kelljen halasztani, nagy betegen ment a »chüpe« alá; ágyba dőlt; dr. Dietl wieni híres sebésztanár a perinaeum-on végzett sikeres műtéte és a »kisasszony-rebeczin« gyöngéd ápolása végre kiségették a hetekig nyomta ágyából. A tragice kezdődött házasságnak egy komikus epizodja is jut itt eszembe. Akkor, úgy emlékszem 1872-ben, az újságok is kisserkesztették, Marienbad kurlistájából a következő bejelentést: Frau Rosa Schreiber Oberrabbinerin samt Gemahl etc. etc. aus Pressburg. A »samt Gemahl« azóta szárnyat öltött ma röpige. Vajjon hogy írta be magát anno dazumal, mert oda is járt, a jaffai tengeri fürdő kurlistájába, nem tudom.

Fiukról rabbi Szófer Akibáról, a pozsonyi rabbiszékben alig egy éve, a jesiba élén már régebben az egymásutáni Szóferok negyedikéről most még egyebet nem közölhetek, csak azon héber szöveget, mellyel látogatóg jegyén köszönte meg az apja elhunytakor hozzá intézett részvétynyilatkozatokat:

ב"ה
יִקְבַּל בּוֹהַרְבֵּי תּוֹדוֹתַי עַל אֲשֶׁר בֵּרַכְתָּ תַּחֲנוּמַי בְּבִרְכַת הַיּוֹצֵאת מִקֶּרֶב
לִבִּי נֹאמָן עַל שֶׁבֶר הַגּוֹדֵל כִּי נִלְקַח עֶמְתָּהּ תַּפְאֵרַת רִאשִׁי נוֹר פֶּאֶר כָּל יִשְׂרָאֵל
אֲמִתּוֹר הַהַיֵּן וְצוֹקֵל וְדִ יִרְפֵּא אַת שְׁבִירַתּוֹ וְיִגְדוֹר פִּרְצוֹתַי וּפְרָצוֹת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
בְּרַחֲמִים אֲבִירֵי.

עֲקֹבֵא בִן הַהַיֵּן מַהֲרֵשׁׁׁב סוֹפֵר וְצוֹקֵל חַבִּימֵי
אֲבִיר דָּקִיק פִּיב יְעִיר.

Rabbi Sz. Akiba felesége, Eugenia, nagybátyjának Iczig Lébnak nagyműveltségű leánya, kivel házasságra lépett Drohobyczon 1899 deczember 6-án.

Hindl, Hirschné (Nagybánya) Iczig Léb a drohobyczi nábob, a szentföldi zsidóság galicziai nőszija, őszinte fájdalomamra is, elhunyt folyó 1907. évi június 25-én, ezért is nem találkozhatván ezen tisztelt cousinommal az idén, mint évek óta rendszeresen, Marienbadban, hol az általam nagyrészt ismert családjá valamennyi tagjaira vonatkozó adatokat tőle rövid úton kaphattam volna ... ezen hiányt a gyászév letelte után szabadjon majd pótolnom. Ha nem pótolhatnám, maradjon majd a hézag וְכִי לַהֲיִין.

A nőszí czím ifjabbik fiára, Dávidra, ment át, aki Kassán 1898 október 18-án lépett házasságra Scharmann Serenával és most Kassáról, hol banküzlete volt, Drohobyczra költözöködött. Bátyja, Sámuel, Budapesten szintén banküzetekkel foglalkozik.

Érdekes, hogy a drohobyczi petroleum-nábobok Drohobycz-Boryslaw-i tíz kilométeres vicinális vasútján az üzem és forgalom szombaton és zsidó-ünnepeken szünetel.

Itt ragadom meg az alkalmat annak hangsúlyozására is, miszerint perczig sem ámitok senkit avval, hogy adalékaim tökéletesek; azok csak lelkiismeretesen pontosak és bőségesek; bár néhány nagy emberre vonatkoznak és csak is nagy fáradózással szerethetők be azok ... .. még annyi köszönet sincs bennük, miszerint gyűjtőjük az in magnis ac voluisse sat-tal vizagsztalódhassék.

Rabbi Sz. Simon egri rabbival húsz év előtt vitám volt. Ő akkor alapította itt a hordárok »Somré sabosz« egyletét; én azt vitattam, hogy minden zsidó ipso mosaismo sajnmér sáros; bár nem vagyunk egymás haragosai, mégsem beszéltem vele azóta, de találkoztam vele minden tavaszkor ....

a Franck-kávé של פסח hecserjein. *Rajze*, Freyné (Dunaszerdahely) fiuk Mayer rabbi Nagysurányon. *Salamon* azelőtt Derecskén, most Beregszászon rabbi.

Fischmann Mózes miskolczi és borsodmegyei rabbi.

לכבוד אהובי תלמידי הרב המופלא מו"ר הרר אברהם ליבשיץ. Ezen megszólításban részesül dédapám, kinek emlékére az én zsidó nevem is אברהם, a nagy Landau Ezechieltől, annak azon 15-ik responsumának élén, melyet a נרע ביהודא מהוראי תניא חלק יורה דעה közöl.

Az 1829 október 22-én elhunyt ezen Libsitz Ábrahám, Csehországban, Neuhausban kerületi rabbi volt és még mint סני נהר is folytatja kis jesibája élén a tanítást. Anyját — így tudom ezt egy a pesti ש"ס chevranak ajándékoztam imádságos tábláról — Leának hívták. Két fia volt: Jecheszl Majse, az idősebbik és Nószn Dóvid, az ifjabbik. Én csak az idősebbikre, az édes anyám apjára és családjára, vonatkozó adataimat közlöm majd imittén és pedig a Wahrmannokra, Weissokra és Szóferekre vonatkozó fentebb közölt adataimmal egyidejűleg, azon atyafisági illetve sógorsági nexus folytán, melyet nagybátyámnak Fischmann Simonnak Wahrmann Reginával és Weiss Wolfnak Fischmann Fannyval kötött házasságaik létesítettek. F. Mózes született 1795 február 20-án, a nála három évvel idősebb feleségét egy morvaországi trieschi jómódú kereskedőnek Bergernek leányát, Hannát — aki meghalt 63 éves korában 1856 februárban — mint 16 éves legény vette nőül; hiszen ennek majdnem egész hozományát és a maga vagyonának 80 százalékát vesztette el az 1811-iki osztrák államtönk folytán. Hogy Nikolsburgon és Trebitschen kívül egyébütt is volt-e jesibán, nem tudom. Azt sem tudom, vajjon hazánkba 1836-ban 41 éves korában történt bevándorlása előtt, csak egyhelyt volt-e rabbi a morvaországi Schaffa-ban, ahonnan Miskolcra került, avagy egyébütt is, például Csehországban Myskewitzben, ahol gyermeke is született. Mindegy! A M.-Zs. Sz.-t csak a magyarországi rabbi érdekli... ilyen pedig négy évtizedig volt.

F. M. a harminczas években a Wien melletti Badenben fürdőzve, az ott időző Szófer Mózesnél tisztelgett, kinek a 35 éves délcegz rabbi csakhamar különös kegyeibe jutott.

Kellett pedig ez ismerkedésnek már 1832 július 22-énél jóval előbb, talán még 1831-ben létesülnie; mert mindketten jó színben látták ugyancsak Badenben a fennemlített napon Schlönbrunnban elhunyt reichstadti herceget. Aki a morvaországi zsidók 1848 előtti polgári állapotáról, az őket quasi numerus claususba szorító gyalázatos házassági rendeleteket és az ezekből folyó (*familiariten-migranten*) nyomorúságos viszonyokat ismerve, fogalommal bír, az természetesnek fogja találni azt is, hogy F. M. felhasználva Szófer Mózesnek vele szemben el nem titkolt rokonszenvét, esedezett hatalmas protectoránál, hogy az 5 akkor már megszületett illetve serdülő fiaira való tekintettel is, ajánlja be őt alkalmi üresedéskor valamely magyarországi zsidó község rabbiszékébe. Nem hiába kérte... Paszelburg (burg?) Ábrahám miskolczi rabbi halálával megüresedett az ország egyik legnagyobb zsidó községének rabbiszéke, amellyel az egész Borsodmegye főrabbinusi cím és hivatal együtt járt. Különbön is, de azért is, mert a miskolczi rabbinátus kompetenciája az egész Borsodmegyére kiterjedt, be kellett várni a tekintetes vármegye KK. és RR. jóváhagyását, mely 1835 július 31-én megadtván, Fischmann E. Mózes feleségével Berger Hannával és még tíz tagot számláló családjával — csak 11-ik gyermeke Czili született Miskolczon — 1836 márczius 27-én vasárnap foglalta el állását, melyet 1874 december 16-án szerdán délután 2 óraker bekövetkezett elhunytáig töltött be. Második felesége, kivel élete utolsó 16 évét töltötte el, egy Hunfalváról elvett szepesi özvegyasszony, visszament a Szepességbe. F. Mózesnek csakis Berger Hannával nemzett gyermekei a következők:

Róchl férje Davidsohn David Kaboldról; Irinyi gyufáinak a hazában egyik legrégebbi gyárosa. Tönkre menvén, tanítással foglalkozott 1870-ben bekövetkezett haláláig. Kis József, hazánk dicső poetája is kosztos-tanítványa volt. Fiukat, Ábrahámot, egy téglagyár pénztárosát egy munkás — mert utalvány nélkül nem adott neki előleget — agyonlőtte, aztán magát 1903-ban. Egyik leányuk Juli Kótajra ment férjhez, a másik Peirl férjével Seligman czukrásszal Amerikába vándorolt. Peirl 1849-ben történt születésekor Miskolczon Tscheodajeff egy kozákja lóháton ugratott a betegágyasónak szobájába, mely a félemeleten volt; gratulált neki; egyet rántott a

kantáron és lovastól leugrott a félelemeletről. Davidsohn Davidnak Pozsonyban még élő cousinja az agg lámdán reb Dovid Lákenbach vezetékneve Neumann. Apáik fitestvérek voltak. Davidsohn-Neumann!! pendant a Mattersdorf-Wahrmannhoz.

Jakab és Sije (József-Antal) ikrek. Jakabnak és feleségének néhai Rosenfeld Mayer nagyváradai rabbi leányának Leának fia József és leányuk özv. Guttmanné Cheile. Ez utóbbinak fia Ármin, Gerő Attila, aki a M.-Zs. Sz.-ben is gyakran pöngeti lantját, férje Cserhalmi Hecht Irén írónőnek. József Antal a szabadságharcban mint hadélelmezési tiszt vett részt. Szemere Bertalan, ki vele mint a szilvási gróf Keglevich titkárjával ismerkedett meg, mint futárt vette nehányszor igénybe, amiért is pár hónapig az aradi casamatákban volt elzárva. Hazajövet szállítási üzlete volt Gröz Leo-val, később társa volt sógorának Gretsch Emanuélnek, aztán a miskolczi izr. hitközség jegyzője. Feleségül vette Tiszafüreden Ernst Emmát. Egyik fíjuk Newyorkban 239 East 18-th St. dr. Fishmann Arthur orvos, a másik Fodor Lajos biztosítási titkár Sarajevóban. Álljunk meg itt csak egy kissé!

Mondok ezen ikrek gyerekkorából egy mesét, legkevésbé azért, hogy adataimat fűszerezem vele, hanem a belőle leszűrhető okulás és tanulság kedvéért. Ha saktert valami szabályellenességgel terhelnek, vádolnak és a hitközségnek erga ritualia legelső öre, a rabbi őt a vizsgálat tartamára hivatalától függeszti, akkor a terhelttől, akár az áristomra ítelt katonatisztól a kardot, elveszi a chalifnak nevezett metszőkést. Elveszi néha a kifogástalan saktertől is revisió céljából. A két nebuló Jakab és Sije valahogy kézrekerített apjuk szobájából egy efféle chalifot; Jakab a sakter szerepét vállalta, Sijének a borjuét osztotta, ennek a nyakán — szerencsére a főütérig nem hatolt — vágást ejtett és a vérző borjut re bene gesta a patakba toltta, ahonnan a közel malom molnárlegényei a fuldokló és vérző fiuskát kifogták. Orvos csakhamar kéznél volt, a sebszéléket összevarrta. A »borju«, ki Miskolczon ezelőtt négy vagy öt éve circa 85 éves korában meghalt, több mint tíz évvel élt tovább a múlt század 90-es éve elején Nagyváradon elhunyt »sakterjánál«. Fogadni mernék arra, hogy a tetemét mosdató chevraisták a nyakán észre-

vehették hegyvarratot a vitéz honvéd sebe nyomának tekintették.

Fanny פנינה בת יהודה édes anyám, ki 1906 december 21-én pénteken טבת 7 közel járt munkás, igénytelen és jámbor élete 89-ik évéhez. Aki érti azt, hogy a lelkeszi szónoklatok legnehezebb fajtája a casualis praedikációk és ezek leghálátlanabika a halotti beszéd, melyet legkevésbé azok hallgatják, akiket leginkább illet, az a hallgatóságát mindig elragadó mesterszónoknak dr. Bárány József kecskeméti főrabbinak édes anyámat elbűcsuztató praedikációját, mert »in der Beschränkung zeigt sich der Meister«, Bárány remekeihez sorolhatja. (Fogadja ő főtisztelendősége ezúttal is halás köszönetem és kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.)

Édes anyám életének csak egy vonásáról hadd tegyek itt is említést; hajlott a telepathia felé. Egy éjjel ugyanis, már Miskolczon laktakor, nagybátyáról Fischmann Nathan Dávidról, édes apjának Csehországban maradt egyetlen testvéröccséről azt álmodta, hogy az tachrichimjaiba öltöztetve fekszik koporsójában. Pár nappal ez álom után a posta meg is hozta F. N. D. halálának hírért, mely szerint nevezett ugyanazon éjjel hunyt el, amikor nieceje őt halottnak álmodta. Minthogy életében még néhány álom valósulst és egyetmást a mult XIX. század 30-as és 40-es éveinek romantikusai és az 50-es évek elején paslotában, kunyhóban úzótt asztaltánczolatás is istápolt, annál fogva meg volt benne a spiritismus iránti hajlam, bár soha nem is vett részt efféle seance-okban és egyébként sem érintkezett — hiszen úgyszólván senkivel sem érintkezett — a spiritismus adeptusaival.

Első férjétől 1842-ben elválván, másodsor ment férjhez 1853 február 22-én Schönwald S. Vilmos akkor balmazújvárosi kiskereskedőhöz, aki született Tiszalöknön 1820 július 3-án. Ez a vágújhelyi jesibáról Galicziába Bialára került házitanítónak, innen Miskolcra, hol boltocskát nyitott és ahonnan Balmazújvárosra költözködött, ahol tönkremenvén, 1856/7-ben Debreczenben és 1857 őszétől fogva Kecskeméten az izr. hitközség iskoláján a héber tárgyak és a rajz tanítója és 1875 őszéig, mikor opacitater in corpore vitreo nevű szembetegség megvakulással fenyegeti és hivataláról lemondva, ismét boltocskát nyit, melyből azonban csakhamar kipszutul,

magának és merem mondani, hitközségének, valamint egyéb több hitközségnek üdvére, hasznára. A megvakulás, melylyel nem kisebb tekintélyek mint Arlt, Hirschler, Jäger, Schulek fenyegették a ma 88-ik évében ש"ע is kaligrafice irogató akkor 55 éves férfiút, hálisten be nem következett és a hivatalát többé vissza nem kaphatta hebraista, fokozódott buzgalommal fogott első szerelme a ת"ת és a talmud műveléséhez, ahol fényesen bevált, mit jelesebb tanítványainak névsora implicite bizonyít. Ezen névsorban ott találhatni a budapesti rabbiseminarium valamennyi kecskeméti származású egykori rabbinövendékét, valamint Barna Jónás igazgatót és tanügyi író, továbbá a Driethomában (Trencsén) született dr. Fuchs Sámuel, a Luxemburg főhercezség főrabbiját és a firenzei collegio rabbinico növendékét, Friedenthal Ármin urat. Legtöbb tanítványát ingyen tanította. Ezért is egyéb erényeieért is közbecsülésnek örvend. A rabbiképezde könyvtárának legelső alapjához már 1875-ben egy rekesz értékesnél értékes héber és modern könyvvel és folyóirattal járult.

Simon Hirsch ש"מ"ן 1846-tól 1879 január 14-ig, mikor Budapesten engem látogatva, lakásomon szívszélhűdés folytán 58 éves korában meghalt kecskeméti rabbi. Nikolsburgban tanult, ahol a piaristáknál a gymnasiumba járt és akkori bölcsészeti tanfolyamukat hallgatta. Kiválóbb jesibái közül az ungvárit emlegette legtöbbször. A szabadságharc idején két ízben vetették fogságba, persze osztrák táborkok. Első ízben Haynau, ki 1849 július 27-én Kecskeméten üti fel hadiszállását, ott »eneleg« a zsidókkal, azokra több százezer forintnyi hadisarczot kivelve. (Haynau ezen örületes parancsát a M.-Zs. Sz. VI. évfolyamának 188-ik lapján olvasható 176-ik kútfő közölte már, amiért itt csak rámutatok.) Maga elé citálja előljárójukat, néhai Schweiger Salamont, Márton apját és rabbijukat F. Simont és rájuk förmed: »Maguk zsidók, ez már maga Verbrechen; de még Rebellek is — ez dupla Verbrechen; maguk tehát akasztófára való Verbrechenek; minden teketória nélkül becsukta őket, de harmadnapra épúgy kiereszteti őket. Szombat is volt és vasárnapra, úgy mint az idén תשעה באב תר"ה is esett, szombatot tréfít nem, vasárnap, a zsidóság második legnagyobb bűjtje miatt, még kósért sem fogyasztván; a főhadiszálláson

volt, egy régibb ismerősük, egy törzstiszt, szabadította őket ki hétfőn kritikus helyzetükből; valahogy sikerült neki Haynauval elhitetni, hogy ez a két véletlenül »gutgesinnt« ember a gyanusítást annyira szívére vette, hogy — fegyver vagy mérég hiányában — önkéntes éhhalálra tökéltte el magát. Másodízben Kempen von Fichtenstamm altábornagy birodalmi főzsandár csukatta el őt is, Schweiger Salamont is. Ennek meséjét a »Pester Lloyd« 1879 április 24-iki lapja közli Schw. S. elhunyt alkalmából. F. S. 1846 előtt valamelyik évben a dúsgazdag ékszerész és műantiquarius Stern Áron Löwy fiának, Sámuelnek nevelője lévén, tanítványa nevezett apjának egy meleg levelétől ajánlva, társával Schw. S.-al kihallgatást nyert a Novarai döntő győzelme óta mindenható Radetzky tábornagtól, akinek St. A. L. egykor háziszidója volt. R. rámutatva arra, hogy Haynau-nak a császár alteregójának ügyeibe senki — még ő sem — avatkozhatik, a tőle kért enyhítő közbeszólást megtagadta tőlük, de türelemre intette, ügyes halogatásokra utalta őket, amiközben e szavakkal »egyébiránt is már nem sokáig tart még ennek a hőborottnak (Rappelkopf) az aerája«. Fontos államtitkot surrantott ki nyelve kerítése mögül, amit még a két kérvényezőnek engedélyezett audiencia befejezte előtt észrevévé, őket szállásukra érkezéskor elfogatta és pár napig becsukatta. Jól bántak velük, az áristomnak egyéb czélja nem volt, mint az, hogy a fontos államtitok kifecsegése paralyaltassék. F. S. egyik főbb ambícióját az elemi iskolának mintaiskolává való fejlesztése képezte. Sikerült is neki jelesnél jeles tanerőket acquirálni hitközsége iskolájához, köztük Vágnyhelyről Veigelsberg Leot, a »Pester Lloyd« hírneves szerkesztőjét, aki 1867 előtt négy évig tanítgatott egy iskolánál. Jesibája F. S.-nak nem volt; négy-öt tanítványnál többet egyszerre nem gyűjtött maga köré, ezek közül a jelesebbek néhai dr. Kohut Sándor székesfehérvári, majd pécsi oszt' nagyvárad, végre newyorki rabbi és Maybaum Zsigmond berlini rabbi. Az óbudai izr. hitközség 1858-ban küldöttségileg kinalta fel neki rabbiszékét, mit ő, valamint a győrit és a temesvárit, köszönettel elhárított magától.

Felesége, Regina, néhai dr. Wahrmann D. J. nagyvárad rabbi leánya, él még ש"ע; fiaik József és Fényes Adolf

festőművész, ki született Kecskeméten 1867. április 29-én. Lea első férjétől, néhai Lévi Mór nagyváradai hamuszirgyárrostól, a nápolyi dúsgazdag bankár Levy fitestvérétől, reb Zánvl Ajon fiától egy leánya született, Kolliner Jakabné; a többi számos gyermekeinek apjuk második férje volt, néhai Wiener Joab, igen jómódú nagyváradai terménykereskedő és szőlőbirtokos.

Reb Feis פֵּיִשׁ = Feibis = Phöbus vagy Ferdinand, mely utóbbinévvelélt nemzsidókkal szemben. Testvéröccsétől, Joachimtól, sajtó alá bocsájtott egy életrajza szerint született Myskewitzben Csehországban 1825. április 16-án. A vágújhelyi jesibáról hazatérvén, testvérbátyáitól Sijétől és Simontól ahhoz, hogy házasságra lépésével megelőzhesse őket, beleegyezésüket illetve bocsánatukat kérte, nőül pedig elvette a szent földről Gyöngyöstre visszaköltözött Netter Seligman bórkereskedőnek erénydús, istenfélő leányát, Mirjamot. E sorok sajtó alá bocsájtásakor ezen folyóirat tisztelt szerkesztője nevezettnek egy másik biográfiájáról (Nite Bachurim) tett említést, melytől azonban eltekintek, mert csak közvetlen autoptikus adataimmal akarom kiegészíteni ezen nagybátyámnak »je nach der Parteien Gunst in der Geschichte« lebegő képét.

Poseur volt, amit a szónoknak mint mestersége egyik accessoriumát megbocsájthatni, sőt töle mérsékelt adagokban elvárhatni; de hát valamint a színpadon kívül kothurnuson lépkedő színészt nem igen veszi be gyomrunk, úgy a magánéletükben posóló alakokat sem. Efféle poseolásnak tartom én reb Feis azon viselkedését is, mikor apját meglátogatva, külön eleséget, etetett és nem hizlalt liba zsírját, edényt hozott magával, mert annak konyháját nem tartotta eléggé kifogástalannak, hiszen két e konyhában sürgölködő nőtestvérének divatos ruhauja a vállról csak a könyökig ért, az egyik pedig homlokig érő »hórhaub« helyett »sätlit« viselt. Apjának sakterjeibe sem bízott meg, amiért is csak magasaktolta baromfit sütött, pároltatott a maga edényeiben, melyeket éber szemmel őriztetett kíséretének hol egyik hol másik alakjától. Folyton-folyvást praedicált: zsinagógában, azonkívül, jövetmenet, akár mint látogató, akár mint meglátogatott. Látogatói pedig nemcsak azon városba valóak voltak, hol lakott, de a környékbeliekből is sokan, akár bucsujárogatók, úgy önzölöt-

tek tartózkodása helyére, hogy »hét megyében híres« magideszjében gyönyörködhessenek. Methodusa a szemléltető volt és muszarbeszédjeinek, »welche wieder gezunden« a hatása oly közvetlen, hogy látogatói némelyike ingujjig, némelyike még tágabb pongyoláig vetkőzött le előtte, mikor beszédjének befejeztével a Mózes III-ik könyve XIX. fejezetének 19. versében tiltott שַׁעֲטָןֹּ gomboknak lefejtéséhez fogtak. Ábrahám a Santa Clara egykor annyira elragadta a wieni asszonyokat, hogy az általa kijelölt ezéla már praedicatiójának befejezte előtt leszédtek magukról ékszerüket és ott hagyták a templom oltárán; reb Feis auditoriuma is lenyesegette öltözeteiről a שַׁעֲטָןֹּ gombokat vagy bélest, azonban kabátjaikat, ruháikat haza vitték, tovább viselték. Hát ezen ruhaneműek nem és csak gombjaik voltak שַׁעֲטָןֹּ? Kérdem, vajjon ezen nyesegetések, gombfejtések mik voltak egyebek, mint poseolások? Reb Feisnak az ő apjával szemben tanúsított viselkedése — melynek emlékét imitten korántsem mint nagybátyám vádlója, hanem csakis mint súlyosan megszegyenített nagypámnak, mondjuk apologetája frissíttem fel — akkor csakhamar megteremté gyümölcsét. Amit Metternich ma már helytelenül állítana rólunk magyarokról: Hinter meinem Garten am Rennweg beginnt der Orient, azt in rebus iudaicis akkor is, ma is mondhatni Miskolcra, ahol a hazai zsidóság különféle árnyalatai érintkeznek, egymással gyakran harcolva. Ez volt az a terep, amelyiken reb Chajeml Szentpéter és reb Hillel Sziksz, az előbbi a Sajószentpéterről Munkácsra és onnan a pesti orthodoxok rabbiszékébe meghítt Szófer Chajim és az utóbbi az אל הערים című Syllabusnak Szikszóról Kolomeába meghítt reb Hillel csakhamar neki mentek az úgymondták a fia által is elítelt miskolci rabbinak, kire rásütni merték a יקן מטרה bélyegét. Azt is poseolásnak kell minősítenem, azt t. i. hogy הציט-jainak rendezésekor előbb valamelyik két bócherjét kiküldte a város kapuin, mézzenek körül, jön-e már a צדק נאה? Búsán visszatért ecclaireurjének nemleges válaszára aztán sírva fakadt és így fogott a הציט recitálásához.

Az efféle poseolásaitól eltekintve, melyekre nem is szorult, mert senki sem vonta kétségbe jámborsága és ténykedéseinek őszinteségét, párját ritkító jó ember volt. Községei szegényeit

jó tanácsossal, közbenjárással, pénzzel és zálogtárgyak kölcsönadásával támogatta. Zálogtárgyakkal? Igenis, mert gyakran adta oda készpénzhiányában gyermekeinek a komáiktól kapott sorsjegyeit — neki nem volt megtakarított pénze — felesége ékszerait, valamicske ezüstneműjét egyik-másik segélyre szorult hívének. Első rabbinatusából, a szikszóiból, Kolozsvárra ment rabbinak, ahonnan Pozsonyba került maggidnak a **מִיִּשְׁתֵּי טוֹב** mögé annak e célra előzetesen kikért beleegyezése folytán is.

Az 1868-iki congressusra a pozsonyiak őt küldték és Pappenheim Kálmán ottani bankárt követjük gyanánt. Azóta szintén elhunyt özvegyének és becsületére való számos jól nevelt gyermeke hátrahagyásával istenfélő életét befejezte 1881 május 28-án. Itt tartom helyén valónak annak felemlítését is, miszerint a fennevezett Szófer Chajim a kiskunhalasi, majd oszt paksi rabbi néhai Szófer Eliezer Zuzman = Jalkut Eliezer és a pesti **טוֹב** chevra tavaly elhunyt főlectora Szófer Wolf a pozsonyi Szóferekkel nem voltak rokonok; a pozsonyiak különben is a polgári érintkezésükben a Schreiber előnevet használják, talán egyéb Szóferekkel való összetévesztésük megátlása czéljából is . . . . van mire vigyázniok.

Eszter = Netti, Grecs Manó az 1878. évi miskolezi árvíz folytán, mely árúit részint elsodorta, részint hasznavehetetlenné rongálta, tönkre jutott textilárú-kereskedő felesége. Mindketten meghaltak Wienben egyetlen fiuknál Edénél, aki ottan kereskedő.

Mir = Miczi második felesége a néhai tiszabeői rabbi fiának és Hirsch egykori aszódi rabbi unokaöccsének a Tiszabeőn 1833 február 9-én született **מִירָה**-nak, ki vele 1856 april 8-án lépett házasságra. Hirsch Márk első felesége és egyetlen gyermeke elhalálozván, ő a nemesak zsebtolvajai után hirhedt volt, hanem a rabbijával Alexandersohn-nal folytatott pöre révén a zsidó világban hírnevessé vált Heőcsabáról, ahonnan gyakran be-belátogatott Fischmann Mózes majdani apósához, Prágába ment a nagy hírű Rapaport S. L. jesibájába, ahonnan 1855-ben haza térvén, Karczag székhellyel a nagykunsági zsidóság rabbijává választatott. Ezen kerület rabbinatusát megtarthatta hívei beleegyezésével akkor is, midőn 1858-ban apjának egykori rabbiszékét foglalta el Tiszabeőn, ahonnan 1861 nyarán Óbudán néhai Münz Mózes

és néhai Heller Hirsch utódjává választották. A szavazási urnában valamennyi fehér golyó közt talált egyetlen fekete golyót az ájnhare paralysálása czéljából legjobb barátja csuszta a többi közé (Jettatoria). Óbudán kifejtett működésével annyira magára vonta báró Eötvös József figyelmét, hogy ez őt vallásügyi miniszterége korában néhányszor mint biztosát küldte ki. Ezen kiküldetések (Kassa, Szombathely) története ismeretes lévén és közleményem keretébe be sem férvén, csak annyiban felemlítendő itten, amennyiben magyarázatúl szolgáljon azon buzgólkodásnak, melyet az 1868-iki congressus mindkét pártja fejtett ki körülötte a czélből, hogy csatlakozásra bírja. De ő habozott is, majd oszt' tornyai Schossberger S. W.-al, podhrágyi Popper Lipóttal, Ludassy Mór miniszterelnökségi sajtófőnökkel egy középpárt alakítását sikertelenül próbálgatván, utolérte őt is a neutralisoknak sorsa, melyre Sheridan Richard Brinsley épen most száz éve az angol parlamentben rámutatott. Sheridan a neutralisokról szólva, ezeket összehasonlíttotta a biblia ó és új szövetsége közé kötött üres laphoz, melyről nem tudhatni a két testamentum melyikéhez tartozván, kiszakítják. Idők multával Hirsch Márk, kinek ambícióját a folyton hanyatló Óbuda ki nem elégíthette, akit most már az általa megkosarazott pártok egyike sem tartott quantité innégligeablenak, érezni kezdte isolatiójának nem igen splendid voltát — elszakadt tőlünk és hazájától. Az 1880-ik év tavaszán Prágában elfoglalta azt a rabbiszéket, melyet előtte egy Löwe ben Bezalel, egy Landan Ezechiel diszítettek és melyben közvetlen utódja lett mesterének, a nagy Rapoportnak. De hát itt sem teljesültek reményei: a hus kóserségét intézményesen biztosítani akarván, a mézárások ellenállásának megtörésében hitközségének előljárósága cserben hagyta, amiért tíz évi tartam után a Moldva mellől az Elba mellé költözött Hamburgba, egyik prágai elődjének, Eibenschütz Jonathánnak itt is volt rabbiszékébe. Itt rém sok munka nehezedik vállaira, melyet nagyban szaporít a gulusországokból Amerikába hajózó zsidóság odaözlése is. Arról pedig, mennyire sikerült neki és a Nikolsburgból majnai Frankfurtba költözött dr. Hirsch Samson Raphaeltól, a németországi zsidók Pázmán Péterjétől, plus quam in integrum restitult orthodoxiájának az egymás-

hoz való alkalmazkodás, arról hadd írjon majd a hamburgi zsidók valamelyik jövő historikusa, de csak . . . post multos annos. Mint ifthon született gyermekei:

Hanna. Az óbudai születésű dr. Ehrentreu egyik müncheni rabbi elhunyt felesége.

Regina, Jakobsóhn azelőtt schrimmi, most gneseni rabbi felesége.

Dr. Hirsch *Isidor,* azelőtt boskowitzi, most praha-karlíni (karolinethali) rabbi és *Jakab,* egy berlini pénzváltó üzlet alkalmazottja.

Hirsch óbudai tanítványai közül három országos notabilitás nevét nem bírom itt elhallgatni: a folyó évi augusztus hó 20-án nobilitált dr. Kármán Mór királyi tanácsosét, dr. Neményi Ambrusét, az 1899 végén elhunyt publicistaét és Weiss Berthold, udvari tanácsosét; a két utóbbi ismételve tagjai voltak az országgyűlés képviselőházának.

Joachim. Apja neki az orvosi pályára készülést megtiltván, gimnasiumi tanulmányainak félbeszakításával nevelősködött, majd a felvidéki előkelő Weber családból Johannát feleségül vévén, Szendrőn gazdálkodott, ahonnan a kassai zsidó községnek jegyzői hivatalába, eminnen pedig a miskolciúba lépett át. Meghalt ő is, mint tesvérbátya Simon, szívszélhűdés következtében, mely őt a zsinagógában érte 1893 május 20-án. Fiai Sándor, Viktor és Elek. Egyetlen leánya anyjánál van még.

Czórtl = Caecilia = Czili 1901 november 6-án elhunyt felesége dr. Austerlitz Mayernek, a Kismártonban született eperjesi rabbinak, akinek 2–3 év kell csak ahhoz, hogy az eperjesi rabbiszéket száz év feléig betöltötte legyen, melyben sokkal tovább tartsa meg az Uristen. Akik dr. Austerlitz-el leveleznek, nem bírják eléggé magasztalni héber stylusa remekségét.

Gyermekeik: Teréz, Goitein Jónás ékszerész és órás felesége; Kecskeméten; Vilmos, orvostudor és tanársegéd, Kolozsvárott és Tivadar jogi téren.

A Fischmann-családról közölt adataimhoz még csak a következőket fűzöm. Mert az ő apja világtalansága korában is folytathatta a talmud művelését, annál fogva sokat memorizáltatott tanítványaival, kik közül nem volt mindegyike e

methodus alá fogható. Jelesebb tanítványain közül felemlítem, néhai Pollák Lajost, a pesti rabbinatus tavaly elhunyt tagját, néhai Pollák Manót a Schuschny és Pollák czég 1890 október 25-én elhunyt főnökét, dr. Pál Jacques már is nagyhírű wieni fiatal orvostanár apját és Maybaum Zsigmond berlini rabbit, kit magától Kecskemétre bocsájtott fiához, rabbi Simonhoz. F. Mózes nemcsak magára a tanulásra, hanem egyéb ritualis foglalkozások gyakorlására fektetett súlyt, ő maga jeles sofárfuó lévén, bocherjeit a sofárfuvas gyakorlására buzdította, kitűzésével egy pályadíjnak is. Mint majél a tőle körülméltetek lajstromában — nem a születési anyakönyvet, de a majel-könyvet értem ez alatt — melyet nem temettetett el magával viaticum gyanánt, hogy a nálunk zsidóknál perhorreskált számozást elkerülje, de mégis prima vista tudhassa az illető fiú sorszámát, annak a circumcisióját mindig egy alkalmas vezérszóval kezdődő mondatba foglalva jegyezte. Így például az én bejegyeztetésem a 393. számot eredményező שצטב szóval kezdődik, az én bejegyzésemet megelőző fiúé a 292. számot eredményező בצקב szóval és az utánam következő fiúé a 294. számértékű שצטב szóval.

Valahányszor mikvét, chalifot ellenőrzési szemle alá fogott, szóval minden demonstratív ténykedéséhez maga mellé hívogatta bocherjeit, kikből ő ugymond első sorban mindeneseket בצקב -okat nevelt, nagyokká izmosodásukat további fejlődésükre, ambicziójukra bízván, no meg . . . szerencsájükre. Kéziratainak egy vaskos kötete a rabbiseminarium könyvtárába kebeleztetett. Válasok elé időnyerés céljából sok mindenféle akadályt gördített; a békéltetési tárgyalásokat öreg estére tűzte ki . . . hátha kibékülnek a párok . . . ne látták legyen őket házában megfordulni. Fokozta akadémikuskodását egy a háza udvarában elkövetelt öngyilkosság; egy orvos, kinek mint ahronida kajnak özvegyet, elváltat, nőül venni nem szabad, pár héttel feleségétől történt elválása után avval ismét házasságra akart lépni, F. M. esketést tőle konokul megtagadván, szeme láttára föbe lőtte magát. Volt még egy másik érdekes get-esetje. A Borsod, Gömör és Torna megyékben, valamint az ezekkel határos megyék hegyvidékein faluzó egy zsidó revierjének néhány állomásán egy-egy feleséget tartott mintegy relaist, ami a vasutat nélkülöző vidékeket és

korban neki sikerült is egy ideig. Öten voltak a rite megesküdtött asszonyok, kik közül csak azt tarthatta meg turpiságnak kitudódása után, amelyikkel legelőbb lépett házasságra, négytől el kellett választani őt. Ha netán túlléptem sok különféle mesémnek a strict családi adataikhoz való fűzésével az eleve contemplant keretet, akkor szabadjon mentésem gyanánt utalnom ama bizonyos német prologusra, mely szerint

»Wer vieles bringt,
wird manchem etwas bringen.«

(Faust.)

Ezt talán sikerült elérnem.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

A SZOBOTISZTI ZSIDÓ KÖZSÉG MULTJÁBÓL.

Nyitra megye nyugati részében, közel a morva határhoz, a Velka-szoroson át Morvaországba vezető és régen nagy közlekedési fontossággal bíró út mentén fekszik a most alig ismert Szobotiszt nagyközség, melyben 1750-től 1850-ig tekintélyes, 300—500 lélekből álló zsidó község virágzott. A kereskedelmi forgalmi vonalak eltolódása és az újabb kornak változó gazdasági viszonyai miatt a zsidó hitközség ép úgy, mint a politikai, egyre fogy, úgy, hogy amaz manapság csak 30—40 szegény családból áll.

A zsidóknak e helyen való letelepedése már a XVII. század utolsó éveibe vezethető vissza, midőn a trencsén-, nyitra- és pozsonymegyei földesurak buzdítására a Kiskárpátok mentén a zsidó telepek hosszú sora keletkezett. (Trencsén, Beczkó, Vág-újhely, Verbó, Brezova, Szenicz, Jablonicz, Nádas, Czeszte, Bazin stb.)

1737 körül az akkori zsidó összeírás szerint már 18 család lakott Szobotiszton, melyek közt talán rendezett községi élet is volt, mivelhogy az összeírottak közt már egy tanító, egy kántor és egy sakter is szerepel. Külön rabbijuk azonban még nem volt, valamint sok más magyarországi népesebb községnek sem, lévén R. Beresch Eschkeles, a morvaországi főrabbi a magyar zsidóságnak is főabbija (1724—1753). Valamennyi ott felsorolt zsidó, egynek kivételével, mind Morvaországból vándorolt be és részint

gróf Nyáry Zsigmond, részint báró Horeczky Miksa, részint pedig Schloszpergh László telkén laktak.¹⁾ A leghatalmasabb e nemesek közt gróf Nyáry, a berencsi uradalom főura volt, kinek nagyki-terjedésű birtokainak minden területén zsidó telepeket találunk. A szobotiszti zsidók ép úgy, mint a hét kilométerrel délebbre fekvő szeniczi község zsidái nagy kereskedést űztek a szomszédos morvaországi hitsorsosokkal, nevezetesen a nikolsburgi, straszniczi és magyarbródi zsidókkal.

Az 1746-ban tartott conscriptio zerint Szobotiszton már 43 zsidó család lakott, kiknek ekkor már rabbijuk is volt.²⁾

A következő évben, úgy látszik, csökkent egy kicsit a zsidó lakosság, mert az 1752-ből származó összeírás szerint már csak 35 zsidó család van felsorolva. Hogy miért apadt 1746—1752 közt a zsidók száma, annak magyarázatát abban találhatjuk, hogy időközben sok morva főúr visszakövetelte a magyar hatóságoktól a telkeikről Magyarországra vándorolt zsidókat és hogy 1749-ben hazánkban a zsidókra egy új nyomasztó adót: a taxa tolerantialist vetették ki.

A hétéves háború után a szobotiszti község úgy, mint sok más felsőmagyarországi testvérközség, szép gyarapodásnak indult; az 1774-ben tartott conscriptio már 65 családot említ, de békés fejlődését egy nagy belső viszály akasztotta meg. E viszálynak ördögös spiritus rectorja maga a hatalmas főúr, gróf Nyáry József volt, kiből, úgy látszik, a középkori rablólovagok erőszakos lelke éledt fel és ki az egész vidék lakosságának rang- és valláskülönbőség nélkül nagy réme volt, mert az országos levéltár ép úgy, mint a nyitramegyei archivum egész halmazát őrzi azon panaszló beadványoknak, melyekben nemesek, polgárok és zsidók az ő túlkapásai és erőszakoskodása ellen védelmet és jogorvoslást kérelmeznek.

A szobotiszti zsidók is sokat, a többieknél valószínűleg sokkal többet szenvedtek önkénye miatt, amint ez a következő, 1769-ben beadott felségfolyamodványból kitűnik:

Allerdurchlauchtigster etc.

Indeme wir sowohl mit nahmhafften Toleranz Taxen als auch mit Contributionali quanto und andera Zahlungen und unkösten

Orsz. Levélt. Conscr. Jud. 1735—1737. Acta Judaeor. 2.

belegt sind und also zur Bestreitung aller dieser Auflagen eine gute Ordnung unter uns zu führen und auch taugliche Richter darzu sehr nöthig haben: müssen wir doch leider erfahren, dass alle unsere zum behuf des allerhöchsten Dienstes abzielenden Einrichtungen durch manigfaltigen Gewaltthätigkeiten des Grafen Joseph Nyáry gehemmt, vereithelt und in eine uns höchst schädliche, ihm aber sehr einträgliche Unordnung verwandelt; wie auch in unserem Gottesdienst gestöhrt werden, was uns nöthigt, unsere allerdehmüthigste Zuflucht zu Euer kays. königl. apost. Majestät geheiligtem Thron zu nehmen, denn

1. Haben wir auf diesem Grafen Grund und Boden in Anno 1763 eine (Schule?) und unser Betthausz gegen jährliche 60 fl Bezahlung errichtet und auf 20 Jahre contrahiren müsen mit dieser Condition, dass wir alle unsere judische Ceremonien frei und ungehindert ausüben können, der Graf aber uns in allen diesen und andern unseren eingeführten Ceremonien nicht stöhren wolle. Nichtsdestoweniger ist dem Grafen nicht mehr eigen als Contracte zu brechen und wider solche um seines Nuzen wegen zu handeln. Alle Strittigkeiten, welche zwischen unsere Juden obwalten, wenn sie auch nur von 24 Groschen Importanzien sind, ziehet er an sich, die doch sonst durch unsere Rabbiner nach unseren Gebräuchen und Gesetzen ausgemacht zu werden pflegen. Er dictirt sogar unsere Kirchenstrafen er lässt Juden aus der Schule mit trabanten herausführen, welche nur in Beobachtung unserer Religionsgesetze am aller empfindlichst ist. Ja, in Summe die ganze Kirchen-Policey, welche durch unseren Rabbiner und Richter geführt werden sollen, regiert der Graf selbst und sein Secretarius Gulis, so dass wir nichts, anderst abnehmen können, als wenn letztlich der Graf noch unser Rabbiner sein wolle.

2. Haben wir einen Schachter und Schulmeister Contract mässiger weis aufgenommen; kaum aber sind 3 Monath verflossen, so kassirte der Graf denselben wider unsern willen, und setzte uns einen andern, der uns zum Schaden ist, ja verbiethet seinen Juden von dem Gemeinen Schachter schlachten zu lassen oder Fleisch von andern herrschaftlichen Fleischhackern zu nehmen.

3. Haben wir auch diese Freiheit bisher genossen, dass wir den 1. January einen solchen Richter allezeit erwählet, welchen wir versichert waren, dass er die Entrichtung unserer Abgaben

zur Beförderung unter uns am besten besorgen werde — Wenn aber die Wahl einen solchen Juden getroffen hat, der auf einem herrschaftlichen Grund wohnt, so setzet der Graf solchen ab und dringet uns einen andern zum Richter auf, welche sowohl wegen ihrer ungebührlichen Lebenswandel als auch wegen Mangel der gehörigen Kenntnis und Richtigkeit uns zuwider sind.

4. Obgleich Euer k. k. apost. Mayestät nicht ohnlängst allergnädigst anbefohlen haben, keine fremde unbekannte verdächtige Juden sollen aufnehmen werden, nichts desto weniger, wenn ein fremder Jude zum Grafen kommt und verspricht ihm auch nur einen Gulden mehr Zins zu zahlen, so nimmt er in auf, ohne einziges Untersuchung eines Herkommens und Lebenswandels, so dass wir in Sorgen stehen als arme unschuldige nicht auch in Verdacht zu kommen. Darzu kommt auch dieses klägliche Verfahren, dass wegen solchen Fremdlingen ein alter haussässiger Jud vom Grafen verstossen und aus seiner Wohnung vertrieben.

Allergnädigste Frau! Es haben zwar Euer kays. königl. Apostol. Mayestät aus angebohrener Liebe der Justiz und allerhöchsten gegen die bedrängten Contribuenten öftermahlen gesätzmässige Mittel und Wege allergnädigst angeordnet, wie bemelter Graf von allen gewaltsamen Erpressungen derer armen Unterthanen abgehalten werden sollte. Dem ohngeachtet müssen wir aus homogialer Devotion Euer k. k. Apost. Maytt allerunterthänigst auch dieses anzeigen, dass mit dem zunehmenden Alter des Grafen auch die Begierde sich von dem mit Schweis und Mühe bewerbenden armen Unterthanen zu bereichern höher von Tag zu Tag wachset, indem er abermals, was durch die allerhöchst angeordnete Deputation verabscheut worden, ferner ausübt, als auch dasjenige, was er auf eine ungerechte Arth andern entrissen und ihnen wird zurückgeben müssen, neuerdings gewaltsamerweise an sich gezogen und daher nichts anderes als ewige Seufzer und Klagen in der ganzen Berencser Herrschaft unter dem armen Volk zu hören synd, dieweil niemand sich befindet, der dem obwaltenten Muth des Grafen Einhalt thun und die bedrängten beschützen könnte.

Da wir uns nun ebenfalls in solchen unglückseligen umständen befinden und viele von unserer Gemeinde ausser denen allerdehmüthigst angezeigten Beschwerden noch viel erheblichere Injurien auszustehen haben, was sie auch gründlich beweisen

könnten, wenn Comtats-Deputation zur Untersuchung derselben von Euer Mayest. allerhöchsten Befehl angeordnet wurde.

Also gelanget an Euer k. k. Apostol. Mayestät unsere allerunterthänigste Bitte, hochdieselbe geruhe, sich gegen das seufzende Volk mütterlich zu erbarmen und eine genaue Untersuchung aller Ausschweifungen des Grafen Nyáry aus allerhöchsten Gewalt und Grade anzuordnen, dass wir sammt andern Mit-unterthanen die längst erwünschte Gelegenheit überkommen, viele unerhörte und in Himmel schreiende und unerlaubte Thaten des offt bemelten Grafen Nyáry zu entdecken und alsdann von seinen Bedrückungen befreit werden, die wir im übrigen etc.

Euer kaysl. königl. Apost. Mayst.

allerunterthänigste

N. N.

die jüdische Gemeinde in Szobotisz.

Bizonyára a gróf ellen mindenünnen felhangzó panaszok készítették a kormányt arra, hogy még az évben, 1769 augusztus 4-én ment a kir. mandátum a helytartótanácsához azon meghagyással, hogy az ügyet alaposan megvizsgálják és az igazságnak megfelelő jelentést terjeszsenek fel.

A vizsgálat csak a rákövetkező év márczius 27-én lett Szobotiszton Nyitra megye három kiküldöttje által megtartva, kik előtt a gróf és 20 zsidó megjelent; ezek közül azonban 5 szegény zsidó, a gróf alattvalói kijelentették, hogy ők a folyamodványhoz hozzá nem járultak.

Már magából a beadott panaszban felsorolt vádakból is eléggé kirí a gróf erőszakos természete; a helyben megejtett vizsgálatból azonban még sokkal kirívóbb módon tűnik ki a főúr erőszakoskodó és zaklató karakterje.

A zsidó községgel kötött szerződése ellenére elvette a községtől a nekik szerződésileg bérbeadott szegényszállodát (»hospitale« = אָהֶרֶשׁ), helyette rosszabbat adott és ezenfelül még nagyobb bérösszegét követelt tőlük. Az אָהֶרֶשׁ zsinórt, melyet a szerződés értelmében joggal a gróf kastélyához kötöttek, többször elvágta.

Egy, a zsidó ritus ellen vétó községi tagot, kit a rabbi átok (אָרֶשׁ) alá helyezett; valószínűleg csak kis chérem volt, és a gróf erőszakoskodása miatt kénytelenek voltak a chérem alól feloldani.

A gróf t. i. darabontját a zsidó templomba küldte azon parancsral, hogy abból addig ne távozzék, míg az elítéltet, ki az ő zsidaja volt, fel nem mentik.

A hitközség által megválasztott kántort a gróf letette és helyébe egy másikat, kikeresztelés előtt álló zsidót ültetett e tisztségbe.

Egy Lazarus nevű zsidót a gróf egyszer kastélya ablakához hívott, mire a gróf kamarása, darabontja, kocsisa és még más alkalmazottjai a szegény zsidót kövekkel töltött hólabdákkal úgy megdobálták és végül oly irgalmatlanul ide-odahurczolták, hogy hat nappal rá meghalt. A nemes gróf pedig nagy gaudiummal nézte és valószínűleg rendezte is ezen embertelen jelenetet. Különbben is ritkán mehetett el zsidó ember a gróf kastélya mellett, — sőt még akkor sem, ha halottat vittek temetőbe — anélkül, hogy hasonló bánásmódban ne részesültek volna a gróf családja részéről.

Az izgalom, melyet ezen ügy és annak megvizsgálása előidézett, jóformán még tetőfokán állott, midőn a szobotiszti zsidó községben egy új vizsály és ebből kifolyólag egy új, megint az egész hivatalos apparátust megmozgató per keletkezett, de ezt is a mefisztói gróf felforgató szelleme idézte fel.

1771 elején, midőn az ellene megindított per még folyamatban volt, elküldte Jakab Lebl nevű zsidáját Gulis titkárával Bécsbe egy felségfolyamodvánnyal, melyben négy községi tag, köztük Jakab Lebl is, a község előljárósága, nevezetesen Simon Manschl és Jakab Benjamin ellen azt a vádat emelte, hogy több éven át a türelmi és megyei adóból csak egy részt szolgáltatnak be a hatóságnak, a többit pedig el nem számolták.¹⁾ Vádolták továbbá avval is, hogy az adókat önkényesen vetik ki a tagokra, a szegényeket elnyomják, egy zsidót úgy megverettek, hogy belehalt stb.

Nyilvánvaló, hogy ezen új hajszát szintén a gróf inszenzáta, mert hiszen a vádlottak és társai voltak azok, kik a gróf erőszakoskodása ellen Bécsben panaszt emeltek.

Természetes, hogy ezen ügy megvizsgálására is kellett az udvari kancellária, illetőleg a helytartótanáctól jövő parancs folytán egy megyei bizottságot kiküldeni, mely 1772 január 9-én

¹⁾ Orsz. Levéltár. Judaeor. Lad B. fasc. 14. Nro 17.

a Szobotiszt és Szenicz közt fekvő Szotinán beható és pártatlan vizsgálatot tartott, mely, miután a panaszt tevő zsidók közül hárman visszaléptek, és csak Jakob Lebl ragaszkodott hozzá, kiderítette, hogy a vádak mind alaptalanok, hogy a beszedett adókat mind beszolgáltatták és csak 96 forinttal vannak hátralékban, melyet azonban szintén községi ügyekre adtak ki. Különben felmutatták erre vonatkozólag a megyei bizottság előtt az időközben egy rabbikból álló békebírótság előtt kötött kiegyezést, melyet itt hű másolatban közlünk:

ב"ע"ה.

למשפטים עמדו היום אלופי קהל דפה היה הקצין ה שמעון ברי"ה והקצין ר' יואל ליפניק ר"ה וה' שמחה ליפניק עם צד שבנגד הקהל היה כמ' אהרן וואלף וכמ' ליב בריד וכמ' חיים שטאמפף¹⁾ ויעקב ב"ש ונשע נלאוד והארץ בטענותיהם זה מול זה ואח"כ התפישו א"ע שאין צריכים להראות להם החשבון רק שצד שבנגד הקהל פטורים מלשלם כלום על מה שהייבו קהל חובת ישנים עד שנה חדשה שלחם העבר שנת 1770 הן מעות מלכה ר"ה והן מה שניה להמנוח הרב ז"ל וכן מעות פורציאן... וכן מה שניה פה למשועבדים עד הן הסוכת העבר חוץ ממה שניה על מעות בתיב דפה מחויבים הכל לשלם, ומה שנתנו אנשים הגיל אלופי קהל קודם חג המצות העבר יהי' מי שיהי' אוי' יהי' שני שלישים מרסק עבור חובת ישנים הגיל, שלישי שנתנו ימנה מכ"א מהערכה שיערם בשנה הוא, ולכ"מ ליב חשב על שנה זאת שכר זהב וחצי ובזו מפורש הסכום שהיו אלופי קהל יצו על מעות צדקה עם כ"מ ליב בריד יצו על מעות צדקה בנבואת שלו ובעשיית ערכה חדשה פה, יעריך על הגו אנשים הגיל סך מה שהייבים לשלם משנה חדשה הגיל ולהבא ולא מחובת ישנים כנ"ל, ושלשה זה' הגיל התחייבו א"ע בכמ"ה לפצות את האנשים הגיל מחובת ישנים משארי אנשי קהילה שיהיו פטורים מהגל ואין רשות אלופי קהל יצו לתבוע מאנשים הגיל לגבות מסים עד שיעריך ערכה חדשה פה לכל בני קהילה ובדברי רבות ע"ד החוק ושו"כ דפה שלא תקבל כנהוג נעשה פשר דבר שהשטר שלו יהי בתוקפתו במקום עד הרים דהן הסוכת הסמוך הבע"ל תיקליא לסיק ובהח"מ הגיל תאספו כל בני קהילה דפה היינו כל פורעי מס מקטן ועד גדול ואם יסכימו מולם בהסכמה אחת דווקא שיתקבל משם ואילך אוי יתקבל, ומכלל הן נשמע לאו, וע"ד תקנה שתיקנה אלופי קהל הגל בדבר שביעו ופי'אח"ק נעשה פשר שיהי קיים עד קודם חג השבועות הסמוך הבע"ל ומשם ואילך בטלו התקנה ומשם ואילך אם יצאו אלופי קהל לתקן התקנה זו או אחר איזה תקנה שיהי התיקן הקהילה יהי מה שיהי צריכן אלופי קהל להתאסף יחד תשעה עשר אנשים נבוח' שבכנס דפה וכפ' שיעלה כרוב דיעות מהאנשים הגיל כה יהי וכה יקום

ומלכר הגיל פטורים ומסולקים המה זה מה כנ"ל היינו עד שנה חדשה העבר ופי שיעבר על אחד מן הפונקצין תגל יוקנס ששה אדומים שפעצ' לצדקה דפה ישישה אדומים שפעצ' על שרי קומראט ניפרי ר"ה וכפי עד מה צט"ל מה שניה מסים אלופי קהל יצו להיות שמנהג שקהל העברים מהתמנוות לקהל החדש וכן נספר מהקל העבר לשלשה ר"ה הגיל גם הם ימסרו לקהל הדש כמו שנמסר להם ומה שיהי יאוש יחשב ההיזק לכל בני הקהילה הגיל עילין לערך המישים הוב' גם נעשה דאנשים המתנגדים הגיל גם מחויבים לשלם להובתו ואוישם כי זה לא נכלל בפשר הגיל עם אנשים שהיו נסונים אחר משך זמן הלז ולא נתנו לחון כלל מה שניה מקדם מה שמגיע לו עבור וולדת אשתו מחויב ליתן עכשוו בלי עינבוב כלל מצינו הצדדים הגיל בכ"מ"ה ובכ"מ א"ס^(*) וכדין תורת פטורים נמורים לכל הלבנותו ודלא באסמכתא ודלא כשיד רק כתיחזיל רק כתיב ותיא ושדיא בפ"ט אשר ולקיים כל הגיל ובקנס הגל יהי נדון אותו העובר כעובר ומסיב ובביטול מודעי ומודעי דיפקא מנו מודעי יעו וכיון יהא לצד המקיים. נעשה הגל יום ה' ב דרה אייר תקלמ"ד לפק פה סאכטיש לרא"י בתי על ההתום.

הק' יוסף סטופאווי חפ"ק פעמנין.

הק' יודא רדעניץ חפ"ק האליש ותי' פה סאכטיש.

(Orsz. Levéltár, Lad B. Fasc. 14 No. 17.)

A másik nagy vád, mit a gróf pártja a hitközség előjárósága ellen a királynő előtt emelt, a vizsgálat eredménye folytán szintén csak jelentéktelen kicsiségre zsugorodott össze. A tényállás ez volt: Lebl Hersl sakter, ki állítólag a megbotoztatás következtében halt volna meg, 1769 szeptember havában a rabbi lakásában illetlenül viselkedett és onnan eltávozván, Jakob Benjamin bírót az utcán megtámadta és meglökte. E miatt Medveczky Ferencz szolgabíró által 10 pälcaütésre lett elítélve. Február haváig semmi baja nem volt és csak ekkor betegedett meg, mire két héttel később természetes halállal halt meg.

A bizottság vizsgálata folyamán adataink mutatkoztak a többi csekélyebb vád is, de Jakob Lebl fővádló, ki mellesleg mondva czépez volt, vádjait mégsem ejtette el és új tanuk által történendő bebizonyítására halasztást kért. A per még sokáig kísértett a szegény zaklatott községben. Hogy mily eredménnyel, azt kiderítenem egyelőre még nem sikerült; ezen aktából az sem állapítható meg, hogy milyen elintézés nyert a községnek pere a gróf ellen.

A szobotiszi község életéből csak azon szomorú sötét képet akartam itt feltüntetni, mely ezen régi hivatalos iratokból a kutató előtt feltárul. Ama korban, midőn őseink megélhetése és anyagi boldogulása a főurak jóvoltától függött, nem volt ugyan

¹⁾ Stomfa.

ritka eset, hogy földes- és véduraik itt-ott egy kicsit belemarkol-
tak községi életükbe is, de míg a többiek ilyesvalamit csak okkal-
móddal, arisztokrata ember létükre keztyüs kézzel tettek, addig
ezen főúr, kinék családja csak ötven évvel azelőtt kapta meg
a grófi rangot, de azon idő szerint «már megfogynakozott hajdani
hírében és gazdagságában», durva lélekkel, kiméletlenül bánt
zsidaival. Egyéb szomorú szereplését uradalmának más helyen
lakó zsidaival szemben talán más alkalommal mondhatjuk el.

Végül még ideiglatjuk a szobotiszi község rabbijainak
neveit a XVIII. századból:

1746. Isacus Markus. (Acta Judaeorum 2.) Első rabbi.

1752. Joseph Markus. (Acta Judaeorum 4.) Valószínűleg
azonos az előbbivel.

1774. Joanes Moysis. (Conscriptio Judaeor. 1774.)

1786. Rabbi Leb, egy birtokomban levő magánlevél szerint.

1795. Lebl Friedmann. (Conscr. Judaeor. 1795.) Valószínűleg
azonos az előbbivel.

1799. Rabbi Meier. (Chaszam Szofer I. 170., 171.)

Budapest.

MANDL BERNÁT.

EGY SÁBÁTEUS VÁNDORRABBI KITÉRÉSE MAGYARORSZÁGON.

Fenti cím alatt ismerteti a »Magyar Zsidó-Szemle« áprilisi
számában (127—140 l.) keszthelyi kartársam, dr. Büchler,
Sándor úr, egy Ábrahám Lázár nevű zsidó talmudistának a
kikeresztelkedését.

Ábrahám Lázár állítólag Prágából eredt zsidónak
mutatta be magát 1763-ban, a nagyváradi kapuczinus atyák
rendházában, hol kijelentette, hogy nem anyagi érdekből,
hanem meggyőződésből kívánja magát a római kath. egyház
kebelébe felvétetni.

Egy körözvény folytán, melyet Mária Terézia királynő
1763 július 9-én adott ki Bécsben, és mely egy veszedelmes
tervű kikeresztelkedett zsidóra vonatkozott, Ábrahám Lázár
kitérése kis halasztást szenvedett.

De miután a helytartóság Ábrahám Lázár ellen terhelt
gyanút és benne a körözött Neumann Frigyes Sándorral

azonosságot felfedezni nem tudott, egy Bihar vármegyéhez
1764 február hó 7-én intézett átiratában, annak szabadon
bocsátását elrendelte.

Ki lehetett Ábrahám Lázár és mi hozhatta őt ép
Nagyváradra, tőprenkedik keszthelyi t. kartársam?

Terjedelmes idevágó történeti adatok alapján benne egy
sábáteista vándorrabbira akar ismerni.

E cikkben én csak kartársam ügyes, szakavatott okfej-
téseit, az alapos történész helyes szimatját törekszem újabb
adatok hozzácsatolásával megerősíteni és kiegészíteni.

Ismeretes ugyanis, hogy a Lengyelországból származó
Jánkév Lejbovic, — ki csak később Törökországban kapta a
Frank Jakab nevet, Sábátáj Czevi tanainak ezen újabb apos-
tola körülbelül 1750-ben, Törökországból való visszatérése
után kezdette meg tulajdonképeni működését.

Székhelyül az akkoriban Litvániahoz tartozó Podoliát
választotta.¹⁾ Hatalmas pártfogói akadtak és mint Graetz
idézett művében olvasható, szektát alapított, a »talmudisták«
kal mint Zoharista nyilvános vitákat rendezett.

A szekta feje Frank Jakab 1760 május havában elfo-
gatott és *Csensztohowa*, a Krakó és Varsó közt levő várnak
a zárdájába csukatott, ahonnan csak akkortájt szabadult ki,
amidőn az oroszok a lengyeleket megtámadták és tőlük
Csensztohowa várát is elfoglalták.²⁾

Ez pedig 1763 körül történt, amidőn III. Ágost lengyel
király meghalt és Katalin czárnő, az »északi Semiramis«
Poniatowszky Szaniszlót egyik kiszolgált szeretőjét választotta
meg Lotharingiai Károlylyal szemben, kit Mária Terézia,
mint sógorát szerette volna trónba ültetni lengyel királylyá.³⁾

Miután pedig e vár zárdájában a pálos-rendűek sáfár-
kodtak, kiknek a magyarországi hasonrendű zárdákkal, de
különösen a nagyváradiakkal nagy és benső összeköttetések
voltak; ⁴⁾ mert ezen renhez tartoztak a XIV. században élő
Zákoly János, továbbá a XVI. században működő Fráter

¹⁾ Graetz X. k. 417. l.

²⁾ Beer P.: Geschichten, Lehren und Meinungen der religiösen
Sekten, 323. l.

³⁾ Szilágyi Sándor.: A magyar nemzet története. VIII. k. 258. l.

⁴⁾ Balics A.: A róm. kath. egyház története. II. k. 2. 266—371. l.

György és végre a XVII. században szereplő Benkovich Ágoston váradai püspökök, nem lehetetlen, hogy Ábrahám Lázár álnévű sábateista talán ép a fogoly Frank Jakab küldetésében járt Nagyváradon, hogy előmozdítsa annak kiszabadítását és hol ürügyként alkalmissal kikeresztelkedési szándékát is bejelentette.

Vélekedésem mellett szél különben az a körülmény is, hogy — mint nagyságos Bunyitay Vincze, nagyváradai székesegyházi főesperes és róm. kath. szertartású c. kanonok értesít, — a nagyváradai kapuczinus atyák rendháza »Historia-domusának« 1760—1770. évi lapjain Ábrahám Lázárnak neve nem található.

Hasonlóképen Nagyvárad város XVIII. századi plébániáján a kath. hitre tértek lapjain az 1760—1770. évek közt Ábrahám Lázár szintén nem fordul elő.

Így tehát valószínűbb, hogy Ábrahám Lázár nem a kapuczinus atyáknál, hanem a *pálosoknál* fordult meg, kiknek 1786-ig volt klostromuk Nagyváradon, de irataik nem maradtak ott, mert azokat II. József, midőn 1786 február 7-én e szerzetet Magyarországon eltörölte, vagyonukkal együtt elkoboztatta.

Gyöngyös.

FEIGL L. H.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

A. M. Zs. L. 1906. évi II. sz. 147. old. kimaradt: *עשה על ידי אלופים נבאי צדקה דלקן איבן ישן* felirata: *שנת הקצו לבק* (1816). Gyönyörű díszes kétülösű kerevet. Réz állványon értékes kárpitos munka. U. e. a réz támlán van kivésve a körülméletlenség szabványos *בירה*. Kikerülte figyelmet azért, mivel a *בירה* most már nagyon ritkán történik a templomban.

260 old. nem 5, hanem 4 karos az a gyertyatartó — amit *שבת*-kor a *הק* tag felvétele — valamint annak *סעודה* *ו*-kor használják.

1907. évi I. sz. 36 old. nem »Farágó«, hanem Fodor táblabíró olvasandó.

U. o. 38 old. helyes főnökének és nem »igazgatójának«.

U. o. 261 old. »tanítványa helyett« olv. tanítója.

U. o. nem »Lányi«, hanem Lányg-ról van szó.

Budapest.

BÁTÓ J. LIPÓT.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS MONDÁSOK.

Vosz iz mit de sepeclach? ... de genz gén bár fiszig.
Ez a kérdés is afféle question de l'époque, afféle cri de peuple. A puni háborúk alkalmakor Rómában minden jövevényhez e kérdést intézték: quid novi ex Africa? A krimi hadjárat folyamata alatt a Sebastopol elését reménylők folyton azt kérdik: mit hoz a tatár posta? A roueni pályaudvarban 1869-ben egy nő elkiabálja magát és fékevesztett futamnak eredve, folyton hangoztatja e kérdést: Oú est Lambert? melyet a nép felkapván, Páris és csakhamar a többi Franciaország is viszhangzanak az »ou est Lambert«-től, oly annyira, hogy a második empire azt valamelyik elégedetlen párt jelíges vészkiáltásának tartja és Poroszországba belekötve, azt az »á Berlin« hangoztatásával túlkiabáltatja, úgy trónjának vesztére, mint az országnak máig sem teljesen pótolta kárára. Hát kérem a zsidóságnak is gyakran voltak cri de l'époque jellegű kérdései és szólamai, többnyire oly problémákra vonatkozóok, melyek megoldásával bizonyos korszak eminenter foglalkozott. Valahányszor valamely felfedezés vagy találmány egy-egy lépéssel előbbre segítette az emberiség haladását, mindmennyiszor fontolóra vették Izrael írástudósai és vallásának őrei azt, vajjon mennyire válhassék az a zsidóság hasznára, de csak akkor, ha az vallásunk semelyik tilalmába nem ütközik. Ezt szem előtt tartva, minden újabb jelenséget a thóra és a rabbinusok törvényeinek szemüvegével vizsgálgattak. Az Amerikából hozott pulyka, melynek pecsenyéje Európában legelőször IX. Károly francia király asztalára került 1572-ben augusztus 23-án, a Bertalan éjjeli vérmennyegző alkalmával, még sokáig nem szerepelt zsidók purim-pecsenyéje

gyanánt, mert jó darab ideig nem dőlt el ezen vereses kék-golyvájú szárnyak kósersege. A szintén Amerikából származó kukoriczát, vagyis mert az oceánnon túlról került hozzánk, tengerit peszachkor nem szabad élveznünk; honosát azonban, a krumplit, vagyis kolompért, rectius burgonyát igen is szabad. Még csak a XVIII.-ik század utolsó harmadában dőlt el a kávéra nézve, hogy azt peszachkor élvezhetni. Ami a judikatúra terén nekünk zsidóknak is elvünk, t. i. in dubiis mitius annak ellenkezőjével t. i. in dubiis rigorosius-sal találkozunk a vallásos élet egyéb kételyei körül (a leküle vett szófék brochék kivételével).

X. nem tudja, mivel ragasztgatják a szivar felhámlevelét; peszachkor nem szivarozik, hátha búzakeményítővel ragasztgatják. Y. avval gyanúsítja burnótját, hogy piritott kenyérhéja porát keverhették közéje; egyet sem szippant belőle peszachkor. Z. a múlt XIX. század 40-es éveiben Sabesz hágodajlkor ex chatedra megtiltja az Irinyitől akkor feltalált gyufa használatát, mert nem lehessen tudni, miből készül. Történt pedig ez Ajkán, egy veszprémmegyei, ne gondolják, hogy valamely máramarosi községben. A múlt XIX. század második felében feltalált maczegép használhatósága sem szükködött minden controverzia nélkül. Nagyobb és elkezeredettebb vitára adott okot, épen most száz éve az a kérdés, kóser-e a kecsége avagy nem? Chorin Áron aradi rabbi kósernek ítélte azt, amiért és egyéb újításaiért az ő factiosus ellenfelei, élükön Münz Mózes óbüdai rabbival, az Aron Chorin Rabbiner kezdőbetűiből, a tánáim korszakának egyik szakadárjára, Elisa ben Ávújára alkalmazott Ácher nevet faragtak reá és egyéb csúfságot is ejtettek rajta. Akkor minden jövevényhez azt a kérdést intézték: vósz iz mit de Stírlach?

Ezek előrebocsájtása után csak most érkezem tulajdonképeni tárgyamhoz, mellyel immár röviden végezhetek is. A cochín-chinai tyúkot 1843—1847 közt hozták Sanghaiból hozzánk; később az 50-es évek vége felé a sanghaii és maláji tyúk kereszteszéből eredő bráma-tyúkot és a chinai ludat, melynek — ép úgy amint az amerikai lúdnak is — fekete a csőre és ennek a fej felé levő végén szintén fekete színű szarúféle kinövés létezik. Ez a kinövés, ez a búb (Schopf =

Schöpfchen = Sepele) képezte a múlt XIX. század közepében akkori rabbijaink egyik főgondját. Nem tudták prima vista a fajt jellegző integralis kelleke-e az illető szárnyasnak, avagy nem valami kóros képződmény valami tréfi pseudoplasma-e.

Egymással találkozva, mindjárt az importált szárnyasok búbos kinövésével — mit de Sepelach — foglalkoztatták egymást. Minden más községhez tartozótól pedig az ő rabbija nézetét, ítéletét tudakolták, leggyakrabban a maguk mihez-tartásának fedezése céljából. Akkor szenzácziót keltek ezen jövevény-szárnyasok akkor nemcsak a zsidóság körében, miszerint — hogy csak egyet említek — Nagykőrösön 1863-ban, különös czerimoniák szem előtt tartásával, irtották ki agyonköveze a bráma-tyúkokat és a »kokindákat«, az lévén róluk a népnek hiszeme, hogy a felhőket kukorikolásukkal és kotlásukkal a határból elkergetvén és így a csapadékot meg-hiusítván, ők az okai az akkori aszálynak és ennek okozatának: az inségnek. Idők multával, mikor a fentnevezett szárnyasok kóserségének eldöntésével a kérdés aktualitása megszűnt és azt inkább csak megszokottságból és bármely újságot hajhászva intézgették egymáshoz, akkor a kérdezett, ha egyéb mondani valója nem volt, a »vósz iz nájesz« kérdésre azt válaszolta »de genz gén bárfliszig«.

*

Smajno Smín: Sménó. שמה שמה שמה. Hát biz ennek a közmondásnak az idén befellegzett. E három alliteráló héber szónak az az értelme, hogy zsiros lesz, kövér lesz termése az olyan évnek, melyben Mózes harmadik könyve IX. fejezetének 1—16. verseit a zsinagógában nyolczszor lájnoják, ami az idén meg is történt 1907. márczius 23-án, 25-én, 28-án és 30-án, továbbá április 6-án, 8-án, 11-én és 13-án. Salomon W. Freund Wienben 1885-ben megjelent és az 1784—2000-ig terjedő 217 évet felölelő »Vergleichende Datum-Tabellen«-jei szerint 1839-ben esett, 1991-ben esik majd megint Peszach első napja szombatra is, márczius 30-ára is. Jó volt-e, rossz-e az 1839-iki termés? — — — — — nem tudom; jó lesz-e majd az 1991-iki? azt nem tudhatom; hogy az idej nem volt שמה nem volt kövér, hanem rossz, azt tudjuk; mert konzekveneziáit mindnyájan érezzük is.

*

Én máschün be — בַּ אֶת הַשֵּׁנִי וְאֶת הַרְבִּיעִי
napján, hétfőn és szerdán sokan nem igen kezdeményeznek
semmit és csakis már eleve megkezdett munkák folytatására,
lebonyolítására, befejezésére szorítkoznak. Ezen két dies ne-
fastus-on nem kelnek útra, nem kötnek házasságot, nem köl-
tözködnek (ha nem muszáj); sőt a szerdát a jesiba humora
nem is tekinti napnak, lévén a németes jargonban a hét ne-
gyedik napjának a neve a Mittwoch az, amelyikből a többi
hat névnek a végszótagja, a »tag« hiányzik. Vannak viszont
sokan olyanok, kik szent dolgokhoz különös előszeretettel
fognak, járulgatnak éppen ezen két napon, például templom-
avatáshoz, iskolának vagy kórháznak megnyitásához. Ezen
eljárásukat az illetők Mózes harmadik könyve XVI. fejeze-
tének 4-ik versére alapítják בַּ יְהוָה יִלְבָּשׁ

*

Karamel. A pirított cukrot és ennek válfajait, a gyógy-
szertárakban árulgatott Katarrh-czukorkákat, a Karamel-
tortát, fagyaltot jelző Karamel szó, alighanem héber eredetű
és azonos a Mózes harmadik könyve XXIII. fejezetének
14-ik versében előforduló כְּרִמֶּל szóval, mely ott pirított ga-
bonával kapcsolatban jelenik meg.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

AZ ESZTER-MEGILLA TÖRTÉNETI HITELESSÉGE.

(*Das Buch Esther auf seine Geschichtlichkeit untersucht von Dr. Sigmund Jampel nebst einem Anhang: Die topographische Beschreibung des Achasveroß-Palastes im Buche Esther und die Burg Lusa von Marcel Dieulafoy.* Frankf. a/M. 1907. 2 M. 165 l.)

Nincs a világirodalomnak egyetlen műve sem, mely az
évszázadok folyamán oly különböző és ellentétes megítélésben
részesült, mint a biblia. Napról-napra gombamódra keletkeznek
a »kritikusok« agyában a legtarkább hypotezisok, melyek e
könyv keletkezését, szerkesztését megállapítani igyekeznek. De
valamennyi bibliai irat közt a legellentétebb módon ítélték
és ítélik meg a keresztény exegeták, Luthertől kezdve mind a
mai napig, a kicsiny »Eszter-tekercest«. Ami e könyvben
előttünk lejátsszódik, oly különös, oly regényszerű, hogy szinte
nem is csodálkozhatunk azon, hogy azok, kik a bibliai köny-
veket történeti hitelességükre nézve sokkal elfogultabban ítélik
meg, mint akármely egyéb művet, éppen e könyvnél minden
lehetőséget és lehetlenséget belemagyaráznak az elbeszélésbe
és az egésznek alapjául valami régi mytologiai vagy mondai
elbeszélést tesznek meg. — A fentjelzett mű azt a feladatot
tűzte maga elé, hogy éppen ezen sokszor homlokegyenest ellen-
kező vélemények czáfolása által, valamint újabb, eddig figye-
lemre nem méltatott mozzanatok megvilágítása által könyvünk
történeti hitelességét bebizonyítsa.

A mű első része az Eszter könyvre a hagyományos iro-
dalomban található adatokat helyezi a helyes világításba. A kri-
tikusok a talmudi bölcssek sokszor ellentétes álláspontjából e
könyvvel szemben azt akarják bizonyítani, hogy már e korban
is kétségbe vonták könyvünk történeti hitelességét. Evvel szem-

ben elég szerzőnek arra rámutatni, mily pontossággal állapították meg épen e férfiak a purim-ünnep, főkép a megillára vonatkozó aprólékos szabályokat. Ép ily helytelenül ítélték meg a kritikusok Josephus (contra Apion. 1, 8) valamint a syr Melitonál található adatokat (7—14 l.). Ha a talmudi irodalomban található feljegyzéseket alapos vizsgálat alá vesszük, úgy arra az eredményre kell jönni, hogy — habár egyes hangok a könyv kanonikus volta ellen szóltak is — általánosan elismerték és a benne elbeszélteket felsőbb inspirációval előadottaknak tekintették. Leghevesebb ellenmondást keltett Mordechaj viselkedése Hamannal szemben (l. pl. jer. Meg. I. 5.) és ez okból többen ez ünnep vallási jellege ellen nyilatkoztak és igyekeztek neki mindjárt Palesztinába való átplántálása alkalmával világi jelleget kölcsönözni; az Eszter könyv pedig ily körben keletkezett, hol az elbeszélés ily módon való előadása által ez elégtelenségnek kifejezést adni akartak. Ez a rövid tartalma az igen érdekes, alapos kutatásnak, amely az összes talmudi és midrási anyagot felöleli és arra az eredményre jut, hogy ez irodalomban, mely az ünnep keletkezése idejéhez a legközelebb áll, annak hitelessége ellen egyáltalán semmi adat sem található (15—47. l.).

A purim-ünnep keletkezésére vonatkozólag számtalan hypotezist állítottak fel a bibliakritikusok; valamennyinek alapja azonban az, hogy az elbeszélés történeti hitelességét kétségbe vonván, avval a körülménnyel kellett számolniok, hogy 200 évvel időszám. előtt az ünnep a zsidóknál általánosan el volt terjedve. Minthogy az ünnep történeti voltát elismerni nem akarták, nem maradt más hátra, mint hogy a purim-ünnepben valamely régi, idegen eredetű mytologiai ünnep maradványát lássák és feltegyék, hogy az Eszter-megilla csak később szerkesztetett, még pedig oly czélzattal, hogy ez ünnepnek zsidó jelleget kölcsönözzön. Lehetetlen ismertetésünk szűk keretében a könyv e részére, mely e hypotezisekkel foglalkozik, bővebben kiterjeszkedni; elegendő lesz megjegyeznünk, hogy szerző a régibb, valamint az újabb és legújabb hypoteziseket a legkülönbözőbb irodalmi ágakban való roppant jártasságával izzéporrá törí. Ha szerző szellemes, de nem kevésbé alapos kritikai módszeréről helyes képet akarnánk nyújtani, úgy nem maradna egyéb hátra, mint hogy könyvünk e részét kiirjuk.

Szinte elámul az olvasó, mi mindent magyaráztak bele e kicsinyke könyv elbeszélésébe, főleg mióta a bibliamagyarázók az asszrológiát karolták fel. A könyv hősei e hypotezisek szerint egytől-egyig assyr-babyloni félistenek, hősök, mytologiai alakok. Könyvünk e fejezetéből (45—89.) meggyőződhetünk arról, mily vakmerően és alaptalanul építenek a modern bibliakritikusok többé-kevésbé szellemes fölvetésekre magas légvárakat, melyek azonban csakhamar összeomlanak.

Miután szerzőnk a könyv körül keletkezett — mondhatnánk: mytologiai légkört széteszlatta, sorra veszi a bibliamagyarázók és történészek ellenvetéseit, melyek a könyv hitelessége ellen szólnak. A mű legérdekesebb és legtanulmányosabb része ezen fejezet, hol szerző nagy jártasságával a legkülönbözőbb nyelvű forrásmunkákban az Eszter-könyvet a helyes történeti világításba helyezi. E kutatásokban, mint az előbbieken is, szerző azon módszert követi, hogy előbb az ellentétes véleményt szövegezteti meg, hogy aztán saját véleményét és kutatásait ahhoz kapcsolja. Számszerint 26 ily ellenvetést emel ki szerző. E helyen csak egyes fontos pontokat emelünk ki.

Az Eszter-könyv hitelessége ellen felhozzák, hogy a görög és perzsa történeti könyvek mit sem tudnak ez eseményekről. Szerző bebizonyítja, hogy e történeti munkák épen e korból oly hiányosak, hogy sokkal fontosabb eseményekről sem értesülünk belőlük. Különben ez eseménynek nem is volt különös fontossága az egész országra nézve, hogy a történetírók értesítsenek felőle. Amit könyvünk a perzsa birodalomról, annak belső berendezéséről, a királyi udvarról, valamint Ahasveroó király eljárásáról és kormányzásáról elmond, mind ezen adatokat a fennmaradt történeti emlékek igazolják. Maga a név אֶשְׁתֵּר feltalálható assyr ékiratokon, valamint egyéb e korból származó okiratokon (így pl. a legújabb felfedezett aram. papyrusokon Syeneből: «אֶשְׁתֵּר»). A מֵרִים szó — mely fölött oly sokat gúnyolódtak a philologusok — most az ékiratok alapján ugyanazt a jelentést nyeri, melyet könyvünk neki ad. Epúgy föltalálható הַמֵּן neve különböző összetételekben az ó-perzsa nyelvben.

Nemcsak a történeti kutatás, hanem a bibliamagyarázat is hasznát látja szerzőnk kutatásainak. Több eddig homályos,

vagy helytelenül magyarázott helyet világít meg könyvünk. Így pl. Eszter 1. 3—5, hol látszólag két különböző lakomáról van szó, alapos bizonyítékok alapján szerző e helyet úgy értelmezi, hogy a 180 napos összejövétel főképp a nagy perzsa-görög hadjárat terveinek megbeszélésének volt szentelve, amelyen csak a birodalom fejei vettek részt. Igen helyesen bizonyítja, szerző, hogy 2. 5. אשר תלה nem Mordechajra, hanem Kiszre vonatkozik és hogy ezen konstrukció éppen nem erőltetett. A dolgozat több helyén található még több ilyenű megjegyzés; főképp oly helyek, melyek helyes magyarázatukat a korviszonyokban lelik, aminthogy az Eszter-könyv minden sora elárulja, hogy a könyv szerzője a perzsa királyi udvar külsejétséjéjét alaposan ismerte. Ez utóbbi tétel bebizonyítására közli szerző *Marcel Dienlufoy* francia akadémikus nagy műve »L'Acropole de Suse« egy fejezetének fordítását, mely az Ahašveroš-palota topografiai leírását tartalmazza. (141—165. o.). A kiváló tudós, ki saját tapasztalata és szemlélése alapján ír, a leghatározottabban állítja, hogy az Ahašveroš-palotának az Eszter-könyvben található leírását az ásatások fényesen igazolják.

Általános a panasz, hogy zsidó tudósok a bibliával keveset foglalkoznak, hogy a bibliamagyarázatot teljesen átengedik a protestáns német theologusoknak, kik aztán a maguk rendjelmódja szerint járnak el e könyv magyarázatánál. Nagy örömmünkre szolgálhat a körülmény, hogy néhány év óta e tekintetben némi változás állott be.

A Graf-Wellhausen-féle hypotezisek alapos czáfolatát adta csak röviddel ezelőtt dr. D. Hoffmann kiváló munkájában: »Die wichtigsten Instanzen gegen die Graf-Wellhausen'sche Hypothese«, hol a bibliakritikusok oly fennszóval hirdetett csalhatatlan állításait ad absurdum vezeti. Ugyancsak töle jelent meg a mult évben Leviticus-kommentár 2 nagy kötetben. Mily sajnós azonban, hogy a protestáns tudósok ez oly kiváló műveket egyszerűen agyonhallgatják — de még sajnósbab, hogy a zsidó tudományos folyóiratok egyáltalán nem foglalkoznak velük. A M. Zs. Sz. és még egy német népszerű tudományos lap — Jüd. Presse melléklete: Isr. Monatsschrift — kivételével, egyetlen zsidó tudományos lap sem emlékezett meg róluk. Ha azt akarjuk, hogy zsidó tudósok a bibliamagyarázat

terén eredményt érjenek el, úgy kötelességünk őket munkájukban tőlünk telhetőleg támogatni.

Jampel dr. munkája minden tekintetben méltán sorakozik a fent említett Hoffmann-féle művekhez, valamint Jampel röviddel ezelőtt megjelent »Die Wiederherstellung Israels unter den Achämeniden« című munkájához, és megérdemli, hogy minden zsidó, aki a biblia iránt érdeklődik és a modern bibliaexegesis romboló munkáját látja, vele foglalkozzék.¹⁾

Berlin.

DR. KLEIN SÁMUEL.

IRODALMI SZEMLE.

Müller D. H., bécsi egyetemi tanár és világhírű orientalista, mióta egyúttal a bécsi rabbiszemináriumon a szentfrásmagyarázat tanára is, a bibliáról jelentős munkálatokat tett közzé, melyek közt az első helyet két kötetes műve: »Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form« (Bécs, 1895) foglalja el. Ebben a műben, melyet Schwarz Gábor folyóiratunkban (XIII. 239—248) részletesen ismertetett, Müller új versszak-elméletet állított fel és azt azóta a szentírás több könyvére illetőleg több helyére kisebb-nagyobb sikerrel alkalmazta. Legújabb dolgozata, amely a bécsi rabbiképző idei Értesítőjében látott napvilágot, szintén ebben a körben mozog és ez a címe: »Komposition und Strophenbau. Alte und neue Beiträge.« (Wien, 1907). 19 fejezetből és 3 héber nyelvű függelékből áll, melyek nemcsak a prófétákra (Ámosz 1—2; Hózsza 8—14; Ezekiel 25; Ézsaiás 47; Maleákhí 2—3), hanem a hagiográfra is (Példabeszédek 1. 5. 8., Jób 4. 6.) vonatkoznak. Ezen kívül szövegkritikai és egyéb észrevételek foglaltatnak az iratban, melyek között a legterjedelmesebb:

¹⁾ Dr. Jampel műve nagyrészt a M. G. W. J. 1905—6. évfolyamaiban jelent meg. A különnyomat több tekintetben kibővítettett; a függelék, mely az Ahašveroš-palota leírását tartalmazza, csak a különnyomatban olvasható. A különnyomatban néhány, a dolgozat külsejére vonatkozó hiba található, melyek közül csak azt akarjuk feljegyezni, hogy a 112. oldal után következő lap fordítva nyomatott, azaz 113 h. 114 és 114 h. 113 olvasandó. — 3 l. מפני שדבריו נשים לצד מינה helyett olv. מפני שדבריו מותרין זה את זה. Ahogy szerző idézi Vajkr. r. 28 és Koh. r. 1. fordul elő.

»Zur Geschichte und Kritik meiner Strophentheorie« (88—131). Ebben szerző némely kritikusaival alaposan elbálik. Kifirták a »hibát«, aláírták a nevüket, szóval kiálltak a placzra, kiméletet érdemeltek volna. De hát Müller nem zsidó theológus és lecsap arra, kinél, mint mondja, személyeskedést észlel.

A kisebb adalékok közül kiemeljük a következőket: **יני** némely helyen (Jer. 6, 20; II. Kir. 20, 13; Ézs. 39, 2; Zs. 133, 2; Én. Én. 4, 10; 7, 10; Kohelet 7, 1), *fűszert* jelent (85—88); **יני יני** (pl. Zs. 79, 18; 89, 25 stb.) »*felborzolt haj*»-at (141—143); **יני יני** (Makkóth 5a) »*pusztai fény*»-t, délibábot, fata morgana-t (143—144).

A bibliai metrikát, amely most divatos tárgy, nem tanulmányoztuk, a versszak-elméletet sem és nincs róluk ítéletünk. De Müller tudása és éleselméje a sémi nyelvészet és irodalom oly számos területén vált be, hogy bizonyára a szóban forgó kérdésben is hasznosat és maradandó becű nézetet produkált.

*

Felette érdekes és jelentős *Bischoff E.* legújabb műve: »*Babylonisch—Astrales im Weltbilde des Thalmud und Midrasch*« (*Leipzig* 1907) 12 képpel. Mindössze 172 lapon és 8 egyenként több pontra oszló fejezetben felette gazdag anyag van itt összehordva, módszeresen feldolgozva és többnyire találon megvilágítva. Az itt következő fejezetcímek korántsem merítik ki az egész tartalmat. 1. Égi és földi azonosságok (Entsprechung von Himmlischem und Irdischem). 2. A teremtés. 3. A mindenség topográfiája. 4. Világ-zoon és világ-szellem. 5. Asztrológia. 6. Csillagszellemek. 7. Részletek a csillagos világbépből. 8. Csillag symbolika.

Mint látjuk, a talmudisták kosmológiai spekulációi képezik a főtartalmat, más szóval a talmudi mystika, a régiék szellemében a talmudi filozófia. Bischoff a régi és új keresztény theológusokkal ellentétben, kik a talmudisták elméleteit és mondásait a »*rabbinischer Aberwitz*« díszjelzővel illették, a rabbik világnézetéről nagy elismeréssel nyilatkozik. Szándékosan teszi műve elejére a következő általános észrevételeket: »*Die altorientalische Anschauung, dass das Irdische im Himmel sein Abbild oder vielmehr sein Urbild habe,*

zeigt sich auf jüdischem Boden mit einer speculativen Begründung ausgestattet, die nicht z. T. älter, sondern auch tiefer ist als die der (damit bisher am häufigsten verglichenen) platonischen Ideenlehre. Ich stelle diese Begründung an die Spitze meiner Darlegungen, weil sie kennzeichnend ist für die Stellung des jüdischen Denkens zur altorientalischen Weltanschauung überhaupt. Diese wird in der Regel soweit beibehalten — nicht »übernommen« — als sie sich mit dem monotheistischen Gedanken vereinigen lässt, im übrigen aber teils fallen gelassen oder stillschweigend abgelehnt, teils ausdrücklich bekämpft. Das Judentum hatte bei seiner Begründung jenes alten Gedankens den Vorteil voraus, dass es einen, allwissenden und allweisen Gott besass, der alles aus dem Nichts erschuf.

A részletekben számos pontban nem követhetjük szerzőt. Nem áll, hogy Jézus parabolái teljesen eredetiek voltak (4., 1. j.). B. és Fiebig azzal argumentálnak, hogy a rabbinikus irodalomban csupán 100 körül akadunk Jézuséhoz hasonló példázatokra. De hát egyébre is csak 100 körül akadunk, mert édes-kevés az, ami a templom elpusztulása előtt élt talmudisták neveihez fűződik, pedig a hagyomány egészében már időszámításunk előtt kialakult volt. Az igazság az, amit nem győzünk eléggé hangsúlyozni, hogy az egyes személyek neveihez fűzött mondások velejükben sokkal régibbek és csupán azért jelennek meg egyesek nevei alatt, mert az illetők bizonyos körülmények közt alkalmazták, vagy valamely vershez fűzték, vagy valamivel megtoldották, új fordulatot adtak a dolognak s hasonló. Ez áll a hasonlatokra is. 10. 1. j. a 32. exegétikai szabály nem R. Ismaéltól származik, hanem R. Eliezer ben R. Jozsé Hagelilitól. B. összetéveszti a 13 szabálylyal. — 13 **יני** szót a cenzura tette a talmudba **יני** stb. helyett. Nincs tehát helyén, hogy **יני יני** mint talmudi adat szerepeljen. 13. 1. hiányzik a lapszám. 16. 1. Rosch ha-schanah 57a sajtóhiba 27a helyett. — Szép gondolat a 19. lapon, hogy zsidó felfogás szerint »a két főteremtés tanánál a lényeg nem az astralis kép, hanem ezen tanok vallás-erkölcsi foglalatja«. — 27. 3. Szichemet nem Juda, hanem Simon és Lévi pusztították el (Gen. 34, 25.) — 44 köv. 1. a lelkek praexistensek, nem ezeknek égi képviselői.

— 47. 1. hiányzik a forrás (Kohélet). — 50. אל תקרא nem használtatik versek transponálásánál. — 52. 1. (v. ö. 55. 1.) a diffikultált צורה (Gen. 49. 22.) úgy érthető, hogy eredetileg nőnemű többesszám, mint az aram nyelvben (lásd Lambert, Une Série de Qeré Ketib, Paris 1891. p. 6. köv.). — 70. 1. sor Abbaje (3. Jahrh.), helyesebb 4. század első fele; ugyanott Rabba bar Nachmánit, Ab. nevelőatyját is a 3. századba helyezi, a 4. sz. eleje helyett. — 71. »die Tora sei im Nisan... gegeben worden«, olv. Szivan. — 79. 1. v. ö. Ó-zsidó bűvészet 102. lap, hol a hely másképp magyaráztatik. — 80. 3. sor: »Eine in sich begründete Lehre ist ein Lied«. Ez nem helyes fordítása az ismert: וְיִשְׂרָאֵל נִשְׂרָה וְיִשְׂרָה נִשְׂרָה-nek. — 83. 3. »Ende des 3. Jahrh.« cf. 89 lent és 94 fent ugyanarról a Jehuda bar Simonról »4. Jahrh.« — 92. 7. sor Tehumoth, olv. Tehomoth. — 101. A 12 és 42 betűs istennévhez lásd Ó-zsidó bűvészet 127—129. — A héber szavakban sajtó- és egyéb hibák a következő helyeken bukkantak fel: 13. 2. j.; 14. 2. j.; 20. 3. j.; 21. 3. j. (2); 36. 1. j. הַהֲלִיט (2); 52. közepén (cf. 58. 9. sz.); 54. סַרְיָן (olv. סַרְיָן) és פְּנִיָּם; 67. 1. j. olv. מַסְפִּיקִין és אַסְקִירָה; 98. שְׂוֹף (ט helyett olv. ה); 111.

A rabbinikus irodalommal való foglalkozás Bischoffban ez irodalom iránt szeretetet ébresztett, a tárgy iránti szeretet pedig minden tudományos alkotás előfeltétele. A lelkes elnényedés a tárgyba szerzőnket új eredmények találásával jutalmazta. Ezek mellett meglepő nyilatkozatokat találunk az örökösen ócsárolt talmudi rabbikról. Térészüke miatt csupán utalunk az illető lapokra: 67., 79., 87., 109.

*

A modern zsidó pietás kritikája Obermeyer J. irata: »Modernes Judentum im Morgen und Abendland« (Wien—Leipzig 1907.), amely csak az érdekes hangzás céljából vette fel a »Kelet«-et. Bevezetőleg Montesquieu perzsa levelei mintájára megjelenik egy iráki (babyloniai) arab és egy zsidó Bagdadból, Harun al-Rasid városából, kik nézeteiket elmondják a bécsieknek, egy ízben ünnepnapon — a kávéházban. A bajor származású szerző, ki egy évtizedig Bagdadban élt és jelenleg a bécsi keleti iskolában az arab és perzsa nyelv tanítója, nincs megelégedve a reform templomokkal, kórusaival, kántoraival és rabbijaival. A hitoktatókért sem

lelkesedik, sőt a kötelező hittan eltörlése mellett tör lándzsát, azt állítván, hogy a rossz kalkulus a kitéréshez kergeti a tanulókat, helyesebben mondhatta volna nem tanulókat, kik szüleiüket és testvéreiket maguk után húzzák. A bajok, melyeket O. feltár, egytől-egyig ismeretesekek, de nem találtunk iratában egyetlenegy gondolatot sem, amely e bajok sanálására alkalmas volna. Szerző ezen nem is töri a fejét. A mű dereka a III. rész, melynek czíme: »Der Totenkultus in modernen Judentum« 32—73. Velejében az ezután következő részek (rabbi és előimádkozó, kaddis) is a mazkir és kaddis kérdéseivel foglalkoznak. Nem mondhatnánk, hogy O. történelmi fejtegetései valami újat hoznának, sem azt, hogy kritikája a közkeletű kifogásokon felül emelkednék. Az erősebb vagy gyengébb kitételek a tárgyi bírálatot nem teszik sem erősebbé, sem gyengébbé.

A részletekből kiemelhetjük a következőket. Keleten általában elterjedt a »Zóhar olvasás«. Az egykori »misnatanulást«, amely Európában még valahogy tartja magát, egészen kiszorította. A tudás (talmud stb.). Keleten is kiveszőben van — Bagdad 40.000 zsidója között alig akadnak talmudtudósok. Szerző a kabbalistikus áramlatot egy emberöltő előtt a Hamagid ismert héber lapban kárhoytatta és ezért őt az általában dicsért türelmes Kelet és rabbijai exkommunikálták (40—48). A legyalázott modern zsidóság és rabbijai ezt nem fogják tenni. A mazkírról szóló fejtegetés főhelye 57—59, hol Szifré s más ismert helyek beszélgetnek meg. Kifogásolja, hogy — nyilvánvaló Bécsben — a szegény halott eltemetésénél pap nem funkcionál, míg a gazdagnál pénzért beszél (80), hogy nincsenek rituális női fürdők (mikve) és hogy egy ismert kántor nem nőszült (81—86). Végül kikel (132—143) O. a »fürthi kaddis« ellen. Fürthben ugyanis az árvaház legatumokért az árvákkal kaddist mondat és ezen a réven nagy summákra tett szert. Van szerencsénk Obermeyer urat fővárosunkba meghívni, hogy lássa, hogy nem árvák is »kereskednek« (az ő szavával) a kaddissal. A függelékben (144—165) a bagdadi mohamedán nem rosszul kritizálja az európai kultürembereket, de már előtte európaiak alaposabban megeselekedték ezt és ezentúl is fogják tenni.

*

Bacher V. egy évtized óta közel 30 dolgozatot — köztük három egész munkát — bocsátott közre a zsidó-perzsa irodalomról (lásd a megbeszélendő munka 2. l. 1. jegyzetét) és ezekkel a zsidó-irodalom törzsébe új ágat oltott be. A két legterjedelmesebb mű az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében látott napvilágot, az első »Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból« 1900-ban, a második »Két zsidó-perzsa költő, Sáhín és Imráni« a folyó évben (*Budapest* 1907), melynek második felét a jövő évi Értesítő fogja közölni. Az előttünk fekvő rész csupán Sáhín életét és költészetét ismerteti a jövő évre maradt három fejezet kivételével.

Sáhín életéről nagyon keveset tudunk. Minden valószínűség szerint Sirázban élt, hol Tudelai Benjámin korában 10,000 zsidó lakott, és a 13. század végén születhetett. Művelt ember volt, ki »igen jól ismerte a zsidó hagyomány irodalmát, járatos volt az arab irodalomban és igen buzgón tanulmányozta perzsa hazájának nemzeti költészetét« (21. lap). Összesen négy könyve ismeretes: *Mózeskönyv*, *Geneziskönyv*, *Ardesir-* és *Ezrakönyv*. Az első három könyv czíme Bachertől ered, nem Sáhintól, ki az első kettőt együtt »penta-teuchkommentár«-nak (sarch) jelzi, a harmadikból pedig hiányzik az eleje és így a czím is. A »kommentár« a tóra verses feldolgozása, természetesen költői szabadságokkal agádikus, mohamedán és perzsa forrásokból és bizonyára saját invencziából. Wessely nem tudta, hogy már 450 évvel előtte a távol Perziában is költetett egy Mózes-hósköltemény. A Geneziskönyv 289 fejezetre oszlik, melyek összevéve több mint 8700, a Mózeskönyv 193 fejezetben vagy 10.000 kétsoros verset foglalnak magukban (33 és 37). Az Ardesirkönyv tárgya: Ardesir perzsa király élete és ennek keretében a bibliai Eszterkönyvben elmondott események, tehát királyeposz (40). Az Ezrakönyvnek »a bibliai Ezrakönyvvel majdnem semmi közös tartalma nincs... előtérben áll annak az elbeszélése, hogy miként eszközölték ki Kóresnél a visszatérésre való engedélyt, továbbá Ezra utazása Mózes utódjaihoz... az Ardesirkönyv egyenes folytatásának mondható. Ez utóbbi Ardesir halálával kezdődik; az Ezrakönyv pedig fiának, Kóresnek trónralépésével végződik« (62). (31. lap, 16. sor Sáhín hely. olv. Simeón Chakhám).

Szerző e költői termékek forrásait pontról pontra kimutatja és figyelemzetet azon részletekre, melyeknél a forrást eddig nem találta meg (78, 4; 79, 6; 80, 4; 88, 1; 89, 2; 90, 3 stb.). A jövő évi részben Sáhín exegézise is ismertetve lesz, főképp pedig Imráni költésze. Vajha Bacher é téren is, mint más tereken, hol új utakat tört, követőkre találja saját meglepedésére és irodalmunk üdvére.

*

Már hírt adtunk arról, hogy *Markon I. B.* és *Sarsowsky A.*, szt. pétervári fiatal tudósok a zsidó tudomány számára héber és más nyelveken Hakedem névvel új organumot indítanak meg. Az első füzet az irodalmi Hírekben említett német (és külön héber) czím alatt augusztus hóban került ki a sajtó alól. Az összesen 108 lapos füzet (62 héber, 46 német és francia, külön lapszámózással) kilencz dolgozatot (közöttük öt héber), négy ismertetést (három héber) és folyóirati szemlét tartalmaz. De nemcsak változatos, hanem tanulságos is. Ime a német tartalommutató:

K. L. Tallqvist, Typen der assyrischen Bildersprache.

L. Blau, Talmudische Aufschlüsse zu Inschriften.

A. Sarsowsky, Babylonisch-biblische Notizen.

Baron D. von Günzburg, Lacabale á la veille de l'apparition du Zohar.

Zeitschriften Revue.

Besprechungen:

K. L. Tallqvist, Neubabylonisches Namenbuch.

I. Klausner, Die messianischen Vorstellungen des jüdischen Volkes usw., (und) *S. Daiches*, Altbabylonische Rechtsurkunden usw., (und) *M. D. Judelwitz*, Die Juden in Babylonien, Bespr. von *A. Sarsowsky* (hebräisch). *I. Naharde'* á.

W. Bacher, Der jerusalemische Talmud zu den Traktaten Hüllin und Bechóröth (hebräisch).

A. Sarsowsky, Die Unterjochung von Samaria und Juda nach den Berichten der assyrischen Könige (Texte in hebräischer Umschrift und Übersetzung).

M. Güdemann, Die Bedeutung des Midrasch für die Auslegung der Schrift (hebräisch).

*

Guttmann M. *encyclopaediai* művéből, melyet (fent 179—180) bemutatunk, a harmadik füzet hagyta el a sajtót. Majdnem egészen (161—228) a gyásztorvényekről (אבל) szól, melyeknek előadása már a megelőző füzetben kezdődött. A rengeteg anyag 183 alcím alatt áttekinthetően van feldolgozva, úgy hogy mindenki könnyen megtalálhatja azt, a mit keres. A keresést még megkönnyítené, ha ily terjedelmes cikkeknel, melyek kis önálló iratot alkotnak, a cikk elején vagy (esetleg nyomdai szempontból) a végén ábécésorrendben a megfelelő lapszámokra való utalással adatné az alcímek listája. Az olvasó nemcsak egyszerre tekinthetné át az egész anyagot, hanem megkíméltetné a felesleges lapozástól. Ily lista előleges felállítására a szerzőnek is megkönnyítené az elrendezést és kikerülné azt, hogy ugyanarról a tárgyról (pl. jelen esetben a מרת שבעה stb.-ről) kétszer legyen kénytelen beszélni, vagy hogy a cikken belül pótlásokat adjon. Esetleges hiányok is könnyebben szembeötlőnének. A jelen cikkben pl. nélkülözőnk egy pontot: a gyászszertartások eltérései országok ill. helyek és korok szerint. Ezeknek rövid összeállítása — elég a megfelelő lapokra való utalás — a történelmi kutatás szempontjából felette kívánatos. Szerző rendszerező ügyessége mellett az ily tökéletesbítések nem járnak majd nagyobb fáradsággal.

Egy másik általános kívánság az egész műre vonatkozik. Szerző igen helyesen jár el, midőn lehetőleg a talmud szövegével adja a tételeket, de ismeretes, hogy kiadásainkat a cenzura eltorzította: valamennyi a baseli 1578—80. évi kiadásra megy vissza. Sőt azóta számtalan sajtó- és egyéb hiba által a szöveg még romlottabb lett. Az *editio princeps* (Velenze 1520, Bomberg) nagyon ritka és nem áll rendelkezésre, de a Rabbimovitz דקדוקי סופרים 16 kötetében a traktátusok jó részéhez alkalmas korrektívummal birunk, mert Rabb. nemcsak az első kiadás, hanem a kéziratok (különösen a müncheni kir. könyvtárban őrzött egyetlen létező teljes talmudi kézirat) variánsait is feljegyzik. Ezt a variánsgyűjteményt fruktifikálni kell. A שיש kitételt pl. (193. lap, 10. sor) nem szabad a szövegben meghagyni, mert mindenütt תלמוד áll. De ez tilos szó volt és azért שיש-al helyettesítették épúgy mit תני-vel stb. a keresztény cenzorok, illetve zsidó kisegítők. Talmudkiadásaink az exakt kutatás számára felette ingatag talajt

nyújtanak. A mű még kezdetén áll és így ennek a fenyegető fogyatkozásnak, amely az egész művön áthúzódna, még idejében elejét lehet venni. A cenzura és a hanyag nyomás szóban forgó pusztításai minden képzolelet felülmulnak.

A füzet részleteinek áttanulmányozására nyári tartózkodási helyünkön hiányzanak az irodalmi eszközök, de futólagos átnézés is meggyőzött bennünket szerző széles olvasottságáról és lelkiismeretes alaposágáról. A 165. lapon felemlítendő lett volna a közszájon forgó és korunkban, sajnos, aktuális tétel: *הבא עמך עמו* *הבא עמך עמו* *לדעת אין לו חלק לעולם הבא* ez seholsem fordul elő és a gyakorlatra befolyással nem lehet. Ily fajta gazdátlan mondás több van, melyeket össze kellene gyűjteni (létezik róluk egy responsum). Az *אבל* cikk után két három-három sorban magyarázott szó után következik *אבן* cikk, amely nincs befejezve. A *אבן* különböző neveinél (230) hiányzik a természeti állapotban levő, faragatlan *אבן* neve: *אבן* (misna Bába B. 1. 1: *אבן שנתו לבנה* *אבן שנתו*). A 23. ponthoz (235. lap) 1. Ó-zsidó bűvészet (147. lap). A nyomás a jelen füzetben is dicséretesen korrekt és csupán néhány könnyen javítható sajtóhiba ötlött fel: 186. l., jegyzet 5. sor; 189. lap, 1. sor (1. szó törlendő); 189, 10; 201, 13; 207, 2; 220. l., jegyz. 6. sor.

A hézagpótló és minden méltányos igényeket teljesen kielégítő művet, melynek megjelenése részben már biztosítva van és részben ézentúl lesz biztosítandó, a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. Minden rabbinak kitünő segéd-eszköz. Megrendelhető a szerzőnél. Az első kötet (8 füzet) ára 12 korona, ami olesó ár.

*

Stucken Ed. terjedelmes műve: »Astralmythen. Religionsgeschichtliche Untersuchungen« (*Leipzig* 1896—1907) most teljes és 657 lapot ölel fel. Az 5 rész — így jelentek meg címei a következők:

- I. Abraham 1—80.
- II. Lot 81—126.
- III. Jakob 127—188.
- IV. Esau 189—430.
- V. Mose 431—657.

Már ez a tábla mutatja, hogy Stuckennak is evés közben jött meg az étvágya. Műve állítólag az egész régi mythológiára nézve »úttörő«. Hasonló úttörők régebben is tündököltek, de csakhamar »befutta az utat hó, céltalanul fut a fakó«. Eleinte St. művéhez »Hebräer, Babylonier und Aegypten« szavakat tette hozzá, de keresés közben másutt, a görögöknél, németeknél stb-nél is talált anyagot, melyért kár lett volna. Pl. József históriájában találja az »Eifersuchtsmotiv«-ot. Ez természetesen elterjedt motívum és St. reá is bukkan mindenütt, hol férfiak és nők éltek. Az egész »vizsgálódás«, úgy látszik, a folklóre kutatás hatása alatt keletkezett. Azok a részletek, melyeket olvastunk, nem keltettek bennünk nagy lelkesedést. De hát, ha az eredmények nem is fognak tovább élni, mint a biblia kutatás hasonló hajtásai, a fényesen kiállított és némely oldalról dicsérett mű mint anyaggyűjtemény minden esetre használható.

*

Schipper Ignaz felette fontos és érdekes kérdéssel foglalkozik következő iratában: »Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden im früheren Mittelalter (bis zum Ausgang des XII. Jahrhunderts)«, *Wien-Leipzig* 1907 (Külön leny. a »Zeitschr. für Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung« 1906. évfolyamából). Buvárlásait a templom elpusztulásával kezdvén, az első eredmény, melyhez Sombart és mások ellenében jut, az, hogy a nyugat-római birodalom megdőléig csupán a babyloniai zsidóknál található nagy gazdagság, kik nagybirtok, pénzügyletek és vámbérletek által szedték meg magukat (11. lap). Az alexandriai zsidó vagyon az 5. században (Alarich 409, vandalok 455) elpusztult. A keleti római birodalomban az állam kizsákmányoló adórendszere a zsidókat koldusbotra juttatja és a kereskedelem, főleg az indiai, mindinkább perzsák és arabok kezébe jut. A nyugaton az V—VI. században a zsidók földbirtokosok és földmivelők voltak (13). A VI. század közepén és a VII. században a zsidók nem ismerteknek el többé cives Romaninak és kénytelenek birtokaikat eladni. Spanyolországban csak 694-ben tiltja meg Egica a zsidóknak, hogy földet és házat bírjanak, de 711-ben az arabok a nyugati góthok birodalmának és ezzel együtt zsidóellenes törvényeiknek is véget vetnek (14). A zsidó kapi-

tális alapja »die Grundrente (im weiteren Sinn), die sich bei den bodenbesitzenden Juden akkumuliert. Diese akkumulierte Grundrente, wie auch die nach der Veräusserung des jüdischen Bodens in die Hände der Juden gelangenden größeren mobilen Vermögen bildeten die Grundlage des späteren Welt-handels, als dessen Träger sich die Juden bis zum Ausgang des X. Jahrhunderts behauptet haben« (15). A keleti kereskedést évszázadokig főképp európai zsidók közvetítették. A 9. században az egész világot bejárják és külön hajóik voltak (16—20). A kazárok fővárosa (Itil) évszázadokig kereskedelmi góczpont volt és részesei maguk a kazárok is (22). Ábrahám ibn Jakob spanyol zsidó arról is tudósít bennünket, hogy lengyel zsidók egyebek közt magyar borral is kereskedtek (23). A velenceiek voltak az elsők, kik a zsidó kereskedőket kiszorítani iparkodtak (10. század közepén). A spanyol zsidók selyemszövésből és állami hivatalokból gazdagodtak meg a 10. sz.-ban (25). Lassanként a legtöbb országban kiszorítják a zsidókat. Roscher ezt így fejezte ki: »dass sich die Judenpolitik im Mittelalter fast umgekehrt verhält, wie die sonstige wirtschaftliche Kultur« (26). Irata második felében Sch. a zsidók pénzügyleteit ismerteti. 11. lap, 11. jegyz. Monatsblätter helyett olv. Monatschrift.

*

Aicher G., katolikus theologus, a »Biblische Studien« XI. kötetének 4. füzetében a következő tanulmányt bocsátja közre: »Das Alte Testament in der Mischna« (Freiburg i. B. 1906). A 181 lapos könyv két részből áll. Az első a misnában előforduló, a bibliára vonatkozó adatokat állítja össze rövid kánontörténet keretében, a másik (ez a fő) a misna exegesisét adja. Aicher a bevezetésben gyón: »Die Beschäftigung mit der jüdischen Literatur ist für uns Christen ein kühles Vergnügen; denn die darin niedergelegten Anschauungen sagen uns nur selten zu. Dieser Abstand des Denkens und Fühlens hat auch zur Folge, dass manches uns auf den ersten Blick nicht verständlich ist.« (IX.) Képzeltető, hogy ilyen szeretet mellett milyen eredmény áll elő.

Az első rész (1—53.) három szakaszra oszlik. 1. Mily állást foglal el a misna a kánonnal szemben? 2. Ismer-e a

misna a biblia egyes könyvei közt lényegre nézve különbséget? 3. Mily tulajdonságai vannak a misna szerint a szent iratoknak? Aicher a misnát említi, de tényleg nem csupán a misna adatairól van szó, hanem a kánon történetére vonatkozó, jól ismert egyéb adatokról is. Új eredményeket nem találunk, szerző eklektikusan járván el, hol az egyik, hol a másik auctor nézetéhez csatlakozik. Felette szkeptikus. Kétkedik pl. a talmud által hagyományozott szerzők hitelességében azért, mert szövegeinkből nincsenek kritikai kiadások (4). Miért hisz akkor egyáltalában a szövegeknek? Kétkedik abban, hogy Josephus ismerte-e a szentírás hármas felosztását (7), sőt azt is tagadja (8), hogy a Szirach prologusában a prófétakanon már nevezve volna. És miért tagadja? Mert a harmadik csoportnak nincs még terminusa. A misna történelmi adatainak nem szabad egyszerűen hinni (22. 1. j.). Szerző kánonelmélete a következő: »Man hatte einen zweifachen Kanon im Sack, den Kanon des Gesetzes und den Buchkanon der Pharisäer. Beide können friedlich nebeneinander bestehen« (36. lent). Eredetiben idéztük, mert sehogysem értjük.

A második rész kielégítő eredményre már azért sem vezethet, mert a tannák exegézise nem a misnából, hanem a midrasból ismerhető meg. A misna a törvényeket halákha alakjában adja, csupán itt-ott maradt meg a midras-alak. Teljesen külső alapon különbséget tesz. A *Schriftanwendung* és *Schriftauslegung* között. Az anyag előadása után kritizálja a misna exegézisét, kifogásolva, hogy az értelmezések nem foglaltatnak a szent szöveg egyszerű értelmében. Ezt katolikus teológus teszi, ki még most is ragaszkodik a »négyféle értelem«-hez. A katolikus bibliakommentárokon mai napig olvasható: »nach dem Literalsinn erklärt«. A katolikus teológus a tannának 2000 év előtte nem engedi meg azt, ami a katolikus teológiának mai napig kötelessége. Egyébiránt az egész modern bibliakritika — nemcsak a püspöki engedélyvel ellátott könyvek — dadogni sem tudna ma, ha a zsidók az egész világ lármája ellenére nem ragaszkodtak volna a betűhöz. Aicher ezt is szemükre veti. Részletes bírálatot más helyen adunk.

*

Grätz saját nagy történetét a nagyközönség számára nem tartotta alkalmas olvasmányának és maga rendezett népszerű kiadást három kötetben. Ebből a múlt évben gyönyörű kiállítással új kiadás jelent meg Lipcsében (Leiner Oskar), melynek czíme: »Volkstümliche Geschichte der Juden in drei Bänden von Dr. H. Graetz.« Az első kötetet Graetz aczélmetszetű arcképe díszíti. A mű a klasszikusoknál szokásos formátummal bír és mindössze 12 koronába kerül.

*

Wendland P., ki a Philo-kiadásnak is részese és a hellenismus legkiválóbb ismerői közé tartozik, fényes tollal írta meg a következő vázlatot: »Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum«, (Tübingen, 1907. Handbuch z. N. Test. her. von H. Lietzmann, 3. Lieferung.) A mai kultúra alapja — W. szerint — a kereszténység és a görögség (a hellenismus alakjában, 3. lap). Az előttünk fekvő 6 évben azonban csupán a hellén-római kultúráról van szó. W. ugyan azt mondja, hogy a kereszténység nem a pogány kultúra megsemmisítése árán győzött (5), de a bizonyítékokat nem látjuk és Willamowitz (Kultur der Gegenwart) a VI. századról az ellenkezőt állította. A bevezető fejezet, melyben ez az állítás foglaltatik, a hellenismusnak a rómaiakra és az egyházra való befolyásáról szól. Ezután felette érdekes vázlatok következnek a hellén-római világ szellemi életéről.

Az ósrégi keleti hagyományok a vallás és művészet, sőt még a jog terén is a hellén-római kultúra gyengülésével győzelmesen tör előre (13). A provinciákban talán sohasem halt ki a népies jog. Idevágó munka: »Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht«. — »Dem Herrenvolk der Griechen stehen die von Natur zum Dienen bestimmten Barbaren gegenüber. Sucht doch selbst Aristoteles die Sklaverei durch den Unterschied der Rassen als von der Natur gewollt zu begründen« (5). Ez volt a görögök ősi érzése, melyet Nagy Sándor ki akart küszöbölni. A Stoa stb. ember és ember között nem tett különbséget. »Mann und Weib, Grieche und Barbar, Freier und Sklave werden unter den allgemeinen Begriff der

Menschheit gefasst« (17). Kár, hogy W. nem nevezte meg a forrásokat. Kaufmann a fenti Pál-féle mondást összefüggésbe hozta a mai napig szokásos három ellenkező mindennapi benedekcióival és két görög bizonyítékot is hozott. — A Keleten a hellén kultúra a lakosság fogytával alább száll; a római hódítás, a polgárháborúk, a római oligarchák rablógazdasága s egyéb körülmények az okozói (30). Palesztinát kimutathatólag a rómaiak pusztították el. — »Kynischtoisch sind die Themata, dass der Weise allein frei, allein adlig sei« (47). A jegyzetben idézett irodalom mellé állítható a talmudi tétel: *אין בן חרין אלא מי ששקב בחירה*. »Die Grundsätze des naturgemässen Lebens führt Musonius (und ähnlich Philo) auf den Gebieten der Kleidung, Wohnung, Ernährung bis ins einzelne, ja ins Kleinliche durch mit einer Lehrhaftigkeit, die das Gebiet der Adiaphora aufs äusserste einschränkt« (ugyanott). A talmud tehát nem állt egyedül idevágó részletes utasításaival. — W. vázlatai még sok más közös vonást juttatnak eszünkbe. Nem ártana egy rendszeres párhuzam felállítása. Az »Ózsidó bűvészet« 118—122. lapjain kimutattuk, hogy szokásban volt több istent egyesíteni a czélből, hogy a varázslás hatásosabb legyen. Ilyesmi zsidó körökben is előfordult, és a talmud társítás név alatt tiltja el. Ezt a jelenséget a bűvészpapyrusokból állapítottuk meg. W. művéből látjuk, hogy ez különben is szokásos volt. »In Fällen, wo es nicht möglich schien, den gesamten Wesensinhalt eines fremden Gottes durch einen griechischen oder römischen Namen zu vergegenwärtigen, wird die Ausgleichung, vollzogen, indem mehrere Götternamen zusammengefasst werden, um die Summe jenes göttlichen Machtbereiches zu ergeben: Dittenberger Or. inscr. 383., Z. 55: »*Ἀπόλλωνος Μίθρον Ἡλίου Ἐρμού καὶ Ἀρτάγνον Ἡρακλέους Ἄρως*« (79 köv., több példával). W. azt hiszi, hogy ez az eljárás a monotheismus eszméjét előmozdította. Az egész sublimálva van W. előadásában, mert itt nem a filozófia, hanem a mágia működött. Ez, mint W. kiemeli, Egyiptomban volt otthonos, »und ihre Propaganda ist zum grossen Teil von dort ausgegangen« (81). Fentidézett munkánkban ugyanezt bizonyítottuk a talmudból és azóta számos más adat említésével kellett ezt hangsúlyoznunk.

»Die epikurische Lehre, die im letzten Jahrhundert der Republik fast die Modephilosophie der Gebildeten war, wird zurückgedrängt und sinkt seit Augustus zur Bedeutungslosigkeit herab« (83). A Keleten Epikuros bölcsészete kétségtelenül Augustus kora után is igen népszerű lehetett, mert Epikur az egyetlen görög bölcsész, kinek nevét a talmud ismeri. Az ő neve a hitetlenség összefoglalása és a zsidó nép nyelvében mint ilyen fogalom mai napig él.

Egyáltalában megkülönböztetendő a műveltek és a nép hite. Bemomásunk az, hogy W. ezt a különbséget negligálta. Vázlatai csak a felsőbb körökre illenek, nem a népre. A Rómából kiutasított bűvészek és khaldeusok, kóklerek és világesalók közelebb állottak a néphez, mint az összes filozófusok és költők, írók és államférfiak. Ha a világfelforgató új irányt meg akarjuk érteni, akkor a nagy tömegek élet- és gondolkodásmódját kell megismernünk. Ezek között terjedt a keresztény hit, ennek pedig mindahhoz, mit Wendland fényes elmével és széles tudással ecsetel, édes kevés köze lehetett. Nem ismerjük az idevágó klasszikus irodalmat, de ebben az egy pontban kompetenseknek tartjuk magunkat. És ez a punctum saliens.

KÜTFÖK.

304. szám.

A REFORMÁTUS PAPI KONGRESSZUS ÁLLÁS-
FOGLALÁSA AZ 1848: XX. T.-CZ. VÉGREHAJTÁSA
TÁRGYÁBAN ÉS GRÓF APPONYI ALBERT VALLÁS-
ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER NYILATKO-
ZATA ÉS TISZA ISTVÁN BESZÉDE UGYANEKBEN
AZ ÜGYBEN.

Az évek folyamán minden alkalomkor hűségesen regisztráltuk az 1848: XX. t.-cz. körül keletkezett mozgalmakat és ugyanazért egy napilap után (Budapesti Hirlap 1907. szept. 20. szám) közöljük az orsz. református lelkészek kongresszusának folyó évi szeptember 19-én történt állásfoglalását gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilatkozatával egyetemben, hogy a jövő historikus az aktákat folyóiratunkban is együtt találja. Csupán az indítványokat közöljük, mellőzván a kíséző beszédeket és a vitát, úgyszintén a lapok nyilatkozatait.

Hamar István az 1848. évi XX. t.-cz. végrehajtásáról a következő határozati javaslatot terjesztette elő:

A református papi kongresszus kívánja az 1848. évi XX. t.-cz. 2. szakaszának teljes betűszerinti végrehajtását. S ebből folyólag kívánja, hogy:

1. a *tökéletes egyenlőség és viszonyosság elve*, a törvényesen bevett felekezeteknek az államhoz és egymáshoz való viszonyában, úgy vallásérkölcsi és kulturális, mint anyagi téren, az osztó igazságnak megfelelőleg, a felekezetek egyházi szervezetének és törvény által biztosított jogainak sérelme nélkül, érvényesíttessék, főelvül tekintvén, hogy mindegyik vallásfelekezet szabadságát és jogát csak a többi felekezeteknek hasonló szabadsága és joga korlátozhatja;

2. a tökéletes jogegyenlőséggel és viszonyossággal ellenkező régi törvények és gyakorlatok megszüntetendők, különös hangsúlyozásával annak, hogy egyik vallásfelekezet hívei egy más felekezet előnyére és hasznára, semmi szín és ürügy alatt meg nem adóztathatók.

Kívánja, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. 3. szakaszából folyólag, a törvény eredeti intenciójának megfelelőleg, a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek, a saját erejükből nem fedezhető egyházi és iskolai szükségletei *az állam által fedeztessenek*, úgy azonban, hogy az állami segítség megállapításánál az illető felekezet hazafiassága s a magyar nemzet állami és kulturális élete terén szerzett érdemei legelső sorban figyelembe vétessenek és mérlegeltessenek. Ebből folyólag kívánja, hogy

1. minden törvényesen bevett felekezet egyházi és iskolai szükségletei, a jelenleg különböző címeken törvény alapján vagy az évi állami költségvetésbe beillesztve nyújtott segítség kommaszalásával, a felekezetek egyházi főhatóságai által bemutatandó és az egyes felekezetek egyenlő számú kiküldötteiből és a törvényhozás hasonló arányú delegátusaiból álló, a kultuszminiszter elnöklete alatt megalakítandó országos bizottság által felülvizsgált kimutatósk alapján számíttassanak föl és törvényhozásilag állapítassanak meg, alapelvül vétetvén az egyházi és iskolai tisztviselők javadalmazásánál egyfelől az, hogy azok javadalmazása az állam hasonló kvalifikációjú és rangú tisztviselői javadalmazásánál kevesebb nem lehet, másfelől pedig az, hogy az egyes felekezetek főpapjai részére, hivatali javadalmazás, illetve *reprezentáczióntis költség* címén 25.000 koronánál nem kevesebb és 50.000 koronánál több nem vehető számításba;

2. vétessék számba minden törvényesen bevett felekezet, minden néven nevezendő egyházi és iskolai vagyona és a fentebb említett országos bizottság útján, törvényhozásilag állapíttassék meg, hogy mennyi abból *az állami eredetű vagyon*;

3. az így állami eredetűnek megállapított egyházi és iskolai vagyon *elidegeníthetetlen állami vagyonnak* és olyannak minősítendő, mint amelylyel, illetve annak jövedelmével a magyar állam az illető felekezetet az 1848. évi XX. t.-cz. 3. szakasza, illetve az annak történelmi előzményeit képező királyi vagy állami intézkedések alapján, *már eddig is segítette*, és amely vagyon jövedelme az állami segítség nyújtásánál első sorban figyelembe veendő is;

4. az egyes felekezetek birtokában lévő egyházi és iskolai vagyon jövedelmei, az állam legfőbb felügyeleti jogából folyó szigorú ellenőrzés mellett, a kezelési költségek és beruházások leszámítása után, teljes egészükben, *a vagyon eredeti rendel-*

telésének megfelelő, vagy más, de kizárólag hazai és a törvényhozás által elismert egyházi, iskolai vagy humanitárius czélokra fordítottassanak;

5. amennyiben a felekezetek birtokában lévő vagyon jövedelmei az illető felekezetek egyházi és iskolai szükségleteit nem fedeznék, a hiány pótlására az illető felekezetek, kizárólag a saját híveikre, a törvényhozás által megállapítandó s az állami egyenes adók bizonyos százalékát kitevő *egyházi adót* kötelesek kivetni, amely egyházi adó az állam illetékes közegei által hajtandó be és szolgáltatandó át az illető egyházközség pénztárának;

6. amennyiben valamely törvényesen bevett felekezet egyházi és iskolai szükségletei még így sem nyernének fedezetet, *a hiány az állam által pótlandó;*

7. az állam által nyújtandó és az illetékes felekezeti hatóságok meghallgatása mellett törvényhozásilag biztosítandó segítségre vonatkozólag, miután az csupán a felekezeteknek a valláserkölcsi élet ápolása és a kulturális élet terén kifejtett s az állam javára czélzó szolgálatainak elismerését képezi, kimondandó egyfelől az, hogy a segítség az állam és az illető felekezetek között függő viszonyt nem teremt és a felekezeteknek törvényben biztosított szabadságát és jogait nem csorbíthatja, másfelől, hogy az államsegítség annak megvonásának terhe alatt, kizárólag csak hazai és a törvényhozás által elismert egyházi, iskolai és humanitárius czélokra fordítható, s hogy abból hazafiatlan vagy a felekezeti békességet veszélyeztető intézmények és személyek semmiképpen sem támogathatók;

8. az állam által nyújtott, az egyes felekezetek hazafias és kulturális szolgálatainak figyelembe vételével megállapított és az illetékes felekezeti hatóságok meghallgatása mellett törvényhozásilag biztosított segély az illető felekezetek egyházi főhatóságához utalványozandó, s ennek megfelelőleg, a felekezetek állami segítségét különböző czímeken biztosító törvények hatályon kívül helyezendők és a kiutalványozás tekintetében az itt említett eljárással ellenkező gyakorlat megszüntetendő;

9. az államsegély törvényszerű felhasználásának ellenőrzése körül szükséges legfőbb állami felügyeleti jog biztosítása végett kötelesek a felekezetek, főhatóságaik útján, évről-évre okmányolt elszámolást betérjeszteni a kultuszminiszterhez, a kultuszminiszter pedig köteleztessék az ezekről szóló jelentésnek, a számadásokkal együtt, a képviselőházhoz leendő bemutatására;

10. a felekezetek egyházi és iskolai szükségletei, az 1. pont alatt említett módon 10 évről 10 évre újból fölszámítandók, megállapítandók és törvényhozásilag biztosítandók.

Kimondja a kongresszus, hogy ezen határozatokat ki nyomatja, az összes protestáns egyházmegyékhez, kerületekhez, egyetemes gyűléshez és konventhez megküldi és azokat azok támogatására és a törvényhozásban leendő keresztülvitelére fölkéri.

Kutas Bálint a következő határozati javaslatot nyújtja be:

Kéressék föl a nagyméltóságú konvent, hogy az ág. ev. egyetemes gyűléssel kontaktusban teljesítse a földérfítés, fölvilágosítás, előkészítés nagy munkáját, ezt írva a lobogóra, és kérvényezzen alantiak szerint az országgyűléshez.

Lélekszámarány szerint a protestáns felekezetek tagjaira kivetendő költségből teljes apparátussal tárassa föl, hogy

1. Mi és mennyi az, ami szekularizálható lenne?
2. Hozzávetőleg mennyi folynék be ez ingatlanokért kis parcellánként az értékesítésnél?
3. Hozzávetőleg mily jövedelem szaporításhoz jutna az abból, hogy ezen parcellák igazságos adóztatás, örökösödések és ingatlanforgalom tárgyaivá válának?
4. Körülbelül mily összeg kívántatik a közoktatás államosítására?

A feltárandó eredmények legmesszebbmenőleg terjesztendőek lennének felekezeti különbség nélkül a nép körében sajtótermékek, népgyűlések útján; ezek révén kérvényminták volnának elfogadásra ajánlandók, melyekben a következők ajánlatnának az országgyűlés elé terjesztésre:

1. Szekularizáció útján vegye vissza az állam az általa adományozott fekvőségeket: vegye kezelésbe az állami forrásból eredő alapítványokat, az iskolai alapítókat.
2. A szekularizáltakat kis parcellákban adja vissza, adja el a nemzet fiainak.
3. Az itt szerzendő pénzerővel és kivételt, kiméletet nem ismerő törvénnyel államosítsa az iskolákat az egész hazában, állítson újakat s díjazza az oktatókat, hitoktatókat államhoz illően, kártalanítva az egyházközségeket az iskolai épületekért.

4. Vonjon el minden felekezettől mindent, mit egyházi czélokra adott, *s ne adjon egyházi czélokra egyik felekezetnek se semmit*; állítsa elő akként, hogy minden felekezet minden fokozaton maga gondoskodjék szükségleteiről, alkalmazottairól, korpótlékairól és nyugdíjügyéről, egyháza fönntartási alapjáról, hogy az erősebb egyházközségek a gyengébbeket segítsék.

Ferenzy Gyula dr. a következő határozati javaslatot nyújtja be: »Az előadói javaslatot elfogadja a lelkes-értekelet s kívánja az 1848. évi XX. t.-cz. s a viszonzóságról szóló törvények teljes és azonnali végrehajtását, egyúttal a választ-

mányt megbizna, hogy a kérdést tanulmányozza és elkészítendő memorandumban föltárja.*

A kongresszus elfogadta *Hamar és Ferenczy* határozatai javaslatait, s az elnök az ülést felfüggesztette. A szünet után *Nagy István* a *papi fizetésrendezésről* tartott felolvasást. Nagy vita után elhatározták, hogy a 2400 koronás minimális fizetés és a 200 koronás korpótlékok érdekében fölrírnak a konventhez.

Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilatkozata: »En arról értesültem, hogy a református papok állítólagos akciójának nem lesz további folytatása, és hogy az evangélikus református egyház komolyabb elemei nem fognak részt venni benne, mert az akció megindításának a *felekezeti béke vésteljes feldulása* volna a következménye. Sajnálom, ha a jóhiszemű elemek engednék magukat *felhasználni* sőt *hatalmak által*, amelyek csak azért, hogy Magyarországon a politikai konszolidációt lehetetlenné tegyék, semmitől sem riadnak vissza, még attól sem, hogy a felekezeti békét, amelyet éppen most *szilárd alapokra akarok fektetni*, reménytelenül összekuszálják. Fölötte sajnálatos volna ennek az akciónak a megindítása éppen most, mikor megvan bennünk a legjobb indulat, a legjobb szándék, sőt amikor már eredménnyel, *tettekkel is bizonyíthatja* a kormány, hogy a protestánsok jogos kívánságait teljesíteni akarja és fogja, és amikor a *katolikus részről* ez elé semmi akadályt nem gördítenek. Az előbbi kormányok az 1848. évi XX. törvény végrehajtása érdekében semmit sem tettek; nem lehet azt kívánni, hogy most tizen-négy nap alatt végezzünk vele. Az állítólagos akció, ismétlem, a legvésteljesebb dolog volna, amit csak elkövethetnek a református papok, s mivel a legmerevebb ellentétben volna az én álláspontommal: ez teljes megakasztását jelentené annak az akciónak, melyet az 1848. évi XX. törvény végrehajtása érdekében megindítottam. Remélem azonban, hogy a higgadtabb elemek meg fogják akadályozni a veszedelmes görgeteg megindítását.«

Tisza István gróf a dunántuli református egyházkerület szept. 29-iki rendes közgyűlésén hosszabb beszédet mondott, melyből a következőket közöljük:

Ha napirenden volna a szekularizáció kérdése igyekezném azt az ezer és egy okot kifejezni, amelynél fogva a kérdés fölvetését a mi viszonyaink között *általánosan károsnak és veszedelmesnek tartom*. E fejtegetésnek itt, ami tanács-termünkben nem volna helye, sem ideje. De egy körülmenyire rá kell mutatnom. Ha bárki abban a nézetben van, hogy a szekularizációért meg kell indítani a küzdelmet, ám tegye ezt a politikai pártélet küzdőterén, igyekezzék az eszmének propagandát csinálni, általános politikai alapon annak híveket szerezni valláskülönbség nélkül, *de ne indítsa meg felekezeti*

alapon ezt a küzdelmet, ne úgy állítsa azt oda, mintha egyik egyház papsága irigykednék a másikra és az általa élvezett anyagi előnyöktől akarná azt megfosztani. Teljesen jogos téren mozog a lelkészegyesület, amely papságunk sanyarú helyzetét tárgyalja... Ha a fizetésrendezések terén eszközölt legutolsó nagy lépések után a lelkészi intézmények korszerű rendezését is követeljük, ezt, ismétlem, senki rossz néven nem veheti. De... *ne intézzünk más felekezet viszonyai ellen olyan kirohantást*, amely valóban a *felekezeti küzdelem* színével bír. Az ultramontanizmus veszedelmét én is látom, az ellenük való küzdelem szükségét talán jobban és mélyebben érzem sokaknál, akik annyit hangoztatják azt, de a küzdelmet valláskülönbség nélkül az *egész magyar fölvilágosodottsággal* kell és lehet megküzdenünk, abban magunkat izolálnunk, azt a szolidaritást kockáztatnunk, amely századok során fönnállott egyházunk jogos törekvései és a magyar nemzet nagy problémái között, bűn volna hazánk és egyházunk ellen, ma inkább, mint valaha. (Budapesti Hírlap okt. 1.)

305. szám.

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM 1907 JÚL. 11-ÉN 75931/26. SZ. A. KELT RENDELETE A KÜLFÖLDÖN MŰKÖDŐ BESOROZOTT RABBIKRÓL.

Sopronvármegye közönségének.

Az 1886. évben született, lakompaki illetőségű 478¹/₂ sorszámú és Luzernben rabbi gyanánt alkalmazott Krausz Mózesnek besoroztatása esetében a védtörvény 21. §-ában foglalt kedvezményben való részesítését kimondó fősolgabírói határozat ellen a hadkiegészítési kerületi parancsnokság által emelt kifogás folytán döntés végett f. évi 8953. szám alatt kelt jelentésével felterjesztett tárgyalási iratokat további értesítés végett, azon határozatom kijelentése mellett küldöm vissza, hogy a fősolgabírói elsőfokú határozatot megváltoztatva, fentvezetett egyént besoroztatása esetében a kért kedvezményben nem részesítem, mert a külföldön működő rabbik a kért kedvezményre igényt nem bírnak. Egyuttal felhívom a törvényhatóságot, hogy nevezett egyének külföldön leendő megvizsgáltatásának elrendelhetése céljából a nevezettre vonatkozó állítási lajstromkivonatot 3 példányban f. évi július hó 31-ig hozzám terjessze fel. Ezen rendeletemről a hadkiegészítési parancsnokság a hadtestparancsnokság útján értesített. Budapesten, 1907. évi július hó 11-én. A miniszter meghagyásából: *Espert* s. k., miniszteri osztálytanácsos.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Dr. *Bacher V.*,

Két zsidó-perzsa költő Sáhín és Imráni, első fele, *Budapest* 1907 (Az orsz. rabbiképző-intézet 1906/7. Értesítőjében). — *Ugyanaz*, Les Juifs de Perse au XVII. et au XVIII. siècles d'après les chroniques poétiques de Babai b. Louff et de Babai b. Farhad. (K. l. a Revue d. E. J. LI—LIII kötetéből). — Hofrath Prof. Dr. *Müller D. H.*, Komposition und Strophenbau. Alte und Neue Beiträge, *Wien*, 1907 (a bécsi Israelitisch-theologische Lehranstalt 1906/7. Értesítőjében). — *Hakedem*. Vierteljahrsschrift für die Kunde des alten Orients und [für die] Wissenschaft des Judentums. Herausgegeben von *J. B. Markon* und *A. Sarsowsky*, *St. Petersburg* Ofizerskaja 50. I. Jahrgang No. 1. (Héber, német és francia nyelven.) Egy-egy füzet ára (negyedéves folyóirat) 1 rubel 40 kopek. — Dr. *Guttmann M.*, Clavis Talmudis etc., 1. kötet, 3. füzet, *Csongrád-Vácz*, 1907 (héber nyelven). Az első kötet (8 füzet) ára 12 korona és megrendelhető a szerzőnél *Budapesten*. — Magyar Zenetudomány, szerkesztik *Major J. Gyula* és *Herrmann Antal* I. 1—2, *Budapest*, 1907. — *Major J. Gyula*, Op. 64. A szombatosok dalai, *Budapest*, 1907. — *Jaré Giuseppe*, Moisé Vita Luzzatto. Skizzo biografico con documenti inediti (kül. leny. az »Il Vessillo Israelitico« 1907. évfolyamából). — *Posnanski S.* שני פרים הדישין מאיי הדר (Varsó 1907 (k. l. a »Haolam« 1907. évf.-ből). — *Krauss S.*, Parallelen im Handwerke (k. l. a »Vierteljahrsschrift für Bibelkunde« 1907. évf.-ből). — *Koenigsberger B.*, לית באומר *Berlin* 1907 (k. l. a Feilchenfeld-Festschrift-ből. Eliezer b. Jósze Hagelili szabályairól elméskedő czímmel). — *Ugyanaz*, Griechische Mythen und ihre Parallelen in der jüdischen Literatur (k. l. ugyanonnan). — *Eppenstein S.*, Fragment d'un commentaire anonyme du Cantique des Cantiques stb. (k. l. a R E I 1907. évf.-ből).

Az országos rabbiképző-intézet növendékeinek száma a lefolyt évben 104 volt, kik közül a felső tanfolyamra mindössze 15 esik. A tanulók segélyezésére az »Écz Chajim« kerek összegben 13000 koronát fordított. Hatvany-Deutsch József ezenfelül, mint minden évben, tavaly is 2000 koronát adományozott a tanulók ellátására. Ősztöndíjak az »Ősztöndíj-Egylet«, a pesti izr. hitközség s más részről nagyobb számban jutottak a jelöltek számára. A bécsi szemináriumot öt és a német

szemináriumokat szintén több magyar látogatja. Sok magyar érettségi bizonyítvány hiányában a szemináriumokba nem vétetvén fel, csupán külföldre megy, ami némely hazai községnek módfelett imponál. A bécsi szemináriumot 33 teológus látogatta. A boroszlói, berlini (két intézet) szemináriumok egyenként még több növendékkel dicsekedhetnek. A segélyezés csupán a bécsi intézetben kielégítő.

Dr. Kármán Mór nyug. tanár, kir. tan. nemességre emeltetett.

Deutsch Jakab, a fiúárvház elnöke, 72 éves korában meghalt. Az árvház körül fáradhatatlanul buzgólkodott, az anyagi eszközöket megszerezte és kiérdemelte »az árvák atyja« nevet. Aldás emlékére.

Hatvany-Deutsch József közigazdasági érdemei elismeréséül a Ferencz József-rend középkeresztjével lett kitüntetve. A kitüntetett férfiú, mint ismeretes, kulturintézeteink körül mint az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő-bizottságának és az orsz. izr. tanítóképző-intézet igazgató-tanácsának elnöke és felekezetiünk ügyei körül mint a VI. közégkerület alelnöke és mint a pesti izr. hitközség egyik előjárója stb. kiváló tevékenységet fejt ki.

A szombatosok dalai. Ez a czíme *Major J. Gyula* ismert zeneköltő legújabb művének. Szerző fáradtságot nem kimélve, felkereste a szombatosokat Bözödújfaluban és leköttázta az öregek éneke alapján a még létező 11 szombatos zsolnárt és ezeket harmonizálta. Érdekes munkájáról külön cikkben számol be a társszerkesztésében megjelenő »Magyar Zenetudomány« imént megjelent első kettős füzetének 8—11. lapjain, hol ismert szakavatottsággal elemzi a szombatos énekeket. *Major* legújabb alkotásával gyarapította a zsidó zene körül is szerzett érdemeit. Tudtunkal a magyar zeneszerzők között *Major* az egyetlen, ki erejét ennek a zenekörnek is szenteli és ugyanezért a zsidó felekezet részéről külön elismerés illeti meg.

Az orsz. izr. tanító egyesület elnöke *Kornfeld Gyula* 14 évi működés után magas korára való tekintettel ezen állásról lemondott. A f. év július 2-án tartott közgyűlés elnökének örök érdemeit az Egyesület körül lelkesen ünnepelte, de elhatározásának megmásátására nem bírhatta rá. A közbizalom Stern Ábrahám igazgató felé fordult, ki az egyhangú választást elfogadta. A nagyérdemű virágzó egyesület továbbfejlesztésének legbiztosabb alapja a tanítóság nemes egyetértése és az új elnök vezetése alatt álló lelkes tisztikar.

Dr. Richtmann M. jeles munkatársunk az orsz. izr. tanítóképző tanárává neveztetett ki.

Wechselmann vakok intézete. A Wechselmann Ignác alapítványából létesített Ferencz József vakok intézete őszszel nyílik meg az első osztálylyal. A növendékek fele zsidó és másik fele keresztény lesz. Egyelőre 15 növendéket vesznek fel és az összes helyek ingyenesek.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
1848 : XX.	1
Jewish Territorial Organization	4
Schreiber Szimcha Bunem	6
Az IMIT. választmányi ülése	8
Az Izraeliták Országos Irodájának felterjesztése a gabella kivetése és behajtása ügyében	9
<i>Dr. Bände Zoltán</i> : Rákóczi	14
Társadalmi szemle	21, 124, 218, 305
A helyzet	113
A román parasztlázadás	115
Steinschneider Móricz	117
Az izr. orsz. iroda és az orsz. izr. tanítóegyesület felterjesztése ille- tőleg körlevele a kis zsidó iskolák érdekében	120
Zsidó közkönyvtár	209
A felekezeti egység	211
Neubauer Adolf	212
Freudenthal Jakab	215
Kossuth Lajos és dr. Isaac Majer Wise albanyai (amerikai) rabbi ..	216
Az orsz. rabbiégyesület alakuló gyűlése	309

TUDOMÁNY.

<i>Dr. Richtmann Mózes</i> : Héber feljegyzés Rákóczi kuruczairól	27
<i>Bató J. Lipót</i> : Adalékok az óbudai hitközség és chevrák történe- téhez	32
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Jakob Bé-Rab haláléve	51
<i>Dr. Goldberger Izidor</i> : Binet Mordechai és Rosenthal Naftali	52
<i>Bacher Vilmos</i> : Perles Mózes életéhez	53
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : { Egy sábateus vándorrabbi Magyarországon 127 { Száz év előtt	141

<i>Dr. Richtmann Mózes</i> : Magyarországi hírek az álmissiáokról	147
<i>Dr. Barta Mór</i> : Sémí eredetű német szók	156
<i>Dr. Weisz Miksa</i> : Az עלות הבציר szerzője mint rabbi Bánban	163
<i>Dr. Rubinyi Mózes</i> : Adalékok Petőfi nyelvének biblikus elemeihez 164	
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Az assuani aram papyrusok talmudi világításban 229	
<i>Klein Sámuel</i> : Palesztina határai a Pseudo-Jonatan és a töredék- targum szerint	238
<i>Dr. Barta Mór</i> : Sémí eredetű német szók	258
<i>Bató J. Lipót</i> : Ellenészrevételek	261
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A Gesta Romanorum zsidó vonatkozásai	321
<i>Vadász Ede</i> : Adalékok a Wahrmann-, Szófer- (Schreiber-) Gorlicei Weiss- és Fischmann-családok származási adataiból	327
<i>Mandl Bernát</i> : A szobotiszi zsidóközség multjából	356
<i>Feigl L. H.</i> : Egy sábateus vándorrabbi kitérése Magyarországon ...	364
<i>Bató J. Lipót</i> : Helyreigazitások	366

FOLKLORE.

<i>Vadász Ede</i> : Zsidó szokások és szólamok	54, 166, 367
--	--------------

IRODALOM.

<i>Dr. Vajda Béla</i> : A kereszténység keletkezésének kora	58
Irodalmi szemle	61, 178, 262, 375
<i>Kiss Arnold</i> : Költemények	81
<i>Patai József</i> : Jirmija levele	87
<i>Gerő Attila</i> : Mátyás és Ábrahám. (Chanuka-játék.)	88
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : A jeruzsálemi talmud új kiadása	174
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Az ó-budai hitközség történetéből	176
IMIT. 1907. Évkönyvének tartalma	205
<i>Patai József</i> : Sóvárgás	283
<i>Dr. Klein Sámuel</i> : Az Eszter-Megilla történeti hitelessége	371

ORSZÁG-VILÁG.

<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : A »Becalél« iparművészeti iskola Jeruzsá- lemben	97
<i>Schächter Mózes</i> : Az orosz forradalom és a zsidók	283

TANÚGY.

A porosz felsőbb iskolákban használt izr. hittankönyvek és héber nyelvtanok lajstroma	100
--	-----

KÜTFÖK.

	Lap
Elmult századokból. Közli: Dr. Büchler Sándor	103, 286
A református papi kongresszus állásfoglalása az 1848: XX. t.-cz. végrehajtása tárgyában és gr. Apponyi Albert vallás- és közokt. miniszter nyilatkozata és gr. Tisza István beszéde ugyanebben az ügyben	390
A honvédelmi miniszterium 1907 júl. 11-én 75931/26. sz. a. kelt ren- delete a külföldön működő besorozott rabbikról	395

VEGYES.

Irodalmi hírek. — Dr. Pető Sándor. — Zsidó műkiállítás. — Stade B. — Lauterbach Z. H. — Báró Rothschild Ch. — Dr. Acsády Ignác. — Dr. Fayer László. — Strauss Oszkár. — Dr. Zsen- geri Samu. — Roth M. A. — Deutsch Jakab. — Buber Sala- mon. — Porosz városok statisztikája. — Zsidó statisztika. — Zunzstiftung	110
Irodalmi hírek. — Dr. Guttmann Mihály. — Az orsz. rabbiképző intézet. — Osiris Dániel. — Dr. Ziemlich Bernát. — Samuel Zsigmond. — Zadoc Kahn-Egyet. — »Szófé Chájo« Héber Nyelvművelő Társaság. — Husz milliós alapítvány. — Rabbi- választások. — Lippe Vilmos	206
Irodalmi hírek. — Bevándorlás Palesztinába. — Zsidó községek Magyarországon. — Bezalel. — Dr. Adler Illés. — Dr. Kohn Sámuel. — A londoni Jews' College. — Keppich Lipót. — Ala- pítvány az országos rabbiképző-intézet felállítandó internátusa számára. — Szeretetház	302
Irodalmi hírek. — Az országos rabbiképző-intézet. — Dr. Kármán Mór. — Deutsch Jakab. — Hatvany-Deutsch József. — A szomba- toszk dalai. — Az orsz. izr. tanító-egyesület. — Dr. Richtmann M. — Wechseltmann vakok intézete	396

A MEGBESZÉLT MUNKÁK LAJSTROMA.

Bató J. Lipót: Adalékok az ó-budai hitközség és chevrák történe- téhez. Budapest, 1907	176
Jampel Sigmund: Das Buch Esther auf seine Geschichtlichkeit untersucht stb. Frankfurt a/M. 1907.	371
Luncz A. M.: Talmud Jeruschalmi, Traktat Berachoth, erste Liefe- rung. Abschnitt I—V. Nach Hss. und älteren Ausgaben ediert, kommentiert und mit Quellen und Parallelstellen-Nachweis ver- sehen. Jerusalem, 1907	174
Ziegler J.: Der Kampf zwischen Judentum und Christentum in den ersten drei Jahrhunderten. Berlin, 1907	58
Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése és bírálata az »Irodalmi Szemlé«-ben	61, 178, 262, 36

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY